

בולוטיקה

כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים

גליון מס' 25

תשע"ו

קיץ 2016

המכון ליחסים בינלאומיים
ע"ש לאונרד דייוויס
בשיתוף האגודה הישראלית
למדע המדינה

האוניברסיטה העברית בירושלים
THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM

POLITIKA

The Israeli Journal of Political Science and International Relations

© All rights reserved to The Leonard Davis Institute for International Relations.
This paper may not be reproduced, duplicated, copied, sold, distributed or be
exploited for any purpose, in whole or part, with out the express written
permission of the Director of the Institute.

The Leonard Davis Institute for International Relations

The Hebrew University of Jerusalem

פוליטיקה

עורכים:

דורון אלה
אסף שפירא
קרן ששון

עריכת לשון:

חמוטל לרנר

עריכה גרפית והפקה:

היחידה לשרותי משרד
האוניברסיטה העברית בירושלים

ועדה מקצועית מלווה:

פרופ' גידי רהט
פרופ' פיקי איש-שלום
פרופ' שרון גלעד
פרופ' דני מידובניק
ד"ר ענת גופן
ד"ר גליה פרס-בר-נתן

הגשת מאמרים לשיפוט:

מתקבלים מאמרים בכל נושא הקשור
לפוליטיקה השוואתית, מדיניות
ציבורית, פוליטיקה בישראל, מחשבה
מדינית, יחסים בינלאומיים, היסטוריה
פוליטית ונושאים קרובים.

מאמרים לשיפוט אפשר לשלוח ע"פ
ההנחיות להגשת מאמר שבאתר
המכון.
קישור כאן

מערכת פוליטיקה תעשה כל מאמץ
להשיב לכותבים תשובה מנומקת
באשר לקבלת המאמר או דחייתו
בתוך חודשיים.

כתובתנו:

מערכת פוליטיקה
מכון דיוויד ליחסים בינלאומיים
האוניברסיטה העברית
ירושלים 91905
דוא"ל: politika@mail.huji.ac.il

לרכישת גיליונות ישנים:

ניתן לפנות למזכירות מכון דיוויד,
האוניברסיטה העברית
טל': 02-5882312
פקס': 073-2007671
דוא"ל: davis.institute@mail.huji.ac.il
אתר: <http://davis.huji.ac.il>

* האחריות לתוכן המאמרים המתפרסמים
בכתב העת היא על המחברים בלבד

תוכן העניינים

6.....דבר העורכים

ליאור להרס

10.....שחרור אסירים, צדק ופיוס: בין צפון אירלנד לישראל-פלסטין

תמיר מגל, דניאל בר-טל ועירן הלפרין

למה כל כך קשה להניע אנשים לתמוך בתהליכי שלום?
43.....מקרה בוחן של החברה היהודית-ישראלית, 2009-2015

קובי מיכאל

כשל הלמידה במבחן ההתאמה בין מדינאות לצבאיות
99.....במאבק בטרור במזרח התיכון

אוריאל אבולוף ועוגן גולדמן

אלימות פנים-מדינתית במזרח התיכון:
137.....על דמוקרטיה, דמוקרטיזציה ולאומיות

אודי מנור

"כולם תמכו - כל אחד מסיבות שונות"
166....."המאבק על הפצצה" מאת אדם רז

שמואל לדרמן

תעשיית שקרים שלי מי?
184....."תעשיית השקרים: מדיה, אקדמיה וסכסוך" מאת בן-דרור ימיני

סימפוזיון: מגמות בתמיכה בישראל של הציבור והאליטה הפוליטית בארה"ב
הכנס השנתי של האגודה הישראלית למדע המדינה במכללה האקדמית אשקלון,
מאי 2015
י"ר המושב: אמנון כוורי

198.....מבוא לסימפוזיון

ג'ונתן ריינהולד

הפרדוקס הישראלי: הסכסוך הערבי-ישראלי בתרבות הפוליטית האמריקנית. 203

שיר מרום מלניק ואמנון כוורי

עמדותיהם של היספנים בארה"ב כלפי ישראל 226

אמנון כוורי ואילן נייער

ההשפעה המפלגתית על התמיכה בישראל בבית הנבחרים האמריקאי. 235

גיא פרידמן

התייחסות הקונגרס האמריקני לישראל: השימוש של חברי הקונגרס ה-113
בטוויטר במהלך מבצע צוק איתן 253

מורן ירחי, שירה פינדייק ואמנון כוורי

ישראל בעיתונות האמריקנית 1981-2013 269

רפאל בן לוי

דעת קהל בעולם כלפי ישראל: ניתוח אמפירי והשוואתי. 283

שלמה אגוז

חקר דעת הקהל בנושאי ישראל והסכסוך בארה"ב ובמדינות אחרות. 299

דבר העורכים

גיליון 25 של כתב העת פוליטיקה נחלק לשלושה חלקים. החלק הראשון כולל שלושה מאמרים מקוריים. החלק השני מתבסס על כנס האגודה הישראלית למדע המדינה שנערך בשבעה במאי 2015 במכללה האקדמית אשקלון: הוא מציג את המחקר שזכה בפרס ע"ש יעקב בר-סימן-טוב למאמר המצטיין מתוך הכנס השנתי של האגודה, וכן סימפוזיון בנושא "מגמות בתמיכה בישראל של הציבור והאליטה הפוליטית בארה"ב", המבוסס על מחקרים שהוצגו בכנס. החלק השלישי כולל שתי ביקורות על ספרים שהתפרסמו לאחרונה בעברית. שלושת החלקים משקפים את מאמציו של כתב העת "פוליטיקה" לקדם את קהילת החוקרים הישראלים העוסקים בחקר הפוליטיקה במובנה הרחב באמצעות הצגת מחקרים מקוריים, שיתוף פעולה עם גופים שונים המבקשים לקדם את חקר הפוליטיקה בישראל ובה בעת קידום הדיון הביקורתי על מחקרים שפורסמו בערוצים שונים.

אף שהגיליון אינו מוקדש לנושא אחד מסוים, הרי שאפשר לזהות בו תמה עיקרית הקושרת את המאמרים שנבחרו לפרסום: כולם כאחד עוסקים באתגרים שונים העומדים בפני ישראל ומדינות אזור המזרח התיכון כיום ובעתיד הקרוב.

שלושת המאמרים המקוריים המוצגים בגיליון עוסקים באתגרים ביטחוניים-מדיניים הניצבים בפני ישראל ומדינות אחרות באזור. המאמר הפותח, מאמרו של ליאור להרס "שחרור אסירים, צדק ופיוס: בין צפון אירלנד לישראל-פלסטיין", דן באחד האתגרים המשמעותיים המלווים תהליכי שלום רבים, וביניהם תהליך השלום הישראלי-פלסטיני: שחרורם של אסירים שהיו מעורבים בלחימה. מדובר בסוגיה רגישה וכואבת שהייתה מוקד מתמשך של מתח ועימות בין הצדדים, ותציב בפניהם אתגר לא פשוט גם בתהליך שלום עתידי. על מנת להתגבר על אתגר זה, להרס מציע ללמוד מהמנגנונים השונים לשחרור אסירים שאומצו בתהליכי שלום אחרים - מנגנונים העוסקים למשל בהגדרת האסירים, בקריטריונים לשחרורם, במסגרת הזמן של שחרור האסירים ובאופן יישום ההסדרים. לצורך כך, המאמר מתמקד במיוחד במנגנונים לשחרור אסירים שגובשו במסגרת הסדר "יום שישי הטוב" בצפון אירלנד (1998).

בהמשך לעיסוק בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני, המאמר "למה כל כך קשה להגיע אנשים לתמוך בתהליכי שלום? מקרה בוחן של החברה היהודית-ישראלית, 2009-2015", פרי עטם של תמיר מגל, דניאל בר-טל ועירן הלפרין, עוסק אף הוא באתגרים המקשים על קידום תהליך השלום הישראלי-פלסטיני - תוך התמקדות בחסמים פסיכולוגיים-חברתיים. כפי שעולה מהמאמר, חברות המצויות בתוך סכסוך בלתי נשלט מפתחות "נרטיבים תומכי סכסוך" אשר מקשים על פתרון הסכסוך. המאמר דן בנרטיבים שאפיינו את החברה הישראלית ומנהיגיה בשנים האחרונות: הצדקת השליטה על ארץ ישראל, האיום הביטחוני המתמיד על ישראל ותושביה, דה-לגיטימציה של הערבים ובעיקר של הפלסטינים לעומת האדרת היהודים, תחושת קורבנות קולקטיבית, פטריטיזם ואחדות של הישראלים ושאיפתה של ישראל לשלום. לטענת הכותבים, אחד התנאים ההכרחיים לקידום אמיתי של תהליך שלום הוא שינוי הנרטיבים תומכי הסכסוך האלה.

המאמר הבא בוחן במבט רחב יותר את המצב האזורי. קובי מיכאל, במאמרו "כשל הלמידה במבחן ההתאמה בין מדינאות לצבאיות במאבק בטרור במזרח התיכון", עוסק בהתמודדות עם הטרור הג'יהאדיסטי, אשר הפכה לאתגר מורכב ביותר עבור הדמוקרטיות המתועשות המעורבות במאבק נגד טרור זה בכלל ועבור הדמוקרטיה הישראלית בפרט. לפי מיכאל, אחד האתגרים המרכזיים נוגע ליחסי הדרג המדיני והדרג הצבאי: המאבק בטרור הג'יהאדיסטי מתאפיין באי-התאמה הולכת וגוברת בין המהלך הצבאי לבין המטרה המדינית הרצויה, הנובעת הן מהקושי של הדרג הצבאי להגדיר את ההישג הצבאי הנדרש והן מהקושי של הדרג המדיני להגדיר את המטרה המדינית. הפתרון לכך, לדעתו של מיכאל, נעוץ בתהליכי למידה אסטרטגית של שני הדרגים, שמהותה הבניה מחודשת של תפישת המציאות, וזו מתאפשרת רק אם מתקיימים תנאים מסוימים במפגש בין הדרגים המאפשרים היווצרותו של "שיח פתוח". בכך קורא המאמר תיגר על התיאוריות המסורתיות בתחום, המדגישות דווקא את חשיבותו של "שיח סגור", שהוא שיח המאפיין מבנה היררכי נוקשה ורגולטיבי במהותו.

את המאמרים השונים הנכללים בסימפוזיון "מגמות בתמיכה בישראל של הציבור והאליטה הפוליטית בארה"ב" ריכז אמנון כוורי, שעמד בראש המושב שהתקיים בנושא זה בכנס השנתי של האגודה הישראלית למדע המדינה. מאמרים אלה עוסקים, מזוויות שונות, בשינויים אשר מאתגרים את המשך התמיכה המסורתית של ארה"ב בישראל. כפי שעולה ממאמריהם של ג'ונתן ריינהולד, של אמנון כוורי ואילן נייער ושל גיא פרידמן, אחד השינויים

המרכזיים הוא קיטוב פוליטי הולך וגובר בתוך ארה"ב: בעוד בעבר הייתה התמיכה בישראל חוצת מפלגות, הרי שמאמצע שנות התשעים גדלה התמיכה בישראל בקרב הרפובליקנים, אך בקרב הדמוקרטים - הן הציבור והן הפוליטיקאים - היא דווקא קטנה. עם זאת, התמיכה בישראל ממשיכה להיות גבוהה, ובמבט כולל אף גדלה בעשור האחרון. גם מאמרים אחרים מצביעים על כך שלמרות אתגרים אלה ואחרים יש להניח כי התמיכה האמריקנית בישראל לא תשתנה בעתיד הקרוב. כפי שעולה ממאמרם של מורן ירחי, שירה פינדייק ואמנון כוורי, אף שהסיקור התקשורתי של ישראל בתקשורת האמריקנית פחת בעשור האחרון, ישראל עדיין תופסת מקום נכבד בסיקור חדשות החוץ, במיוחד בתקופות של התעצמות הסכסוך; ומאמרם של שיר מרום מלניק ואמנון כוורי מראה כי גם המיעוט ההיספני בארצות הברית, אשר שיעורו באוכלוסיית המדינה גדל במהירות, מאמץ עמדות פרו-ישראליות כחלק מתהליך ההיטמעות בחברה האמריקנית. לבסוף, מאמרו של רפאל בן לוי מרחיב את היריעה ובוחר את דעת הקהל בעולם כלפי ישראל. המאמר מצביע על גיוון רחב בדעות ומראה כי לזהות הדתית יש השפעה כבדת משקל על מידת האהדה לישראל. הסימפוזיון נפתח במאמר המבוא של אמנון כוורי ומסתיים במאמר הסיכום של שלמה אגוז.

מאמרם של אוריאל אבולוף ועוגן גולדמן, שזכה בפרס ע"ש יעקב בר-סימן-טוב למאמר המצטיין מתוך הכנס השנתי של האגודה הישראלית למדע המדינה לשנת 2015, עוסק בשני אתגרים שאתן מתמודדות רבות ממדינות המזרח התיכון וצפון אפריקה: מיתון האלימות הפנימית וקידום תהליכי דמוקרטיזציה. באמצעות בחינה סטטיסטית המאמר מראה כי לפחות באזורים אלה, שתי המטרות האלה סותרות זו את זו: דמוקרטיזציה נוטות להיות חשופות יותר לפריצה ולהתרחשות של סכסוכים אלימים פנים-מדינתיים. בה בעת המאמר גם מציע לכך פתרונות אפשריים, ובעיקר הוא מעלה את הסברה ש"דמוקרטיזציה לאומית", כלומר יצירת זהות לאומית וטריטוריאלית, עשויה להיות תנאי מוקדם שיתרום בסופו של דבר להיווצרותן של דמוקרטיות יציבות.

בגיליון זה של פוליטיקה מופיעות גם שתי ביקורות ספרים. הביקורת הראשונה דנה בספרו של אדם רז **המאבק על הפצצה**, הסוקר את המאבק על פרויקט הגרעין הישראלי בשנות החמישים והשישים. לפי אודי מנור, כותב הביקורת, מדובר בספר בעל חשיבות היסטורית ופוליטית ראשונה במעלה, משום שהוא מראה כי הוויכוח על מדיניות הגרעין הישראלית לא התמקד בשאלות ביטחוניות אלא היה בעיקרו מאבק פוליטי פנימי, שהתנהל סביב

שאלות הנוגעות לאופייה של הדמוקרטיה הישראלית ובפרט לפיקוח הדמוקרטי על מקבלי ההחלטות. הביקורת השנייה דנה בספרו של בן-דרור ימיני **תעשיית השקרים: מדיה, אקדמיה וסכסוך**. ספר זה עוסק במה שימיני מכנה "תעשיית השקרים" המופצים נגד ישראל בעולם - ובעיקר בהפרכתם של שקרים אלה. כותב הביקורת, שמואל לדרמן, מסכים כי שקרים רבים מופצים לגבי ישראל ויש חשיבות בחשיפתם. ואולם לטענתו גם חלק ניכר מטענותיו של ימיני - ושל גורמים אחרים המצדיקים בקביעות את מדינת ישראל - אינן עומדות במבחן המציאות.

אנו מקווים שגיליון זה יקדם ויעשיר את הדיון המחקרי הישראלי בן זמננו בסוגיות פוליטיות מרכזיות. אנחנו מודים לכותבי המאמרים, לשופטים האנונימיים, לוועדה האקדמית של כתב העת, לאנשי המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס, המוציא לאור את כתב העת, ולכל מי שלקח חלק בהפקת הגיליון, ומאחלים לקוראות ולקוראים קריאה מחכימה, מהנה ומעוררת מחשבה.

שחרור אסירים, צדק ופיוס: בין צפון אירלנד לישראל-פלסטיין

ליאור להרס

תקציר

שאלת שחרור האסירים בתהליכי שלום היא סוגיה רגישה ומורכבת שאתגרה אזורי סכסוך שונים. סוגיית האסירים היא מוקד של מתח ועימות בין צדדים בסכסוך, ולכן כל ניסיון לקדם תהליך יישוב סכסוך מחייב התמודדות רצינית עמה בניסיון לנטרל את הנפיצות הגלומה בה ולהפוך אותה לנקודת פתיחה לתהליך של התפייסות. מקרים שונים בעולם, וביניהם צפון אירלנד, מראים כי הסדרים בנושא זה יכולים להיות מרכיב משמעותי בקידום תהליך השלום, אך הם מצריכים התייחסות רגישה ורב-ממדית לשאלות ולדילמות רבות ולשחקנים שונים הנוגעים אליה. גם בסכסוך הישראלי-פלסטיני שאלת האסירים היא סוגיה מרכזית, והיא עלתה לדיון לאורך תהליך השלום מהסכם אוסלו (1993) ועד לשיחות בתיווכו של מזכיר המדינה ג'ון קרי (2013-2014) וצפויה להיות שאלת מפתח בכל הסכם שלום ישראלי-פלסטיני עתידי.

מאמר זה עוסק בשאלה של שחרור אסירים במסגרת של תהליך יישוב סכסוכים תוך התמקדות בהקשר הישראלי-פלסטיני לצד ניתוח משווה לתהליך שחרור האסירים בצפון אירלנד בעקבות הסכם "יום שישי הטוב" (1998) ולמקרים נוספים. מטרת המאמר היא לבחון מהם הקשיים והאתגרים ביישום תהליך שכזה, אילו אמצעים ומנגנונים מעשיים יכולים לסייע בהתמודדות עמם ואילו לקחים אפשר להפיק מהמודל של צפון אירלנד לגבי המקרה הישראלי-פלסטיני.

Sufian Abu Zaydeh: I am reading a book written by a former Irish prisoner.

Daniel Taub: Prisoners were very important in the Irish peace process.

Sufian Abu Zaydeh: Amazing similarity with Palestinian prisoners. Seriously, I think we need to go to Ireland (to) learn about their experience.

(משיחות המו"מ הישראלי-פלסטיני בתהליך אנאפוליס, 7 באפריל 2008)¹

"הדרך אל הפיוס מובילה דרך בתי הסוהר"

(מנאום ראש הממשלה יצחק רבין בכנסת, 5 באוקטובר 1995)

א. הקדמה

לאורך ההיסטוריה הדיפלומטית נדרשו צדדים למשא ומתן על הפסקת אש או על הסכם שלום, בסיום מלחמה או סכסוך ממושך, לשאלת גורלם של שבויי המלחמה. על רקע זה התפתחה נורמה בין-לאומית של הסכמה על שחרור הדדי של כל שבויי המלחמה משני הצדדים עם סיום הלחימה וכניסת ההסכם לתוקף. כלל זה הופיע בין השאר בהסכם וסטפיליה (1648), בחוזה פריז (1814), בהסכמי ורסאי (1919) ובהסכמי שביתת נשק רבים, וגם באמנת האג (1907), באמנת ז'נבה השלישית (1929) ובאמנת ז'נבה הרביעית (1949) (Gutteridge, 1953; Levie, 1956).

שאלת גורל ה"שבויים" בסיום הלחימה התעוררה מחדש על רקע מגמות של שינוי באופי הסכסוכים בעולם, במיוחד מאז סיום המלחמה הקרה: מעבר מסכסוכים בין מעצמות ובין מדינות לסכסוכים פנימיים, סכסוכים אתניים

* ברצוני להודות לד"ר רון דודאי ולעו"ד דני עברון ממרכז מינרבה לזכויות אדם באוניברסיטה העברית בירושלים, אשר סייעו לי להכיר מקרוב את תהליך ההתפייסות בצפון אירלנד.

¹ Minutes of 2nd Meeting on Culture of Peace, 7.4.2008. הפרוטוקולים מהמפגשים של צוותי המו"מ בתהליך אנאפוליס המוזכרים במאמר זה לקוחים ממסמכי המו"מ שהודלפו ופורסמו על ידי רשת אל-ג'זירה בינואר 2011, וראו <http://www.aljazeera.com/palestinepapers>.

וסכסוכים א-סימטריים בין מדינה לבין ארגונים לא מדינתיים. באופי הסכסוכים החדש, סוגיה זו שונה מאוד מסוגיית שבויי המלחמה בהיבטים שונים - פוליטיים, משפטיים וחברתיים. האם אפשר למתוח קו בין התופעות? האם ניתן לגזור מהנורמה הבין-לאומית כלל דומה שיתאים לזירת הסכסוכים החדשה? מה בין חיילים בצבא מסודר ומוכר שנשבו כשבויי מלחמה בסכסוך בין שתי מדינות ריבוניות, שהן ישויות משפטיות מוכרות, לבין לוחמים/טרוריסטים מארגונים צבאיים לא מדינתיים שנעצרו, נשפטו ונכלאו (Von Tangen Page, 2007: 33-34)? כמו כן, סוגיית האסירים ב"סכסוכים החדשים" היא בעלת אופי א-סימטרי ולא הדדי ומשקפת את אופיו הא-סימטרי של הסכסוך, שמתקיים בדרך כלל בין שחקן מדינתי מוכר לבין ארגון לא מדינתי; עקב כך משתייכים האסירים בעיקר לצד אחד בסכסוך.

ניתוח של הסכמי השלום שנחתמו בשני העשורים האחרונים מצביע על כך שהוחלט לאמץ את כלל השחרור ההדדי גם במקרים של סכסוכים אלימים פנימיים וא-סימטריים שאינם מלחמות בין צבאות סדירים. כך היה למשל בהסכמי השלום בקמבודיה (1991), באל-סלבדור (1992), במוזמביק (1992), בדרום אפריקה (1990-1994), בבוסניה (1995), בסיריה לאון (1999) ובאינדונזיה (2005).

שאלת שחרור אסירים בתהליך של יישוב סכסוך היא שאלה קשה ומורכבת שנוגעת בעצבים הרגישים ובטראומות הכואבות ביותר של הסכסוך, ונמצאת במוקד ההתנגשות בין הנרטיבים ההיסטוריים, הערכיים והרגשיים של שני הצדדים. הדיון בשאלה מתקיים במתח שבין עקרונות וערכים מתנגשים בתהליך מורכב של יישוב סכסוך והתמודדות עם העבר - פיוס מול צדק, שלום מול שלטון החוק והמרחב הפוליטי מול המרחב המשפטי. נוכח המבנה הא-סימטרי שלו, שחרור אסירים נתפס במקרים רבים כמצב קיצוני של "משחק סכום אפס" בין הצדדים - צד אחד רואה בו תנאי מינימלי, מובן מאליו, בעוד הצד השני רואה בו מחיר יקר ולא סביר; צד אחד רואה באסירים גיבורים שהקריבו את חירותם למען האומה והצד השני רואה בהם טרוריסטים ופושעים שמקומם בכלא. תומכי המהלך רואים בו צעד הכרחי לתהליך של ריפוי ופתיחת דף חדש, בעוד מתנגדיו רואים בכך צעד מתגרה שיביא לפתיחת פצעים ישנים.

מאמר זה עוסק בתפקיד של תהליך שחרור אסירים בתהליכי יישוב סכסוכים תוך התמקדות בניתוח סוגיה זו בהקשר הישראלי-פלסטיני לצד ניתוח משווה לצפון אירלנד ולמקרים נוספים. מטרתו העיקרית היא לבחון מהם הקשיים והאתגרים ביישום תהליך שכזה; אילו אמצעים ומנגנונים מעשיים יכולים לסייע בהתמודדות עמם; ואילו לקחים אפשר להפיק מהמודל של צפון

אירלנד לגבי המקרה הישראלי-פלסטיני. המאמר מבוסס על מחקרים אקדמיים, קטעי עיתונות, ספרי זיכרונות של גורמים שהיו מעורבים בתהליכי השלום, הסכמים מדיניים, פרוטוקולים של שיחות המו"מ בתהליך אנאפוליס (אשר הודלפו על ידי רשת אל-ג'זירה) ודו"חות רשמיים, לצד הסתייגות בספרות תיאורטית.

המאמר פותח בשרטוט המסגרת התיאורטית הקיימת בספרות בנושא שחרור אסירים בתהליכי שלום. לאחר מכן מוצגת סקירה של סוגיית שחרור האסירים הפלסטינים בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני לאחר הסכם אוסלו (1993), לצד ניתוח של מהלך שחרור האסירים בתהליך השלום בצפון אירלנד ובהסכם "יום שישי הטוב" (1998) כמודל להשוואה. הדיון בחלקו האחרון של המאמר עוסק בסוגיות ובהיבטים שונים הנוגעים לשאלת שחרור האסירים, תוך התייחסות לאתגרים הצפויים לעלות במסגרת דיון על הסכם שלום ישראלי-פלסטיני עתידי ולתובנות ולקחים מניסיונות דומים בצפון אירלנד ובמקומות נוספים. יודגש שהמאמר דן בשאלת שחרור אסירים כחלק מתהליך של יישוב סכסוכים או הסכם שלום, ולא בהקשר של עסקאות חילופי שבויים או חטופים.

ב. שחרור אסירים ויישוב סכסוכים

שחרור אסירים במסגרת של הסכם שלום מצטייר כהתנגשות טרגית בין שני עקרונות יסודיים: צדק מול פיוס. מצד אחד ניצבת הטענה שלפיה מדובר באסירים שנשפטו והורשעו על פשעים שביצעו שגבו קורבנות בנפש וגרמו סבל רב, ולכן שחרור מוקדם ללא ריצוי מלא של העונש הוא מעשה של חוסר צדק. מנגד עומדת הטענה שלפיה שחרור אסירים הוא צורך פוליטי הכרחי על מנת לסיים סכסוך אלים ולהביא לפתיחת דף חדש.

חוקרים שונים דנו בתרומה של שאלת האסירים לתהליכי שלום והתפייסות. וון-טנג'ן פייג' (Von Tangen Page, 2007) מצביע על שלוש דרכים שבהן האסירים משתלבים ביישוב סכסוכים: 1. האסירים כערוץ דיאלוג בין המדינה לארגונים; 2. נושא האסירים כסוגיה לפתרון במו"מ; 3. האסירים כבעלי תפקיד בתהליך התפייסות וריפוי. מק'אבוי ושירלאו (McEvoy and Shirlow, 2009), שחקרו את התהליך בצפון אירלנד, טוענים כי לאסירים המשוחררים תפקיד מכריע כסוכנים בתהליך הטרנספורמציה של הסכסוך (conflict transformation) - הן ברמה הפוליטית, הן ברמה של הארגון הצבאי והן ברמה הקהילתית. אלאשקר (Alashqar, 2012) מציג שורה של הסברים לתרומה של האסירים לתהליכי שלום, ומציין שהאסירים זוכים לתמיכה רחבה

בציבור שלהם כי הם נתפסים כמי שנלחמו למען הקהילה, ולכן תמיכתם והשתלבותם בתהליך מעניקים לו לגיטימציה ויכולים לסייע בגיוס תמיכה ציבורית בפשרות ובוותורים. הדרה של האסירים מהתהליך עשויה להפוך אותם לשחקן שלילי שיכול להכשיל את התהליך, והסכם שאינו מציע פתרון לסוגיה זו נידון לכישלון (Rolston, 2007; Alashqar, 2012). כמו כן, הסכמה על שחרור אסירים מעניקה לארגונים תמריץ להשתלב בתהליך (McEvoy, 1998b).

לצד הטענה על התנגשות בין צדק ופיוס, שתוארה לעיל, הסדר שחרור אסירים טומן בחובו הכרעות נוספות של תעדוף בין עקרונות מתנגשים: העדפת עקרונות של ריאל פוליטיק על פני עקרונות מוסרי; העדפת הקולקטיב (שתי הקהילות או המדינות) על פני היחידים (הקורבנות); והעדפת שיקולים הנוגעים לעתיד על פני שיקולים הנוגעים לעבר. כמו כן, יש הסבורים כי התמונה מורכבת יותר ואין מדובר בהתנגשות בין צדק לעיקרון אחר אלא בדילמות וסתירות פנימיות בתוך המונח צדק. כך, למשל, טוען מיי (May, 2012), בהתייחסותו לחנינות בסיום סכסוך, שהקביעה כי צדק בהקשר זה עומד בסתירה לשלום היא פשטנית. הוא מציע להבחין בין סוגים ושיקולים שונים של צדק ומדגיש את ההבחנה בין צדק מעניש (retributive justice) לבין צדק מתקן (reparative justice). גם ביגאר (Biggar, 2001) יוצא נגד הניסיון להציג את התהליכים בדרום אפריקה ובצפון אירלנד כבחירה בין צדק לבין שלום. הוא מבקש להזכיר שצדק אינו רק ענישה, ובהתייחסותו לשחרור האסירים בצפון אירלנד הוא מצביע על מרכיבים שונים בתהליך שנתנו מענה לממדים מסוימים של צדק שחורגים מנושא הענישה. בדיון זה יש גם מקום להתייחס להבחנה בין שתי גישות שונות ביחס לענישה - הגישה התועלתנית, שמתמקדת במטרות החברתיות של מדיניות הענישה ומדגישה את שאלת ההרתעה, והגישה הקאנטיאנית, שרואה בענישה מכשיר של צדק ואינה מתחשבת בשיקולים תועלתניים (Linn, 2000:177-179).

בדיון על שחרור אסירים במסגרת של הסכם שלום מועלים טיעונים שונים שקוראים תיגר על ההנחה שמהלך שכזה סותר את עקרון הצדק. כך, למשל, יש המדגישים את המבנה הא-סימטרי של הסכסוך, שמביא לכך שבצד אחד נשפטים ונכלאים אך בצד השני חיילים ושוטרים שפגעו באזרחים אינם עומדים לדיון. עוד נטען שבנסיבות הסכסוך האסירים אינם זוכים לצדק לאורך השלבים השונים - מעצר, משפט, ענישה - וכליאתם מבוססת על חוקים והליכים מיוחדים, חריגים ומחמירים, ומושפעת במידה רבה משיקולים פוליטיים וביטחוניים. כמו כן, רוב האסירים ביצעו פעולות בעקבות הוראות

שקיבלו מהנהגת הארגונים שהשתייכו אליהם, ולכן אין זה הוגן שהמנהיגים יהיו חופשיים, יהיו פרטנרים למו"מ ולהסכם שלום וישתלבו בתפקידים בכירים רשמיים בעוד אלו שביצעו את פקודותיהם יישארו בכלא. לפי טענה נוספת, גם האסירים הם למעשה קורבנות של הסכסוך ושל מסגרת חיים שלתוכה הם נולדו, והם ומשפחותיהם שילמו מחיר כבד (Emerson, 2012; Alashqar, 2012).

שאלת שחרור האסירים בתהליכי שלום נקשרת לדיון תיאורטי רחב יותר העוסק בשילוב של מרכיבים הנוגעים לצדק ולנרטיבים היסטוריים בתהליכי יישוב סכסוכים. יש חוקרים הטוענים שתהליך שלום מחייב התמודדות של הצדדים עם אירועי העבר, הכרה באי-צדק שנעשה ופירוק של "האתוס הקונפליקטואלי" - מכלול האמונות החברתיות שהתגבשו במהלך הסכסוך, וביניהן דה-לגיטימציה של היריב ותפיסה עצמית קולקטיבית כקורבן (ג'מאל, 2001; Bar-Tal, 2000). לעומתם יש הטוענים שקישור בין צדק לשלום הוא חסם להשגת הסכם שלום, וכל ניסיון לגשר בין הנרטיבים הסותרים של שני הצדדים נידון לכישלון ויכשיל מאמצים ליישוב הסכסוך (בר-סימן-טוב, 2010). על רקע דיון זה התפתחה המסגרת התיאורטית המכונה "צדק מעברי" (transitional justice), המתייחסת לכלים שבעזרתם מדינות וחברות אשר נמצאות במצב של סיום סכסוך או לאחר נפילתו של משטר דיקטטורי מתמודדות עם עוולות והפרות זכויות האדם שנעשו בעברן (Teitel, 2000). "צדק מעברי" הוא תהליך שמטרתו לקדם ריפוי של פצעי העבר והתפייסות (reconciliation), והוא יכול לכלול מהלכים כמו ועדות אמת ופיוס, התנצלות ופיצויים.

בעשור האחרון התגבר העיסוק המחקרי בסוגיות של "צדק מעברי" והתמודדות עם העבר בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני (Gross, 2004; Dudai, 2007; Meyerstein, 2007; Bar-Siman-Tov, 2014). מאמר זה מעוניין לתרום לספרות זו באמצעות דיון בשחרור אסירים כמקרה בוחן להתמודדות עם שאלות אלו בתהליך התפייסות הישראלי-פלסטיני.

ג. שחרור אסירים בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני

סוגיית האסירים הפלסטינים היא נושא מרכזי ומכריע ובעל חשיבות רבה בחברה הפלסטינית ובסדר היום הלאומי הפלסטיני. הנושא שב ועלה בכל שלב בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני מאז הסכם אוסלו (ספטמבר 1993), והצדדים יידרשו לסוגיה זו גם בבואם לנסח את הסכם הקבע. בחוק שנחקק

ברשות הפלסטינית בשנת 2004 נקבע כי לא ייחתם הסכם שלום ללא הסכמה על שחרור כל האסירים.²

על פי הערכות פלסטיניות, מאז 1967 נעצרו כ-700 אלף פלסטינים בשטחים וכ-40% מהגברים הפלסטינים נעצרו לפחות פעם אחת (NAD, 2010). בעקבות האינתיפאדה הראשונה, שהחלה ב-1987, הגיע מספר האסירים והעצורים הפלסטינים לכ-13 אלף (כולל אסירים שנשפטו, עצורים לחקירה, עצורים עד תום ההליכים ועצורים מנהליים). על רקע הסכמי אוסלו בתחילת שנות התשעים ירד המספר עד שבתחילת שנת 2000 הגיע ל-800 אסירים בלבד. לאחר פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא בספטמבר 2000 שוב חל גידול משמעותי במספר האסירים, והוא הגיע לכמעט 10,000 בשנת 2007. משנת 2008 החלה ירידה ונכון לינואר 2015 נמנו 5,554 אסירים פלסטינים, מתוכם 3,502 אסירים שפוטו, 176 עצורים, 1,479 עצורים עד תום ההליכים, 396 עצורים מנהליים ועצור אחד מכוח חוק כליאתם של לוחמים בלתי חוקיים.³

המהלך הראשון של שחרור אסירים בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני נעשה בעקבות **הסכם קהיר** (4 במאי 1994). בהסכם נקבע כי ישראל תשחרר כצעד בונה ארון כ-5,000 אסירים ועצירים פלסטינים, ושחלקם יידרשו להישאר בזמן שנותר עד סיום תקופת המאסר המקורית שלהם בשטחי רצועת עזה או יריחו - השטחים שהועברו לשליטה פלסטינית.⁴ ישראל הבהירה שהשחרור לא יכלול אסירים שרצחו ישראלים (סביר, 1998: 163). רשימת האסירים נקבעה על ידי ועדה שמינה שר המשפטים ובהתאם לעקרונות שקבעה הממשלה. כמו כן קבע ההסכם כי פלסטינים שבעקבות ההסכם אושרה כניסתם מחו"ל לשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה יזכו לחסינות ולא יישפטו על עברות שביצעו לפני יום חתימת הסכם אוסלו.⁵ ישראל דרשה שהאסירים יחתמו על הצהרת תמיכה בהסכם העקרונות ועל התחייבות לחדול מאלימות ומטרור כתנאי לשחרורם. למעלה מ-400 אסירים סירבו לחתום ולא שוחררו.

הדרישה שחלק מהאסירים ששוחררו יישארו רק באזור יריחו עוררה זעם בציבור הפלסטיני, ובהסכם אוסלו ננקבע שאסירים אלו יורשו לשוב לבתיהם

² חוק האסירים והמשוחררים 2004 (קאנון אל-אוסרא ואל-מוחררין), סעיף 4.

³ על פי נתוני ארגון בצלם המבוססים על נתוני שב"ס וצה"ל, וראו http://www.btselem.org/hebrew/statistics/detainees_and_prisoners

⁴ Agreement on Gaza Strip and Jericho Area, 1994, article XX

⁵ שם.

במהלך יישום ההסכם.⁶ רבים מהאסירים ששוחררו השתלבו במנגנוני הביטחון והמודיעין שהוקמו ברשות הפלסטינית (סנאט, 1998). כמו כן, במקרים רבים אסירים לשעבר הפכו למנהיגים בכירים ברשות הפלסטינית והשתתפו בשיחות המו"מ ובתהליך התיאום הביטחוני עם ישראל (פז, 2007: 2).

בהסכם אוסלו ב (28 בספטמבר 1995) הוסכם על שלושה שלבים של שחרור אסירים: עם חתימת ההסכם, ערב הבחירות ברשות הפלסטינית ועם תחילת המו"מ על הסכם הקבע. ממשלת ישראל החליטה בסמוך לחתימת ההסכם שכל אסיר שישוחרר יחתום על התחייבות שלא להפר את החוק ולא לחזור לפעילות טרור (פז, 2007: 9). בהסכם לא צוין מספר האסירים שישוחררו.⁷ בנספח VII להסכם נקבעו קריטריונים לשחרור אסירים ועצירים, ובהם אסירות ועצירות, אסירים שריצו יותר משני שלישים מעונשם, אסירים שביצעו עברה שלא הובילה למוות או לפציעה חמורה, אסירים מגיל 50 ומעלה ואסירים בגיל 18 ומטה.⁸ בעקבות רצח רבין והבחירות בישראל לא הושלם יישום ההסכם כמתוכנן.

נושא האסירים עלה שוב במסגרת המו"מ על **הסכם ואי** (23 באוקטובר 1998), שנועד להסדיר את יישום הסכם הביניים בתקופת ממשלת נתניהו הראשונה. הפלסטינים טענו שישראל לא מילאה את התחייבותה בנושא כפי שנקבע בהסכם אוסלו ב ודרשו שחרור של 1,000 אסירים, ובראשם האסירים שנכלאו לפני הסכם אוסלו. נתניהו הציע שחרור של 500 אסירים והודיע שלא ישחרר אסירי חמאס ואסירים "עם דם על הידיים" (סנאט, 1998; Ross, 2005: 447-450). כמו כן ניסה נתניהו לקשור בין שחרור האסירים הפלסטינים לבין הדרישה הישראלית לשחרר את המרגל ג'ונתן פולארד מהכלא האמריקאי.

הצדדים הסכימו לבסוף על שחרור של 750 אסירים בשלושה שלבים מבלי שהקריטריונים לשחרור נקבעו בהסכם. במגעים בין ישראל וארה"ב לקראת סיום הוועידה בוואי התקבלה עמדת ישראל שעל פיה רק כ-200 אסירים ביטחוניים ישוחררו, ויתר המשוחררים יהיו אסירים פלסטינים פוליטיים (נווה, 1999: 128; Ross, 2005: 458). במהלך השיחות הועלתה הצעה אמריקאית לשנות את הקריטריונים כך שישוחררו אסירים שפגעו במשתפי פעולה פלסטינים ולא בישראלים. נתניהו הביע נכונות לשקול הצעה זו אך היא

⁶ The Israeli-Palestinian Interim Agreement, 1995, Article XXXI:11

⁷ דניס רוס כותב שישראל הסכימה לשחרור של 5,000 אסירים. הוא מציג זאת כויתור של פרס (לעומת עמדה מקורית של 1,500 אסירים בלבד) בתמורה לויתורים פלסטינים לגבי היקף הנסיגה הישראלית בתהליך הפריסה מחדש (201: Ross, 2005).

⁸ The Israeli-Palestinian Interim Agreement, 1995, annex VII

ירדה לבסוף מסדר היום (Ross, 2005: 447-448). בנובמבר 1998 בוצע השלב הראשון של שחרור האסירים, ומתוך 250 אסירים ששוחררו 150 היו אסירים פליליים. הצעד הישראלי עורר תגובות סוערות בצד הפלסטיני והוביל להפגנות ולשביתת רעב של משפחות האסירים (שם, עמ' 478). השלב השני והשלב השלישי לא בוצעו בשל נפילת הממשלה והבחירות בישראל.⁹

במזכר שארם א-שיח' (4 בספטמבר 1999), אשר דן ביישום הסכמים קודמים ובמעבר למו"מ על הסכם הקבע, נכלל גם סעיף שדן בשחרור אסירים. ישראל התחייבה לשחרר 350 אסירים פלסטינים שביצעו עברות לפני הסכם אוסלו (1993) ונעצרו לפני הסכם קהיר (1994). בניגוד להסכמים קודמים, בהסכם זה הוחלט על הקמת ועדה ישראלית-פלסטינית משותפת שתעקוב אחר הנושא ותגבש רשימת שמות של מועמדים נוספים לשחרור, אשר תועבר כהמלצה לרשויות הרלוונטיות (שר, 2001: 56).¹⁰

במשא ומתן על הסכם הקבע בשנים 1999-2001 דנו הצדדים בין השאר בשאלת שחרור האסירים, **ומסמך שטוקהולם**, שהתגבש בשיחות שהתקיימו בשבדיה במאי 2000, כלל סעיף שעסק בנושא זה. במסמך נכתב שהאסירים הפלסטינים ישוחררו בשני שלבים לאחר החתימה על הסכם השלום המפורט: בשלב הראשון ישוחררו רוב האסירים ובשלב השני ישוחררו יתר האסירים, מלבד אלו המתנגדים לתהליך השלום או אלו המהווים איום ביטחוני (Quire, 2006: 349). יש לציין שהעמדה הפלסטינית דרשה שחרור של כל האסירים הפלסטינים מיד עם חתימת הסכם המסגרת ולא לאחר החתימה על ההסכם המפורט (שם, עמ' 120).

נושא שחרור האסירים שב ועלה בתקופת ממשלות אריאל שרון: בקיץ 2003, בעקבות הסכמה על הפסקת אש (הודנה) ופסגת עקבה שוחררו יותר מ-400 אסירים, ובתחילת 2005, לאחר בחירתו של אבו מאזן ליו"ר הרשות הפלסטינית ופסגת שארם א-שיח', שוחררו 900 אסירים. בשני המקרים שחרור האסירים נועד לחזק את אבו מאזן ונעשה כחלק ממהלך מדיני רחב יותר ובעקבות לחץ אמריקאי. כמו כן, בשני המקרים היה שחרור האסירים הדרגתי והותנה ביישום התחייבויות פלסטיניות, בעיקר בנושאים ביטחוניים (אלון ובן, 2005).

⁹ כאשר חודשו השיחות לאחר עלייתה לשלטון של ממשלת ברק טענה ישראל שממשלת נתניהו שחררה 250 אסירים ולכן נותרו עוד 500 אסירים לשחרר, אך הפלסטינים טענו כי 150 אסירים מתוך האסירים ששוחררו היו אסירים פליליים שלא נכללים במכסה ולכן על ישראל לשחרר עוד 650 אסירים (ביילין, 2001: 79).

¹⁰ וכן 3 The Sharm el Sheikh Memorandum, 1999, Article

במגעים השונים עם ישראל לאורך השנים שבו הפלסטינים ודרשו לתת עדיפות לאסירים ותיקים שנכלאו לפני אוסלו, אך ישראל סירבה לסגת מהקריטריון של "דם על הידיים". ביולי 2003 קיבלה ממשלת ישראל החלטה שהגדירה קריטריון זה והייתה בסיס להחלטות שהתקבלו בנושא בשנים שלאחר מכן. עם זאת בשני המקרים - ב-2003 וב-2005 - התעוררה בקרב השרים מחלוקת על העיקרון של "דם על הידיים" והיו שקראו עליו תיגר.

כך, למשל, תהה השר גדעון עזרא מדוע יש להעדיף שחרור של צעיר תומך חמאס שלא רצח על פני שחרור של איש פתח מבוגר שביצע פיגוע בשנות השבעים אבל מאז עבר לתמוך בתהליך השלום (רגולר, ורטור וגוטמן, 2003). גם השר שמעון פרס קרא לשינוי הקריטריונים וטען: "אלה קריטריונים היסטוריים ולא קריטריונים שעושים היסטוריה" (בן ואחרים, 2005). בשני המקרים נשמעה ביקורת מצד הפלסטינים על הרכב הרשימות ועל כך שהמהלך נעשה ללא תיאום. בין השאר נטען שברשימות אין אסירים ותיקים ו"חשובים", ושרוב המשוחררים הם אסירים שמועד שחרורם היה קרוב ממילא, עצירים שנכלאו בשל שהות בלתי חוקית בישראל ואסירים פליליים (הראל, 2003). יש לציין שב-2003 תמך צה"ל במהלכי שחרור האסירים כי התקשה להתמודד מבחינת תשתיות, כוח אדם ועלויות עם אלפי האסירים ומאות העצירים המנהליים שהחזיק במתקני הכליאה בעקבות גלי המעצרים באינתיפאדה השנייה (הראל, 2003א).

על רקע **ועידת אנאפוליס** (נובמבר 2007) וחידוש המו"מ על הסכם הקבע יזמה ממשלת אהוד אולמרט שחרור אסירים בכמה מהלכים. מהלכים אלו נעשו גם על רקע חטיפתו של החייל גלעד שליט והמגעים עם חמאס על עסקת שחרור אסירים. בהחלטת הממשלה על שחרור האסירים בנובמבר 2007 נכתב כי "סוגיית האסירים בחברה הפלסטינית היא סוגיה בעלת חשיבות מרכזית. באמצעות שחרור האסירים הפלסטינים ממשלת ישראל מעוניינת להבהיר כי היא מודעת לחשיבותה של סוגיה זו, וכן להמחיש כי ניתן יהיה לשחרר אסירים פלסטינים בדרך של הידברות ולא בדרך של אלימות, או חטיפת חיילים".¹¹ ממשלת אולמרט ניסתה באמצעות מהלך זה לשכנע את הציבור הפלסטיני שתהליך שלום, ולא חטיפות, יביא לשחרור אסירים, ודרך כך לחזק את התמיכה הציבורית ביו"ר הרשות הפלסטינית אבו מאזן ובתהליך המו"מ ולהחליש את התמיכה בחמאס ובפעילותו הצבאית.

¹¹ הודעת מזכיר הממשלה בתום ישיבה מיום 19 בנובמבר 2007.

במסגרת תהליך אנאפוליס נערך מו"מ בכל סוגיות הליבה והוקמו ועדות שעסקו בסוגיות השונות, ביניהן סוגיית האסירים. יו"ר הוועדה מהצד הפלסטיני היה הישאם עבד אל-ראזק, לשעבר השר לענייני אסירים, ויו"ר הוועדה מהצד הישראלי היה מייק בלס, סגן היועץ המשפטי לממשלה. הצד הפלסטיני העלה במפגשי הוועדה שלוש דרישות: שחרור של כל האסירים הפלסטינים מיד עם חתימת הסכם הקבע, תהליך מתואם של שחרור אסירים במהלך המו"מ ושיפור תנאי המאסר. הצד הישראלי הדגיש ששחרור האסירים צריך להיעשות בשלבים ושחתימת ההסכם תסמן את תחילת התהליך ולא את סופו. כמו כן הציעו הישראלים לקשר את שלבי השחרור לשלבי יישום בנושאים אחרים.¹²

במסגרת סקירה זו יש להזכיר שתי הצעות ישראליות-פלסטיניות לא רשמיות שהועלו בעשור האחרון ונגעו לשאלת שחרור האסירים. הראשונה היא **יוזמת ז'נבה** (2003), שהציעה מתווה להסכם קבע וכללה גם סעיף שעסק בשחרור אסירים. על פי סעיף זה כל האסירים הפלסטינים והערבים שנכלאו "במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני" לפני מועד החתימה על ההסכם ישוחררו בשלושה שלבים: בשלב הראשון, מיד עם כניסת ההסכם לתוקף, ישוחררו אסירים שנכלאו לפני הסכם קהיר, עצירים מנהליים, אסירות ואסירים חולים; בשלב השני, עד 18 חודשים לאחר חתימת ההסכם, ישוחררו אסירים שנכלאו לאחר הסכם קהיר ולפני החתימה על הסכם השלום, מלבד "מקרים יוצאי דופן"; בשלב השלישי, עד 30 חודשים אחרי השלמת הנסיגה הישראלית, ישוחררו אסירים שיוגדרו כ"מקרים יוצאי דופן".¹³ ההצעה השנייה היא **תכנית פז-עבד אל-ראזק** (2007) שגיבשו אילן פז, לשעבר ראש המנהל האזרחי, והישאם עבד אל-ראזק. התכנית התמקדה בנושא האסירים והציעה להשתמש בסוגיה זו ככלי לקידום הפסקת אש ולחידוש המו"מ על הסכם קבע. המסמך הציע מתווה מדורג לשחרור האסירים הפלסטינים במקביל למו"מ והסכמה על הפסקת אש, שבו ישוחררו אסירים בכל פרק זמן מסוים על פי קריטריונים מוסכמים. ישוחררו רק אסירים מארגונים שחתמו על הפסקת אש וכל פעולה אלימה תעכב את יישום התכנית. התוכנית אושרה בזמנו על ידי אבו מאזן והנהגת האסירים בכלא, אך לא זכתה לתגובה מצד ממשלת ישראל (אלדר, 2007; פז, 2007).¹⁴

¹² Summary of Annapolis Technical Negotiations on Prisoners, October 2009

¹³ יוזמת ז'נבה, סעיף 15.

¹⁴ וכן התכתבות בדואר אלקטרוני עם אילן פז, 13.8.2013.

ביוני 2013 התחדש המו"מ הישראלי-פלסטיני על הסכם הקבע ובמסגרת ההבנות שהושגו בין הצדדים על חידוש השיחות נקבע שישראל תשחרר בארבע פעימות, במקביל לשיחות, 104 אסירים פלסטינים שנכלאו לפני הסכמי אוסלו. שלוש פעימות יצאו לפועל במועדן אך הפעימה הרביעית - שביצועה נקבע לאפריל 2014 - לא בוצעה על רקע חוסר הסכמה לגבי המשך השיחות.

ד. מודל להשוואה: שחרור אסירים בתהליך השלום בצפון אירלנד

נושא האסירים היה מרכיב מרכזי בסכסוך בצפון אירלנד. מעריכים כי לאורך שנות הסכסוך נכלאו כ-15,000 רפובליקנים ובין 5,000 ל-10,000 לויאליסטים.¹⁵ האסירים היו מוקד מרכזי ושחקן חשוב בסכסוך, ומעורבותם הגיעה לשיאה בשביתות הרעב של האסירים הרפובליקנים בשנים 1980 ו-1981 (Rolston, 2011: 2-3, 11). ב-31 באוגוסט 1994 הכריז ארגון ה-IRA על הפסקת אש וב-13 באוקטובר 1994 הודיעו גם הארגונים הלויאליסטיים על מהלך דומה. הפסקת האש הובילה לתחילתו של תהליך השלום והעלתה לסדר היום גם את סוגיית שחרור האסירים. בדיוני המו"מ דרשו הנציגים הרפובליקנים והנציגים הלויאליסטים מהבריטים לשחרר את אסיריהם (McEvoy, 1998a: 45; McEvoy and Shirlow, 2008: 40). בתחילת התהליך הביעו הבריטים התנגדות לרעיון של חנינה לאסירים ודחו דרישות מצד הרפובליקנים ליזום מהלכים של שחרור אסירים במקביל לתהליך המו"מ, בדומה לצעדים שנקטה ממשלת אירלנד בעקבות הפסקת האש ב-1994 (McEvoy, 1998a: 40-41; Bell, 2002: 1113-1114; Adams, 2003: 149-150; Von Tangen Page, 2007: 36).

הרפובליקנים זעמו על הסרבנות הבריטית בסוגיה זו, במיוחד לאחר שב-1995 הוחלט לשחרר מהכלא את לי קלג (Clegg), חייל בריטי שנשפט למאסר עולם לאחר שהרג שני צעירים בבלפסט. כאשר בדיוני המו"מ הסבירו הבריטים שיכולתם לשחרר אסירים מוגבלת - במיוחד אסירי עולם - הזכירו להם הרפובליקנים שקלג שוחרר לאחר שלוש שנות מאסר בלבד (Adams, 2003: 350, 221). שאלת האסירים עלתה לכותרות כאשר בינואר 1998 ביקרה

¹⁵ הארגונים הרפובליקנים הובילו מאבק נגד השליטה הבריטית בצפון אירלנד ובעד איחוד עם הרפובליקה האירית, והארגונים הלויאליסטים נאבקו למען המשך האיחוד עם בריטניה. הלויאליסטים משתייכים לציבור היווניסטי (התומך באיחוד עם בריטניה) אך הם מאופיינים בגישה קיצונית יותר ומזוהים עם הארגונים הצבאיים הפועלים בדרכים אלימות לקידום המטרות היווניסטיות.

מזכירת המדינה לצפון אירלנד מרג'ורי "מו" מולאם (Mowlam) בכלא the Maze, בעיקר מתוך מטרה לשכנע את נציגי הארגון הלוואליסטי UDA שלא לפרוש מתהליך השלום. בביקור היא הציגה בפני אסירים מסמך ובו נכתב שפתרון שאלת האסירים יהיה חלק מתהליך השלום (McEvoy, 1998b: 1554; Von Tangen Page, 2007: 36).

במהלך השיחות קיבלו הבריטים את העיקרון של שחרור האסירים, אך בין הצדדים נותרה מחלוקת לגבי מסגרת הזמן - הבריטים דרשו תקופה של שלוש שנים והרפובליקנים דרשו שנה. ברגעיו האחרונים של המו"מ ביקש מנהיג השין פיין ג'רי אדמס מהנשיא קלינטון להפעיל לחץ על הבריטים בנושא, והדגיש בפניו שיש לכך חשיבות מכרעת ביכולת לגייס את הרפובליקנים לתמוך בהסכם (Adams, 2003: 359). השין פיין פנו גם לנציגי הארגונים הלוואליסטיים בניסיון לגייס אותם לתמוך בדרישותיהם. ראש הממשלה הבריטי טוני בלייר חשש מההתנגדות הציבורית הצפויה למהלך אך הסכים לבסוף למסגרת זמן של שנתיים, והדרך להסכם בנושא שחרור האסירים נסללה (שם, עמ' 360). הדרישות שנשמעו בבריטניה ובקרב הלוואליסטים, לקשר בין שחרור האסירים לבין הדרישה שהארגונים החמושים יתפרקו מנשקם, לא התקבלו (McEvoy, 1998b: 1564-1567; McEvoy and Shirlow, 2008: 48).

סעיף 10 בהסכם "יום שישי הטוב" (1998) קבע הסדרים לשחרור מוקדם של האסירים. בסעיף נכתב כי תוקם ועדה שתשמש מנגנון ליישום הסדרי השחרור ויתנהל תהליך בדיקה שיכריע לגבי מועדי השחרור, תוך התחשבות בשיקולים של חומרת העברה ו"הצורך להגן על הקהילה". עוד נקבע שאסירים המשתייכים לארגונים שלא הודיעו על הפסקת אש לא ישוחררו וייערך מעקב בנושא זה.

ההסכם שרטט מסגרת זמן שקבעה שבסוף יוני 1998 תגובש החקיקה הנדרשת ליישום הסעיף, וששנתיים לאחר תחילת התהליך ישוחררו כל האסירים שנותרו. ההסכם התייחס גם לצורך בנקיטת צעדים שיקדמו שילוב מחדש של האסירים בחברה ויסייעו להם בתחומים כמו תעסוקה וחינוך.¹⁶ ניתוח הסעיף מצביע על שלושה משתנים משפיעים - חומרת העברה, ההשתייכות הארגונית של האסיר ומידת היותו סכנה פוטנציאלית לשלום הציבור. כמו כן ההסכם הגדיר אמנם תאריך יעד לשחרור כל האסירים, אבל לא

¹⁶ The Northern Ireland Peace Agreement, 1998, Annex B

הכריז על חנינה ללא תנאי אלא על הליך משפטי שמתבסס על קריטריונים מוסכמים.

הסעיף הנוגע לשחרור האסירים עמד במוקד השיח הציבורי והתקשורתי ערב הבאת ההסכם למשאל עם. בעוד בצד הרפובליקני היה לסעיף זה משקל חשוב בגיוס תמיכה להסכם, הייתה לו השפעה שלילית מאוד על דעת הקהל היוניוניסטית. לקראת כנס דרמטי שערך השין פיין לדיון מכריע על ההסכם הוסכם על שחרור מוקדם של כמה אסירי IRA כדי שיוכלו להשתתף באירוע. המהלך סייע מאוד להחלטה שהתקבלה בכנס לתמוך בהסכם, אך התמונות של קבלת הפנים לאסירים המשוחררים השפיעו לרעה על דעת הקהל היוניוניסטית ושיעור התמיכה בהסכם ירד בעקבות הכנס ב-10% (McEvoy, 1998b: 1557).

ההסכם זכה לבסוף לתמיכה רבה בקרב שתי הקהילות במשאל העם, אך לטענת מק'אבוי (McEvoy, 1998b: 1558) שאלת האסירים הייתה אחת הסיבות המרכזיות להצבעה נגד ההסכם בקרב הציבור היוניוניסטי. סקר שנערך במהלך שיחות המו"מ הראה כי 72% מהציבור היוניוניסטי התנגדו לשחרור אסירים ורק 20% תמכו בו (Von Tangen Page, 2000).

ביולי 1998 הושלם בפרלמנט הבריטי תהליך החקיקה והוסדרו המנגנונים והכללים ליישום תהליך שחרור האסירים. החוק (Northern Ireland Sentences) Act 1998)) הגדיר כי מועמדים לשחרור הם אסירים שהעברה שעליה נשפטו בוצעה לפני יום חתימת ההסכם - 10 באפריל 1998; אסירים שאינם תומכים בארגונים שאינם שומרים על הפסקת אש; ואסירים שאחרי השחרור אינם צפויים לתמוך בארגון שאינו שומר על הפסקת אש, להיות מעורבים בפעילות טרור או להיות סכנה לציבור (Linn, 2000: 176; SRC, 2002: 26-28). מזכיר המדינה לצפון אירלנד הוסמך להגדיר אילו ארגונים ממשיכים בפעילות אלימה והחלטות לגבי שחרור האסירים נגזרו מרשימה זו. החוק קבע פרמטרים לחישוב מועדי השחרור כך שאסירים במאסר עולם ישתחררו במוקדם מבין שני תאריכים: מועד ריצוי שני שליש מתקופת המאסר או 28 ביולי 2000; ואסירים במאסר רגיל ישתחררו במוקדם מבין שני תאריכים: מועד ריצוי שני שליש מתקופת המאסר או 28 ביולי 2000. כלומר התהליך יבוצע באופן הדרגתי במשך שנתיים ועד יולי 2000 ישוחררו כל האסירים שעונים על הקריטריונים ונותרו בכלא. במסגרת החוק הוקמה ועדת SRC (Sentence Review Commission) שתפקידה להוביל את יישום התהליך. יושבי הראש של הוועדה היו ג'ון בללוק (Blelloch), ששימש בעבר כסגן מזכיר המדינה לצפון אירלנד, ובריאן קורין (Currin), משפטן מדרום אפריקה שהיה מעורב בהליך שחרור האסירים ובוועדות האמת והפיוס במדינתו. שאר החברים בוועדה הגיעו

מתחומים שונים ובהם משפטים, קרימינולוגיה, פסיכולוגיה, זכויות אדם ומדע המדינה.

שחרורם של האסירים המשוחררים הותנה בכמה תנאים (license conditions) והפרתם מובילה לענישה. תקופת התנאי של האסירים הרגילים היא עד מועד השחרור המקורי של כל אסיר, וזו של אסירי מאסר עולם היא לכל החיים. התנאים דורשים מהאסירים שלא לתמוך בארגונים שנמצאים ברשימת הארגונים שממשיכים לפעול באלימות; שלא לבצע פעילות טרור, לסייע לה או להסית אליה; ואסירי עולם נדרשים שלא להוות סכנה לציבור. מזכיר המדינה לצפון אירלנד רשאי להשעות את רישיון השחרור של האסיר אם הוא מגיע למסקנה שהאסיר הפר את תנאי השחרור. במקרה כזה ייערך דיון מחודש בוועדה - הוועדה יכולה להחליט שהתנאים לא הופרו ולאשרר את רישיון השחרור, או לבטל את הרישיון ואז האסיר מאבד את זכותו לשחרור מוקדם מהכלא (SRC, 2002: 10). גם מרכיב זה ממחיש שלא מדובר בחנינה אלא בצעד זהיר כחלק מתהליך השלום, שנעשה לצד המשך מעקב אחר התנהלות האסירים המשוחררים ואחר הארגונים החמושים. במסגרת הסכם "יום שישי הטוב" שוחררו 450 אסירים, מתוכם 242 רפובליקנים, 196 לויאליסטים ו-12 ללא השתייכות ארגונית (McEvoy and Shirlow, 2009: 33). מהלך השחרור הראשון נעשה בספטמבר 1998 וב-27 ביולי 2000 בוצע מהלך השחרור האחרון של האסירים שענו לקריטריונים ונותרו בכלא. האסירים הלויאליסטים שוחררו 30 דקות לפני הרפובליקנים כדי למנוע התנגשויות בין הצדדים בשערי הכלא (Lewis, 1998: 42514; Cowley, 2000).

שחרור האסירים לווה במחאה ציבורית, במיוחד לאחר שחרור של אסירים עם פרופיל תקשורתי גבוה. כך, למשל, ביוני 1999 סערה דעת הקהל לאחר שחרורו של פטריק מגי, שהטמין ב-1984 מטען נפץ שהיה מיועד לפגוע בראש ממשלת בריטניה. ראש ממשלת בריטניה טוני בלייר הודה לאחר שחרור מגי שמדובר במהלך "קשה לעיכול", אך דחה את הקריאות להקפיא את השחרור (Pauley, 1999). בספטמבר 1999 עתרה משפחה שכולה לבית המשפט נגד שחרור האסירים אך העתירה נדחתה (קורן, 2005).

שיעור האסירים שהפרו את תנאי השחרור נמוך מאוד: רק ל-16 אסירים מתוך מי ששוחררו במסגרת ההסכם נשלל רישיון השחרור בשל טענה להפרת תנאי השחרור, מתוכם 12 אסירי עולם. גם אם נוסיף לכך מקרים של אסירים ששוחררו והורשעו שוב - ובאף אחד מהמקרים אין מדובר בעברות רצח - מדובר בכ-40 מקרים מתוך כ-450, פחות מ-10%. לשם השוואה, כ-58%

מהאסירים ה"רגילים" בבריטניה חוזרים לפשע במהלך השנתיים שלאחר השחרור (McEvoy and Shirlow, 2008: 51-52).

לאחר שחרור האסירים הוקמו פרויקטים רבים שנועדו לסייע לאסירים להשתקם ולהשתלב בחברה, שהתבססו על מימון מהאיחוד האירופי. האירופים התנו את העברת התקציבים בכך שהפרויקט יהיה מועיל לא רק לאסיר המשוחרר אלא לחברה כולה. הפרויקטים שקיבלו מימון הוקמו ונוהלו על ידי אסירים לשעבר ועסקו בתחומים כמו חינוך, תעסוקה, ייעוץ כלכלי ודיוור (Rolston, 2007: 272-273). כמו כן התפתחו דיאלוג ושיתוף פעולה בין קבוצות אסירים משוחררים רפובליקנים ולויאליסטים, ונראה כי אסירים לשעבר לויאליסטים גילו פתיחות ונכונות לתהליך הפיוס יותר מפוליטיקאים יוניוניסטים (שם, עמ' 273-274). הדיאלוג בין הצדדים היריבים הוביל בין השאר ליוזמה משותפת של הפרויקט From Prison to Peace - תכנית חינוכית לבתי ספר שבמרכזה מפגש של תלמידים עם אסירים לשעבר מארגונים רפובליקניים ומארגונים לויאליסטיים במטרה ליצור דיון על התמודדות עם העבר ועל תהליך הפיוס (Emerson, 2012). אסירים לשעבר הובילו גם פרויקטים שעסקו בגילוי האמת לגבי העבר (McEvoy and Shirlow, 2009: 47).

ה. שחרור אסירים בהסכם שלום עתידי

ניתוח הנושא בפרספקטיבה השוואתית מאפשר להצביע על כמה סוגיות מרכזיות הצפויות לעלות בדיון עתידי על תהליך שחרור אסירים בהסכם שלום ישראלי-פלסטיני. פרק זה בוחן סוגיות אלו, מצביע על האתגרים הקשורים בהן ומנסה לשרטט מסגרת להתמודדות עמם, תוך הסתייעות בניתוח השוואתי של מקרה צפון אירלנד ושל מקרים נוספים. הניתוח מכיר בקיומן של נקודות דמיון לצד נקודות שוני בין הסכסוכים ובין תהליכי השלום. כך, למשל, הבדל מרכזי בין המקרים הוא שתהליך השלום בצפון אירלנד התבסס על חלוקת עוצמה בישות מדינתית אחת משותפת, בעוד תהליך השלום הישראלי-פלסטיני מתייחס לפתרון של הפרדה לשתי מדינות.¹⁷ חלק זה מציע דיון מורכב בכל סוגיה תוך ניסיון לבחון אילו תובנות ולקחים אפשר לאמץ ואילו מרכיבים אינם רלוונטיים או מצריכים התאמות.

¹⁷ יש לציין כי סוגיית שחרור האסירים צפויה לעלות כשאלה מרכזית בכל מודל של הסכם שלום ישראלי-פלסטיני – פתרון של שתי מדינות או כל מודל אחר.

1. הגדרה ומינוח

אחת השאלות הנוגעות למשא ומתן על שחרור אסירים היא שאלת ההגדרה של האסירים שעליהם מתנהל הדיון והמינוח שבו משתמשים השחקנים שמגדירים אותם. בסכסוכים רבים התעוררה מחלוקת לגבי השימוש במונח "אסירים פוליטיים" וכן לגבי מי שנכללים בו. כך קרה, למשל, במשא ומתן בנושא זה שנערך בין ממשלת דרום אפריקה וארגון ה-ANC ב-1990. באחד משלבי המו"מ טענו מנהיגי ה-ANC שנותרו בכלא 5,000 אסירים פוליטיים, ואילו הממשל טען שיש רק 200 אסירים כאלה (Savage, 2000). הצדדים הקימו צוות שדן בשאלת ההגדרה והגיע לנוסח מוסכם שהתייחס לשורה של משתנים ובהם המניע של הפעולה, ההקשר שבה בוצעה, היעד של הפעולה והאם בוצעה בעקבות הוראה של ארגון (Savage, 2000; Vally, 2012).

מהלך דומה של ניסוח הגדרה ל"אסירים פוליטיים" בוצע בהקשר של יישוב הסכסוך בנמיביה (1989-1990), ושם הוטלה המשימה על המשפטן הנורבגי פרופ' נורגארד (Norgaard), שכיהן כנשיא המועצה האירופית לזכויות אדם (Vally, 2012: 6). כמו כן, ב-2001 הקימה המועצה האירופית צוות מומחים במטרה לקבוע "קריטריונים אובייקטיביים" להגדרה של "אסיר פוליטי" במסגרת דיונים על שחרור אסירים באזרבייג'ן (Strässer, 2012).

בצפון אירלנד סוגיה זו נקשרת למרכיב חשוב בתולדות הסכסוך, כיוון שלאורך השנים התנגדה בריטניה להבחנה בין אסירי הארגונים הצבאיים לבין אסירים פליליים "רגילים", ולהכרה במניע או בהקשר פוליטי או אידיאולוגי של אסירים אלו. עמדה זו נגזרה ממדיניות הקרימינליזציה (criminalization) שהובילה בריטניה מאמצע שנות ה-70 נגד הארגונים הצבאיים בצפון אירלנד, ונושא זה עמד גם במוקד שביטות הרעב שיזמו האסירים הרפובליקנים ב-1980 וב-1981. עם זאת, התהליך של זיהוי האסירים הרלוונטיים למו"מ על שחרור מוקדם בצפון אירלנד היה פשוט וברור נוכח העובדה ש"אסירי הסכסוך" הואשמו והורשעו על בסיס משפטי נפרד ("schedule offense") במערכת משפטית נפרדת ("Diplock courts"), ורובם גם נכלאו בכלא נפרד (the Maze). בהסכם השלום בחרו הצדדים בסופו של דבר במינוח משפטי שניסה להתרחק מזיהוי פוליטי או ערכי, והשתמשו במונח "qualifying prisoners".

נראה כי בהסכמי שלום הצדדים בוחרים להשתמש במינוח ניטרלי יחסית, שמגדיר את האסירים שישוחררו כאסירים שהוחזקו על רקע הסכסוך או כתוצאה ממנו. כך, למשל, בהסכם דייטון, שהביא לסיום המלחמה בבוסניה,

נכתב "combatants and civilians held in relation to the conflict",¹⁸ ובהסכם שנחתם לסיום הסכסוך ברואנדה נכתב "all persons arrested" because and as a result of this war.¹⁹ בהסכם שנחתם לסיום הלחימה בקמבודיה נעשה שימוש במונח "civilian internees" והוסבר כך:

The expression "civilian internees" refers to all persons who are not prisoners of war and who, having contributed in any way whatsoever to the armed or political struggle, have been arrested or detained by any of the parties by virtue of their contribution thereto.²⁰

בהקשר הישראלי-פלסטיני ישראל הרשמית משתמשת במונח "אסירים ביטחוניים" והפלסטינים משתמשים במונח "אסירים פוליטיים". בדומה לצפון אירלנד, אין קושי להגדיר את קבוצת האסירים הפלסטינים שעליהם מתנהל המו"מ כי מדובר בקבוצה נפרדת שנשפטה במערכת משפטית נפרדת ושנמצאת רובה ככולה בבתי סוהר נפרדים, וגם מאורגנת במסגרת ארגונית פנימית ברורה. יש לציין שישראל רואה באסירים הביטחוניים מחבלים וטרוריסטים, אבל שלא כמו בריטניה במקרה של צפון אירלנד, היא אינה מתנגדת להכרה בכך שהעברות שלהם בוצעו על רקע פוליטי ואידיאולוגי. השב"ס משתמש בהגדרה הרשמית לאסירים ביטחוניים במינוח "מניע מטעמים לאומניים" (שב"ס, 2007: 1).

מעניין לראות שהפלסטינים שבו והדגישו בשלבים שונים של התהליך את חשיבות ההבחנה בין האסירים הפלסטינים הפוליטיים לאסירים הפליליים. הנושא עלה לסדר היום בעקבות ההחלטה של ממשל נתניהו לשחרר 150 אסירים פלסטינים פליליים במסגרת יישום הסכם ואי. הפלסטינים זעמו על כך ואבו עלאא נזף בנציג ישראלי ואמר לו: "לא דיברנו בדיונים על פושעים, דרשנו שחרור של אסירים פוליטיים שהיו קורבנות של התעכבות תהליך השלום" (Qurie, 2006: 76). במפגשי ועדת האסירים שכונסה במסגרת תהליך אנאפוליס הדגיש הנציג הפלסטיני שהוועדה תדון רק באסירים הפוליטיים ושאלות הנוגעות לאסירים הפלסטינים הפליליים יידונו בוועדה המשפטית.²¹

¹⁸ Dayton agreement, Annex 1, Article XI

¹⁹ N'sele Cease-fire Agreement, Article II: 4

²⁰ Agreements on a Comprehensive Political Settlement of the Cambodia Conflict, 1991, Part VI, Article 22

²¹ Minutes from Joint Committee on Prisoners, 17.3.2008

לסיכום, אפשר להעריך שבהסכם השלום יוסכם על מינוח ניטרלי בדומה להסכמים דומים, שיתבסס על ההגדרה "אסירים שנכלאו כתוצאה מהסכסוך", כפי שהציעו הפלסטינים בתהליך אנאפוליס,²² או אסירים שנכלאו "במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני", כפי שהציעה יוזמת ז'נבה.²³ בהקשר זה יש לומר שהצד הפלסטיני הדגיש בשיחות שהמינוח "אסירים שנכלאו בישראל כתוצאה מהסכסוך" כולל גם אסירים פלסטינים אזרחי ישראל ואסירים ערבים שאינם פלסטינים.²⁴ שאלת שחרורם של אסירים ערבים-ישראלים עלתה לאורך תהליך אוסלו וישראל התנגדה לכך וראתה בכך קו אדום (שר, 2001: 45). באשר לאסירים שאינם פלסטינים הסביר עבד אל-ראזק שהכוונה היא לאסירים שפעלו למען המטרה הפלסטינית והצטרפו לארגונים פלסטיניים, והבהיר שלא מדובר למשל באסירי חזבאללה.²⁵

2. קריטריונים

במסגרת הסכם עתידי יהיה צורך להחליט אם תוענק חנינה כללית לכל האסירים הנכללים בהגדרה הרחבה, או שאסירים העונים על קריטריונים מסוימים לא יוכלו להשתחרר. בהקשר זה יש מקום להתייחס לסוגיות שלהלן:

תאריך קובע (cut off date): נקודת זמן מדויקת שתסמן את סיום הסכסוך האלים וכל מי שהורשע ונכלא לפניו יוכל להשתחרר. "הסכם יום שישי הטוב" קבע את התאריך ביום חתימת ההסכם. בדרום אפריקה הוסכם תחילה (באפריל 1991) שהתאריך יהיה 8 באוקטובר 1990, אך בהמשך השתנה התאריך כמה פעמים ולבסוף הוסכם על היום שלאחר כניסתו של מנדלה לתפקיד הנשיא - 11 במאי 1994 (Savage, 2000).

לאורך תהליך אוסלו ביקשו הפלסטינים שחרור של האסירים שהורשעו לפני מועד החתימה על הסכם אוסלו. הם נימקו בזאת בכך שאש"ף הפסיק את המאבק המזוין בעקבות הסכם אוסלו, והאסירים שנכלאו לפני אוסלו קיבלו הוראות ממנהיגי הארגון שהפכו למנהלי המו"מ עם ישראל ובכירי הרשות הפלסטינית. אבו מאזן, למשל, שאל את המתווך האמריקאי דניס רוס באחת

²² שם.

²³ יוזמת ז'נבה, סעיף 15.

²⁴ Summary of Annapolis Technical Negotiations on Prisoners, October 2009; Minutes of Meeting of the Plenary with the Prisoners; Culture of Peace and Legal Committees, 20.5.2008

²⁵ Minutes of Meeting of the Plenary with the Prisoners; Culture of Peace and Legal Committees, 20.5.2008

מפגישותיהם "האם זה הגיוני להחזיק בכלא את מי שביצע הוראות שנתנו מי שאתה נפגש איתם?" (Ross, 2005: 400). מועד החתימה על הסכמי אוסלו אכן היה תאריך קובע בתהליך שחרור אסירים - כך למשל בשחרור האסירים שנקבע במזכר שארם (1999) ובמהלכי שחרור האסירים שבוצעו במקביל לשיחות ב-2013/2014.

המתווה להסכם של יוזמת ז'נבה הציע שיום החתימה על הסכם השלום יהיה התאריך הקובע וכל מי שנכלא לפניו ישתחרר.²⁶ זו גם הייתה ההצעה הפלסטינית בשיחות אנאפוליס.²⁷ הנציגים הישראליים - גם בשיחות אנאפוליס וגם בשיחות על יוזמת ז'נבה - העלו חשש שאם יוסכם מראש שהתאריך הקובע יהיה תאריך עתידי של יום חתימת ההסכם, ולא תאריך בעבר, יהיה זה תמריץ לטרוריסטים לפעול בידיעה שהם ישוחררו בכל מקרה כשיחתם הסכם הקבע (קליין, 2006: 63).²⁸

השתייכות ארגונית: בהסכם יום שישי הטוב נקבע שישוחררו רק אסירים המשתייכים לארגונים שהכריזו על הפסקת אש ושייערך מעקב אחר שינויים בהקשר זה. עיקרון זה עמד גם בבסיס הצעת פז-עבד אל-ראזק. הנושא עלה גם בוועדת האסירים בתהליך אנאפוליס: הנציג הישראלי בלס תהה אם בהסכם השלום ישוחררו גם אסירים המשתייכים לארגונים שיתנגדו להסכם השלום וימשיכו בפעילות טרור; עמיתו הפלסטיני עבד אל-ראזק השיב שהסכם השלום ייחתם עם העם הפלסטיני ולא עם פלג זה או אחר, וכי לא ייתכן הסכם ללא שחרור של כל האסירים. עבד אל-ראזק העריך שלא יהיו ארגונים שיתכחשו להסכם וטען שאם יהיו יחידים שיפרו את ההסכם הם יטופלו בהתאם.²⁹

יש לציין כי לצד מבחן ההשתייכות הארגונית יש מקרים שבהם נעשה שימוש במבחן דומה ברמת היחיד, כלומר שחרור אסירים שתומכים בתהליך השלום או מתנגדים לאלימות. דרישה זו יכולה להיות בעייתית אם היא נעשית כצעד חד-צדדי המצטייר כתכתיב משפיל. כך היה למשל בספרד בשנות השמונים, כאשר הממשלה הציעה שחרור מוקדם לאסירים שיוודיעו על התנתקות מארגון ETA ויגנו שימוש באלימות (McEvoy and Shirlow, 2008: 46). גם המשטר בדרום אפריקה הציע ב-1987 שחרור מוקדם לאסירי ANC שיכריזו על התנגדות לאלימות, אך האסירים דחו את ההצעה על הסף

²⁶ יוזמת ז'נבה, סעיף 15.

²⁷ Minutes from 2nd meeting of the Joint Committee on Prisoners, 3.4.2008

²⁸ שם.

²⁹ Minutes from Joint Committee on Prisoners, 17.3.2008

(Savage, 2000: 1). ישראל דרשה מהאסירים ששחררו בעקבות הסכם קהיר (1994) להצהיר על תמיכה בהסכם ועל התנערות מהאלימות, ואסירים רבים תומכי חמאס סירבו ולא שוחררו (McEvoy and Shirlow, 2008: 46-47). בשיחות על הסכם הקבע ב-1999 הציעה ישראל שבהסכם ייקבע שישוחררו כל האסירים "מלבד אלו המתנגדים לשלום או מאיימים עליו" (Curie, 2006: 120). מעניין לציין שבהצעת פז-עבד אל-ראזק הוצע שכל אסיר יחתום לפני שחרורו בפני ישראל ובפני הנהגת האסירים על התחייבות שלא לחזור לטרור (פז, 2013).

האם יש מקום להחיל קריטריון של השתייכות ארגונית בהסכם ישראלי-פלסטיני? ואם כן, באיזה אופן? מצד אחד, קריטריון שיביא לשחרור של אסירים מארגונים התומכים בתהליך השלום בלבד עלול ליצור רושם של הסכם עם ארגון ולא עם עם שלם ולעורר התנגדות ציבורית. בצפון אירלנד הארגונים שנותרו מחוץ למעגל השחרור היו ארגונים חלשים ושוליים, כי הארגונים החזקים והמשמעותיים הכריזו על הפסקת אש בתחילת התהליך. אך בהקשר הפלסטיני קריטריון שיותר את אסירי החמאס מחוץ למסגרת יביא להדרה של ציבור רחב ומשמעותי בחברה הפלסטינית (תנועת החמאס אף זכתה לרוב בבחירות לפרלמנט הפלסטיני שנערכו בינואר 2006) ויפגע קשות בלגיטימציה של ההסכם. מצד אחר, יש יתרונות משמעותיים לשימוש בקריטריון זה. ראשית, התהליך בצפון אירלנד מלמד שהוא שימש "גזר" שהוביל ארגונים להכריז על הפסקת אש, ודבר דומה יכול להתרחש גם בהקשר הישראלי-פלסטיני. שנית, יש מידה של חוכמה בקריטריון שמונתה בהכרזה של ארגונים על הפסקת אש ולא בתמיכה בהסכם שלום. החמאס יתקשה להביע תמיכה בהסכם שלום עם ישראל אך בהחלט תיתכן אפשרות של הכרזה על הפסקת אש. יש לכך תקדימים (הסדר שכזה נעשה למשל בגבול בין ישראל ורצועת עזה) ויש לכך גם גיבוי הלכתי-דתי בדמות רעיון ה"הודנה". קריטריון שכזה יוכל אולי להציע דרך יצירתית לשלב את החמאס בתהליך השלום באופן שיוביל לשחרור אסיריו מהכלא בתמורה להפסקת אש ולהסכמה סבילה להסכם השלום.

קריטריונים אחרים: בהסכמי השלום השונים נעשה שימוש בקריטריונים נוספים. **בצפון אירלנד** הופיע קריטריון שנגע למידת הסכנה שיהווה האסיר לחברה לאחר השחרור. בניגוד לקריטריון של תאריך או של השתייכות ארגונית, קריטריון זה מצריך עיון מעמיק בכל מקרה ומקרה. חסרונו שהוא פחות חד-משמעי וברור, ולכן יש סיכוי גדול יותר להשפעה של שיקולים זרים ולטענות על התערבות בתהליך ממניעים פוליטיים (Dwyer, 2007). **בבוסניה** קבע

הסכם השלום ששחרור כל העצורים והאסירים כפוף למערכת השיפוט של בית הדין הבין-לאומי ליוגוסלביה לשעבר (ICTY), ושהצדדים נדרשים לציית לדרישות של מעצר או הסגרה של הטריבונל לגבי אישים שאחרת היו משתחררים במסגרת ההסכם. **בדרום אפריקה** נקבעו שני כללים לשחרור האסירים: גילוי האמת והוכחה שהעברה בוצעה ממניע פוליטי.

לאורך תהליך אוסלו הציגה ישראל שורה של קריטריונים ו"קווים אדומים" לגבי שחרור אסירים, אך הדיון בקריטריונים אלו נגע לשחרור אסירים כצעד בונה אמון בשלבים מסוימים של התהליך והוא שונה מדיון בפתרון כולל לשאלת האסירים במסגרת של הסכם קבע. עם זאת, הקריטריונים שהוצגו בעבר יוכלו לשמש בסיס לדיון על שלבים ביישום הדרגתי של שחרור האסירים, ועל כך ארחיב בחלק הבא.

3. הדרגתיות ומסגרת זמן

בהתייחסות לשאלת ההדרגתיות יש להבחין תחילה בין שחרור אסירים בשלבים כצעדים בוני אמון **בזמן** תהליך המו"מ לבין מהלכים של שחרור אסירים **לאחר** השגת הסכם שלום.

שחרור בשלבים במהלך המו"מ: בתהליך השלום בדרום אפריקה (1990-1994) החלו מהלכים של שחרור אסירים - וביניהם נלסון מנדלה - לפני תחילת המו"מ בין הממשל וה-ANC, וכל האסירים שהיו כלואים באי רובן (Robben) שוחררו עד דצמבר 1991, ערב פתיחת שיחות CODESA (Savage, 2000). בצפון אירלנד סירבו הבריטים לשחרר אסירים לפני ההסכם אך אירלנד יזמה שחרור אסירים לאחר הפסקת האש.

סוגיית האסירים עמדה במקרים מסוימים במוקד של רגעי משבר בתהליכי שלום אשר איימו על גורל התהליך. כך, למשל, מחלוקת על שחרור של כמה אסירים בדרום אפריקה ב-1991 איימה על המשך המו"מ; החלטה ישראלית לשחרר אסירים פליליים ב-1998 עוררה הפגנות בשטחים ומשבר בתהליך; ויש הטוענים שאי-הנכונות של בריטניה לשחרר אסירים לאחר הפסקת האש ב-1994 הביאה לקריסתה ב-1996 (Alashqar, 2012: 9). גם קריסת השיחות בין ישראל והפלסטינים ב-2014 התרחשה על רקע מחלוקת על יישום הפעימה הרביעית של שחרור האסירים הפלסטינים. הניסיון מתהליך השלום הישראלי-פלסטיני מלמד כי צעדים של שחרור אסירים בשלבים, תוך קישורם להתקדמות בתהליך השלום, יכולים אמנם לשמש כצעד בונה אמון חשוב עבור הצד הפלסטיני ולחזק את מחויבותו לתהליך ואת הגיבוי הציבורי

למו"מ. ואולם, לצעדים כאלו יש השפעה שלילית על דעת הקהל הישראלית כלפי התהליך כולו, אשר עלולה לפגוע בהתקדמות המו"מ. כך, למשל, שחרור האסירים ההדרגתי לאורך השיחות שנערכו בתיווכו של מזכיר המדינה קרי ב-2013-2014 אפשר אמנם את חידוש המו"מ מבחינת הצד הפלסטיני וסייע להנהגה הפלסטינית להצדיק את המהלך, אך תמונות השחרור והעיסוק התקשורתי באסירים המשתחררים הגבירו את חוסר האמון בצד הישראלי ואת היחס העוין לתהליך המו"מ בדעת הקהל.

שחרור בשלבים לאחר הסכם שלום: כאמור, ההסכם בצפון אירלנד הציג תהליך של יישום הדרגתי ולא שחרור מלא ומידי עם חתימת ההסכם, וגם בדרום אפריקה נעשה תהליך השחרור בשלבים (Savage, 2000). תהליך הדרגתי שכזה טומן בחובו יתרונות רבים: הוא מצייר את המהלך לא כחנינה מיידית ללא תנאי אלא כתהליך משפטי מבוקר ששומר על ממד מסוים של הענשה והבחנה בין אסירים; הוא נעשה במקביל ליישום של מהלכים אחרים בתהליך השלום וקושר ביניהם; הוא מאפשר תהליך הדרגתי של הכשרת דעת הקהל וגם בניית תשתית לקליטה וסיוע לאסירים המשתחררים.

ניתן להעריך שגם בהסכם ישראלי-פלסטיני יוסכם על מהלך הדרגתי, ואכן דובר על כך בשיחות הרשמיות והלא רשמיות שנערכו בעבר. העמדה הפלסטינית הראשונית דרשה שחרור של כל האסירים מיד עם חתימת ההסכם, אך בהמשך השיחות הסכימו הפלסטינים לדיון על יישום הדרגתי תוך שהם מדגישים ש"הדבר החשוב הוא שייקבע בהסכם תאריך שבו ישוחררו כל האסירים".³⁰ הסכמה על יישום הדרגתי מצריכה דיון על מסגרת הזמן ועל השלבים השונים והעקרונות שיקבעו מי ישתחרר בכל שלב. בצפון אירלנד הוסכם על פרק זמן של שנתיים, ושלבי השחרור התבססו על הבחנה בין אסירי עולם לאסירים אחרים ועל משך התקופה שכל אסיר ריצה מעונשו. בתהליך אוסלו עלו קריטריונים שונים בהקשר לשחרור ההדרגתי: קריטריונים הנוגעים לעברה שבה הורשע האסיר, קריטריונים הנוגעים לאסיר עצמו וקריטריונים הנוגעים לסיכון עתידי אם ישוחרר. הקריטריון המרכזי היה המבחן של "דם על הידיים", אך לאורך השנים הוא נעשה שנוי במחלוקת והועלו הצעות לביטולו או לקביעת הבחנות פנימיות, כמו הבחנה בין אסירים שרצחו לבין אסירים שפצעו (Ross, 2005: 504); הבחנה בין אסירים שרצחו ישראלים לבין אסירים שרצחו משתפי פעולה פלסטינים (ביילין, 2001: 79; Ross, 2005: 447-448); והבחנה בין פגיעה בחיילים לפגיעה באזרחים (גנור ואורן, 2003). ישראל הציבה גם

Minutes from 2nd meeting of the Joint Committee on Prisoners, 3.4.2008 ³⁰

קריטריונים כמו התנגדות לשחרור של תושבים או אזרחים ישראלים, של אסירים ששחררו בעבר במסגרת מחווה מדינית ושבו לכלא או של אסירים שלא ריצו שני שלישים מעונשם. כמו כן נקבעו קריטריונים לתעדוף של שחרור אסירים, כמו אסירות ואסירים מבוגרים או חולים.³¹

השוואה בין שלושה מסמכים ישראליים-פלסטיניים שדנו בנושא זה מעלה שלושה מודלים שונים. "מסמך שטוקהולם" (1999) מציע מודל הדרגתי שמתבסס על עיקרון של השתייכות ארגונית (Qurie, 2006: 349); מסמך פז-עבד אל-ראזק (2007) מציע מודל הדרגתי שמתבסס בעיקרו על חומרת העברה (אלדר, 2007); ומסמך "יוזמת ז'נבה" מציע מודל הדרגתי שמתבסס על התאריך שבו בוצעה העברה (לפני הסכם קהיר ואחריו) לצד עיקרון של חומרת העברה ("מקרים יוצאי דופן").³² הן מסמך פז-עבד אל-ראזק והן יוזמת ז'נבה מציעים לשחרר בשלב הראשון אסירים מנהליים, קטינים, נשים ואסירים חולים. מבחינת מסגרת זמן מציעה יוזמת ז'נבה שלושה שלבים: מיד עם כניסת ההסכם לתוקף, עד 18 חודשים מכניסת ההסכם לתוקף ועד חמש שנים מכניסת ההסכם לתוקף.

נקודה נוספת שיש להזכיר בהקשר של שחרור אסירים מדורג היא הרעיון של קישור בין יישום שחרור האסירים לסוגיות אחרות בתהליך יישוב הסכסוך. בדרום אפריקה דרש ה-ANC שחרור של כל האסירים כתנאי להפסקת האלימות, בצפון אירלנד נשמעו דרישות מצד הבריטים והיוניוניסטים להתנות שחרור אסירים בהתפרקות ממשק של הארגונים הרפובליקנים (Linn, 2000: 175-176), וגם בספרד הייתה התנגדות לשחרור אסירי ETA לפני הכרזה של הארגון על התפרקות ממשקו (Von Tangen Page, 2007: 32). קישור שכזה בין סוגיות עלה גם בהקשר הישראלי-פלסטיני. מוחמד דחלאן, למשל, הצביע בשיחות על הסכם ואי על קשר בין שחרור אסירים לבין יישום של תכנית פעולה ביטחונית למאבק בטרור (Ross, 2005: 400). בשיחות אנאפוליס העלתה ישראל לדיון את הצורך ליצור זיקה בין שחרור אסירים לבין נקודות ציון בשטח וצעדים מוחשיים מצד הפלסטינים במסגרת יישום הסכם השלום שיוכלו לסייע בגיוס לגיטימציה בציבור הישראלי.³³ כמו כן העלתה ישראל את האפשרות של קישור בין השלב האחרון של שחרור האסירים לבין ההכרזה על סוף הסכסוך וסיום התביעות.

³¹ The Israeli-Palestinian Interim Agreement, 1995, Annex VII

³² יוזמת ז'נבה, סעיף 15.

³³ Minutes of Meeting of the Plenary with the Prisoners; Culture of Peace and Legal Committee, 20.5.2008

4. מנגנון יישום

מהלכים של שחרור אסירים בזמן תהליך אוסלו התבצעו כצעדים ישראלים חד-צדדיים על ידי מנגנונים פנים-ישראליים - ובראשם ועדת השרים לשחרור אסירים - ללא מעורבות של הצד הפלסטיני, הן כשנעשו כמחווה ישראלית והן כשנעשו במסגרת יישום של הסכמים. לכן במקרים רבים נשמעה ביקורת פלסטינית על אופן היישום בנושא ועל הרכב רשימות המשוחררים. הפלסטינים העלו על כך טענות גם במסגרת שיחות אנאפוליס. עבד אל-ראזק הדגיש בפני עמיתו הישראלי שהמהלכים צריכים להיעשות בתיאום ותוך הסכמה לגבי השמות והקטגוריות: "עד עכשיו אתם הייתם מבשלים ואומרים לנו מה לאכול, זה תמיד היה חד-צדדי... צריך שיהיה תיאום לגבי מי ישוחרר ולא שאתם תשחררו את מי שאתם רוצים לשחרר".³⁴ לקח מרכזי שאפשר ללמוד מתהליך אוסלו בהקשר זה הוא הצורך בכינון מנגנון ישראלי-פלסטיני משותף שיפקח על יישום ההסכם בנושא שחרור האסירים בהתאם לעקרונות שיוסכמו.

בכמה סכסוכים אחרים שולב גם מרכיב בין-לאומי במנגנון: בצפון אירלנד היה מעורב בתהליך משפטן מדרום אפריקה שליווה את התהליך המקביל במדינתו, ובמקומות אחרים - כמו מוזמביק ובוסניה - הוסכם על מעורבות של הצלב האדום. בהסכם ישראלי-פלסטיני יהיה מקום לשלב גורם חיצוני שהיה מעורב בתהליך שחרור האסירים בצפון אירלנד, שיוכל לספק תובנות מניסיונו. המודל של צפון אירלנד מלמד גם שיש מקום לשלב במנגנון שיוקם אישים מתחומים שונים - מדע המדינה, משפטים, קרימינולוגיה, פסיכולוגיה - ולשלב גם נציג מארגוני זכויות האדם.

לסיכום פרק זה יש להצביע על סוגיות נוספות שפתרון שאלת האסירים יצטרך לתת להן מענה. סוגיה אחת היא נושא **האסירים היהודים** שנכלאו בעוון פעולות אלימות שביצעו נגד פלסטינים. אסירים אלו אינם זוכים לגיבוי ציבורי רחב, אך בימין הישראלי הועלו בשלבים שונים של מהלכי שחרור אסירים בתהליך אוסלו דרישות לשחררם. הנשיא עזר ויצמן, למשל, תמך בעמדה זו וקידם חנינה לאסירים יהודים כצעד מקביל לשחרור אסירים פלסטינים במסגרת תהליך השלום; וחברי כנסת הציעו בעבר הצעת חוק שעל פיה כל שחרור של אסיר פלסטיני ילווה בשחרור של אסיר יהודי (וולף, 2009). יש לציין כי במקרים שונים יהודים שנשפטו בישראל על פעולות טרור נגד ערבים זכו לחנינה או לקיצור עונשם, ודוגמה בולטת לכך היא חברי "המחתרת היהודית"

Minutes from Joint Committee on Prisoners, 17.3.2008 ³⁴

שפעלו בשנות השמונים וזכו לחנינה מהנשיא הרצוג. בצפון אירלנד נגעה שאלת שחרור האסירים לארגונים בשני צדי הסכסוך - רפובליקנים ולוואליסטים - ושניהם שולבו במהלך, ובדרום אפריקה נענה גלסון מנדלה לדרישות של ארגוני ימין ושינה את "התאריך הקובע" לחנינה כדי לכלול גם את אסירי הימין בחנינה ולשלבם בתהליך הפיוס (Savage, 2000). כמו כן, בדרום אפריקה הותיר הממשל לסוף תהליך שחרור האסירים שני מקרים קיצוניים של אסירים שפעולותיהם עוררו זעם ציבורי אדיר: אחד היה איש ANC שביצע פיגוע תופת ב-1986 והשני היה איש ימין קיצוני שירה לעבר עוברי אורח שחורים ב-1988. השניים שוחררו לבסוף ב-1992 והמהלך הוצג בתקשורת כ"עסקת חבילה" הכרחית למען הפיוס (Savage, 2000).

נושא נוסף שיש לתת לו מענה בהסכם עתידי הוא מקרים של **מבוקשים** שברחו והתחבאו מחשש שייעצרו ויכלאו. סוגיה זו עלתה לדיון גם בשיחות בצפון אירלנד ומקרים אלו זכו לכינוי "on the runs" (Rolston, 2011: 5). הנושא עלה גם במגעים בהקשר הישראלי-פלסטיני, וב-2005 התגבשה הסכמה שישראל תתחייב שלא לעצור או לפגוע במבוקשים אם הם יעבירו את נשקם למשטרה הפלסטינית, יתחייבו שלא לעסוק בטרור ויהיו תחת פיקוח של מנגנוני הביטחון הפלסטינים (בן והראל, 2005).

נושא נוסף הוא התמודדות עם סוגיית **הקורבנות ומשפחות הקורבנות**. הקורבנות או משפחותיהם הם שחקן מרכזי בדיון ובשיח הציבורי בשאלת שחרור האסירים. אמנם אין לקורבנות זכות להשפיע או להטיל וטו על הענשה, אך יש מקום לשאול אם יש להם תפקיד בתהליך שכזה ומה צריכה להיות המחויבות של הרשויות כלפיהם ביישום התהליך. בשיח הישראלי נשמעים קולות שונים: ארגון אלמגור, המייצג נפגעי טרור, מוביל קו של התנגדות לכל צעד של שחרור אסירים ונוהג לעתור בנושא לבג"צ, ואילו "חוג ההורים" - פורום המשפחות הישראלי-פלסטיני, המייצג משפחות שכולות שתומכות בתהליך השלום, מביע עמדה הפוכה. אוליבר וילקינסון (Wilkinson), מנהל מרכז תמיכה לקורבנות בצפון אירלנד, מצביע על ארבע דרכים שיאפשרו שילוב הפרספקטיבה של הקורבנות בתהליך שחרור אסירים: הענקת ערובה לכך שלא מתעלמים מעמדותיהם של הקורבנות; הדגשת האיסור להאשים את הקורבנות; הענקת סיוע כספי לקורבנות; הכרה של מי שביצע פשעים בפשע שעשה ובסבל שגרם (Von Tangen Page, 2007: 44). בהסכם השלום בצפון אירלנד לא נכללה התייחסות לקורבנות בסעיף הנוגע לשחרור אסירים, אבל החוק

הבריטי שנחקק במטרה ליישמו כלל סעיף הנוגע למנגנון של מסירת מידע לקורבנות או למשפחותיהם.³⁵

שאלת **משתפי הפעולה** צפויה גם היא לעלות על רקע מהלך של שחרור האסירים. בבתי הכלא בישראל יושבים אסירים שהורשעו ברצח של משתפי פעולה וניתן להניח ששחרורם יעורר שיח פנימי פלסטיני בנושא. מעניין לציין שהסעיף שדן בשחרור אסירים בהסכם קהיר כלל גם התייחסות לסוגיית משתפי הפעולה, ובו התחייבו הפלסטינים למצוא פתרון לנושא ולא לשפוט פלסטינים שהיו משתפי פעולה או לפגוע בהם.³⁶

בניית מתווה לתהליך שחרור אסירים מצריכה גם מענה לשאלות הנוגעות ל"יום **שאחרי**". במודל של צפון אירלנד נכללו שני מרכיבים הנוגעים לכך: שחרור על תנאי שכולל המשך מעקב ואפשרות של "קריאה חוזרת" לאסיר אם הפר את תנאי השחרור; ומהלכים שמטרתם לסייע לאסיר המשוחרר, לשקם אותו ולהבטיח את שילובו מחדש בחברה. בשאלות אלו, בשונה מהמשתנים האחרים, יש השפעה משמעותית לסוג הפתרון העומד בבסיס ההסכם - האם מדובר בפתרון של ישות מדינתית אחת, כמו בצפון אירלנד, או בהפרדה לשתי מדינות - ויש להתאים את המודל לאופי הפתרון. באשר למרכיב הראשון, אם יוסכם על עיקרון דומה לזה של צפון אירלנד הצדדים יצטרכו להחליט איזה מנגנון ימשיך לעקוב אחר הנושא, האם תהיה בו מעורבות ישראלית או בין-לאומית ומי יהיה מוסמך להכריע אם הופרו תנאי השחרור. באשר למרכיב השני יש לציין שברשות הפלסטינית כבר קיימים מנגנונים מדינתיים העוסקים בשיקום אסירים, וב-2004 נחקק חוק המגדיר במפורש אילו הטבות, מענקים וסיוע בתחומים שונים (חינוך, תעסוקה) מובטחים לאסיר משוחרר.³⁷ העברת התקציבים לשיקום אסירים משוחררים עוררה מחלוקת בצפון אירלנד, ונשמעה ביקורת בתקשורת ומצד פוליטיקאים יוניוניסטים על כך שטרוריסטים מקבלים פרס על מעשיהם בשעה שהיה אפשר להשתמש במשאבים אלה כדי לסייע לקורבנות (McEvoy and Shirlow, 2008: 52; 2009: 33). בהקשר הישראלי-פלסטיני לא צפויה להתעורר מחלוקת ציבורית דומה אם הפתרון יתבסס על שתי מדינות, כיוון שמדובר בישויות נפרדות ולא במדינה אחת עם מקורות תקציביים משותפים. ביחס לסוגיות של "היום שאחרי" חשוב לציין כי לצד המנגנונים וההסדרים

³⁵ Northern Ireland (Sentences) Act 1998, Article 15

³⁶ Agreement on Gaza Strip and Jericho Area, 1994, Article XX: 4

³⁷ חוק האסירים והמשוחררים (קאנון אל-אוסרא ואל-מוחררי), 2004.

הרשמיים יש תפקיד חשוב מאוד גם לשחקנים לא ממשלתיים ולארגוני חברה אזרחית ישראלים ופלסטיניים, שיוכלו למצוא דרכים לשלב אסירים משוחררים ביוזמות ובפרויקטים שיעסקו בפיוס, בגילוי אמת ובחינוך לשלום.

ו. סיכום

סוגיית האסירים בסכסוך הישראלי-פלסטיני, בדומה לסכסוכים אחרים בעולם, היא סוגיה רגישה וכואבת המהווה מוקד מתמשך של מתח ועימות בין הצדדים. גורמאלי (Gormally, 2001: 6) טוען שהאסירים הם "visible concentration of everything that people feel about the conflict". הם משמשים סמל חי של הסכסוך ומייצגים בדמותם את כל התחושות, הזיכרונות והכאבים הכרוכים בכך בשני הצדדים. משום כך, כל ניסיון לקדם יישוב של הסכסוך מחייב התמודדות רצינית עם סוגיה זו, שתנסה לנטרל את הנפיצות הטמונה בה ולהפוך אותה להזדמנות ולנקודת פתיחה לתהליך של התפייסות.

כפי שהוצג במאמר, פתרון בסוגיה זו מצריך התייחסות רגישה ורב-ממדית לסוגיות ולשחקנים שונים הנוגעים אליה. לצד הדיון בהיבטים השונים, מאמר זה מוסיף לדיון בישראל בנושא שחרור האסירים ממד שכמעט אינו נוכח בו, והוא המבט ההשוואתי. כל סכסוך מאופיין במרכיבים היסטוריים, תרבותיים ופוליטיים ייחודיים ולכן יש לנקוט משנה זהירות ביצירת הכללות והשלכות. אך עם זאת, התבוננות השוואתית רחבה יותר יכולה להעניק לדיון בנושא זה פרספקטיבות חדשות ותובנות שקשה לראותן כאשר מביטים על תהליכים מבפנים ומטווח ראייה קצר. ניתוח שכזה מציע מבט "אובייקטיבי" יותר ויכול לקרוא תיגר על הנחות יסוד ודפוסי חשיבה ישנים; הוא מסייע ללמוד על מודלים וחלופות אפשריים ומציע לבחון בצורה ביקורתית אילו מהם אפשר לאמץ.

הדיון במאמר זה הוא גם מרכיב בדיון רחב יותר הנוגע לאפשרות של שילוב יסודות ומנגנונים של "צדק מעברי" והתפייסות בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני, ודיון עתידי על שחרור אסירים צריך לעסוק גם במיקום שלו במסגרת זו ובקשרים אפשריים בין מהלכים שונים. אפשר לעשות זאת, למשל, בדומה למודל בדרום אפריקה שקישר בין חנינה לבין גילוי האמת, או, כפי שמציע דודאי (Dudai, 2007: 256-257), באמצעות הקמת ועדה ישראלית-פלסטינית פומבית שתדון בכל מקרה ותשמש כך כ"פרויקט חינוכי"

שיאפשר לכל צד להתמודד עם מעשיו. בתהליך אוסלו בחרו הצדדים להימנע מהיבטים של התמודדות עם העבר, אך הספרות בנושא והפרקטיקה, כפי שבאה לידי ביטוי בתהליכים שונים בעולם, מציעות מגוון רחב של כלים מתחומים שונים (מדיניים, משפטיים, חינוכיים) המשלבים שחקנים שונים (מנהיגים, חברה אזרחית, קורבנות, כלי התקשורת). במו"מ עתידי ישראלי-פלסטיני על הסכם קבע יהיה מקום לדון בכך, ולבחון אילו מנגנונים יתאימו להקשר המקומי ויקדמו לאחר ההסכם תהליך שבו שני העמים יפתחו דיאלוג פתוח וכן - זה עם זה ובינם לבין עצמם - על הפצעים ועל עוולות העבר, ודרך כך גם על העתיד.

רשימת מקורות

- אלדר, עקיבא, 2007. "עד האסיר האחרון", **הארץ**, 23.12.2012.
- אלון, גדעון, ואלוף בן, 2005. "ישראל לפלסטינים: לא נשחרר 400 אסירים עד שתילחמו בטרור", **הארץ**, 9.5.2005.
- ביילין, יוסי, 2001. **מדריך ליונה הפצועה**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- בן, אלוף, ועמוס הראל, 2005. "השרים החליטו לשחרר 900 אסירים", **וואלה**, 3.2.2005, <http://news.walla.co.il/item/665224>
- בן, אלוף, ארנון רגולר, נתן גוטמן, ועמוס הראל, 2005. "בתום ויכוח קשה החליט הקבינט המדיני על שחרור 900 אסירים פלסטינים", **הארץ**, 4.2.2005.
- בר-סימן-טוב, יעקב, 2010. **חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- ג'מאל, אמל, 2001. "הכרה הדדית, פיוס וטרנספורמציה של סכסוכים: היבטים תיאורטיים", **סוציולוגיה ישראלית** ג(2): 341-313.
- גנור, בועז, ומיכאל אורן, 2003. "דם של מי על הידיים", **הארץ**, 29.7.2003.
- הראל, עמוס, 2003א. "צה"ל מחכה בקוצר רוח לשחרור האסירים הביטחוניים", **הארץ**, 21.7.2003.
- , 2003ב. "רוב המשוחררים - דגי רקק שמועד שחרורם ממילא קרוב", **הארץ**, 5.8.2003.
- וולף, פנחס, 2009. "הצעה: שחרור אסיר יהודי על כל שחרור פלסטיני", **וואלה**, 8.6.2009, <http://news.walla.co.il/item/1499127>
- נווה, דני, 1999. **סודות ממשלה**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- סביר, אורי, 1998. **התהליך**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- סנאט, 1998. "סוגיית שחרור האסירים הפלסטינים", **דף מידע מס' 80 בנושאים מדיניים**, <http://www.senat.org.il/hebrew/attachments/article/84/senat80.pdf>
- פז, אילן, 2007. **תוכנית עבודה ישראלית-פלסטינית משותפת לשחרור מדורג של אסירים פלסטינאים כתמריץ לשימור הפסקת אש** (לא פורסם).
- קורן, אלינה, 2005. "בצפון אירלנד זה עבד", **הארץ**, 7.2.2005.
- קליין, מנחם, 2006. **יוזמת ז'נבה: מבט מבפנים**, ירושלים: כרמל.
- רגולר, ארנון, יוסי ורט, ונתן גוטמן, 2003. "הממשלה תדון שוב בשחרור אסירים מהחמאס והג'יהאד", **הארץ**, 24.7.2003.
- שב"ס, 2007. **אסירים ביטחוניים הכלואים בשירות בתי הסוהר**, ירושלים: לשכת הפרסום הממשלתית.
- שר, גלעד, 2001. **במרחק נגיעה**, תל אביב: ידיעות אחרונות.

Adams, Gerry, 2003. *Hope and History: Making Peace in Ireland*, Dingle, Ireland: Brandon.

Alashqar, Yaser, 2012. "Political Prisoners in Peacemaking Processes: The Case of Northern Ireland", *Glencree Centre for Peace and Reconciliation*, http://www.glencree.ie/site/documents/Political_Prisoners_Peacemaking.pdf

Bar-Siman-Tov, Yaacov, 2014. *Justice and Peace in the Israeli-Palestinian Conflict*, London and New York: Routledge.

Bar-Tal, Daniel, 2000. "From Intractable Conflict through Conflict Resolution to Reconciliation: Psychological Analysis", *Political Psychology* 21(2): 351–365.

Bell, Christine, 2002. "Dealing with the Past in Northern Ireland", *Fordham International Law Journal* 26(4):1095–1147.

Biggar, Nigel, 2003. "Making Peace or Doing Justice: Must We Choose?" in N. Biggar (ed.), *Burying the Past: Making Peace and Doing Justice after Civil Conflict*, Washington, D.C.: Georgetown University Press, pp. 6–22.

Cowley, Martin, 2000. "Britain Frees Northern Irish Prisoners", *ABC news*, 28.7.2000, <http://abcnews.go.com/International/story?id=83044>

Dudai, Ron, 2007. "A Model for Dealing with the Past in the Israeli–Palestinian Context", *International Journal of Transitional Justice* 1(2): 249–267.

Dwyer, Claire D., 2007. "Risk, Politics and the ‘Scientification’ of Political Judgement", *British Journal of Criminology* 47: 779–797.

Emerson, Lesley, 2012. "Conflict, Transition and Education for ‘Political Generosity’: Learning from the Experience of Ex-Combatants in Northern Ireland", *Journal of Peace Education* 9(3): 277–295.

Gormally, Brian, 2001. *Conversion from War to Peace: Reintegration of Ex-prisoners in Northern Ireland*, Bonn: BICC.

Gross, Aeyal, 2004. "The Constitution, Reconciliation, and Transitional Justice: Lessons from South Africa and Israel", *Stanford Journal of International Law* 40(1): 47–104.

Gutteridge, Joyce A. C., 1953. "The Repatriation of Prisoners of War", *The International and Comparative Law Quarterly* 2(2): 207–216.

Levie, Howard S., 1956. "The Nature and Scope of the Armistice Agreement", *The American Journal of International Law* 50(4): 880–906.

Lewis, D. S. (ed.), 1998. *Keesing's Record of World Events* (vol. 44), Harlow, UK: Longman.

Linn, Alexander C., 2000. "Reconciliation of the Penitent: Sectarian Violence, Prisoner Release, and Justice under the Good Friday Peace Accord", *Journal of Legislation* 26: 163–184.

May, Larry, 2012. *After War Ends*, Cambridge: Cambridge University Press.

- McEvoy, Kieran, 1998a. "Prisoner Release and Conflict Resolution: International Lessons for Northern Ireland", *International Criminal Justice Review* 8: 33-60.
- , 1998b. "Prisoners, the Agreement, and the Political Character of the Northern Ireland Conflict", *Fordham International Law Journal* 22: 1539-1576.
- McEvoy, Kieran, and Peter Shirlow, 2009. "Re-Imagining DDR: Ex-Combatants, Leadership and Moral Agency in Conflict", *Theoretical Criminology* 13: 31-59.
- , 2008. *Beyond the Wire: Former Prisoners and Conflicts Transformation in Northern Ireland*, London: Pluto Press.
- Meyerstein, Ariel, 2007. "Transitional Justice and Post-Conflict Israel/Palestine: Assessing the Applicability of the Truth Commission Paradigm", *Case Western Reserve Journal of International Law* 38: 281-362.
- Negotiations Affairs Department (NAD), 2010. *Political Prisoners, Missing Persons and the Remains of Fallen Persons*, <http://tinyurl.com/pxkav56>
- Pauley, Mervyn, 1999. "Blair Admits an Imperfect Peace", *BBC*, 28.1.1999, <http://tinyurl.com/q6rdnbn>
- Quire, Ahmed, 2006. *Beyond Oslo, the Struggle for Palestine: Inside the Middle East Peace Process*, London: I. B. Tauris.
- Ross, Dennis, 2005. *The Missing Peace: The Inside Story of the Fight for Middle East Peace*, New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Rolston, Bill, 2011. *Review of Literature on Republican and Loyalist Ex-Prisoners*, Transitional Justice Institute, University of Ulster, http://www.ofmdfmi.gov.uk/final_literature_review.pdf
- , 2007. "Demobilization and Reintegration of Ex-Combatants the Irish Case in International Perspective", *Social & Legal Studies* 16: 259-280.
- Savage, Kate, 2000. *Negotiating the Release of Political Prisoners in South Africa*, Center for the Study of Violence and Reconciliation, <http://www.csvr.org.za/docs/correctional/negotiatingtherelease.pdf>
- Sentence Review Commissioners (SRC), 2002. *Annual Report*, London: The Stationery Office.
- Strässer, Cristoph, 2012. *The Definition of Political Prisoners*, Report to the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Parliamentary Assembly of the Council of Europe.
- Teitel, Ruti, 2000. *Transitional Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Vally, Hanif, 2012. "Political Prisoners in Peace Processes and Peace Agreements, the example of Namibia and South Africa", paper presented at the United Nations International Meeting on the Question of Palestine, Geneva, April 3-4.
- Von Tangen Page, Michael, 2007. "The Role of Penal Policy in the Resolution of Low-Intensity Conflicts", *Civil Wars* 3(4): 31-48.

---, 2000. "A 'Most Difficult and Unpalatable Part' - The Release of Politically Motivated Violent Offenders", in M. Cox, A. Guelke, and F. Stephen (eds.), *Farewell to Arms? From 'Long War' to Long Peace in Northern Ireland*, Manchester: Manchester University Press.

למה כל כך קשה להניע אנשים לתמוך בתהליכי שלום? מקרה בוחן של החברה היהודית-ישראלית, 2009-2015¹

תמיר מגל, דניאל בר-טל ועירן הלפרין

תקציר

חברות המצויות בתוך סכסוך בלתי נשלט מפתחות נרטיבים פונקציונליים תומכי סכסוך סביב אתוס הסכסוך והזיכרון הקולקטיבי. נרטיבים אלה משמשים כפריזמה שדרכה החברה מבינה את מציאות הסכסוך, אוספת מידע חדש ומפרשת אותו, ולכן מתפקדים כחסם בפני קליטת מידע חדש שהוא חיוני לבניית רפרטואר המסייע לתהליך של עשיית שלום. מטרת המאמר היא לתאר את החסמים הפסיכולוגיים-חברתיים בקרב הציבור היהודי בישראל, אשר משחקים תפקיד בבלימת תהליך שלום משמעותי במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני במהלך השנים האחרונות (2009-2015). המאמר מפרט בהרחבה את הנרטיבים תומכי הסכסוך ששולטים בתרבות הפוליטית הישראלית-יהודית. תיאור זה נתמך על ידי תוצאות סקרים המשקפות את דעותיהם של אזרחי ישראל היהודים, וכן על ידי סקירה של מצעי מפלגות וציטוטים המשקפים את דעותיהם של מנהיגים יהודים ישראלים בנושא הסכסוך. לבסוף מוצגות מסקנות הדנות בהשלכות ובמשמעויות של הנתונים.

¹ מחקר זה מומן על ידי הקרן הלאומית למדע—מענק מחקר מספר 1231/11 שנתן למחבר השני והשלישי

א. מבוא

הסכסוך הישראלי-פלסטיני, העומד איתן כנגד אינספור ניסיונות ליישבו בדרכי שלום, נחשב לדוגמה טיפוסית לסכסוך בלתי נשלט, וזאת על אף שאיבד מעוצמתו ב-25 השנים האחרונות. אולם הוא עדיין מתקיים סביב מטרות הנתפסות כקיומיות על ידי כל אחד מהצדדים; הוא אלים; הוא נתפס על ידי שני הצדדים כבלתי פתיר וכבעל אופי של משחק סכום אפס; הוא צורך השקעה אדירה של משאבים מכל הצדדים המעורבים; והוא מעסיק מאוד את בני החברות, אשר תופסים אותו כמרכזי בחייהם (Bar-Tal, 1998a; 2007; Kriesberg, 1998).

על כן צריכה להישאל השאלה: מדוע, על אף הקורבנות הרבים בשני הצדדים, ההרס, המשאבים הכספיים האדירים שנדרשים לשימורו ובמיוחד הסבל ואיכות החיים הירודה, לא הצליחו שני הצדדים להגיע לפתרון מוסכם לסכסוך? יותר מכך: מדוע בני החברות המעורבות בסכסוך, שחשים באופן אישי את המחיר העצום הטמון בו ומבינים אותו, אינם יוצאים נגד המצב הקיים בשאיפה לעלות על דרך השלום? המבוי הסתום הזה ממשיך להתקיים אף על פי שהמתווה הכללי של הפתרון כבר הוצג על ידי נשיא ארה"ב ביל קלינטון בדצמבר 2000, הורחב בשיחות טאבה בינואר 2001, הופיע באמנת ז'נבה ב-2003 ואף נכלל ביוזמת הליגה הערבית ב-2002 (Golan, 2014: 238). הניסיון האחרון (נכון לכתובת שורות אלו), שיזם מזכיר המדינה של ארה"ב ג'ון קרי, החל באוגוסט 2013 ונמשך כ-9 חודשים, אך לא הניב הסכמה על אף אחד מנושאי הליבה ושני הצדדים ממשיכים להאשים זה את זה בקיפאון.

הסיבות לכישלונות אלו נדונו על ידי חוקרים שונים וכן על ידי אנשים שהיו מעורבים במו"מ בין הצדדים. לצד הצבעה על הגורמים השונים לכישלון, חוקרים אלה מייחסים מידות שונות של אשמה לכל אחד מהצדדים, ואף לצדדים חיצוניים לסכסוך כמו ארה"ב או מדינות ערב (בן עמי, 2004; Morris, 2001; Wasserstein, 2003; Ross, 2005; Miller, 2008; Tessler, 2009).

אנו מציעים, כטיעון מרכזי, שלצד גורמי השפעה שונים, הגורמים הפסיכו-חברתיים משחקים תפקיד מרכזי בקיפאון המתמשך, ולכן נתמקד בחסמים פסיכולוגיים-חברתיים שמטרפדים התחלה וגם המשך של תהליך שלום שעשוי להביא להסכם. חסמים אלו הם דומיננטיים ומשפיעים הן בחברה הפלסטינית והן בחברה הישראלית, ובהחלט ראוי להקדיש עבודת מחקר מעמיקה לשתי החברות הללו (על חסמים בחברה הפלסטינית ראו לדוגמה צורף, 2010; שקד, 2015; Rouhana and Bar-Tal, 1998; Rotberg, 2006; Shamir and

(Shikaki, 2010; Gayer, 2012). אנו מבינים שחסמים פסיכו-חברתיים דומים - שבמידה מסוימת הם תמונת ראי לחסמים הישראליים - קיימים גם בצד הפלסטיני ומהווים גם הם גורם מעכב בתהליך השלום. ברם, הניתוח הנוכחי שלנו יתרכז בחברה היהודית-ישראלית, בעיקר משום שהיא מחזיקה בידיה את הנכסים המרכזיים שיש לחלק בפתרון של הסכסוך הישראלי-פלסטיני והיא בעלת הכוח והמשאבים שקובעים במידה לא מבוטלת את דרכו של הסכסוך. לא נחזור אחורה בציר הזמן לתאר את פעולת החסמים בחברה היהודית בישראל במהלך כל שנות הסכסוך (ראו ניתוחים אצל בר-טל, 2007; Bar-Tal, Halperin and Oren, 2010), אלא נתרכז בשנות כהונתו של ראש הממשלה בנימין נתניהו - 2009-2015. במסגרת זו נוכל להצביע על חסמים משמעותיים בהווה שיש להם השפעה מעכבת חזקה על הניסיונות להוביל את תהליך השלום הישראלי-פלסטיני לסיומו.²

במאמר הנוכחי נציג תחילה בקצרה את תיאוריית החסמים הפסיכולוגיים לקידום תהליכי שלום. לאחר מכן נתאר בהרחבה את נושא הנרטיבים תומכי הסכסוך השולטים בחברות השרויות בסכסוכים קשים בכלל, ובחברה היהודית הישראלית בפרט. תיאור זה ייתמך על ידי תוצאות סקרים המציגים את עמדותיהם של אזרחים יהודים ישראלים, מובאות ממצעי מפלגות וציטטות מדברי מנהיגים יהודים ישראלים המשקפות את דעותיהם הפוליטיות ביחס לסכסוך. לבסוף יוצגו מסקנות לגבי ההשלכות והמשמעויות של הנתונים.

ב. תיאוריית החסמים הפסיכולוגיים-חברתיים

הנחת היסוד הראשונה היא שעל מנת להתמודד עם האתגרים המרכזיים שמציב הסכסוך (לדוגמה איום גדול, לחץ, צורך בגיוס ההמון, צורך ביצירת תפיסת מציאות קוהרנטית, מטרה לנצח את האויב), חברות הנמצאות במצב של סכסוך בלתי נשלט מפתחות רפרטואר פונקציונלי של נרטיבים של אתוס

² המחלוקת בין היהודים הישראלים לבין הפלסטינים מתבססת על לפחות חמישה נושאים עיקריים. בהנחה שהעיקרון של חלוקת הארץ בין נהר הירדן והים התיכון יחד עם כינון מדינה פלסטינית מקובל על שני הצדדים, הנושא הראשון הוא גבולות השטחים שיהיו בשליטתה של המדינה הפלסטינית; הנושא השני הוא אופייה של המדינה הפלסטינית העתידית, ובעיקר אופיים של סידורי הביטחון; הנושא השלישי הוא האופן שבו שתי הישויות הלאומיות יחלקו את ירושלים וישלטו בה; הרביעי הוא סוגיית ההתנחלויות היהודיות שהוקמו בשטחים הכבושים מאז 1967, הכוללות 570,000 מתנחלים יהודים ב-125 התנחלויות יהודיות; והנושא החמישי הוא הפתרון לבעיית פליטי 1948 ואולי אף לאלו מ-1967 (Morris, 2001; Ben-Ami, 2006). נוסף לנושאים כלכליים ולא-הסכמות על חלוקת משאבים טבעיים כגון מים, הזקוקים גם הם למענה, בשנים האחרונות הוסיף הצד היהודי הישראלי תנאי מרכזי לפתרון הסכסוך והוא ההכרה במדינת ישראל כמדינה יהודית.

הסכסוך³ ושל זיכרון קולקטיבי.⁴ נרטיבים תומכי סכסוך אלה הם פשטיים וחד-צדדיים, ומושתתים על מקורות תומכים, על הגברה של מידע התומך בהם ועל הדרה או אף השמטה של מידע הסותר אותם (Baumeister and Hastings, 1997; Bar-Tal, 2013; Bar-Tal, Oren and Nets-Zehngut, 2015; Oren, Nets-Zehngut and Bar-Tal, 2014). נרטיבים אלה, שיתוארו בהמשך, מקיימים יחסי גומלין מתמשכים עם רגשות קבוצתיים שהתפתחו, מזינים אותם וניזונים מהם (Bar-Tal, Halperin and de Rivera, 2007; Bar-Tal, 2013; Halperin, 2014; in press; Halperin and Pliskin, 2015). השנים, בשיאו של הסכסוך, הנרטיבים הופכים להגמוניים, ונתפסים על ידי מרבית חברי החברה ומנהיגיה כמרכזיים וכבעלי תוקף גבוה. הם משמשים כפריזמה לתפיסת מציאות הסכסוך ולעיבוד מידע חדש. עם הזמן הופכים נרטיבים קולקטיביים תומכי סכסוך אלה,⁵ שניתן לראותם גם כבעלי אופי אידיאולוגי, לעמודי התווך של תרבות הסכסוך ביחד עם אוריינטציות רגשיות קולקטיביות,⁶ ויוצרים זווית ראייה ייחודית של הסכסוך, שיכולה לבוא לידי ביטוי בדרכים שונות אך מאופיינת תמיד בתפיסת עולם ברורה וחדה (ראו Bar-Tal, 2007; 2010; 2013). נרטיבים אלו מדגישים את הניגודים בין זהויות יריבות ומעודדים שיח של "אחרות" (חלבי, 2000; בר-און, 2005) ושל "קורבנות תחרותית" בין הצדדים (Noor et al., 2012). מוסדות וערוצי תקשורת

³ אתוס הסכסוך מוגדר כתצורה של אמונות חברתיות משותפות מרכזיות המעניקות אוריינטציה דומיננטית ייחודית לחברה בהווה ובעתיד בהקשר של סכסוך בלתי נשלט (Bar-Tal, 2000; 2007; 2013). הוא מורכב משמונה תמות מרכזיות סביב סוגיות הקשורות לסכסוך, לדימויי קבוצת הפנים ולקבוצה היריבה: (1) אמונות חברתיות לגבי צדקת היעדים של צד אחד אשר מתוות את היעדים המתחרים, מצביעות על חשיבותם המשמעותית ומספקות את ההסברים והרציונל עבורם, ובה בעת מבטלות את היעדים של היריב; (2) אמונות חברתיות בנושא ביטחון המדיניות את החשיבות של בטיחות אישית והישרדות לאומית ומתוות את התנאים להשגתן; (3) אמונות חברתיות סביב דימוי עצמי קולקטיבי חיובי הקשורות לנטייה האתנוצנטרית לייחס תכונות, התנהגות וערכים חיוביים לחברה שאליה שייך הפרט; (4) אמונות חברתיות סביב קורבנות הנוגעות להצגה העצמית של קבוצת הפנים כקורבן הסכסוך; (5) אמונות חברתיות סביב דה-לגיטימציה של האויב אשר מתכחשות להומניות של היריב; (6) אמונות חברתיות של פטרויות היוצרות התקשורת למדינה ולחברה באמצעות קידום נאמנות, אהבה, אכפתיות והקרבה; (7) אמונות חברתיות של אחדות המתייחסות לחשיבות ההתעלמות ממחלוקות ומסכסוכים פנימיים בזמנים של סכסוכים בלתי נשלטים על מנת לאחד את כוחות החברה לנוכח האיום החיצוני; ולבסוף, (8) אמונות חברתיות של שלום המתייחסות לנושא השלום כשאיפה האולטימטיבית של החברה.

⁴ זיכרון קולקטיבי מוגדר כייצוגי עבר הזכורים על ידי פרטי החברה כהיסטוריה של החברה (Kansteiner, 2002).

⁵ נרטיבים קולקטיביים מוגדרים כ"מבנים חברתיים אשר מכוננים קשר הדדי קוהרנטי בין רצף של אירועים היסטוריים ונוכחיים; הם מתארים חוויות קולקטיביות של הקהילה המוטמעות במערכת האמונות שלה ומייצגות את הזהות המשותפת הסימבולית של הקולקטיב" (Bruner, 1990: 76).

⁶ אוריינטציה רגשית קולקטיבית מתייחסת לאפיון חברתי של רגש (למשל פחד או שנאה) המשתקף ברמה האינדיבידואלית והקולקטיבית ברפרטואר הפסיכו-חברתי, כמו גם בסמלים חברתיים מוחשיים ומופשטים וכן בתוצרים או בטקסים תרבותיים (Bar-Tal, 2001; 2013).

חברתיים מעבירים את הנרטיבים הללו לחברי החברה באמצעות מנהיגים, מסרים ממשלתיים, תקשורת המונים, מערכת החינוך, טקסים וכיוצא בזה (בר-טל, 2007). מוסדות החברה הרשמיים מנסים לשמר את המעמד ההגמוני של נרטיבים אלו, ועל כן חותרים לטרפד הצגה של מידע סותר שיחידים, קבוצות, ארגונים חוץ-ממשלתיים ואף מקורות בתוך התקשורת מנסים להציג.

הנחת היסוד המרכזית השנייה היא שבעוד נרטיבים ורגשות קולקטיביים אלה הם פונקציונליים במהלך הקונפליקט כאשר אין סימן כלשהו לשלום אפשרי (כלומר הם מסייעים להתמודד עם אתגרי הסכסוך), הרי שהם הופכים לחסמים רציניים בפני תהליך בניית שלום כאשר מופיע אור בקצה המנהרה ומסמן אפשרות לפתרון בדרכי שלום (לדוגמה רמזים מהאויב על נכונותו להתפשר, הופעה של מתווך אמין או הופעה של תכנית לפתרון הוגן). אופן פעולה זה של הנרטיבים תומכי הסכסוך אינו מפתיע, מכיוון שהם זוכים לטיפול במשך עשורים רבים והם מוטבעים עמוק ברפרטואר החברתי. הם אינם מאפשרים עיבוד מידע שמזמין נקודות מבט חדשות שעשויות להניע תהליך שלום, כלומר הם מתפקדים כ"מערך משולב של תהליכי מחשבה, רגש והנעה, ביחד עם רפרטואר קיים של אמונות תומכות סכסוך, תפיסות עולם ואמוציות נוקשות שמובילות לעיבוד מידע מוטה ומעוות" (Bar-Tal and Halperin, 2011: 220).

על פי הנחת היסוד השלישית, בחברות רבות השקועות בסכסוך בלתי נשלט, בעיקר באלו הדמוקרטיות המאפשרות לפחות מידה מסוימת של פתיחות וביטוי חופשי, מתפתח לא פעם נרטיב אלטרנטיבי ששולל את הנרטיב תומך הסכסוך המעוגן באתוס הסכסוך ובזיכרון הקולקטיבי, ואף קורא תיגר עליו. נרטיב זה מתמקד בשלוש תמות עיקריות: יש אפשרות לפתור את הסכסוך בדרכי שלום; יש צורך להתפשר ועל כן יעדים חברתיים שהובילו לסכסוך חייבים להשתנות; והאויב יכול להיות שותף מהימן ולגיטימי בתהליך יצירת השלום (בר-און, 2005). כמו כן, לעתים כולל הנרטיב האלטרנטיבי גם מרכיבים של הצעת שלום שבכוחה להוביל ליישוב הסכסוך או מידע על מעשים לא מוסריים שמבצעים בני החברה. לרוב מפציעים רעיונות אלה אצל חלק קטן מתוך החברה, אך בתהליך ארוך והדרגתי הם לעתים מופצים ומתקבלים על ידי יחידים, קבוצות וארגונים חוץ-ממשלתיים, ואף על ידי מפלגות ומנהיגים פוליטיים (Christie, 2006; Gawerc, 2006; Cohrs and Boehnke, 2008;). (Vollhardt and Bilali, 2008; Bar-Tal, 2013). עם זאת, מחקריהם של בקרמן ושותפיו מצביעים על קשיים בהקניית נרטיבים אלטרנטיביים אלו, אפילו במסגרת של מוסדות חברתיים אוהדים (Bekerman, 2005; Bekerman and Maoz, 2005; Bekerman and Zembylas, 2012). מוסדות שמובילים את

הסכסוך עושים הכול כדי לחסום את מבשרי הדרך החדשה ולמנוע מהם להגיע לדעת הקהל באמצעות צנזורה, דה-לגיטימציה של מפיצי הנרטיבים החדשים ושל המידע שלהם, ענישה והצבת מכשולים באמצעות חקיקה (Bar-Tal, Oren, and Nets-Zehngut, 2014).

ג. המקרה הישראלי

ההנחות המוצגות לעיל הולמות את ההתפתחות של התרבות הפוליטית בישראל לאורך שנות הסכסוך. על פי מחקרים רבים (כהן, 1985; שוחט, 1991; בן-עזר, 1992; כספי ולימור, 1992; ברזילי, 1996; אוריין, 1996; אורן, 2005; בר-טל, 2007; מגל ואחרים, 2010; Oren, 2010; PODEH, 2002; Bar-Tal, 1998b), מרגע הקמת מדינת ישראל ב-1948 ועד לשנות השבעים המוקדמות, הנרטיבים תומכי הסכסוך היו הגמוניים ובאו לידי ביטוי בכל הערוצים והמוסדות, הרשמיים והלא רשמיים, כולל נאומי מנהיגים, דעת קהל, ספרות, טקסים, ספרי לימוד, חדשות ופרשנויות בעיתונים וברדיו, סרטים, מחזות תיאטרון, שפה וכיוצא בזה (בר-טל, 2007).

הסימנים הראשונים של התפתחות ראייה אלטרנטיבית של הסכסוך הופיעו בשנות השישים ובשנות השבעים המוקדמות, אך התרבו מאוד עם הגעתו של הנשיא המצרי אנואר סאדאת לירושלים ב-1977 והחתימה על הסכם השלום בין מצרים לישראל. ההקשר של הסכסוך הבלתי נשלט החל להשתנות ובד בבד החלה להתגבש תרבות חלופית, במיוחד בתחומי האמנות והאקדמיה ובקרב החברה האזרחית, אך גם בזירה הפוליטית (בן-עזר, 1997; Inbar and Goldberg, 1990; Bar-On, 1996; Chazan, 2006; Rynhold, 2007; Hermann, 2009). הסכם אוסלו עם הפלסטינים, שנחתם על ידי ראש הממשלה הישראלי יצחק רבין וראש אש"ף יאסר ערפאת, הביא עמו עידן חדש של תמיכה בשלום. אך עידן זה החל לגווע עם רציחתו של רבין ועלייתו לשלטון של בנימין נתניהו. הכישלון של ועידת קמפ דייוויד בשנת 2000 ופריצת האינתיפאדה הפלסטינית השנייה בישרו תקופה חדשה: הסלמה מחודשת של הסכסוך הישראלי-פלסטיני הנמשכת עד היום, שכל הניסיונות לסיימה באמצעות פתרון בדרכי שלום נכשלו. מגמה זו העצימה את התמיכה בנרטיבים התומכים בתרבות הסכסוך, אשר הפכו שוב לדומיננטיים בקרב חלק גדול של ההנהגה הפוליטית שמובילה את המדינה (דור, 2001; בר-טל והלפרין, 2008; Ben-Porat and Mizrahi, 2005; Hermann, 2007). עם זאת, הנרטיבים האלטרנטיביים של תרבות שלום לא נעלמו: הם חיים, מעוגנים בחוגי הייסוד

שלם - אליטות אינטלקטואליות ותרבותיות, וגם בחלקים של חברה אזרחית ומפלגות פוליטיות וכן בקרב מיעוט של הציבור היהודי. ככאלו, הם מתחרים בנרטיבים המקובלים על חלק גדול של הציבור ומוציגים על ידי הממשלה ומוסדות רשמיים אחרים, כמו גם על ידי רובם הגדול של ערוצי תקשורת ההמונים (כספי ורובינשטיין, 2013; אלבז, 2014; Wolfsfeld, 2001; Streiner, 2009; Dor, 2006; Hermann, 2004). בחלק הבא ננסה לספק עדות לטענתנו שהנרטיבים הקולקטיביים תומכי הסכסוך הם בעלי תפקיד דומיננטי גם בהקשר העכשווי.

ד. התמות של הנרטיבים הקולקטיביים הישראליים תומכי הסכסוך

בחלק המרכזי של מאמר זה נציג את התמות המרכזיות של הנרטיבים הקולקטיביים תומכי הסכסוך כפי שהם מופיעים בתקופה הנוכחית בחברה הישראלית.⁷ הממצאים נאספו מסקרים, ממצעי מפלגות ומנאומים של מנהיגים - הראשונים מבטאים את עמדותיו של הציבור היהודי-ישראלי והאחרונים מבטאים את עמדות מנהיגיו. הסקרים מצביעים על רמת המוכנות של הציבור להתקדם בתהליך שלום משמעותי עם הפלסטינים (Risse-Kappen, 1991; Trumbore, 1998; Burstein, 2003; Ripsman, 2007). חשיבות מיוחדת ניתנת לדעותיהם של המנהיגים, משום שהם אלו שצריכים להחליט אם לפתוח במהלך משמעותי לקראת יצירת שלום ולהתחיל במשא ומתן עם הפלסטינים, בידיעה שמהלכים אלה יובילו לפשרות כואבות (מועלם, 2014; Herrmann, 1986; Auerbach, 1989; Auerbach and Ben-Yehuda, 1993; Kaarbo, 1997; Aronoff, 2009). סקירת ההשקפות של המנהיגים פותחת דרך להבנת העמדות שלהם בנושאי ליבה, אשר ייתכן שיצטרכו להשתנות אם ידבקו ברצינות בשאיפותיהם לקדם תהליך שלום. יתר על כן, עמדות אלה מגלות מה אומרים המנהיגים לציבור הישראלי, שאמור להתכונן לפרידה מהנרטיבים תומכי הסכסוך כדי לחתור לאופקים חדשים של עשיית שלום. לכך יש חשיבות מיוחדת כיוון שהמנהיגים מגייסים את הציבור למטרות שונות ונתפסים בעיני

⁷ איתור שמונה התמות מבוסס על מחקרים שיטתיים נרחבים של החברה היהודית-ישראלית הנתונה בסכסוך בלתי נשלט (Bar-Tal, 2007; Oren, 2009). נמצא שתמות אלה שולטות גם בחברות אחרות המצויות בסכסוך בלתי נשלט, כגון סרביה, קוסובו, אלבניה, קרואטיה ובוסניה (MacDonald, 2002), ונפוצות גם בקרב ההוטו ברואנדה (Slocum-Bradley, 2008) ובקרב קפריסאים יוונים וטורקים (Papadakis, 1998; 2008; Hadjipavlou, 2007).

תומכיהם כסמכויות ידע (epistemic authorities) שיש לסמוך על דעותיהן. במאמר זה נבחן את עמדותיהם של מנהיגי מפלגות הניצבות במרכז המפה הפוליטית הישראלית, תוך תשומת לב מיוחדת לעמדותיו של ראש הממשלה בנימין נתניהו, שנתפס על ידי הציבור היהודי כאדם המתאים ביותר למלא תפקיד מרכזי זה. השקפותיהם של מנהיגים אלו הן בעלות השפעה ניכרת על מדיניות הממשלה ועל תפיסות הציבור היהודי בישראל.

טענתנו, בתמצית, היא שרמת הדבקות של המנהיגים והציבור בנרטיבים תומכי הסכסוך מספקת אינדיקציה טובה לגבי הבשלות שלהם לאימוץ פתרון שלום אשר יספק גם את צורכי היריב (Kelman, 2007; Bar-Tal, 2013). כאשר מנהיגים מהזרם המרכזי בחברה נתונה דבקים בנרטיבים תומכי סכסוך יקשה עליהם מאוד לנוע קדימה בתהליך של יצירת שלום, מכיוון שתפיסתם את הסכסוך ואת היריב משמשת כחסם פסיכולוגי-חברתי בפני יישום של תהליך השלום. התמות הבאות שיוצגו הן מרכזיות בנרטיבים תומכי הסכסוך.

1. צדקת היעדים

כמעט כל היהודים בישראל רואים בהקמת המדינה ב-1948 כמולדת ללאום היהודי מטרה מקודשת (בר-טל, רביב וארביב-אברמוביץ, בהכנה). למטרה זו יש מעמד של קונצנזוס. אך כיום חלק גדול מהמחלוקת עם הפלסטינים נסובה סביב השטחים שנכבשו במלחמת 1967. עבור רבים מהיהודים הישראלים, ההשתלטות הצבאית על הגדה המערבית במלחמת 1967 היא המשך השחרור של המולדת (Arian, 1995; Rosler, Sharvit, and Bar-Tal, 2015). לנוכח מחיקתו של הקו הירוק מהמפות, כולל מפות הנלמדות בבתי הספר, ובשל ההתיישבות היהודית הנרחבת לאורך ולרוחב הגדה המערבית, חלק גדול מהציבור הישראלי החל לראות את הגדה המערבית כשטח יהודי, והנסיגות ממנה במסגרת הסכמים עם הפלסטינים נתפסות בעיניו כוויתור משמעותי על חלקי מולדת (אריאן, 1999; אורן, 2005; שנל ולביא, 2012; שנל ובר-טל, 2013). עמדות אלה מתבטאות בבירור בסקרי דעת קהל, שבהם רוב משמעותי מהציבור הישראלי היהודי (55%) מאמין ששטחי יהודה, שומרון ועזה הם שטחים "משוחררים" ולא "כבושים" (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2008).⁸ יתרה מכך, רוב משמעותי (64%) מאמין גם שארץ ישראל שייכת אך ורק לעם היהודי (סמוחה, 2013).

⁸ הנתונים המוצגים במאמר זה נלקחו מסקרי דעת קהל שונים, ומתייחסים לאחוז הנשאלים שענו "תומך/תומך מאוד" או "מתנגד/מתנגד מאוד" ביחס לשאלה הרלוונטית.

באופן דומה, מצעי המפלגות היהודיות-ישראליות בבחירות 2015 התייחסו לזכות ההיסטורית של היהודים על ארץ ישראל, ארץ התנ"ך:

ארץ ישראל שייכת לעם היהודי עוד מימי התנ"ך, ורק בארץ הזו יכול עם זה להתקיים ולשגשג (הבית היהודי, 2015).

שיבת ציון לתפיסתנו לא הייתה לרעננה או כפר סבא, אלא למחוזות כיסופיו של העם היהודי כמו בית אל, חברון ושילה. בנוסף לכך אנו רואים במתנחלים החיים במחוזות אלה ציונים אמיתיים (יש עתיד, 2015).

גישות דומות באות לידי ביטוי גם בנאומים של מנהיגים פוליטיים ישראלים, לדוגמה בנאומיו של ראש הממשלה בנימין נתניהו:

העם היהודי אינו כובש זר. איננו הבריטים בהודו. איננו הבלגים בקונגו. זוהי ארץ אבותינו, ארץ ישראל, אליה הביא אברהם את בשורת האמונה באל אחד, בה התכונן דוד לקרב עם גוליית ובה חזה ישעיהו חזון של שלום עלי אדמות. שום סילוף של ההיסטוריה לא יוכל למחוק את הזיקה בת 4,000 השנים בין העם היהודי וארצו (משרד ראש הממשלה, 2011א).

וכן מפי מנהיגיהן של מפלגות מתונות יחסית, כגון "יש עתיד" או "המחנה הציוני":

למקום בו אנחנו עומדים עכשיו יש משמעות לאומית ורגשית עמוקה. בהרים ובישובים שחלפתי על פניהם בדרך הנה הוביל הנביא אלישע את חילותיו של מלך ארם אחרי שהיכה אותם בסנוורים. זו ההיסטוריה שלנו, זה האתוס הלאומי שלנו, אלה הנופים שמתוכם צמח העם היהודי (יאיר לפיד, 2012).

אנחנו חלק משרשרת הדורות, וכל אבן ומצבה כאן מספרים את סיפוריה של חוליה נוספת בשרשרת. אנו נטועים עמוק באדמת אבותינו מצולקים, חזקים, גאים ונחושים (יצחק הרצוג, 2015).

תחושת הבעלות הבלעדית על הארץ מתחברת לנושא של זכות יישוב הארץ או התנחלות, שהוא פועל יוצא של הנושא הראשון ויש לו משמעות עצומה לגבי פתרון הסכסוך. כך, לדוגמה, נכתב במצעי הבחירות של מפלגת הבית היהודי:

ישראל הפכה להיות מדינת תל אביב. זו טעות היסטורית, וחייבים לתקנה. אנו נפעל לקידום ההתיישבות בכל חלקי הארץ: בנגב, ביהודה, בבקעה, בערבה, בשומרון, בגליל וברמת הגולן (הבית היהודי, 2013; 2015).

באופן דומה מבטאים מנהיגים פוליטיים ישראלים את החשיבות של זכות ההתיישבות בכל רחבי ארץ ישראל:

אני מחויב לבנייה בכל חלקי יהודה ושומרון (בנימין נתניהו, אצל רביד, 2014).

אנחנו התרגלנו שלערכים מותר להיות בכל מקום: בנגב, בגליל, בשכם, בג'נין, ויש אזורים שאסורים ליהודים [...] איך אנחנו נותנים לגיטימציה שיהודי לא יוכל להיות איפה שהוא רוצה בארץ ישראל? [...] אשר לשאלת ההתיישבות, יהודים צריכים ויכולים להיות בכל מקום בארץ ישראל (משה יעלון, אצל שרון, 2009).

מדינת ישראל קמה בזכות חומה ומגדל. איפה שיש התיישבות יהודית, שם יש ביטחון, שם אנחנו נישאר. ההשתלטות על הנגב והגליל זה לא במקרה, ולא במקרה שהצד השני לא מוכן לוותר על הקרקע (אביגדור ליברמן, 2013).

בשנים האחרונות הוסיף ראש הממשלה נתניהו מטרה נוספת להשגה כתנאי לפתרון הסכסוך, והיא הכרה של הפלסטינים במדינת ישראל כמדינת העם היהודי. דרישה זו מאיימת לאיין את הנרטיב הפלסטיני:

זה סכסוך בלתי פתיר כי הוא לא על שטח [...] זה לא שאתה יכול לוותר על קילומטר יותר ולפתור אותו. השורש של הסכסוך נמצא בכלל במקום אחר. עד שאבו מאזן לא יכיר בישראל כמדינה יהודית, לא תהיה שום דרך להגיע להסכם (בנימין נתניהו, אצל קרת, 2011).

סלע מחלוקת נוסף הניצב כסוגיה מהותית בלב הסכסוך הוא שאלת ירושלים. בלי חלוקתה לא ייתכן פתרון כיון שהפלסטינים העמידו את קביעת בירתם בירושלים כמטרה קדושה (לנדמן, 2010; 2003; Tetlock 1999), אך רוב רובם של היהודים משוכנעים שהיא עיר שחייבת להיות מאוחדת, שאין לחלקה ושהיא אבן היסוד של הקיום היהודי ומבטאת יסוד מקודש. לכן כבר שנים רבות חוגגת האומה היהודית את יום ירושלים ונשבעת שהיא לא תחולק עוד. ובכל זאת, סקרי דעת קהל מראים תוצאות לא אחידות שתלויות בניסוח השאלות ובהקשר של הסקרים. כך, למשל, מסקר של בן מאיר ובגנו-מולדבסקי מ-2012 עולה כי 63% מהאוכלוסייה היהודית מתנגדת לויתור על חלקים מירושלים לטובת הפלסטינים (Ben-Meir and Bagno-Moldavsky, 2013). אולם סקר אחרון של שני חוקרים אלו מראה ש-49% מהציבור היהודי מוכן לתמוך בהסכם שלום מפורט שכולל גם חלוקה של ירושלים (בן מאיר, 2014).

חשיבותה של ירושלים והתפיסה שהיא אינה ניתנת לחלוקה הודגשו בבחירות 2015 אפילו במצעי הבחירות של מפלגות פוליטיות ישראליות הנחשבות מתונות או יוניות יחסית:

ירושלים היא בירת ישראל הנצחית ואחדותה היא סמל לאומי מן המעלה הראשונה. ירושלים אינה רק מקום או עיר, אלא גם מרכז של האתוס היהודי-ישראלי, והמקום הקדוש אליו נשאו יהודים את עיניהם בכל הדורות (יש עתיד, 2015).

חיזוק ירושלים ומעמדה כבירתה הנצחית של מדינת ישראל, והבטחת חופש דתי וגויסה למקומות הקדושים לכל הדתות, לצד שמירה על ריבונות ישראלית (המחנה הציוני, 2015).

ראש הממשלה נתניהו ביטא גם הוא את אמונתו שירושלים שייכת לעם היהודי בלבד:

ישנם אלה שמאמינים שהבטחת עתיד עמנו משמעותה חלוקת ירושלים, אבל ירושלים היא לב לבו של עמנו ולא ניתן להבטיח את עתידנו על ידי עקירת לבנו. את העתיד מבטיחים באמצעות חיזוק הלב שלנו, וזה מה שאני עושה וזה מה שאני ממשיך לעשות. ממשיך לבנות את ירושלים, ממשיך לעמוד איתן מול אומות העולם, ממשיך לומר להן שירושלים תישאר תמיד בירתה המאוחדת של מדינת ישראל ובירתו המאוחדת של עם ישראל (משרד ראש הממשלה, 2012).

כעבור שלוש שנים חזר נתניהו על אותם הדברים בחגיגות יום ירושלים:

לפני 48 שנים נתאחו קרעיה של בירתנו ירושלים, והיא שבה להיות עיר שחוכרה לה יחדיו. חלוקתה גרמה לניווט - איחודה הביא לפריחתה. ועל כן ירושלים לא תהפוך עוד לעיר פצועה ומבוטרת; אנחנו נשמור לעד על ירושלים מאוחדת בריבונות ישראל [...] מאשר בכל זמן אחר, ביום המיוחד הזה ברור לנו שירושלים המחולקת היא זיכרון עבר. העתיד שייך לירושלים השלמה שלא תחולק עוד - עיר שהיא "כָּלִילַת יָפִי, מְשֻׁשׁ לְכָל הָאָרֶץ" (משרד ראש הממשלה, 2015).

עמדות דומות נשמעו גם מפי מנהיגים של מפלגות מתונות יותר:

ירושלים היא לא מקום, היא הרעיון המכונן של הישראליות והאתוס הבסיסי שלנו. אפשר להגיע להסדר גם בלי לוותר על ירושלים. אנחנו את ירושלים לא נחלק. לא משנה מה יקרה. ואם זה אומר שבסוף לא יהיה הסדר, אז לא יהיה הסדר. מדינות לא מנהלות משא ומתן על הבירה של עצמן (יאיר לפיד, אצל נחמיאס, 2014).

הריבונות הישראלית כאן, במקום הזה, בירושלים, היא הביטוי לחיבור ההיסטורי בין עם לארצו שהתממש במימוש הריבונות על ירושלים. זה המקום בו אנו מאוחדים, וכך נישאר - המקום הקדוש הזה, המקום ההיסטורי הזה, המקום אליו אנו מחוברים בעמקי נשמתנו, יישאר בריבונות מדינת ישראל לעד (ציפי לבני, אצל ליס, 2014).

מול צדקת היעדים של הצד היהודי עומדת השאלה לגבי יחסה של ההנהגה היהודית ליעדים של הפלסטינים, ובמיוחד להקמת מדינה עצמאית משלהם,

שהיא יעד מקודש על פי תפיסתם (לנדמן, 2010). הדילמה אשר באה כאן לידי ביטוי נוגעת להסכמת הצד היהודי לחלוקת הארץ לשתי מדינות. בנאומו המפורסם של בנימין נתניהו באוניברסיטת בר-אילן הצהיר ראש הממשלה הישראלי בפעם הראשונה על הסכמתו לחלוקת הארץ כעיקרון כללי בלי לפרט את פרטי החלוקה, כאשר אמר:

אבל צריך גם כאן לומר את כל האמת: בלב חבלי המולדת היהודית חי היום ציבור גדול של פלסטינים. אנחנו לא רוצים למשול בהם, לא לנהל את חייהם, ולא לכפות עליהם את הדגל שלנו או את התרבות שלנו. בחזון השלום שלי חיים בארץ הקטנה שלנו שני עמים חופשיים זה בצד זה, בשכנות טובה ובכבוד הדדי. לכל אחד הדגל שלו, ההמנון שלו והשלטון שלו. ואיש מהם אינו מאיים על הביטחון ועל הקיום של שכנו (הארץ, 2009).

עם זאת, במערכת הבחירות של 2015 הבטיח בנימין נתניהו לבוחריו:

בתנאים שהם רוצים כרגע, מדינה פלסטינאית אינה באה בחשבון [...] נאום בר-אילן אינו פג תוקף, אך הפלסטינאים פשוט עיקרו אותו מתוכן. הם בחרו ללכת לעימות, במקום למו"מ (בנימין נתניהו, אצל סגל ולוי, 2015).

"כל מי שהולך להקים מדינה פלסטינית נותן שטח לאיסלאם הקיצוני..." ולשאלה שנשאל: "אם אתה ראש ממשלה, לא תקום מדינה פלסטינית?" ענה "אכן" (בנימין נתניהו, מצוטט אצל כהנא, 2015).

מאז מערכת הבחירות מנסה נתניהו להסביר את הסתירה המובנית בעמדותיו:

אינני רוצה פתרון של מדינה אחת, אני רוצה פתרון שלום של שתי מדינות שיהיה יציב ובר-קיימא. אבל, כדי שזה יקרה, הנסיבות צריכות להשתנות [...] לא שיניתי את מדיניותי [...] מה שהשתנה זו המציאות (בנימין נתניהו, אצל רביד וחורי, 2015).

אני רוצה להביע מחדש את מחויבותי לשלום. אני רוצה שלום שיסיים את הסכסוך עם הפלסטינים אחת ולתמיד. עמדתי לא השתנתה. איני תומך בפתרון של מדינה אחת. אני לא חושב שזה פתרון כלל. אני תומך בחזון של

שתי מדינות לשני עמים ובמדינה פלסטינית מפורזת שתכיר במדינה היהודית (בנימין נתניהו, אצל רביד וחורי, 2015א).

2. ביטחון

ברמה הכללית ביותר, יהודים ישראלים מאמינים שהגנה והבטחת קיום בטוח הם האתגרים המרכזיים של מדינת ישראל ושל אוכלוסייתה היהודית החיה תחת איום קיומי מתמיד. הם מאמינים שכוונותיהם של הערבים, וביניהם גם הפלסטינים, נשארו השמדת מדינת ישראל והיהודים שגרים בה (67% מהיהודים הישראלים ב-2012; Ben-Meir and Bagno-Moldavsky, 2013). הם מאמינים שסכנת שואה נוספת לא פסה אלא קיימת, ורק הצורך משתנה. הם רואים את מדינת ישראל כאי של שפיות או כווילה בג'ונגל, המוקפת במדינות, לאומים, קבוצות אתניות וארגונים עוינים, והמציאות הקשה שהתפתחה באזור בשנים האחרונות משמשת עבורם הוכחה ברורה לצדקת תפיסה זאת (נתניהו, 1995; Sharon, 1989; Bar-Tal, Jacobson and Klieman, 1998; Ben-Meir and Bagno-Moldavsky, 2013). בהקשר הנוכחי, שיגור הטילים המתמשך של חמאס על אזרחי המדינה מספק לאוכלוסייה היהודית הוכחה לכוונות ההשמדה של לפחות חלק לא מבוטל מהעם הפלסטיני. כמו כן, הניסיונות הפלסטיניים המתמשכים להוציא לפועל פעולות אלימות, השיח האנטי-ישראלי הנרחב בערוצי תקשורת פלסטיניים רבים ופעולות פלסטיניות בזירה הבין-לאומית מחזקים את תפיסת האיום (מכון ראות, 2010; כהנא, 2014; מלך, 2014). אמונות אלה באות לידי ביטוי מובהק במצעים של הסיעות הפוליטיות הישראליות השייכות לזרם המרכזי:

לפתחה של מדינת ישראל רובצים איומים רבים: האיום שיוצרת תכנית הגרעין האיראנית; [...] עליית התנועות האסלאמיות במצרים ובמדינות אחרות בעקבות מה שמכונה "האביב הערבי"; מלחמת האזרחים המתמשכת בסוריה; טרור הסייבר; וכמובן הטרור האסלאמי ועליית תנועת החמאס בעזה. על כך יש להוסיף את מסע הזה-לגיטימציה המחריד המתנהל נגד ישראל באירופה ובארה"ב (יש עתיד, 2015).

מפת האיומים המתרחבת באזורנו מחייבת את המשך בניין הכוח של צה"ל תוך איזון נכון ואחראי עם צרכיה הנוספים של החברה הישראלית [...]

התהליכים העוברים על העולם הערבי בשנים האחרונות מייצרים איומים חדשים על מדינת ישראל (המחנה הציוני, 2015).

מדינת ישראל נמצאת כיום במערכה בין-לאומית סוערת. בימים אלה, יותר מתמיד, הולך ומתחזק הצורך שלנו, כישראלים, לקחת אחריות לגורלנו ולעתידנו, ולפעול בצורה מפוכחת ואמיצה [...] כיום עובר המזרח התיכון שינויים גיאופוליטיים המציגים הזדמנויות אזוריות לצד איומים חדשים [...]. לישראל הזכות והחובה להגן על עצמה מפני איום קיומי (כולנו, 2015).

תפיסות דומות משתקפות שוב ושוב בנאומיהם של מנהיגים ישראלים, לדוגמה בדבריו של ראש הממשלה נתניהו:

מיום לידתה של ישראל כוחות רבים נערכו להכחידה. הם לא הצליחו במזימתם, הם לעולם לא יצליחו. מדינת ישראל כולה היא אי שטוף אור של יציבות וקדמה במרחב שהוא אפל, רועש וגועש (משרד ראש הממשלה, 2013).

גם בדור הזה קמים עלינו לכלותנו. אתם רואים את גלי השנאה בעולם כולו, קנדה, אוסטרליה, פקיסטן, וגם כאן, יום יום. אנחנו נלחמים בזה, מעטים מול רבים ואנחנו יכולים להם (בנימין נתניהו, מצוטט אצל קם, 2014).

וכן בדבריו של נפתלי בנט:

בכל דור ודור קמים עלינו לכלותנו, בכל פעם צורר ואויב אחר, אך הרעיון והמניע זהים ויש להם רק הסבר אחד - שנאה ופחדנות. שנאה לעם היהודי ולערכים שהוא מייצג ופחדנות להתמודד עם המראה המוסרית המוצבת כנגדם. שרשרת הנופלים במערכות ישראל ארוכה עד מאוד, והיא נוגעת בכל בית בכל משפחה לאורך כל הדורות - מיהונתן בן שאול, עבד באנשי היישוב, דרך לוחמי המחתרות ועד ללוחמי צה"ל וכוחות הביטחון (נפתלי בנט, מצוטט אצל קם ואנגל-משאלי, 2015).

תפיסות איום אלו מבוססות על ההיסטוריה הארוכה של הסכסוך הפלסטיני-ישראלי, אשר לפי התפיסה היהודית החל במלחמת 1948, שנפתחה ביוזמת

הקהילה הפלסטינית ומדינות ערב, והמשכו בניסיונות של מדינות ערב לפגוע במדינת ישראל ב-1956 וב-1967, ובניסיון החמור ביותר ב-1973 לכבוש שטחים בשליטת ישראל. כמו כן, לפי תפיסה זו התקפות הטרור הפלסטיניות המתמשכות מאז שנות החמישים של המאה העשרים על האוכלוסייה האזרחית באמצעות רובים, סכינים, אבנים, פצצות, פיגועי התאבדות וטילים מהוות איום על הביטחון האישי של האוכלוסייה האזרחית הישראלית.⁹ לזיכרון קולקטיבי זה חייבים להוסיף את הזיכרון הקולקטיבי של ההתנסויות הקשות בגולה, שכללו פגיעות שיטתיות ומתמשכות ביהודים ששיאן בניסיון המאורגן להשמדת העם היהודי בתקופת מלחמת עולם השנייה על ידי הנאצים (שגב, 1991; זפרן ובר-טל, 2006; בר-טל, מגל והלפרין, 2010).

על פי התפיסה היהודית, ישראל מצליחה לשרוד רק הודות לשימוש יעיל בעוצמה צבאית במשך השנים (אריאן, 1999; אורן, 2005). יתרה מכך, יהודים רבים מאמינים שאינם יכולים לסמוך על שום מדינה (חוץ מארצות הברית) בגלל האנטישמיות הרווחת בקרב רוב העמים, ולכן על ישראל להתמודד עם האיומים גם מבלי להתחשב בדעת הקהילה הבין-לאומית. מנהיג הבית היהודי נפתלי בנט ביטא תפיסה זאת: "הגמגום וההססנות הבין-לאומית בעניין סוריה מוכיחים שוב - אין למדינת ישראל על מי לסמוך חוץ מאשר על עצמה. ממינכן 1938 ועד דמשק 2013 שום דבר לא השתנה" (בנט, 2013). נוסף לכך, המנהיגים וגם רובו של הציבור מאמינים שבעיית הביטחון של מדינת ישראל היא בעיה ייחודית מאוד, כזו שזר לא יכול להבין, ולכן מומחים מהעולם אינם יכולים לייעץ איך לפתור אותה במסגר הסכם שלום; רק אנשי ביטחון יהודים מבינים את הצרכים הביטחוניים של מדינת ישראל (Merom, 1998). כמו שאמר יעלון בהעריכו את תכניתו של גנרל ג'ון אלן, שעליה עמלו כ-160 מומחים: "תכנית הביטחון האמריקנית לא שווה את הנייר שעליו נכתבה - אין בה ביטחון ואין בה שלום" (שיפר, 2014).

השימוש של ישראל בכוח כולל סוגים שונים של אמצעים, החל מפעולות נקם ומלחמות הכרחיות וכלה בייזום של פעולות אלימות שונות. הוא כולל שליטה, פיקוח ואף דיכוי הכרחיים של האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים הכבושים ובישראל, ואף על פי שאלה פעולות קשות לעתים, הן נתפסות כהכרחיות על מנת לסכל התקפות על האוכלוסייה היהודית הישראלית (נתניהו, 1995; Sharon, 1989). על כן כל האמצעים הללו נתפסים כשקולים, כמוצדקים

⁹ תפיסות אלו לגבי ההיסטוריה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני מייצגות את הנרטיב הציוני לגבי הסכסוך. הצד הפלסטיני מחזיק בתפיסה היסטורית שונה של הסכסוך, המתבססת על נרטיב שונה, מינוחים שונים ותיאור שונה של רצף האירועים (ראו שקד, 2015).

וכעומדים בסטנדרטים המוסריים. הציבור החרד אף דורש לעתים קרובות שימוש בכוח רב יותר. כך, לדוגמה, סקרים חוזרים של דעת קהל מראים כי מרבית הציבור היהודי-ישראלי מסכים עם אמירות כגון "כל האמצעים כשרים במאבקה של ישראל בטרור הפלסטיני" (כ-70%), או "כל פעולה צבאית שישראל יוזמת היא מוצדקת" (כ-55%; Ben-Dor, Canetti and Lewin, 2012). כמו כן, במהלך מבצע "צוק איתן" בעזה ב-2014, 48% מהאוכלוסייה היהודית חשבו שהשימוש בכוח במהלך המבצע היה ראוי ו-45% נוספים חשבו שהשימוש בכוח היה מועט מדי (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2014א). באופן דומה, מנהיגים פוליטיים ישראלים מצדיקים שימוש באמצעים קיצוניים נגד הפלסטינים:

ההבדל מעולם לא היה ברור יותר כפי שהוא היום: חמאס, כמו אל-קאעידה, אל-נוסרה, דאעש, בוקו חראם, אל שבאב, חיזבאללה אשר נתמך בידי איראן, כולם מייצגים סכנה ברורה ומיידית לשלום והביטחון העולמיים, ולתרבויות המשותפות שלנו. הקרב בקבוצות אלו הוא בלתי נמנע, וחשוב שלא לתת לאף אחת מהן להצליח [...] אני בטוח שהאיסלאם הקיצוני ייעלם. אסור לנו להרשות לאף אחד להתעלם עד שזה יקרה (בנימין נתניהו, nrg חדשות, 2014).

תולדות המפעל הציוני זרועות פעולות איבה. כל הפעולות נועדו להרוג אותנו וכל האמצעים כשרים בעיני המרצחים. אך עמנו לא ייסוג מחפירות חייו. לא ניכנע ולא נוותר ונרדוף אחר המפגעים עד חורמה ונכה בהם בכל מקום (בנימין נתניהו, אצל ילון וצנזה, 2013).

אין תקווה מול החמאס. זה ארגון טרור, אין תקווה לשלום ומולם צריך לפעול בכוח (ציפי לבני, אצל סיידלר, 2014).

אזרחינו הותקפו יומם ולילה ואני מצאתי את עצמי במקלט כמו בימי ילדותי. החוויה הזו עוררה משהו בעומק נשמתו ואני מאמין שבמאבק בטרור אין מקום לשום פשרה (יצחק הרצוג, אצל דגוני, 2015).

3. דה-לגיטימציה של הערבים ובעיקר של הפלסטינים

למרות השינויים בדימוי הערבים והפלסטינים בקרב יהודים ישראלים, המאפיינים הבסיסיים המיוחסים להם של חוסר אמינות ומזג אלים מציבים מכשול משמעותי בפני תהליך השלום (Bar-Tal and Teichman, 2005). כמו

כן, בשנים האחרונות נתפסים פלסטינים מהחמאס על ידי חלק גדול מהציבור היהודי בישראל כפונדמנטליסטים דתיים הקשורים לארגונים איסלאמיים רדיקליים, כגון המדינה האסלאמית (דאע"ש).

ערבים, ובעיקר פלסטינים, נתפסים באופן סטריאוטיפי גם כחסרי רגישות לחיי אדם בשל ההתקפות הבלתי פוסקות שלהם על האוכלוסייה היהודית ובשל השימוש שהם עושים באוכלוסייה אזרחית פלסטינית במסגרת פעולות שגורמות לאובדן חיי אדם (Bar-Tal and Teichman, 2005). כמו כן הם נתפסים כאנטי-ישראלים וכאנטי-יהודים, וכמי שכוונתם היא לפגוע ביהודים. למעשה, רבים מקרב היהודים מאמינים שהפלסטינים כלל אינם מתכוונים להשיג הסכם עם ישראל מכיוון שהם החמיצו כל כך הרבה הזדמנויות וסירבו להצעות הטובות ביותר שהוצעו להם.

גישות אלה משתקפות בבירור בסקרים חוזרים של דעת קהל ישראלית, שבהם פלח גדול מהאוכלוסייה הישראלית יהודית (50%) מאמין שערבים הם בלתי אמינים (סמוחה, 2013). על פי סקרים אחרים, 77% מהציבור הישראלי היהודי מאמין ש"הפלסטינים הוכיחו את עצמם כבלתי אמינים", ו-60% מאמינים שהמוסר הפלסטיני הוא "נמוך יותר מהסטנדרטים של חברות אנושיות אחרות" (Pliskin et al., 2014). מעניין במיוחד שלתמה של דה-לגיטימציה של הערבים, ובמיוחד של הפלסטינים, יש הסכמה רחבה גם בקרב לא מעט מבין האנשים בציבור היהודי המגדירים את עצמם כשמאל (בר-טל, רביב וארביב-אברמוביץ, בהכנה). כתוצאה מכך ומסיבות אחרות, כ-70% מהציבור הישראלי היהודי חושב שאין אפשרות לפתרון של שלום עם הפלסטינים (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2014; Ben-Meir and Bagno-Moldavsky, 2013).

תפיסות דומות באות לידי ביטוי בנאומים של מנהיגים פוליטיים ישראלים המדגישים את השנאה הפלסטינית כלפי ישראל, כמו גם את הזילות של ערך חיי האדם בידי הפלסטינים:

בחברה המערבית אנו מקדשים את ערך החיים, ואילו רבים בחברה הערבית מקדשים את המוות. כאשר חיי אדם אינם נחשבים, איך אפשר לדבר על זכויות אדם, זכויות נשים וחופש ביטוי? (משה יעלון, מצוטט אצל הירש, 2013).

תהום מוסרית רחבה ועמוקה מפרידה בינינו לבין אויבינו. הם מקדשים את המוות - אנחנו את החיים. הם מקדשים את האכזריות - ואנחנו את הרחמים (בנימין נתניהו, משרד ראש הממשלה, 2014 א).

בואו נדמיין לרגע מה יקרה אם בעקבות הקריאה הזאת בעיתון צה"ל יניח את נשקו ויפסיק להגן על אזרחי ישראל ל-24 שעות. מה אתם חושבים שיקרה? [...] תגו לי לספר לכם: קיצונים איסלאמיים ירצחו את כולנו. נשים וילדים קודם. זה מה שהם עושים לאחיהם בסוריה, עיראק, אפגניסטן, תימן וכל אורך העולם הערבי. איזה סיכוי יש שהם ירחמו עלינו? (יאיר לפיד, Lapid, 2015).

כמו כן, הציבור הישראלי היהודי מאמין שערבים, ובעיקר פלסטינים, אחראים לפרוץ הסכסוך שממשיך להתקיים עד היום (70% מהם; סמוחה, 2013). תפיסה דומה נשמעת בדבריהם של מנהיגים ישראלים:

הם (הערבים) פתחו במלחמה. גם הטבחים של 1920 והמאורעות של 1936, או אפילו מלחמת העצמאות - הם אלה שפתחו במלחמה [...] ברצועת עזה, יש להם רציפות טריטוריאלית והם יכלו לקבל החלטה שלא מייצרים ומייצאים רקטות, אלא מגדלים תותים, ומייצאים אותם. זו החלטה שלהם (משה יעלון, אצל מצליח, 2014).

ב-2005, כחלק מתכנית ההתנתקות מעזה, ישראל נסוגה ללא תנאי מרצועת עזה, פירקה התנחלויות והסיגה את צבאה מהאזור. ציפינו שהפלסטינים ינצלו את ההזדמנות לבנות בתי ספר, בתי חולים או מפעלים. אבל במקום זאת הם סילקו את הרשות הפלסטינית מעזה והביאו את חמאס - ארגון טרור איסלאמי קיצוני מהסוג הגרוע ביותר (יאיר לפיד, Lapid, 2015).

היחסים המתוארים לעיל מובילים לאמונה המרכזית שלא רק שהפלסטינים אינם פרטנרים להסכם, אלא גם שאם יחתם הסכם הוא לא יחזיק מעמד בגללם. כך, לדוגמה, בסקר האחרון של בן מאיר כשני שלישים (67%) מהיהודים בישראל העריכו כי לא ניתן להגיע להסדר עם הפלסטינים (בן מאיר, 2014). אמונה זו מהדהדת באופן צלול בנאומים של מנהיגים פוליטיים ישראלים:

מדוע מתקיים הסכסוך הזה למעלה מ-60 שנה? האמת הפשוטה היא ששורש הסכסוך היה ונשאר הסירוב להכיר בזכותו של העם היהודי למדינה משלו במולדתו ההיסטורית [...] ככל שאנו מתקרבים להסכם שלום איתם, הם מתרחקים ממנו. הם חוזרים ומעלים תביעות שאין מתיישרות עם רצון לסיים את הסכסוך (בנימין נתניהו, הארץ, 2009).

ברור למדי כי בנוגע למשא ומתן, אין כל רצון מצד הפלשתינאים להגיע להסכם עם ישראל [...] בכל פעם שמושגת התקדמות ועליית מדרגה במשא ומתן, הפלשתינאים צועדים שני צעדים לאחור [...] לפיכך, ברור כי הבעיה האמיתית אינה ההתנחלויות ביהודה ושומרון אלא הסירוב המוחלט של הפלשתינאים, פעם אחר פעם, להגיע לשלום (אביגדור ליברמן, משרד החוץ, 2014ב).

יש שאלה אחת שרודפת אותי והיא האם הפלסטינים באמת רוצים מדינה עצמאית משלהם [...] הפלסטינים הם האומה הראשונה בהיסטוריה שמתייחסת לעצמאות כמשחק סכום אפס. הם אומרים: או שתתנו לנו 100 אחוז ממה שאנו רוצים או שאנחנו לא רוצים זאת כלל [...] אני זוכר את אהוד ברק ב-2000 ואת אולמרט ב-2008. אלו היו דוגמאות לשני הסכמים מאוד הוגנים שהוצעו לפלסטינים. במשחק ההאשמות, אני לא מאשים את הצד שלנו. רוב החסמים מוצבים על ידי הצד הפלסטיני (יאיר לפיד, מצוטט אצל Horovitz, 2014).

אין לנו פרטנר היום. אתם רוצים לתת את המדינה הזו לאבו מאזן שמסית נגדנו גם ברשות וגם בעולם? אין עם מי לדבר בצד השני. כל הנושא הזה של מו"מ זה אמירות מיותרות ושיחות שלא מובילות לשום מקום (משה כחלון, אצל סגל ולוי, 2015א).

4. האדרה של יהודים

בניגוד לתפיסתם את הפלסטינים, יהודים ישראלים רואים את עצמם כמתורבתים, מודרניים ומוסריים (ידגר, 2004; 2002; Hazani, 1993). סקרי דעת קהל מראים שהציבור הישראלי היהודי מאמין שיהודים באופן כללי חכמים יותר מבני עמים אחרים ובעלי ערכי מוסר נעלים יותר (77% ו-57% בהתאמה; Pliskin et al., 2014). סקרים אחרים מגלים שהציבור מתגאה במיוחד בהישגים המדעיים והטכנולוגיים של מדינת ישראל (91%; יער וליפסקי, 2008). דעות דומות מופיעות במצעי המפלגות בבחירות. לדוגמה, "הבית היהודי" הכריז:

מדינת ישראל היא אי של דמוקרטיה וחופש בתוך אוקיינוס של משטרים ערביים טוטאליטריים. היא המוצב הקדמי של העולם המערבי אל מול הנחשול האסלאמי (הבית היהודי, 2013; 2015).

מנהיגים ישראלים מדגישים לעתים קרובות בנאומיהם את אופייה הדמוקרטי והסובלני מבחינה דתית של מדינת ישראל, ואת הניגוד בינה לבין שאר מדינות האזור:

באזור בו נשים נסקלות, הומוסקסואלים נתלים ונוצרים נרדפים, ישראל ניצבת כמגדלור. היא שונה. כפי שחזתה הסופרת האנגלייה הדגולה ג'ורג' אליוט לפני למעלה ממאה שנה, לכשתוקם המדינה היהודית היא "תזרח כמו כוכב בהיר של חופש בתוך ים העריצות במזרח" [...] יש לנו תקשורת חופשית, בתי משפט עצמאיים, כלכלה פתוחה, שיח פרלמנטרי תוסס [...] מתוך 300 מיליון הערבים החיים במזרח התיכון וצפון אפריקה, רק ערביי ישראל נהנים מזכויות דמוקרטיות אמיתיות (בנימין נתניהו, משרד ראש הממשלה, 2011א).

האם הם [אמנים בריטיים] יודעים שעזה נשלטת על ידי חמאס, ארגון טרור שמעניש על הומוסקסואליות בתליה? שמגביל מאוד את החירות של נשים? [...] היכן שיהודים ונוצרים אינם יכולים לגור? [...] או אולי הם היו מעדיפים משטר דמוקרטי, כמו בישראל, היכן שנשמרים חופש הדעה וחופש העיתונות, זכויות הקהילה הלהט"בית מוגנות על פי חוק. היכן שמוסלמים ונוצרים יושבים בבית המשפט העליון, בכנסת ובתפקידים בכירים בצבא (יאיר לפיד, 2015, Lapid).

הדברים שעשתה ארה"ב בגואנטמו לא היו עוברים כאן אישור בית משפט עליון. יש לנו דמוקרטיה חזקה ובית משפט עליון המגן על זכויות אדם יותר מכל מקום אחר בעולם (יצחק הרצוג, מצוטט אצל שניידר, 2014).

יתר על כן, סקרי דעת קהל הראו שרוב הציבור הישראלי יהודי (68%) רואה את צה"ל כצבא המוסרי ביותר (Ben-Dor, Canetti and Lewin, 2012). מנהיגים פוליטיים ישראלים מדגישים גם הם את אופיו המוסרי בנאומיהם, ומציגים את צה"ל כצבא המוסרי ביותר בעולם:

אין צבא מוסרי יותר מצה"ל והוכחנו את זה פעם אחר פעם, מול האויבים השפלים ביותר שמקדשים את המוות ואת הברבריות, בשעה שאנחנו מקדשים את החיים ואת הנאורות (בנימין נתניהו, משרד ראש הממשלה, 2010).

מדינת ישראל לא מובנת לעולם ולמי שמציב סימני שאלה על זכות קיומה של ישראל כמדינה יהודית, להם נאמר שאין צורך מהערכים בשמם נלחמו

הנופלים מצוידים בעמוד שדרה מוסרי שלא ניתן לפקפק בו [...] לא ניתן לזר לשפוט את צה"ל בעדשה מעוותת, כי צה"ל הוא צבא מוסרי ולא אתן לאף אחד לטעון אחרת (ציפי לבני, אצל קם ואנגל-משאלי, 2015).

5. תחושת עצמי של קורבנות קולקטיבית

קורבנות קולקטיבית משמעה "דפוס חשיבה קבוצתי שנוגד מתפיסה של פגיעה מכוונת בעלת השלכות חמורות וממושכות על הקולקטיב מצד קבוצה או קבוצות אחרות, פגיעה שנתפסת כבלתי ראויה, בלתי הוגנת ובלתי מוסרית וכזו שהקבוצה לא יכלה למנוע" (Bar-Tal, Chernyak-Hai, Schori and Gundar, 2009: 238). דפוס חשיבה זה מאפיין במידה רבה מאוד את תפיסת העצמי היהודית. יהודים ישראלים רואים את עצמם כקורבנות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובפרט של ההתנגשויות הצבאיות האיסופיות (זרובל, Ben-Shaul, 1997; Podeh, 2002; Schori-Eyal, Halperin, and Bar-Tal, 2014). מרבית היהודים הישראלים מאמינים שההתנגשויות האלימות פרצו ביוזמת הפלסטינים, ללא התגרות ומתוך מטרה לפגוע ביהודים, וכן שיהודים ישראלים פעלו על מנת לסכל אלימות פלסטינית או שהפעולות היהודיות היו גמול לפעולות האלימות של הפלסטינים. לדוגמה, בהקשר הנידון כאן, יהודים ישראלים תפסו את עצמם כקורבנות של התקפות החמאס רבות השנים על אוכלוסייה אזרחית. סקרי דעת קהל במהלך מבצע "עמוד ענן" ב-2012 הראו ש-80% מהציבור הישראלי-יהודי ראה את עצמו כקורבן של תוקפנות פלסטינית, ואת המבצע הצבאי כתגובה לתוקפנות זו (Pliskin et al., 2014). עמדה זו באה לידי ביטוי גם בנאומיהם של מנהיגים ישראלים:

לא חיפשנו את המלחמות הללו, הן נכפו עלינו. אבל, כאשר הותקפנו, ידענו שאין לנו האפשרות להפסיד אפילו בקרב אחד (בנימין נתניהו, משרד ראש הממשלה, 2011ב).

מלווים בתחושת צדק עמוקה יצאו הם להילחם את מלחמת העם הזה. ומלחמתם נעשתה בתחושת אין ברירה שנתנה להם את הכוח לצאת לקרב (ציפי לבני, 2015).

תחושה זו מבוססת כאמור על תפיסה תרבותית ארוכת שנים של קורבנות קולקטיבית המעוגנת בהיסטוריה היהודית. ההיסטוריה היהודית המועברת מדור לדור מלמדת שמאז חורבן בית שני ותחילת הגלות הכפויה בתקופה

הרומית, דרך ימי הביניים, הרפורמציה, המהפיכה התעשייתית ועד היום, יהודים היו קורבנות באופן עקבי ומתמשך (Liebman, 1978). במהלך היסטוריה ארוכה זו הם חוו רדיפה, הכפשה, מיסוי מיוחד, הגבלות, המרה כפויה, גירוש ופוגרומים (ראו לדוגמה (Poliakov, 1974; Grosser and Halperin, 1979). נתוני דעת קהל מראים ש-77% מהציבור הישראלי יהודי סבור כי לאורך ההיסטוריה היו היהודים נרדפים באופן תמידי (Pliskin et al., 2014). דעות דומות באות לידי ביטוי בנאומיו הציבוריים של ראש הממשלה נתניהו:

המהפך הראשון והנורא בחיי העם היהודי היה הפיכתו מעם גאה הנלחם על חירותו בתקופה הקדומה, לעם נרמס, חסר ארץ וחסר ישע בתקופה הגלות [...] עם אובדן עצמאותו וארצו, הלך ונשחק בהדרגה כוח ההתנגדות היהודי. במשך קרוב ל-2000 שנות גלותו, הפכו היהודים לקיבוץ אנושי חסר מגן, שהיה נתון לגמרי לחסדי אחרים. והתוצאה ידועה: נפילה מבירה עמיקתא לבור עמוק עוד יותר, מטרגדיה לטרגדיה, עד כדי סיכון עצם קיומו (משרד ראש הממשלה, 2009א).

הדעה המתוארת לעיל נתמכת בידי עדות רבת משמעות בהיסטוריה היהודית: השואה, הניסיון של גרמניה הנאצית להשמיד את היהודים במהלך מלחמת העולם השנייה. אף על פי שהשואה התרחשה באירופה, לזיכרון הקולקטיבי שלה יש השפעה כבדת משקל על הסכסוך הנוכחי בכך שהיא הטראומה היהודית הנבחרת (Schori-Eyal, Klar and Roccas, 2009; Klar, Schori- Eyal and Klar, 2013). לפני שנים כתב פובליציסט ישראלי ידוע:

השואה נותרה הטראומה הבסיסית של החברה הישראלית. לא ניתן להפריז בחשיבותה לתהליך בניית האומה [...] קיים אלמנט חבוי של היסטוריה בחיים בישראל הנובע במישרין ממקור זה [...] הטראומה של השואה הותירה חותם בלתי ניתן להכחשה בפסיכולוגיה הלאומית, בכיוון ובתוכן של החיים הציבוריים, בהתנהלות של יחסי החוץ, בפוליטיקה, בחינוך, בספרות ובאומנות (אילון, 1971: 198-199).

הבחנתו תקפה אף יותר היום, כמה עשורים לאחר מכן. נתוני דעת קהל מראים שרוב הציבור היהודי-ישראלי מאמין ש"אף עם אחר לא סבל השמדה נוראית כזו כמו השואה היהודית" (59%; Pliskin et al., 2014). לכן, האויב הגרמני הנאצי על תכונותיו וכוונותיו המרושעות הפך לסמל שהושאל לייצוג הערבים

(, Nossek, 1994; Segev, 2000; Bar-Tal and Teichman, 2005; Zertal, 2005).

קורבנות קולקטיבית היסטורית יהודית קשורה גם ב"מנטליות מצור" (Bar-Tal and Antebi, 1992), המוגדרת כמצב מנטלי שבו חברי קבוצה מחזיקים באמונה מרכזית שלשאר העולם יש כוונות התנהגותיות שליליות במיוחד כלפיהם. סקרי דעת קהל מראים שרוב הציבור הישראלי-יהודי תופס את הקהילה הבין-לאומית כביקורתית וכעוינת במהותה כלפי ישראל (56%), ומאמין שעמדה זו לעולם לא תשתנה, בלי קשר למדיניות הישראלית (77%); המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2010). ב-2014 חשבו 63% מהציבור הישראלי היהודי ש"העולם כולו נגדנו" (המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2014).

עמדות דומות נשמעות בנאומים של מנהיגים פוליטיים ישראלים:

הפעילות שמתכנה "פרו-פלסטינית", שכמו בימים האפלים ההם קוראת להחרים "סחורות של יהודים" ופועלת באגרסיביות נגד הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון, היא פעילות אנטישמית נטו ולא חלק מוויכוח מדיני לגיטימי לגבי סכסוך על שטח שכמוהו יש במקומות רבים בעולם (אביגדור ליברמן, משרד החוץ, 2014א).

הקמפיין נגדנו כבר התחיל מזמן, מאז ועידת דרבן והקמת ארגוני ה-BDS ב-2005. הארגונים האלה הם ארגונים מתועבים, אנטישמיים באופן מובהק. טענת היסוד שלהם שהבעיה העיקרית בין הערבים והיהודים נובעת רובה ככולה מהתנחלויות היא שילוב מגונה של שטחיות ושקרים מוסכמים (יאיר לפיד, 2014).

בכל דור קמים עלינו צוררים חדשים ובעודם מכחישים את השואה הם קוראים להשמדת עמנו - איראן וגרורותיה חיזבאללה וחמאס קוראים בגלוי להשמדת העם היהודי. האיום על קיומנו אינו תיאורטי וחובה לעצור אותו (בנימין נתניהו, אצל חסון, ויילר-פולק וזרחין, 2011).

היום, בידולו של העם היהודי הפך להיות בידולה של המדינה היהודית. הניסיונות להחרים, לשלול השקעות ולהטיל סנקציות על ישראל, הדמוקרטיה המאווימת ביותר על פני כדור הארץ, הם פשוט הפרק האחרון בהיסטוריה הארוכה והאפלה של האנטישמיות [...] יש לחשוף אותם ולגנות אותם. יש להחרים את המחרימים (בנימין נתניהו, משרד ראש הממשלה, 2014ב).

על פי תפיסה זו החברה היהודית הישראלית עטופה בשלוש שכבות של קורבנות קולקטיבית: קורבנות היסטורית המבוססת על חוויות יהודיות נצברות של רדיפה וסבל בלי קשר לקונפליקט הישראלי-פלסטיני; קורבנות קולקטיבית השייכת לסכסוך הישראלי-פלסטיני בכללותו; ולבסוף, קורבנות של אירוע ספציפי המתייחסת לאירוע מובחן במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני, למשל מלחמת עזה ב-2014 (Schori-Eyal, Halperin and Bar-Tal, 2014).

6. פטריוטיות ואחדות

הנרטיב של חברה המצויה בסכסוך בלתי נשלט מעודד פטריוטיות ואחדות שהן חיוניות להתגייסות למען הגשמת יעדי הקבוצה, בעיקר בהקשר של התנגשויות אלימות עם האויב, כולל המוכנות האולטימטיבית של הקרבת החיים. בחברה הישראלית הנרטיב מהלל את נאמנות האזרח והקרבתו לטובת המדינה, ומאדיר מודלים פטריוטיים שהקריבו את חייהם במלחמות ובפעולות (בן-עמוס ובר-טל, 2004). אכן, סקרי דעת קהל מגלים שרובו הגדול של הציבור הישראלי היהודי מרגיש גאווה רבה על היותו ישראלי (77%; הרמן ואחרים, 2013), ומוכן לסכן את חייו כדי להגן על המדינה (95% ב-2009, יער וגבע, 2009; 77% ב-2012, 2014, Pliskin et al.).

באופן דומה, המצע של מפלגת "הבית היהודי" לבחירות האחרונות הדגיש את הצורך ללמד את המורשת ההרואית של ההקרבה למען המדינה:

כל ילד במדינה חייב להכיר היטב את העבר שלנו ואת דמויות המופת של העם היהודי [...] וגבורי ישראל כמו יוני נתניהו, חנה סנש, יהודה המכבי ורועי קליין ז"ל (הבית היהודי, 2013, 2015).

שר הביטחון יעלון עודד במפורש את ביטוי הנרטיב ההרואיות וההקרבה:

"כל ישראל ערבים זה לזה" אלה הם ערכי מסירות הנפש, שרק על ידי חינוך כזה, הגבורה הופכת להיות חלק מאיתנו. זה מה שגרם לדרור ויינברג לזנק אל הקרב, וזה מה שגרם לכל אותם אנשי כוחות הביטחון ואנשי מכבי האש, ביניהם אלעד ריבן ואהובה תומר ז"ל לקפוץ אל תוך האש כדי להציל חיים. כוח זה כוח פיזי, וגבורה היא גבורת הלב והרוח [...] הכשרת הלבבות להיות נכונים להילחם למען העם (משה יעלון, אצל כהן, 2010).

נרטיב-על בסכסוך בלתי נשלט מתייחס לחשיבות השמירה על האחדות בפני איום חיצוני. הנרטיב הישראלי מדגיש את המורשת והדת המשותפות של היהודים בישראל וממזער את ההבדלים האתניים בין אזרחים ישראלים, במיוחד בהקשר של הסכסוך (ידגר, 2004; Kimmerling, 2001). סקרי דעת קהל מראים כי מרבית הציבור היהודי בישראל (כ-60%) מסכים עם האמירה "ריבוי דעות בנושא הסכסוך מחליש את ישראל", כמו גם עם האמירה "אלו המוחים כנגד 'הכיבוש הישראלי' אינם פטריוטים" (Pliskin et al., 2014). מנהיגי שתי המפלגות הגדולות ביטאו בבירור את הנרטיב הזה בנאוניהם:

עם שלם עמד יחד וקיבל תזכורת מי אנחנו, מדוע אנחנו כאן – ולא פחות מזה, אילו כוחות גדולים אצורים בנו [...] לאורך תולדות עמנו הוכחנו לא אחת שגם אל מול הנוראות בטרגדיות שפקדו אותנו, גם אל מול תהומות של צער ויגון, כוח החיים שפועם בתוכנו גובר על שאיפות הרצח וההשמדה של צרינו [...] אני מבקש להודות לכל אזרחי המדינה על רוח ההתגייסות, ההתנדבות, והאחדות (בנימין נתניהו, משרד ראש הממשלה, 2014א).

גילינו כתמיד את תעצומות הנפש של העם הנפלא שלנו [...] ראיתי את תעצומות הנפש הללו בקיץ האחרון כאן, את הסולידריות ואחדות המטרה שמעניקה לנו כוח אינסופי (יצחק הרצוג, 2015).

במסגרת שמירה על אחדות דעים, ההנהגה יחד עם השדרה המרכזית של העם אינן מוכנות לקבל ביקורת על דרך הניהול האלימה של הסכסוך, ובעיקר עדויות על מעשים לא מוסריים. פרטים, ארגונים או קבוצות שכותבים על כך ומפרסמים מעשים כאלה ברבים סופגים ביקורת קשה והופכים מושא לדח-לגיטמציה ואף לסנקציות כדי להשתיקם. בסקר שביצענו בקרב מדגם מייצג של הציבור היהודי בנובמבר 2013 מצאנו ש-46% מהיהודים חושבים שאמצעי התקשורת בזמן שגרה צריכים לייצג את עמדת ישראל בנושאי הסכסוך; 51% מאמינים שאמצעי התקשורת בישראל לא צריכים לפרסם מידע אמין על מעשים לא מוסריים שמבצע צה"ל במסגרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני; ו-58% חושבים שמדינת ישראל צריכה להפעיל צנזורה על אמצעי תקשורת במציאות של סכסוך ישראלי-פלסטיני. כמו כן, בסקר שנערך לאחרונה בקרב עיתונאים עולה כי 45% מתוכם חוו איומים ואלימות מילולית מצד גורמים שלטוניים בניסיון למנוע פרסום של מידע ביקורתי (מנע, 2015). עמדות דומות נגד הבאת ביקורת מובאות במצעי הבחירות של מפלגות ימין בישראל:

חיילי צה"ל מגנים על עם ישראל. חובתנו להגן עליהם מפני המשפטיזציה העודפת והתביעות הבינלאומיות היזומות על ידי תנועות שמאל פוסט ציוניות כמו יש גבול, בצלם ואחרות. אנו נפעל להעביר את החוק לעצירת הכספים הזורמים לעמותות אנטי-ישראליות (הבית היהודי, 2013; 2015).

נפעל להוצאתם אל מחוץ לחוק של מפלגות או גופים, שדבריהם ו/או מעשיהם מהווים הסתה נגד מדינת ישראל, כמדינה יהודית וציונית, וחתירה תחת קיומה (ישראל ביתנו, 2009).

התנגדות לביקורת כלפי מדיניות ישראל מפי בני החברה היהודית נשמעת גם מפי פוליטיקאים ישראלים בכירים, בעיקר ממפלגת הליכוד. להתנגדות הזאת יש חשיבות רבה כיוון שמדובר בפוליטיקאים שממלאים תפקידים של שומרי סף בחברה, וביכולתם להקשות על העברת מידע אמין שלדעתם אינו מתיישב עם תפיסת עולמם:

אני מצר על כך שיש בינינו כאלו, שחיפשו תדיר להוציא את דיבת הארץ רעה, שהפכו את הנהי ואת השחרת פנינו, לעיסוק אובססיבי של ממש [...] עלינו להוציא שיח קלוקל זה לגמלאות! (יולי אדלשטיין, מעריב, 2015)

בשנים האחרונות יש יותר מדי סרטים שמוציאים את דיבת מדינת ישראל רעה בעולם כולו [...] ועל כן, אני שמתנגדת לצנזורה, קוראת לכולכם לצנזורה עצמית (לימור לבנת, אצל אנדרמן, 2013).

הם שוברים שתיקה לגבי הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון שיש לה מערכת משפט עצמאית ועיתונות חוקרת שלא מפסיקה לעסוק בנושאים הללו [...] אין שום שתיקה לשבור, על מה הם מדברים? למה לא שוברים שתיקה על משטר החמאס ועל מה שקורה בכמה מהמשטרים במזרח התיכון? (בנימין נתניהו, אצל רביד, 2009)

הניסיון של "שוברים שתיקה" לשבור את רוח צה"ל, לפגוע בתדמיתו ולהכתים את חיילינו היא התנהגות פסולה ומסוכנת. צה"ל הוא הצבא המוסרי והערכי בעולם, כל ניסיון להציג תמונה מעוותת הוא מכעיס, מכפיש ומביש (מירי רגב, 2015).

7. שלום

תמה זו מתייחסת לשלום כשאיפה האולטימטיבית של החברה ומתארת אותה כאוהבת שלום. אולם השלום מוצג באופן כוללני, מופשט ואידילי, ללא פירוט, קונקרטיזציה או מניית המחירים שהחברה תידרש לשלם. אכן, בהקשר הישראלי-פלסטיני תמה זו מתייחסת לשלום כמטרה הנעלה ביותר שאליה עורגת החברה היהודית-ישראלית (ידגר, 2004; אורן, 2005).

בעקבות תהליך אוסלו התקבל פתרון שתי המדינות על ידי מרבית הציבור הישראלי, ובסקרי דעת קהל הוא זוכה לתמיכה מכרעת (70%; Ben-Meir and Bagno-Moldavsky, 2013). כפי שצינו, אפילו ראש ממשלה מכון אידאולוגית כבנימין נתניהו קיבל את רעיון שתי המדינות בנאומו באוניברסיטת בר-אילן ב-2009 (הארץ, 2009). אלא שרעיון זה נותר כסיסמה כללית בלבד והמנהיגים הנוכחיים בתקופת נתניהו נמנעו מלהפוך אותו להצעה קונקרטית לגבי פרטי חלוקת הארץ. כך שאין זה מפתיע שמרבית הציבור הישראלי, בעודו מקבל את הרעיון של פתרון שתי המדינות (70%), מתנגד בה בעת לפתרונות ספציפיים שונים הנחוצים ליישוב הסכסוך בדרכי שלום, כמו העברה של שטחים משמעותיים לריבונות פלסטינית (56%) או פינוי התנחלויות (51%) - כמובן תוך דחייה מוחלטת של חלוקת ירושלים (63%) או של פתרון בעיית הפליטים (86%; שם). ובכל זאת, סקרי דעת קהל מראים שבהצגת הסדר כולל על כל מרכיביו שיעור התמיכה בו עולה על שיעור התמיכה ברכיבים השונים בנפרד (48% בעד ו-45% נגד; מכון טרומן, דצמבר 2014).

כמיהה דומה לשלום במושגים כלליים ביותר, ללא פירוט, הובעה במצעי מפלגות פוליטיות ישראליות, לדוגמה:

הליכוד מוכן לויתורים תמורת שלום. ויתורים דוגמת זה שעשה מנחם בגין בזמן הסכם השלום עם נשיא מצרים, אנואר סאדאת - ויתור תחת הסדר שלום אמיתי ואמין. רק באמצעות הסדרים כאלה, השומרים על ישראל בטוחה, נוכל לקדם את השלום עם שכנינו (מצע הליכוד, 2009).

השלום הוא משאת נפשנו, אך אינו ערך נעלה מקיומה של מדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי ומביטחון בר קיימא לכלל אזרחיה. אנו מושיטים לאויבנו יד לשלום, אך כל עוד בחרו בדרך המלחמה, עלינו להיות נחושים ולהשיב מלחמה שערה (מצע ישראל ביתנו, 2009).

השגתו של הסדר מדיני הוא אינטרס ישראלי ראשון במעלה ותנאי להבטחת עתידה כמדינה יהודית ודמוקרטית [...] המחנה הציוני יפעל לגיבוש הסדר

מדיני ולעיצוב גבולות הקבע של מדינת ישראל כמדינה יהודית-דמוקרטית בטוחה וצודקת [...] תשקף את ערכי היסוד של מדינת ישראל שבאו לידי ביטוי בשילוב הקריאה לשכנות טובה בהכרזת העצמאות בצד הגדרתה החד משמעית [...] כמדינת הלאום של העם היהודי (המחנה הציוני, 2015).

אנו מאמינים שהפלשתינים, כאמרתו המפורסמת של אבא אבן, "מעולם לא החמיצו הזדמנות להחמיץ הזדמנות", ודחו פעם אחר פעם את ידה המושטת לשלום של ישראל [...] כל אלה אינם פוטרים אותנו מהצורך להמשיך ולחפש פתרונות של שלום אזורי אמיתי ובר קיימא, שכן השלום הוא המענה היעיל ביותר לכל האיומים, והדרך היחידה לצמצם אותם באופן משמעותי ולטווח הארוך (יש עתיד, 2015).

עמדות דומות מופיעות גם בנאומיהם של מנהיגים ישראלים:

הביטחון הוא היסוד לקיומנו וגם התקווה לשלום עם שכנינו. ידינו מושטת לשלום עם שכנינו הפלסטינים. העם בישראל יודע ששלום יתאפשר רק אם ישראל תהיה איתנה בכוחה (בנימין נתניהו, אצל נחמיאס, 2015).

עם רודף שלום אנחנו. ידנו לעולם תהיה מושטת, ונחתור בכל מאודנו להשלמה עם שכנינו (משה יעלון, חדשות 10, 2013).

מראשית ימיה של מדינת ישראל שמרנו על עיקרון אותו הכתיבו לנו אבות האומה: יד אחת תמיד תהיה מוכנה על ההדק, להגן על ביטחון המדינה ואזרחיה מול כל אויב בעוד היד השנייה תהיה מושטת לשלום [...] עלינו לדאוג שעיקרון זה ימשיך להתקיים גם היום. עלינו לעשות הכול [...] על מנת לבצר ולחזק את ביטחון ישראל ובד בבד נמשיך לשאוף לכך שהשלום יהיה מרכיב מרכזי בתפיסתנו. החתירה אליו היא חובתנו המוסרית לכל אלו שחרפו את נפשם בעבור מדינת ישראל (יצחק הרצוג, אצל קם ואנגל-משאלי, 2015).

כמו כן, קיומו של תהליך שלום הפך להיות יעד בפני עצמו, אשר חשיבותו עולה לעתים קרובות על התוצאה המבוקשת של השגת שלום. סקרים חוזרים של דעת קהל מראים כי רוב משמעותי מקרב הציבור היהודי-ישראלי (כ-60%) תומך בהמשך המשא ומתן עם הפלסטינים; זאת אף שאותו ציבור כלל אינו מאמין כי משא ומתן זה יוביל להסדר שלום ולסיום הסכסוך (כ-70%; המכון

הישראלי לדמוקרטיה, 2015). המשך "תהליך המשא ומתן" משרת צרכים אחרים של הציבורי היהודי-ישראלי שאינם בהכרח קשורים בפתרון הסכסוך: הוא מאפשר בניית דימוי עצמי חיובי כעם רודף שלום וגם הצגה עצמית בקהילה הבין-לאומית. תפיסה זאת ניכרת בנאומיו של ראש הממשלה נתניהו:

אנו מחויבים באותה מידה לשלום וביטחון. היעדים האלה צריכים להנחות אותנו והדבר צריך להיות מובא להכרעת העם [...] אנו נכנסים למשא ומתן ביזר, כנות ותקווה שהתהליך הזה יתנהל בצורה אחראית, רצינית ועניינית. [...] זה יגביר את הסיכוי שנגיע לתוצאה (בנימין נתניהו, אצל זילברמן, 2013).

ברור לי שישנם אזורים שבכל הסכם יישארו בשליטה ישראלית כמו שברור לי שיש אזורים שבכל הסכם יישארו בשליטה פלסטינית [...] לאור זאת ניתן להתקדם להבנות לגבי מהם האזורים שבהם ניתן להמשיך לבנות כיוון שבכל מקרה יישארו בשליטה ישראלית (בנימין נתניהו, אצל רביד, 2015א).

ה. מסקנות

המאמר הנוכחי התמקד בצד היהודי וניסה להצביע על סוג אחד של מכשולים אצלו שמעכב התקדמות לכיוון תהליך שלום בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. המאמר מציע שמנהיגים מתקשים מאוד בביצוע צעדים משמעותיים לכיוון תהליך שלום כל עוד תפיסות העולם שלהם מורכבות מנרטיבים תומכי סכסוך והם דבקים ביעדי הסכסוך המקוריים: הם עושים דה-לגיטימיזציה לשותף הפוטנציאלי למשא ומתן, מדגישים את כל האיומים האפשריים ומייחסים לחברה שלהם (היהודית) את תפקיד הקורבן בעודם מהללים אותה. כך הם מחזיקים באמונות ספציפיות שמאפשרות להם לבצע מדיניות ומהלכים שתומכים בסכסוך, כלומר הם מאמינים שיש להם המשאבים האנושיים והחומריים הדרושים כדי לשמר את הסכסוך מבלי להפסיד בו, ו/או שהזמן פועל לטובתם כדי להשיג הסכם טוב יותר או ליצור תנאים טובים יותר. בהינתן דעות אלה, המשותפות גם למרבית חברי החברה, קשה להעלות על הדעת כיצד יכול תהליך זה להתחיל ולהוביל לפתרון הסכסוך בדרך שלום בזמן הקרוב, ללא שינוי עמוק ומהיר של התפיסות האלו. אנו סבורים שהצלחת תהליך שלום בדרך ארוכה של שינוי עמדות היא מסובכת מאוד וארוכה לא רק משום שהאמונות והנרטיבים המתוארים לעיל מעוגנים עמוק בתוך הרפרטואר, אלא גם בגלל השפעתם המזיקה על האופן שבו אנשים מעבדים מידע חדש שעשוי היה באופן פוטנציאלי לקדם יוזמות שלום ופעילות של הממסד,

שמנסה בכל כוחו לסגור אפשרויות של זרימה חופשית של מידע בישראל. חוסר הידע של הציבור הישראלי לגבי קיומה ופרטיה של יוזמת השלום של הליגה הערבית הוא דוגמה חיה אחת להשפעות הללו (אלדר, 2013; בן חורין, 2013; מועלם, 2014א; תיבון, 2014).

תמיכה אמפירית נוספת למצב שתואר לעיל אפשר למצוא במחקרים הרבים שערכנו במשך השנים. באחד המחקרים, משתתפים שתומכים ברמה גבוהה באתוס הסכסוך נטו לראות תמונות המתארות מפגשים בין פלסטינים ויהודים בצורה שונה מאשר משתתפים התומכים באתוס הסכסוך ברמה נמוכה (Bar-Tal, 2009; Tal, Raviv, Raviv and Degani-Hirsch, 2009). כלומר משתתפים בעלי רמה גבוהה של אתוס הסכסוך עם התמונות שתוארו לעיל נטו לתפוס את הפלסטינים כתוקפניים יותר, להאשימם יותר בתוקפנות המיוחסת להם ולהסביר את התוקפנות הנתפסת הזו במושגים של מניעים פנימיים ויציבים. הם גם נטו להתייחסות סטריאוטיפית שלילית יותר כלפי פלסטינים וחויבות יותר כלפי יהודים. במחקר שנעשה לאחרונה התמקדנו ספציפית בהשפעה של אמונות חברתיות על עיבוד מידע הנוגע להזדמנויות אפשריות לשלום (Halperin and Bar-Tal, 2011). מצאנו שיהודים ישראלים הדבקים באמונות כמו דה-לגיטימציה של פלסטינים והקורבניות של ישראל נוטים להתעלם באופן אקטיבי ממידע שכזה, ובמקום זאת מתמקדים במידע מאיים יותר שיכול פוטנציאלית לשלול כל הזדמנות לשלום (ראו גם Porat, Halperin and Bar-Tal, 2015). במחקר אחר נמצא שככל שפרטי החברה דבקים יותר באתוס הסכסוך, כך הם תומכים פחות בפתרונות ליישוב מוסכם של הסכסוך (Bar-Tal et al., 2012). כמו כן נמצא שיהודים אשר נוטים לתפוס את המציאות בשטחים כשחרור ולא ככיבוש תומכים פחות בפתרון של הסכסוך בדרכי שלום (בר-טל ואחרים, 2008; 2015; Rosler, Sharvit, and Bar-Tal, 2015). תכנית מחקר שלמה שעסקה בהשפעות של החזקת התמונות של נרטיבים תומכי סכסוך (כגון תחושת הקורבנות, דה-לגיטימציה של הערבים, תפיסת איומים או האדרה עצמית) הראתה שהן קשורות בעמדות בלתי מתפשרות ובצידוד בפעולה צבאית (Maoz and Eidleson, 2007; Maoz and McCauley, 2008; 2009; Schori-Eyal, Halperin and Bar-Tal, 2014; Canetti et al., 2015; Klar and Baram, in press).

ראוי להזכיר שעל פי הניתוח המוצג, במציאות הנוכחית מופיעים באופן תדיר סימנים של אלימות פיזית ומילולית מהצד הפלסטיני, וסימנים אלו משמשים כעדות לנרטיבים תומכי הסכסוך ואף מחזקים ומקבעים אותם אצל בני החברה היהודית. במציאות כזאת פיתוח והשרשה של נרטיבים אלטרנטיביים הם אתגר

קשה ביותר. מלחמת "צוק איתן" והאירועים האלימים שנלוו אליה בגדה היו הוכחה ברורה של הכוונות השליליות של הפלסטינים עבור הרבה מאוד יהודים. לא במקרה תמך רוב הציבור במהלכים צבאיים אלימים נגד הפלסטינים. כך נוצר מעגל אימה, כיוון שאלימות של צד אחד מחזקת את הנרטיבים תומכי הסכסוך של הצד השני. במצב הזה שבירת מעגל האימה היא אתגר קשה מאוד, כיוון ששינוי הנרטיבים תומכי הסכסוך דורש גם הפסקה של האלימות הפיזית והמילולית או לפחות הפחתה משמעותית שלה.

כנקודה מרכזית השופכת אור על מצבה של החברה היהודית הישראלית, אנו מציעים שכאשר יש הלימה בין דעות המנהיגות לבין דעות רובו הגדול של הציבור, הסבירות שתהליך השינוי החברתי יתרחש מבפנים נמוכה מאוד. שינוי חברתי מתוך החברה מתרחש כאשר יש פער משמעותי בין הנרטיב של פלח משמעותי בחברה ובין הנרטיב של המנהיגות השלטת. השינוי הפנימי הנדרש יכול לקרות הן כאשר מנהיגות בעלת חזון יוזמת ומובילה תהליך שלום (תהליך מלמעלה למטה), כפי שקרה בצרפת במלחמת אלג'יר, והן תחת לחץ של החברה האזרחית (תהליך מלמטה למעלה), כפי שקרה חלקית בצפון אירלנד. במקרה הראשון, המנהיגים (לדוגמה מנחם בגין במקרה של מצרים, יצחק רבין ושמעון פרס בהקשר של הסכמי אוסלו) שינו את עמדתם והובילו את העם לתהליך של שלום. במקרה האחרון חברה אזרחית מאורגנת וממוסדת היטב, החווה קיפוח, מפעילה לחץ משמעותי על המנהיגות לעלות על דרך השלום. במקרה של הלימה בין נרטיבים תומכי סכסוך של המנהיגות לבין אלו של רוב חברי החברה, אין כוח פנימי חזק מספיק שיכול להוביל את העם לתהליך שלום, אלא אם המנהיגים משנים את עמדותיהם (והדבר יכול לקרות בתהליך מהיר יחסית, כמו שקרה אצל דה גול בנוגע לסיום הסכסוך הצרפתי-אלג'ירי), או אם הציבור משוכנע או משתכנע בצורך בשלום ולוחץ על המנהיגים להתחיל בתהליך שלום (זה בדרך כלל תהליך ארוך יותר, אך אפשרי, כמו שקרה בצפון אירלנד). מובן שאנו מודעים לכך שתהליך שלום יכול להתחיל ולהסתיים בשל לחץ מכיוון של צד שלישי או של קהילה בין-לאומית רחבה בדרכים שונות (כמו במקרה של אל סלוודור). אנו גם מודעים לכך שאירוע מכונן יכול גם הוא להאיץ במידה רבה תהליך פנימי של שינוי עמדות, הן בקרב המנהיגים והן בקרב הציבור, לכיוון של פתרון הסכסוך בדרך שלום (כמו שנפילתה של ברית המועצות זירזה את אש"ף להגיע להסכם עם ישראל).¹⁰

¹⁰ אירוע מכונן מוגדר כאירוע רב חשיבות המתרחש בתוך חברה; אירוע זה נחוות ישירות (באמצעות השתתפות) או בעקיפין (באמצעות צפייה, שמיעה או קריאה על כך) על ידי פרטי החברה, גורם לתיאורה רחבה, רלוונטי לרווחתם של פרטי החברה ולחברה בכללותה, מערב את פרטי החברה, כובש

עם זאת, ההתבוננות בחברה הישראלית מובילה אותנו למסקנה שבעת הנוכחית פועלים כוחות חזקים מאוד שמפיצים ומשמרים את הנרטיבים תומכי הסכסוך בקרב החברה היהודית הישראלית. ראש ממשלת ישראל הנוכחי הוא בעל קו אידיאולוגי נוקשה, וכפי שהוצג הוא אווז בעמדות מונוליתיות לגבי הסכסוך, היריב והעם היהודי ורואה בהן אמת צרופה (חג'אג'–בייקוביץ, 2015). אף שהצהיר על שינוי מפורש בעמדותיו וקיבל את פתרון שתי מדינות, רבים שואלים עצמם אם צעד זה מבטא מהלך טקטי יותר מאשר שינוי אמיתי של אמונות מושרשות.¹¹ אמונות אלה מבוססות על חרדה ופחד לקיומו של העם היהודי בארץ ישראל, חוסר אמון בסיסי כלפי ערבים, ראיית עמי העולם – ובמיוחד עמי אירופה – כעוינים ואנטישמיים, אמונה שהסכסוך אינו פתיר ודבקות ביהודה ושומרון כליבה של המולדת היהודית (Aronoff, 2014). מחקר מקיף ביותר של חג'אג'–בייקוביץ (2015), שבחן את כל נאומיו של בנימין נתניהו מרגע שנכנס לחיים הפוליטיים ב-1987 ועד 2014, גילה עקביות יחסית גדולה מאוד בדעותיו לאורך השנים, עם שינויים טקטיים לאור נסיבות או לחצים מיוחדים (כמו קבלת הסכם אוסלו ב-1996 כדי להיבחר לתפקיד ראש הממשלה או קבלת הסדר של שתי מדינות ב-2009 תחת לחץ אמריקני; בשני המקרים התכחש בהמשך להסכמות אלו).

כמו כן, אמונות אלו אינן נחלתו של ראש הממשלה בלבד. ממצאי הסקירה הנוכחית מראים כי מרבית המנהיגים המרכזיים של הפוליטיקה הישראלית כיום שותפים לחלק גדול מן האמונות הללו. משום כך בני החברה היהודית – אשר חיים תחת חוויה מתמשכת של התנסות וחשיפה לאלומות ולאומים המוגדרים כתמידיים וחמורים על ידי המנהיגים הישראלים, והזכרון הקולקטיבי של השואה מוצג ומוזכר להם שוב ושוב, יחד עם הישגותה האפשריות – מקבלים משנה תוקף לנרטיבים תומכי הסכסוך שלהם (שגב, 1991; בר-טל, 2007; Zertal, 2005). יתרה מכך, המוסדות הרשמיים של המדינה ולא מעט ארגונים אזרחיים מעבירים את התמות של הנרטיב תומך הסכסוך ומקבעים אותו בתודעה של יהודים בישראל. מערכת החינוך מעבירה באופן שיטתי את הנרטיב הזה (גור ומזלי, 2002; בן-עמוס ובית-אל, 2006; בן-שבת,

עמדה מרכזית בדיון הציבורי ובסדר היום הציבורי, ומציע מידע שמחייב את פרטי החברה לשקול מחדש את הרפרטואר הסוציו-פסיכולוגי שהם מחזיקים, ולעתים קרובות לשנות אותו (אורן, 2005; Bar-Tal, 2013). אירוע מכונן עשוי להיות מלחמה, קרב מסוים, מעשה זוועה, אמירה של מבקר מפרש ועוד.

¹¹ הנחה זאת מבוססת על הצהרותיו של נתניהו ערב בחירות 2015, שלפיהן "הפלשתינים עיקרו את נאום בר-אילן", "לא יהיו שום נסיגות ושום ויתורים" ו"לא תקום מדינה פלשתינאית" (רביד, 2015; 2015b), וגם על הדרך שבה קיבל נתניהו את הסכמי אוסלו ב-1996 ואחר כך טרפד את המשך יישומם (דרעי, 2010; חג'אג'–בייקוביץ, 2015).

2010; דוד, 2014; Adwan, Bar-Tal and Wexler, in press), הצבא כמובן ממשיך בהעברה הזאת (בורובסקי-ספיר, 2004; קולונימוס ובר-טל, 2011), ורוב מערכות התקשורת מעבירות בחדשות מסרים בהתאמה לנרטיבים האלה ובזמן משברים אף מתגייסות לתמוך בממשלה ובצבא (דור, 2001; כספי ורובינשטיין, 2013; אלבז, 2014; Peri, 2007; Kligler-Vilenchik, Tsfaty and Meyers, 2014; Elbaz and Bar-Tal, in press).

יש חשיבות רבה מאוד לכך שסוציאליזציה זאת מתחילה בגיל מוקדם מאוד בגני הילדים, שם מועברים בדרכים שונות, ובעיקר בטקסים של חגי ישראל, מסרים של נרטיבים תומכי הסכסוך שתוארו. כך מתגבשת מגיל צעיר תפיסת עולם שבה התמות של הזיכרון הקולקטיבי ושל אתוס הסכסוך מתחילות להיות מופנמות (גור, 2005; נשיא, בר-טל ודיאמונד, בדפוס). המחקר מראה שחלק לא מבוטל מבני החברה אכן ממשיכים להחזיק בפרטואר הזה והוא משקף את תפיסת עולמם מאוחר יותר בגיל בגרות. אולם לפרטואר זה - שהוא נגיש מאוד בחברה ושחזרו עליו הרבה מאוד פעמים - יש השפעה סמויה גם על אלה שמשנים את דעתם מסיבות שונות, בעיקר במצבים של לחץ (נשיא, בר-טל ודיאמונד, בדפוס; 2014; Sharvit, 2008). אין זה מפליא אפוא שניתוח של תוצאות הבחירות האחרונות מראה שבין המצביעים (הצביעו 72.34% מבעלי זכות הבחירה) הצביעו 43.9% עבור מפלגות ימין (ליכוד, הבית היהודי, ש"ס, ישראל ביתנו ויחד), 16.3% הצביעו עבור מפלגות מרכז (יש עתיד וכולנו) וכ-5% הצביעו עבור חרדים (דגל התורה). 22.6% הצביעו עבור מפלגות השמאל הציוני (המחנה הציוני ומרצ), והמחנה הציוני כולל בתוכו גם תומכי מרכז. בהבנת תמונה זו יש להביא בחשבון שרבים מאנשי המרכז מחזיקים בהרבה מהדעות של הימין - בוודאי לגבי ביטחון, תפיסת הערבים, תפיסת האזרח וקורבנות עצמית, וחלקם גם בדעות ימין לגבי השטחים הכבושים (בר-טל, רביב וארביב-אברמוביץ, בהכנה).

אפשר לומר שרוב רובו של הציבור היהודי בארץ, בוודאי הימין, חלק לא מועט מהמרכז ואף חלק של השמאל - לגבי לפחות חלק גדול מההנחות - מסכים עם ההנחות האלה:

א. ארץ ישראל היא מולדת לעם היהודי שסבל בגולה ובה הוקמה מדינתו, המדינה היחידה שמבטיחה את הישרדותו.

ב. נשקפת סכנה קיומית למדינת ישראל ולעם היהודי שיושב בה. הסכנה היא תמידית ואי-אפשר לעקור אותה כיוון שישראל מוקפת עמים ערבים

עוינים שאינם מקבלים את הלאומיות היהודית בכלל ואת נוכחות המדינה היהודית באזור בפרט.

ג. במציאות של איומים וסכנות קבועים, שמירה על ביטחון אישי וקולקטיבי דוחה קיום של ערכים מוסריים ודמוקרטיים.

ד. אין להאמין לעמים שכנים כיוון שרצונם הבסיסי הוא להשמיד את המדינה היהודית ואת העם היהודי לו רק יכלו, לכן אין סיכוי להגיע למצב של שלום אמיתי באזור זה.

ה. העם הפלסטיני אינו רוצה בהסכם של שלום אלא שואף להשיג את כל מטרותיו, והמנהיגות הפלסטינית אינה פרטנר לתהליך שלום כיוון שאינה מוכנה לוותרים משמעותיים; עובדה - היא החמיצה את כל ההזדמנויות שהיו במשך השנים.

ו. למדינת ישראל אסור לקחת סיכונים גדולים נוכח המציאות הקשה של האזור ולאור דרכם ואופיים של העמים השכנים. לכן יש להיזהר ולהימנע מכל מהלך שיש בו סכנות ואי-ודאות, כולל קידום שלום.

ז. יש לעשות הכול כדי של ישראל תהיה עליונות צבאית באיכות ובכמות.

ח. יש להשתמש בכוח צבאי כדי להרתיע, למנוע וגם להעניש על אלימות.

ט. אין לסמוך על עמים אחרים (כל העולם נגדנו) ולכן שמירה על ביטחון ישראל חייבת להיות מופקדת אך ורק בידי מדינת ישראל עצמה.

הנחות אלו מקשות מאוד על צעדים בכיוון של פשרות שדורש הסכם שלום והן אינן נוגעות אפילו לסוגיות הליבה של הסכסוך, שלגבי כמה מהן יש הסכמה רחבה מאוד, כמו סוגיית ירושלים או נושא הפליטים.

להצגת המסקנות צריך להוסיף כמה נקודות חשובות. הראשונה שבהן היא שמסרי הנרטיבים תומכי הסכסוך קולעים ללב הצרכים והמאווים של העם היהודי: הם מדגישים נושאים כמו חשיבות ארץ ישראל וירושלים ליהודים; נצחיותו של העם היהודי; הקשר התמידי שלו למסורת; סגולותיו ומוסריותו של העם היהודי וגם של צבאו לעומת נחיתותם המוסרית של הפלסטינים; איומים וסכנות קיומיים ותמידיים, ובמיוחד הסכנות שבהסכם עם השכנים הלא אמינים; השואה והלקח ממנה - לא עוד; אנו צריכים לסמוך רק על עצמנו; החשיבות העליונה של הביטחון והתנאים להבטיח אותו; דבקות ישראל בשלום

וחוסר הרצון של הפלסטינים להגיע להסכם שלום; והעולם הלא אמין והאנטישמי שמבקר ללא הצדקה את העם יהודי במדינת ישראל. נושאים אלו נשמעים באוזן קשבת ומיוחסות להם אמינות ותקפות חד-משמעית. הם מחזקים את הזהות היהודית ומספקים לה תוכן ברור, נוגעים לזיכרון קולקטיבי מוסכם, פונים לערכים יהודיים פרטיקולריים ומעודדים פטריוטיות. בכך הם מספקים את הצרכים הבסיסיים של הקולקטיב היהודי לביטחון, דימוי חיובי, ייחודיות, עליונות, חד-משמעיות ובהירות.

הנקודה השנייה היא הרגשות שהנרטיבים תומכי הסכסוך מעוררים אצל בני החברה (ראו בר-טל, 2007; Halperin, 2010; 2014; in press; Bar-Tal, 2013). בין הרגשות המרכזיים שמעוררים הנרטיבים האלו ראוי לציין תחושות של יאוש ושנאה שאינן מותירות כל פתח לאפשרות של קידום תהליך שלום ופיוס (Halperin, 2008). אולם מעל הכול, התמות של הנרטיבים ומסרי המנהיגים מעוררים פחד חזק ואף קיומי, הנקרא אנגסט (Wohl and Branscombe, 2008). זהו פחד כרוני המאפיין את בני החברה היהודית (בר-טל, 2007; Jarymowicz and Bar-Tal, 2006; Bar-Tal, 2001). הוא נוצר לא רק מאיומים של המציאות אלא גם מהעלאתם על ידי מנהיגים ועל ידי למידה מזיכרון קולקטיבי (בר-טל, מגל והלפרין, 2010). בנימין נתניהו מרבה לעורר פחד באמצעות מסרים שבהם הוא מדבר על שואה נוספת, על איומים של שימוש בנשק אטומי על ידי איראן או על איומים מצד קבוצות ועמים במזרח התיכון. הפחד הכרוני שנוצר מתפיסת איומים מתמשכים ברמה אישית וקולקטיבית מייצר את המוטיבציה הראשונית והחזקה ביותר לציבור הישראלי - להימנע מסיכונים ולהפחית איומים. לעובדה זו עלולות להיות השלכות קשות, ובראשן צמצום נקודת המבט של הציבור היהודי בשל קישור בין ההווה להתנסויות העבר הקשורות בסכסוך, ובשל יצירת ציפיות לעתיד על סמך העבר בלבד. הדבר מקשה מאוד על ניתוק מן העבר, הדרוש כדי לאפשר חשיבה יצירתית על חלופות חדשות שעשויות להביא לפתרון הסכסוך בדרכי שלום. החברה היהודית, שסובלת מרגישות יתר לפחד, גם נוטה לפרש באופן מוטה רמזים ומידע כסימנים לאיום ולסכנה, ונוטה לחפש אחר העדות המזערית ביותר המעידה על כך, אפילו במצבים המעידים על כוונות טובות. הפחד גם גורם לחוסר אמון עמוק ביריב ולדה-לגיטימציה שלו. גורמים אלו עלולים גם להוביל לאלימות: החברה היהודית בישראל, השרויה במצב של איום קיומי מתמיד ובפחד, נוטה לנקוט פעולות אלימות להגנתה כאשר היא מתמודדת עם נסיבות מאיימות.

שלישית, תוכני הנרטיבים המתוארים מאפשרים ואף מעודדים **התנתקות מוסרית** (moral disengagement) - הם משמשים כחוצץ בפני מחשבות ורגשות שליליים קבוצתיים. כלומר הם משחררים את חברי הקבוצה מרגשות אשמה וממחשבות ורגשות אחרים שאופייניים לקבוצה בעלת אופי מוסרי, וכתוצאה מכך מתירים מבחינה פסיכולוגית פעולות לא מוסריות (Bandura, 1999; 1990). עבודתם של גרינבאום ואליצור (2013) על השפעות פסיכולוגיות של הכיבוש על החברה הישראלית מציינת מספר מחקרים שחושפים בבירור את התופעה של התנתקות מוסרית. חיילים בצה"ל שהצליחו לנתק את עצמם משיקולים מוסריים היו אלו שלא חוו אשמה ועל כן יכלו לבצע בקלות רבה יותר פעולות בלתי מוסריות נגד אוכלוסיה אזרחית פלסטינית. יתרה מכך, נימוקים מוסריים שמועלים בחברה היהודית בישראל בנושא ההתייחסות לפלסטינים זוכים במקרה הטוב לגיחוך ובמקרה הרע גם לגינוי.

רביעית, הנרטיבים של הסכסוך מכתיבים **זכות מוסרית** (moral entitlement), המוגדרת כאמונה שהקבוצה רשאית להשתמש בכל אמצעי כדי להבטיח את ביטחונה, עם תשומת לב מועטה לנורמות מוסריות. היא מאפשרת חופש פעולה מכיוון שהחברה מאמינה שהיא צריכה להגן על עצמה מפני התנהגות בלתי מוסרית והרסנית מצד האויב, ומטרת-על זו מחליפה את השיקולים המוסריים. צורך זה לרוב מאפשר לחברה להרגיש משוחררת מהסמכות המחייבת של נורמות, חוקים והסכמים בין-לאומיים; במקום זאת, ההיררכיות היא השיקול העיקרי. במחקר של שחורי-אייל ועמיתיה (Schori-Eyal, Klar, and Roccas, 2009) נמצא קשר חיובי חזק בין תפיסה עצמית של קורבניות קולקטיבית לתחושה של זכות מוסרית, וקשר שלילי בין תפיסת הקורבניות לבין אשמה קבוצתית סביב פעולות ישראל בשטחים הכבושים. תפיסת הקורבניות נמצאה קשורה גם להסכמה להמשיך את המבצעים הצבאיים בכל מחיר, למרות האפשרות של אבדות קשות בצד הישראלי או הפלסטיני; וקשורה גם לרצון להמשיך להעניש את קבוצת האויב, אפילו אם עונש כזה משמעו גם סבל שייגזר על יהודים ישראלים.

יתרה מזאת, חברות עושות כל שביכולתן ברמה המוסדית כדי לשמר את הנרטיבים תומכי הסכסוך, במיוחד במצבי דחק אלימים. לשם כך הן מנסות לטרפד חדירה של מידע שעשוי לסתור נרטיבים דומיננטיים אלו. במצבים כאלה מוסדות רשמיים ובלתי רשמיים, יחד עם מנהיגי החברה, משתמשים בשיטות שונות להשיג מטרה זו, כגון שימוש בצנזורה, עידוד לצנזורה עצמית, מעקב (monitoring) או סגירה של ארכיונים. כמו כן, מידע סותר נחסם ומקורותיו מוצגים כבלתי אמינים וכמזיקים לאינטרסים של ישראל. המוסדות

הרשמיים הישראליים משתמשים בסנקציות פורמליות ובלתי פורמליות בעלות אופי חברתי, כלכלי או פיזי, שמטרתן למנוע הצגה והפצה של דעות ומידע הסותרים את הנרטיבים תומכי הסכסוך. אמצעי של סנקציות כלכליות נמצא בשימוש ממש בעת הנוכחית: תהליכי חקיקה בעת האחרונה, בתמיכתם של הממשלה הישראלית וחברי כנסת רבים, מציעים לאסור על ארגונים חוץ-ממשלתיים המותחים ביקורת על פעולות ישראל במסגרת הסכסוך לקבל כל תמיכה כספית מישויות זרות (ליס, 2011א). ארגוני שלום מתונים יורשו לקבל מימון אבל לא יוכלו לקבל פטור מלא ממס על תרומות מסוג זה, כפי שנהוג (אלא אם ישכנעו את ועדת הכספים של הכנסת שאינם פועלים נגד ישראל; וולף, 2011; אזולאי, 2013). חקיקה נוספת, אשר כבר התקבלה בחוק, מאפשרת משיכת מימון ממשלתי מארגונים שמתנגדים ל"אופי היהודי" של מדינת ישראל (ליס, 2011ב). צורות ענישה אחרות כוללות שכנוע תורמים זרים למשוך חזרה את תרומותיהם מארגונים אלה (רביד, 2009ב; קליין, 2014); או זימון פעילים ל"שיחות אזהרה" עם נציגים של שירותי ביטחון הפנים הישראליים (שב"כ; וואלה, 2010; הס, 2012; האגודה לזכויות האזרח, 2013). כמו כן, כמה ארגונים חוץ-ממשלתיים שביקרו את התנהגותה הבלתי מוסרית של ישראל מוצגים באופן שלילי ביותר, כסמלים של רוע וכבוגדים שפוגעים במעמדה הבין-לאומי של ישראל. על כן נטען שיש לדחות את הביקורת שלהם, ויש שקוראים אף להענישם (כספית, 2010; אם תרצו, 2010; קליין, 2014). דוגמה לכך הם ניסיונות הגינוי נגד **שוברים שתיקה** - ארגון שאוסף עדויות מחיילים ישראלים ומידע על התנהגות לא מוסרית נגד פלסטינים (למשל ירי בלתי חוקי, ביזה, התעללות ושחיתות). צה"ל טוען שעדויות אלו הן בלתי מהימנות, חד-צדדיות ומבוססות על שמועות, ובכך מנסה להפריך את טיעוני הארגון (אושרוב, 2009; רויטרס, 2009; Bronner, 2009). גם ניסיונות של יחידים לבקר את מדיניות ישראל נתקלו בהכפשה גוברת מצד שרי ממשלה ופקידי ציבור, שתיארו את הניסיונות הללו כ"ערמומיים ומכפישים" (משרד החוץ, 2010; אנדרמן, 2013; 2014; חורי וליס, 2014; Oren, Netz-Zehngut and Bar-Tal, 2015). לא במקרה דורגה ישראל במקום ה-96 במדד חופש המידע של ארגון "עיתונאים ללא גבולות" לשנת 2014, אחרי מוזמביק, גאנה, סירה לאון ומדגסקר.

לסיכום, אנו טוענים שהסקירה והניתוח של רטוריקה ופעולות של מנהיגים שהובאו כאן מספקים עדות לגבי עמדתם ביחס לתהליך השלום. אם הם מבטאים שוב ושוב את התמות המרכזיות של הנרטיבים תומכי הסכסוך; אם הם נוקטים דה-לגיטימיזציה מתמדת נגד היריב, ובעיקר נגד מנהיגים שאמורים

להיות שותף לשיחות השלום; אם הם שבים ומאשימים את הצד היריב בפעולות שונות - כגון הסתה - ללא יכולת לבקר פעולות דומות הנעשות בתוך קבוצתם שלהם; אם הם מנסים להשתיק כל גורם שמביא מידע אלטרנטיבי על הסכסוך; אם הם רואים כל ביקורת עניינית מצד גורמי חוץ כביטוי לאנטישמיות; אם הם משתפים פעולה עם גורמים אינטרסנטיים המעוניינים למנוע כל אפשרות לתהליך שלום; אם הם מעלימים עין מהאלימות המתבצעת על ידי גורמים אלה; ואם הם מבצעים מהלכים שמחריפים את הסכסוך - אזי ברור שחברה שאלה מנהיגיה אינה מעוניינת בתהליך אמיתי של שלום. היא אולי תיאחז ברעיון השלום ממניעים סמויים כלשהם, אך תירתע מהתקדמות משמעותית שיכולה להוביל לפתרון הסכסוך בדרכי שלום. הדגשת החתירה לשלום משמשת את המנהיגים כאמצעי רטורי כדי להבליט את סרבנותו של היריב ולהצדיק את המשכיות הסכסוך (ראו Gavriely-Nuri, 2010). בשנים האחרונות, תחת הנהגתו של בנימין נתניהו, נקטה מדינת ישראל את כל הצעדים הללו, הן באופן ממשתי והן באופן מילולי. לבטח אלו אינן הסיבות היחידות לחוסר ההתקדמות בתהליך השלום, אך הן ללא ספק תרמו לכך.

אנו מציעים שאחד התנאים ההכרחיים לקידום אמיתי של תהליך שלום הוא שינוי הנרטיבים תומכי הסכסוך - לפחות כלפי היעדים של הסכסוך וכלפי היריב. שינוי כזה אינו יכול להיות למראית עין בלבד, עליו להיות אמיתי ומבוסס על שינוי תפיסת עולם המלווה במעשים בוני תהליך שלום. יש צורך בבניית אמון הדדי, יחד עם לגיטימיזציה והומניזציה מלאות של השותף למשא ומתן. בו זמנית, על המנהיגים לחתור לשינוי הנרטיבים של החברה כדי לזכות בתמיכתה ולהכינה לקראת עידן השלום. כמו כן עליהם להכין את החברה לקראת הקשיים הצפויים במהלך תקופת המעבר, כאשר האלימות עדיין קיימת והמשא ומתן על השלום עדיין מתהווה. זוהי תקופה של דואליות שבה סימני הסכסוך וסימני השלום מופיעים בד בבד. על המנהיגים להיות נכונים להילחם בגורמים הרסניים שלרוב משתמשים בכל אמצעי זמין - ואף באלימות - כדי לחבל בתהליך השלום (ראו Bar-Tal, 2013).

רק אמונה מלאה בדרך השלום, שבמהותה היא דרך של אי-ודאות ולקחת סיכון, כמו גם החלטה נחושה להתקדם בדרך זו באמצעות כל האסטרטגיות והטקטיקות הנחוצות, יביאו את השלום המיוחל. מנהיגים ואומות חייבים לשאוף לשלום באותה עוצמה שבה יצרו ופיתחו סכסוך. כיוון שמקום היוולדו של סכסוך הוא במוחם של בני האדם, עשיית שלום גם היא צריכה להיברא במוחם כמטרה נחשקת שהשגתה חשובה לרווחת החברה שבתוכה הם חיים.

רעיונות אלה אינם זרים בחברה היהודית - הם כבר נוצרו ואף גובשו במדינת ישראל, וראש הממשלה יצחק רבין נתן להם ביטוי בדברים שנשא במעמד החתימה על הסכם קהיר, חודשים ספורים לפני הירצחו:

אנו משוכנעים כי שני העמים יכולים לחיות על אותה פיסת אדמה, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, כפי שניבאו לנו הנביאים, ולתת לארץ הזאת, ארץ האבנים, ארץ המצבות, את טעם החלב והדבש שהיא זכאית לו. [...] בשעה זו אני פונה אל בני העם הפלסטיני ואומר: שכנינו הפלסטינים, מאה שנות דמים נטעו בנו איבה זה לזה [...] היום אתם ואנו מושיטים יד לשלום. היום אנו מתחילים ספירה אחרת.

[...] ידידים יקרים, אזרחי מדינת ישראל, בני העם הפלסטיני, אין שיעור לתקווה החדשה שאנו לוקחים איתנו עכשיו כצידה לדרך בצאתנו מכאן. אין גבול לרצון הטוב שלנו. לרצון לראות פיוס היסטורי בין שני עמים שחיו עד כה על חרבם. בסמטאות ח'אן יונס ובחוצות רמת גן, בבתי עזה, בכירות חדרה, ברפיח ובעפולה, נולדת הבוקר מציאות חדשה. מאה שנים של סכסוך פלסטיני-ישראלי ומיליוני בני אדם חפצי חיים מביטים בנו ('יצחק רבין, 4 במאי 1994).

רשימת מקורות

- אוריין, דן, 1996. **דמות הערבי בתיאטרון הישראלי**, תל אביב: אור-עם.
- אורן, נטע, 2005. "השפעת אירועים מכריעים בסכסוך הישראלי-ערבי על אתוס הסכסוך הישראלי (1967–2000)", עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב.
- אושורוב, נילי, 2009. "רעש, יורים: 'שוברים שתיקה' עונים לתוקפיהם", **מעריב**, 25.7.2009.
- אזולאי, מורן, 2013. "חוק העמותות אושר בממשלה: 'זוהי דיקטטורה'", **ידיעות אחרונות**, 15.12.2013.
- אילון, עמוס, 1971. **הישראלים: מייסדים ובנים**, ירושלים: שוקן.
- אלבו, שגיא, 2014. **נאמנות למקור: תקשורת, אידיאולוגיה ותרבות פוליטית בישראל**, תל אביב: רסלינג.
- אלדר, עקיבא, 2013. "סקר: מרבית הישראלים בעד עקרונות היוזמה הערבית, רק מעטים מכירים אותה", **אל-מוניטור**, 27.5.2013, <http://tinyurl.com/od6wb74>.
- אם תרצו, 2010. "השפעתם של ארגוני הקרן החדשה לישראל על דוח גולדסטון", **אתר אם תרצו**, <http://imti.org.il/publication/goldstone>.
- אנדרמן, נירית, 2014. "במאים בריטיים מוחים על סטטוס כנגדם שפורסם על ידי לימור לבנת", **הארץ**, 15.7.2014.
- , 2013. "לבנת: 'אני קוראת לצנזורה עצמית של אמנים'", **הארץ**, 27.2.2013.
- אריאן, אשר, 1999. **ביטחון בצל איום: דעת קהל בישראל בנושאי מלחמה ושלום**, תל אביב: פפירוס.
- בורובסקי-ספיר, לימור, 2004. "חברות לאתוס הקונפליקט בבסיס אימונים של חטיבת הצנחנים", עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- בן חורין, יצחק, 2013. "היוזמה הערבית 2013: הסכמה לחילופי שטחים", **ידיעות אחרונות**, 30.4.2013.
- בן מאיר, יהודה, 2014. "סקרי דעת קהל בישראל וברשות הפלשתינית: תמיכה ציבורית רחבה והצבעה בעד הסכם מדיני", **אתר המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS)**, 28.01.2014, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=6496>.
- בן-עזר, אהוד, 1997. **צל הפרדסים והר הגעש: שיחות על השתקפות השאלה הערבית ודמות הערבי בספרות העברית בארץ-ישראל מסוף המאה הקודמת ועד ימינו**, תל אביב: חמו"ל.
- , 1992. **במולדת הגעגועים: המנוגדים: הערבי בספרות העברית – אנתולוגיה**, תל אביב: זמורה ביתן.
- בן-עמוס, אבנר, ואילנה בית-אל, 2006. "חינוך לצבאיות ולהנצחה: טקסי זיכרון לאומיים בבתי ספר בישראל", מאגיד אלחאגי ואורי בן-אליעזר (עורכים), **בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה**, חיפה: אוניברסיטת חיפה והוצאת פרדס, עמ' 369–401.
- בן-עמוס, אבנר, ודניאל בר-טל (עורכים), 2004. **פטריטיזם: אוהבים אותך מולדת**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

- בן עמי, שלמה, 2004. **חזית ללא עורף: מסע אל גבולות תהליך השלום**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- בן-שבת, חן, 2010. "רכישה של זיכרון קולקטיבי ואתוס הסכסוך בגיל הילדות: חקר ילדים בבתי ספר של ממלכתי וממלכתי-דתי בישראל", עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- בנט, נפתלי, 2013. "הגמגום וההססנות הבינלאומית בעניין סוריה" (פייסבוק), 29.8.2013. <https://www.facebook.com/396697410351933/posts/617864008235271>
- בר-און, דן, 2005. **על ה"אחרים" בתוכנו: תמורות בזהות הישראלית מנקודת מבט פסיכולוגית-חברתית**, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון.
- ברזילי, גד, 1996. "מדינה, חברה וביטחון לאומי: תקשורת המונים ומלחמות", משה לסק ובנימין קני-פז (עורכים), **ישראל לקראת שנות האלפיים: חברה, פוליטיקה ותרבות**, ירושלים: מאגנס.
- בר-טל, דניאל, 2007. **חיות עם הסכסוך: ניתוח סוציו-פסיכולוגי של החברה היהודית בישראל**, ירושלים: כרמל.
- בר-טל, דניאל, ועירן הלפרין, 2008. "דעיכתו של מחנה השלום בישראל: ההשפעה של ראש הממשלה אהוד ברק על דעת הקהל בישראל יולי 2000 – פברואר 2001", **מגמות** 45: 435–463.
- בר-טל, דניאל, עירן הלפרין, קרן שרביט, נמרוד רוזלר, ועמירם רביב, 2008. "כיבוש מתמשך: היבטים פסיכולוגיים-חברתיים של חברה כובשת", **סוציולוגיה ישראלית** 2: 357–386.
- בר-טל, דניאל, תמיר מגל, ועירן הלפרין, 2010. "הפרדוקס של תפיסת הביטחון בישראל: הסבר פסיכולוגי-חברתי", **פוליטיקה** 20: 123–148.
- בר-טל, דניאל, עמירם רביב, ורינת ארביב-אברמוביץ (ספר בהכנה). **הקצנה בסכסוך בלתי נשלט: ניתוח פסיכולוגי-פוליטי של החברה היהודית בישראל 2000–2015**.
- גור, חגית, 2005. "מה למדת היום בגן, ילד מתוק שלי": חינוך מיליטריסטי בגיל הרך", **הנ"ל** (עורכת), **מיליטריזם בחינוך**, תל אביב: בבל, עמ' 88–108.
- גור, חגית, ורלה מזלי, 2002. "מיליטריזם בחינוך בישראל", **מפנה** 36.
- גרינבאום, צ'רלס, ויואל אליצור, 2013. "ההשלכות הפסיכולוגיות והמוסריות של כיבוש השטחים הפלסטיניים על החברה הישראלית", דניאל בר-טל ויצחק שני (עורכים), **השפעת הכיבוש על החברה הישראלית**, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 310–355.
- דגוני, רן, 2015. "הרצוג: מבחינתנו ארה"ב היא בעלת ברית אסטרטגית, לא פוליטית", **גלובס**, 22.2.2015.
- דוד, אוהד, 2012. **פְּסָלִי פְּנִיָּה שֶׁל אֵמָה: זהות יהודית-ישראלית במקראות המאה העשרים, דור לדור** – קבצים לחקר ולתיעוד החינוך היהודי בישראל ובתפוצות, כרך מא.
- דוד, דויד, 2001. **עיתונות תחת השפעה**, תל אביב: בבל.
- דרי, דוד, 2010. "הצצה נדירה: רה"מ בפגישה אישית עם מתנחלים בשנת 2001", **נענע 10**, 9.7.2010. <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=731034>
- האגודה לזכויות האזרח, 2013. "להפסיק לזמן פעילים פוליטיים לשיחות אזהרה בשב"כ", **אתר האגודה הישראלית לזכויות האזרח**, 28.7.2013. <https://www.acri.org.il/he/28080>
- הארץ, 2009. "נאום רה"מ נתניהו באוניברסיטת בר-אילן", **הארץ**, 15.7.2009.

הבית היהודי, 2015. "עקרונות הבית היהודי", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://tinyurl.com/baity2015>.

---, 2013. "עקרונות הבית היהודי", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://tinyurl.com/baity2013>.

הירש, מאורי, 2013. "שר הביטחון משה יעלון: יש פה לא רק איומים ואתגרים, אלא גם הזדמנויות", **אוונגרד** – **מגזין הבינתחומי**, 8.9.2013 <http://magazine.idc.ac.il/HebrewSite/Articles/Pages/ICT2.aspx>.

המחנה הציוני, 2015. "מצע המחנה הציוני לכנסת ה-20", אתר המחנה הציוני, http://hamahanehazioni.co.il/zionist/?page_id=390.

הליכוד, 2009. "מצע הליכוד", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://www.idi.org.il/media/393147/likud%2018.doc>.

המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2015. "מדד השלום: פברואר 2015", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://tinyurl.com/bkzw3r4>.

---, 2014א. "מדד השלום: אוגוסט 2014", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://tinyurl.com/bkzw3r4>.

---, 2014ב. "מדד השלום: מאי 2014", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://tinyurl.com/bkzw3r4>.

---, 2010. "מדד השלום: אוגוסט 2010", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://tinyurl.com/bkzw3r4>.

---, 2008. "מדד השלום: מרץ 2008", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, <http://tinyurl.com/bkzw3r4>.

הס, עמירה, 2012. "לקראת מטס המחאה: השבכ הזהיר את פעילי השמאל הישראלי", **הארץ**, 12.4.2012.

הרמן, תמר, אלה הלר, ניר אתמור ויובל לבל, 2013. "מדד הדמוקרטיה הישראלית 2013", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה www.idi.org.il/media/2720078/Democracy%20Index%202013.pdf.

הרצוג, יצחק, 2015. "הצפירה שפילחה את חלל חיינו" (פייסבוק), 22.4.2015, <https://www.facebook.com/161648040544835/posts/913821801994118>.

וואלה, 2010. "על נתיניהו להוכיח שהוא תומך בדמוקרטיה", **וואלה**, 2.2.2010, <http://news.walla.co.il/item/1638869>.

וולף, פנחס, 2011. "חוק העמותות המתוקן: ארגוני שמאל – לשימוע בכנסת", **וואלה**, 30.11.2011, <http://news.walla.co.il/item/1881547>.

זילברמן, יוסי, 2013. "נתיניהו: יזה לא יהיה משא ומתן קל", **חדשות ערוץ 2**, 21.7.2013.

זפרן, ענת, ודניאל בר-טל, 2006. "זיכרון השואה והשלכותיו על תהליך השלום: השפעות תחושת הפחד ודימוי עצמי של קורבן על אמונות הביטחון הישראליות", מאגיד אלהאגי ואורי בן-אליעזר (עורכים), **בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בעידן משתנה**, חיפה: אוניברסיטת חיפה והוצאת פרדס, עמ' 329–368.

זרובבל, יעל, 2004. "קרב, הקרבה, קורבן: תמורות באידיאולוגיית ההקרבה הפטריוטית בישראל", אבנר בן-עמוס ודניאל בר-טל (עורכים), **פטריויזם: אוהבים אותך מולדת**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 61–99.

חגי'א, בייקוביץ, הילה, 2015. "השתקפות אתוס הסכסוך בנאומי מנהיגים – בחינת נאומיהם של בנימין נתניהו ואהוד אולמרט מראשית הקריירה הפוליטית שלהם ועד היום", עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.

חדשות nana10, 2013. "יעלון: 'צריך להיערך לאפשרות שנצטרך להגן על עצמנו'", **נענע 10**, 16.4.2013. <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=971170>

חורי, ג'קי, ויהונתן ליס, 2014. "שר החוץ קורא לחרם על עסקים של ערבים השובתים במחאה על המבצע", **הארץ**, 21.7.2014.

חלבי, רבאח, 2000. **דיאלוג בין זהויות: מפגשי ערבים ויהודים בנווה שלום**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

חסון, ניר, דנה ויילר-פולק, ותומר זרחין, 2011. "ראש הממשלה נתניהו ביד ושם: מתכוונים לכל מילה כשאנו אומרים 'לעולם לא עוד'", **הארץ**, 1.5.2011.

ידגר, יעקב, 2004. **הסיפור שלנו: הנרטיב הלאומי בתקשורת הישראלית**, חיפה: אוניברסיטת חיפה.

ילון, יורי, ושלמה צנוה, 2013. "כל האמצעים כשרים בעיני המרצחים – אנו נכה בהם", **ישראל היום**, 15.4.2013.

יער, אפי, ומנו גבע, 2009. "ממצאי מדד הפטריוטיות 2009", כנס הרצליה התשיעי, הרצליה, 2–4 בפברואר.

יער, אפי, ויונתן ליפסקי, 2008. "סקר מדד הפטריוטיות בישראל 2008", כנס הרצליה השמיני, הרצליה, 20–23 בינואר.

יש עתיד, 2015. "המצע המלא", **אתר יש עתיד**, http://yeshatid.org.il/programmes/full_platform

ישראל ביתנו, 2009. "עיקרי המצע", **אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה**, <http://tinyurl.com/israelb2009>

כהן, אהרון, 1985. **פרצוף מכוער במראה: סטראוטיפים לאומיים בספרות ילדים עברית**, תל אביב: רשפים.

כהן, סימון, 2010. "יעלון: אהובה תומר ואלעד ריבן – הגיבורים של תקופתנו". **ערוץ 7**, 8.12.2010.

כהנא, אריאל, 2015. "ראש הממשלה: אם אבחר, לא תקום מדינה פלסטינית", **מעריב**, 16.3.2015.

---, 2014. "הישראלים משוכנעים: מאמץ הדדה-לגיטימציה כנגד ישראל נכשל", **מעריב**, 6.3.2014.

כולנו, 2015. "מצע מפלגת כולנו", <https://www.kulanu-party.co.il/platform>

כספי, דן, ויואב לימור, 1992. **המתווכים: תקשורת המונים בישראל**, תל אביב: עם עובד.

כספי, דן, ודני רובינשטיין, 2013. "'שומרי החומה' בסכסוך ישראל-ערב", דניאל בר-טל ויצחק שני (עורכים), **השפעת הכיבוש על החברה הישראלית**, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 335–349.

- כספית, בן, 2010. "תרומתנו למקורות של דוח גולדסטון", **מעריב**, 30.1.2010.
- לבני, ציפי, 2015. "באתי ביום הזיכרון הזה" (פייסבוק), 22.4.2015, <https://www.facebook.com/Hatnua/posts/815423565211175>.
- ליברמן, אביגדור, 2013. "איפה שיש התיישבות יהודית, שם יש ביטחון, שם אנחנו נישאר", **אתר ישראל ביתנו**, 2.1.2013, <http://tinyurl.com/liberman2013>.
- ליס, יהונתן, 2014. "לבני: המקום הזה יישאר בריבונות מדינת ישראל לעד", **הארץ**, 21.12.2014.
- , 2011א. "הממשלה תדון בהצעות חוק להגביל תרומות זרות לעמותות", **הארץ**, 7.11.2011.
- , 2011ב. "הכנסת אישרה את 'חוק הנכבה'", **הארץ**, 23.3.2011.
- לנדמן, שירי, 2010. "ערכים מוגנים כחסם ביישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני", יעקב בר-סימן-טוב (עורך), **חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 188–224.
- לפיד, יאיר, 2014. "בלי הסכם מדיני – כלכלת ישראל תיפגע", **אתר המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS)**, 29.1.2014, <http://heb.inss.org.il/index.aspx?id=4354&articleid=6540>.
- , 2012. "יאיר לפיד בנאום מדיני", **אתר יש עתיד**, 30.10.2012, <http://tinyurl.com/yesha2014>.
- מגל תמיר, נטע אורן, דניאל בר-טל ועירן הלפרין, 2013. "עמדות הציבור היהודי בישראל בשאלת 'השטחים הכבושים': נתונים והשלכות", דניאל בר-טל ויצחק שני (עורכים), **הכיבוש על החברה הישראלית**, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 138–186.
- מועלם, מוזל, 2014א. "סקר: רק אחד משמונה ישראלים מכיר את היוזמה הסעודית", **אל-מוניטור**, 6.6.2014, <http://tinyurl.com/mualed2014a>.
- , 2014ב. "הלחץ מקמפ דייוויד: כשהמנהיגים מוכנים – השלום אפשרי", **אל-מוניטור**, 28.3.2014, <http://tinyurl.com/mualed2014b>.
- מכון טרומן, 2014. "סקר דעת קהל ישראלי פלסטיני משותף, דצמבר 2014", **אתר מכון טרומן**, 24.12.2014, <http://truman.huji.ac.il/upload/Joint%20Poll%20Dec%202014.pdf>.
- מכון ראות, 2010. "גוברת המגמה של דה-לגיטימציה נגד ישראל", **אתר מכון ראות**, 15.5.2010, <http://www.reut-institute.org/he/Publication.aspx?PublicationId=3876>.
- מלך, גידי, 2014. "אלן דרשוביץ: תנועת החרם (BDS) הינה איום אסטרטגי על ישראל בטווח הרחוק", **הארץ**, 11.6.2014.
- מנע, מיה, 2015. "הדו"ח שהמו"לים לא ממש יתלהבו לפרסם", **וואלה**, 25.5.2015, <http://b.walla.co.il/item/2856723>.
- מעריב, 2015. "אדלשטיין: 'אוהב את הארץ הזו. אבל יותר מכך, אני אוהב את העם הזה'", **מעריב**, 22.4.2015.
- מצליח, רינה, 2014. "שר הביטחון משה יעלון בריאיון בלעדי וראשון ב'פגוש את העיתונות'", **חדשות ערוץ 2**, 15.3.2014.
- משרד החוץ, 2014א. "שר החוץ ליברמן מגנה הפיגוע בבריסל", **אתר משרד החוץ**, 24.5.2014, <http://tinyurl.com/mfa2014b>.

---, 2014ב. "נאום שר החוץ ליברמן בפני הסגל הדיפלומטי ביום העצמאות", **אתר משרד החוץ**,
<http://tinyurl.com/mfa2014a>, 6.5.2014

---, 2010. "סגן שר החוץ השתתף בכנס JPPI (המכון לתכנון מדיניות העם היהודי) בנושא 'הדה-
לגיטימציה של ישראל'", **אתר משרד החוץ**, 21.10.2010, <http://tinyurl.com/qyrnpqy>

משרד ראש הממשלה, 2015. "דברי ראש הממשלה נתניהו בעצרת הממלכתית בגבעת
התחמושת לציון 48 שנים לאיחוד ירושלים", **אתר משרד ראש הממשלה**, 17.5.2015,
<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechjerusalem170515.aspx>

---, 2014א. "דברי ראש הממשלה בנימין נתניהו בטקס האשכבה של הנערים", **אתר משרד
ראש הממשלה**, 1.7.2014,
<http://www.pmo.gov.il/mediacenter/events/pages/eventeulogy010714.aspx>

---, 2014ב. "דברי ראש הממשלה נתניהו בוועידת איפא"ק", **אתר משרד ראש הממשלה**,
4.3.2014,
<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechaipac040314.aspx>

---, 2013. "דברי ראש הממשלה נתניהו בטקס לחללי מערכות ישראל בהר הרצל", **אתר משרד
ראש הממשלה**, 15.4.2013,
<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechzikaron150413.aspx>

---, 2012. "דברי ראש הממשלה נתניהו בישיבת מרכז הרב ביום ירושלים", **אתר משרד ראש
הממשלה**, 20.5.2012,
<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechmercazhavarav200512.aspx>

---, 2011א. "דברי ראש הממשלה נתניהו בפני שני בתי הקונגרס האמריקני", **אתר משרד ראש
הממשלה**, 24.5.2011,
<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechcongress240511.aspx>

---, 2011ב. "דברי ראש הממשלה בטקס יום הזיכרון בגבעת התחמושת", **אתר משרד ראש
הממשלה**, 8.5.2011,
<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechtachmoshet080511.aspx>

---, 2010. "דברי ראש הממשלה בטקס סיום של בוגרי המכללה לביטחון לאומי בהר הצופים",
אתר משרד ראש הממשלה, 27.7.2010,
<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speechmabal270710.aspx>

---, 2009א. "נאום ראש הממשלה בפתחת מושב החורף בכנסת", **אתר משרד ראש הממשלה**,
11.10.2009,
<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/Speeches/Pages/speech111010.aspx>

נחמיאס, עמרי, 2015. "נתניהו ירכיב ממשלה: 'אפעל לאיחוי הקרעים שנפערו בחירות'",
וואלה, 25.3.2015, <http://news.walla.co.il/item/2840935>

---, 2014. "לפיד: לא היינו אמיצים מספיק ביצוק איתן", **וואלה**, 27.12.2014,
<http://elections.walla.co.il/item/2814252>

נשיא, מיטל, דניאל בר-טל, ואוראל הריסון דיאמונד (בדפוס). "חברות פוליטי של ילדים צעירים
בסכסוכים בלתי-נשלטים: המקרה הישראלי", **מגמות**.

- נתניהו, בנימין, 1995. **מקום תחת השמש**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- סגל, עמית, ויונית לוי, 2015א. "כחלון לחדשות ערוץ 2: 'ביבי, לפיד ובנט אשמים בפערים החברתיים, הם לא עשו כלום שנתיים'", **חדשות ערוץ 2**, 14.1.2015.
- , 2015ב. "ריאיון עם ראש הממשלה בנימין נתניהו", **חדשות ערוץ 2**, 6.1.2015.
- סיידלר, שירלי, 2014. "לבני והרצוג בעוטף עזה: נתניהו כתב ספרים על מלחמה בטרור אבל ניהל מו"מ עם חמאס", **הארץ**, 11.12.2014.
- סמוחה, סמי, 2013. "לא שוברים את הכלים: מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012", **אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה**, <http://www.idi.org.il/media/2519505/Lo%20Shovrim.pdf>.
- צורף, יוחנן, 2010. "חסמים ביישוב הסכסוך עם ישראל – הפרספקטיבה הפלסטינית", יעקב בר-סימן-טוב (עורך), **חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 76–110.
- קולונימוס, נטע-לי, ודניאל בר-טל, 2011. "תפיסת אתוס הקונפליקט ושירות קרבי בקרב חיילי יחידות עלית", **המרחב הציבורי** 5: 35–72.
- קליין, צביקה, 2014. "פעם נוספת: 'אם תרצו' בקמפיין כנגד 'הקרן החדשה לישראל'", **מעריב**, 18.5.2014.
- קם, זאב, 2014. "הבחירות הן ביני לעבודה בראשות אה, לא חשוב", **מעריב**, 16.12.2014.
- קם, זאב, ונעמה אנגל-משאלי, 2015. "האבנים דוממות אך זעקת הבנים מהדהדת", **מעריב**, 22.4.2015.
- קרת, אתגר, 2011. "אתגר קרת בשיחה עם ראש הממשלה נתניהו: זהו סכסוך לא פתיר", **הארץ**, 15.6.2011.
- רביד, ברק, 2015א. "נתניהו מציע לפתוח במו"מ על גבולות גושי ההתנחלויות", **הארץ**, 26.5.2015.
- , 2015ב. "נתניהו: לא יהיו שום נסיגות ושום ויתורים", **הארץ**, 8.3.2015.
- , 2014. "נתניהו: מחויב לבנות בכל יהודה ושומרון; ארה"ב: הבנייה מנוגדת לשאיפה לשלום", **הארץ**, 27.10.2014.
- , 2013. "למרות הודעת הליגה הערבית, חידוש השיחות אינו נראה באופק", **הארץ**, 1.5.2013.
- , 2009א. "נתניהו נגד 'שוברים שתיקה': שיבדקו מה קורה אצל החמאס", **הארץ**, 26.8.2009.
- , 2009ב. "מדינת ישראל נגד 'שוברים שתיקה': דורשת מהולנד להפסיק מימון לארגון", **הארץ**, 26.7.2009.
- רביד, ברק, וגיקי חורי, 2015א. "נתניהו לשרת החוץ של האיחוד האירופי: עמדתי לא השתנתה – מחויב לפתרון שתי המדינות", **הארץ**, 20.5.2015.
- , 2015ב. "נתניהו חוזר בו מהצהרתו: בעד פתרון שתי המדינות, אך הנסיבות כעת מקשות", **הארץ**, 19.3.2015.
- רגב, מירי, 2015. "שופכים לנו את הדם" (פייסבוק), 9.5.2015, <https://www.facebook.com/118410851589072/posts/806969889399828>

- רויטרס, 2009. "צה"ל: עדויות 'שוברים' שתיקה' מעזה – שמועות", *ynet*, 15.7.2009, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3746700,00.html>.
- שגב, תום, 1991. *המיליון השביעי: הישראלים והשואה*, ירושלים: כתר.
- שוחט, אלה, 1991. *הקולנוע הישראלי: היסטוריה ואידאולוגיה*, תל אביב: ברירות.
- שניידר, טל, 2014. "שר ההסברה של נתניהו, הרצוג", *הפלוג – בלוג פוליטי*, 2.8.2014, <http://www.talschneider.com/2014/08/02/hertzogservesnetanyahu>.
- שיפר, שמעון, 2014. "יעלון: קרי משיחי ואובססיבי, שייקח נובל וילך", *ידיעות אחרונות*, 14.1.2014.
- שנל, יצחק, ודניאל בר-טל, 2013. "אחרית דבר: השטחים כאבן יסוד בהבניה מחדש של החברה הישראלית", *הנ"ל (עורכים), השפעת הכיבוש על החברה הישראלית*, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 481–455.
- שנל, יצחק ואפרים לביא (עורכים), 2012. *שיח מפות בסכסוך הישראלי-פלסטיני*, תל אביב: מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל-אביב.
- שקד, רוני, 2015. "אתוס הסכסוך בחברה הפלשתינאית", עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- שרון, רועי, 2009. "יעלון: יהודים צריכים להתיישב בכל מקום בארץ ישראל", *מעריב*, 19.8.2009.
- תיבון, אמיר, 2014. "סקר: 76% מהציבור בעד יוזמת השלום הערבית", *וואלה*, 27.2.2014, <http://news.walla.co.il/item/2724877>.
- nrg חדשות, 2014. "נתניהו: 'המאבק בטרור יצר בריתות חדשות, זו הזדמנות לשלום'", *nrg*, 11 בספטמבר, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/620/950.html>.

Adwan, Sami, Daniel Bar-Tal, and Bruce E. Wexler (in press). "Portrayal of the Other in Palestinian and Israeli Schoolbook: A Comparative Study", *Political Psychology*.

Arian, Asher, 1995. *Security Threatened: Surveying Israeli Opinion on Peace and War*, Cambridge: Cambridge University Press.

Aronoff, Yael S., 2014. *The Political Psychology of Israeli Prime Ministers: When Hard-Liners Opt for Peace*, New York: Cambridge University Press.

---, 2009. "When do Hawks Become Peacemakers: A Comparison of Two Israeli Prime Ministers", *Israel Studies Forum* 24(1): 39–61.

Auerbach, Yehudit, 1989. "Legitimation for Turning-Point Decisions in Foreign Policy: Israel vis-a-vis Germany 1952 and Egypt 1977", *Review of International Studies* 15(4): 329–340.

Auerbach, Yehudit, and Hemda Ben-Yehuda, 1993. "Attitudes to an Existence Conflict: Rabin and Sharon on the Palestinian Issue, 1967–1987", in Knud S. Larsen (ed.), *Conflict and Social Psychology*, London: Sage Publications, pp. 144–167.

Bandura, Albert, 1999. "Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities", *Personality and Social Psychology Review* 3(3): 193–209.

---, 1990. "Selective Activation and Disengagement of Moral Control", *Journal of Social Issues* 46(1): 27–46.

Bar-On, Mordechai, 1996. *In Pursuit of Peace: A History of the Israeli Peace Movement*, Washington: United States Institute of Peace Press.

Bar-Tal, Daniel, 2013. *Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics*, New York: Cambridge University Press.

---, 2010. "Culture of Conflict: Evolvment, Institutionalization, and Consequences", in R. Schwarzer and P. A. Frensch (eds.), *Personality, Human Development, and Culture: International Perspectives on Psychological Science*, New York: Psychology Press, pp. 183–198.

---, 2007. "Socio-Psychological Foundations of Intractable Conflicts", *American Behavioral Scientist* 50(11): 1430–1453.

---, 2001. "Why Does Fear Override Hope in Societies Engulfed by Intractable Conflict, as It Does in the Israeli Society?" *Political Psychology* 22: 601–627.

---, 2000. *Shared Beliefs in a Society: Social Psychological Analysis*, Thousand Oaks: Sage Publications.

---, 1998a. "Societal Beliefs in Times of Intractable Conflict: The Israeli Case", *International Journal of Conflict Management* 9(1): 22–50.

---, 1998b. "The Rocky Road toward Peace: Beliefs on Conflict in Israeli Textbooks", *Journal of Peace Research* 35(6): 723–742.

Bar-Tal, Daniel, and Dikla Antebi, 1992. "Siege Mentality in Israel", *International Journal of Intercultural Relations* 16: 251–275.

Bar-Tal, Daniel, Lily Chernyak-Hai, Noa Schori, and Ayelet Gundar, 2009. "A Sense of Self-Perceived Collective Victimhood in Intractable Conflicts", *International Review of the Red Cross* 91(874): 229–258.

Bar-Tal, Daniel, and Eran Halperin, 2011. "Socio-Psychological Barriers to Conflict Resolution", in Daniel Bar-Tal (ed.), *Intergroup Conflicts and their Resolution: A Social Psychological Perspective*, New York: Taylor & Francis Group, pp. 217–240.

Bar-Tal, Daniel, Eran Halperin, and Joseph de Rivera, 2007. "Collective Emotions in Conflict: Societal Implications", *Journal of Social Issues* 63: 441–460.

- Bar-Tal, Daniel, Eran Halperin, and Neta Oren, 2010. "Socio-Psychological Barriers to Peace Making: The Case of the Israeli Jewish Society", *Social Issues and Policy Review* 4: 63–109.
- Bar-Tal, Daniel, Dan Jacobson, and Aharon Klieman (eds.), 1998. *Security Concerns: Insights from the Israeli Experience*, Stamford, CT: JAI Press.
- Bar-Tal, Daniel, Neta Oren, and Rafi Nets-Zehngut, 2014. "Socio-Psychological Analysis of Conflict-Supporting Narratives: A General Framework", *Journal of Peace Research* 51(5): 662–675.
- Bar-Tal, Daniel, Amiram Raviv, Alona Raviv, and Adi Degani-Hirsch, 2009. "The Influence of the Ethos of Conflict on Israeli Jews' Interpretation of Jewish-Palestinian Encounters", *Journal of Conflict Resolution* 53(1): 94–118.
- Bar-Tal, Daniel, Keren Sharvit, Eran Halperin, and Anat Zafran, 2012. "Ethos of Conflict: The Concept and its Measurement", *Peace & Conflict* 18: 40–61.
- Bar-Tal, Daniel, and Yona Teichman, 2005. *Stereotypes and Prejudice in Conflict: Perspectives of Arabs in Israeli Jewish Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Baumeister, Roy F., and Stephen Hastings, 1997. "Distortions of Collective Memory: How Groups Flatter and Deceive Themselves", in J. Pennebaker, D. Paez and B. Rime (eds.), *Collective Memory of Political Events*, Mahwah, NJ: Erlbaum, pp. 277–293.
- Bekerman, Zvi, 2005. "Complex Contexts and Ideologies: Bilingual Education in Conflict-Ridden Areas", *Journal of Language, Identity, and Education* 4(1): 1–20.
- Bekerman, Zvi, and Ifat Maoz, 2005. "Troubles with Identity: Obstacles to Coexistence Education in Conflict Ridden Societies", *Identity: An International Journal of Theory and Research* 5(4): 341–357.
- Bekerman, Zvi, and Michalinos Zembylas, 2012. *Teaching Contested Narratives: Identity, Memory and Reconciliation in Peace Education and Beyond*, New York: Cambridge University Press.
- Ben-Ami, Shlomo, 2006. *Scars of War, Wounds of Peace: The Israeli-Arab Tragedy*, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Ben-Dor, Gabi, Daphna Canetti, and Eyal Lewin, 2012. "The Social Component in National Resilience", paper presented at the 12th annual Herzliya Conference, January 30 – February 2.
- Ben-Meir, Yehuda, and Olena Bagno-Moldavsky, 2013. *The Voice of the People: Israeli Public Opinion on National Security, 2012*, Tel Aviv: Institute for National Security Studies.
- Ben-Porat, Guy, and Shlomo Mizrahi, 2005. "Political culture, Alternative Politics and Foreign Policy: The Case of Israel", *Policy Sciences* 38(2–3): 177–194.
- Ben-Shaul, Nitzan, 1997. *Mythical Expressions of Siege in Israeli Films*, Lewiston, NY: Edwin Mellen.

- Bronner, Ethan, 2009. "Soldiers' Accounts of Gaza Killings Raise Furor in Israel", *New York Times*, 19.3.2009, http://www.nytimes.com/2009/03/20/world/middleeast/20gaza.html?_r=1&.
- Bruner, Jerome S., 1990. *Acts of Meaning*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burstein, Paul, 2003. "The Impact of Public Opinion on Public Policy: A Review and an Agenda", *Political Research Quarterly* 56(1): 29–40.
- Canetti, Daphna, Julia Elad-Strenger, Iris Lavi, Dana Guy, and Daniel Bar-Tal, 2015. "Exposure to Violence, Ethos of Conflict, and Support for Compromise Surveys in Israel, East Jerusalem, West Bank, and Gaza", *Journal of Conflict Resolution* (online first), February 16, <http://jcr.sagepub.com/content/early/2015/02/13/0022002715569771.abstract>.
- Chazan, Naomi, 2006. "Peace Action and Conflict Resolution: An Israeli-Palestinian Exploration", in Elie Podeh, Asher Kaufman and Moshe Maoz (eds.), *Arab-Jewish Relations: From Conflict to Resolution?* Brighton, UK: Sussex Academic Press, pp. 283–317.
- Christie, Daniel J., 2006. "What is Peace Psychology the Psychology of?" *Journal of Social Issues* 62(1): 1–17.
- Cohrs, J Christopher, and Klaus Boehnke, 2008. "Social Psychology and Peace: An Introductory Overview", *Social Psychology* 39(1): 4–11.
- Dor, Daniel, 2006. "Is there Anything We Might Call Dissent in Israel? (And, if There Is, Why Isn't There?)", *Critical Inquiry* 32: 278–287.
- Elbaz, Sagy, and Daniel Bar-Tal (in press). "Dissemination of Culture of Conflict in the Israeli Mass Media: The Wars in Lebanon as a Case Study", *Communication Review*.
- Gavriely-Nuri, Daliya, 2010. "The Idiosyncratic Language of Israeli 'Peace': A Cultural Approach to Critical Discourse Analysis (CCDA)", *Discourse Society* 21(5): 565–585.
- Gawerc, Michelle I., 2006. "Peace-Building: Theoretical and Concrete Perspectives", *Peace & Change* 31(4): 435–478.
- Gayer, Corinna, 2012. *Gender Intractability: National Identity Construction and Gender in the Israeli-Palestinian Conflict*, Anfahr, Germany: Nomos.
- Golan, Galia, 2014. *Israeli Peacemaking Since 1967: Factors Behind the Breakthroughs and Failures*, Los Angeles: UCLA Center for Middle East Development (CMED).
- Grosser, Paul E, and Edwin G. Halperin, 1979. *Anti-Semitism: Causes and Effects of a Prejudice*, Secaucus, NY: Citadel.
- Hadjipavlou, Maria, 2007. "The Cyprus Conflict: Root Causes and Implications for Peacebuilding", *Journal of Peace Research* 44(3): 349–365.

Halperin, Eran (in press). *Emotions in Conflict: Inhibitors and Facilitators of Peace Making*, New York: Routledge.

---, 2014. "Emotion, Emotion Regulation, and Conflict Resolution", *Emotion Review* 6(1): 68–76.

---, 2010. "The Emotional Roots of Intergroup Violence: The Distinct Role of Anger and Hatred", in M. Mikulincer and P. R. Shaver (eds.), *Human Aggression and Violence: Causes, Manifestations, and Consequences*, Washington, DC: American Psychological Association, pp. 315–331.

---, 2008. "Group-Based Hatred in Intractable Conflict in Israel", *Journal of Conflict Resolution* 52: 713–736.

Halperin, Eran, and Daniel Bar-Tal, 2011. "Socio-Psychological Barriers to Peace Making: An Empirical Examination within the Israeli Jewish Society", *Journal of Peace Research* 48(5): 637–651.

Halperin, Eran, and Ruthie Pliskin, 2015. "Emotions and Emotion Regulation in Intractable Conflict: Studying Emotional Processes within a Unique Context", *Advances in Political Psychology* 36: 119–150.

Hazani, Moshe, 1993. "Netzah Yisrael: Symbolic Immortality and the Israeli-Palestinian Conflict", in K. S. Larsen (ed.), *Conflict and Social Psychology*, London: Sage, pp. 57–70.

Hermann, Tamar, 2009. *The Israeli Peace Movement: A Shattered Dream*, Cambridge: Cambridge University Press.

---, 2007. "Changes in Israel's Official Security Policy and in the Attitudes of the Israeli Jewish Public toward the Management of the Israeli-Palestinian Conflict (2000-2004)", in Yaacov Bar-Siman-Tov (ed.), *Israeli-Palestinian Conflict: From Conflict Resolution to Conflict Management*, New York: Palgrave Macmillan, pp. 133–168.

Herrmann, Richard, 1986. "The Power of Perceptions in Foreign-Policy Decision Making: Do Views of the Soviet Union Determine the Policy Choices of American Leaders?" *American Journal of Political Science* 30(4): 841–875.

Horovitz, David, 2014. "Yair Lapid: I Know How to Change Things Now", *Times of Israel*, May 6.

Inbar, Efraim, and Giora Goldberg, 1990. "Is Israel's Political Elite Becoming More Hawkish?" *International Journal* 45(3): 631–660.

Jarymowicz, Maria, and Daniel Bar-Tal, 2006. "The Dominance of Fear over Hope in the Life of Individuals and Collectives", *European Journal of Social Psychology* 36: 367–392.

Kaarbo, Julie, 1997. "Prime Minister Leadership Styles in Foreign Policy Decision-Making: A Framework for Research", *Political Psychology* 18(3): 553–581.

Kansteiner, Wolf, 2002. "Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies", *History and Theory* 41(2): 179–197.

Kelman, Herbert C., 2007. "The Israeli-Palestinian Peace Process and its Vicissitudes," *American Psychologist* 62(4): 287–303.

Kimmerling, Baruch, 2001. *The Invention and Decline of Israeliness: State, Society and the Military*, Berkeley: University of California Press.

Klar, Yechiel, and Hadas Baram (in press). "In DeFENCE of the Ingroup Historical Narrative in an Intractable Intergroup Conflict: An Individual-Difference Perspective", *Political Psychology*.

Klar, Yechiel, Noa Schori-Eyal, and Yonat Klar, 2013. "The 'Never Again' State of Israel: The Emergence of the Holocaust as a Core Feature of Israeli Identity and its Four Incongruent Voices", *Journal of Social Issues* 69(1): 125–143.

Kligler-Vilenchik, Neta, Yariv Tsfati, and Oren Meyers, 2014. "Setting the Collective Memory Agenda: Examining Mainstream Media Influence on Individuals' Perceptions of the Past", *Memory Studies* 7: 484–499.

Kriesberg, Louis, 1998. "Intractable conflict", in E. Weiner (ed.), *Handbook of Interethnic Coexistence*, New York: Continuum, pp. 332–342.

Lapid, Yair, 2015. "Those Calling for a Boycott of Israel Are Ignoring some Painful Truths", *The Guardian*, February 19.

Liebman, Charles S., 1978. "Myth, Tradition and Values in Israeli Society", *Midstream* 24(1): 44–53.

MacDonald, David Bruce, 2002. *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian Victim Centered Propaganda and the War in Yugoslavia*, Manchester: Manchester University Press.

Maoz, Ifat, and Roy J. Eidleson, 2007. "Psychological Bases of Extreme Policy Preferences: How the Personal Beliefs of Israeli-Jews Predict Their Support for Population Transfer in the Israeli-Palestinian Conflict", *American Behavioral Scientist* 50(11): 1476–1497.

Maoz, Ifat, and Clark McCauley, 2009. "Threat Perceptions and Feelings as Predictors of Jewish-Israeli Support for Compromise with Palestinians", *Journal of Peace Research* 46(4): 525–539.

---, 2008. "Threat, Dehumanization, and Support for Retaliatory Aggressive Policies in Asymmetric Conflict", *Journal of Conflict Resolution* 52(1): 93–116.

Merom, Gil, 1998. "Outside History? Israel's Security Dilemma in a Comparative Perspective", in D. Bar-Tal, D. Jacobson and A. Klieman (eds.), *Security Concerns: Insights from the Israeli Experience*, Stamford, CT: JAI, pp. 37–52.

Miller, Aaron David, 2008. *The Much Too Promised Land: America's Elusive Search for Arab-Israeli Peace*, New York: Bantam Books.

Morris, Benny, 2001. *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881–2001*, New York: Vintage Books.

Noor, Masi, Nurith Shnabel, Samer Halabi, and Arie Nadler, 2012. "When Suffering Begets Suffering: The Psychology of Competitive Victimhood between Adversarial Groups in Violent Conflicts", *Personality and Social Psychology Review* 16(4): 351–374.

Nosseck, Hillel, 1994. "The Narrative Role of the Holocaust and the State of Israel in the Coverage of Salient Terrorist Events in the Israeli Press", *Journal of Narrative and Life History* 4(1–2): 119–134.

Oren, Neta, 2010. "Israeli Identity Formation and the Arab-Israeli Conflict in Election Platforms, 1969–2006", *Journal of Peace Research* 47(2): 193–204.

---, 2009. *The Israeli Ethos of Conflict 1967–2006*, George Mason University, Institute for Conflict Analyses and Resolutions.

Oren, Neta, Rafi Nets-Zehngut, and Daniel Bar-Tal, 2015. "Construction of the Israeli-Jewish Conflict: Supportive Narrative and the Struggle over its Dominance", *Political Psychology* 36(2): 215–230.

Papadakis, Yiannis, 2008. *History Education in Divided Cyprus: A Comparison of Greek Cypriot and Turkish Cypriot Schoolbooks on the "History of Cyprus"*, Oslo: International Peace Research Institute.

---, 1998. "Greek Cypriot Narratives of History and Collective Identity: Nationalism as a Contested Process", *American Ethnologist* 25(2): 149–165.

Peri, Yoram, 2007. "Intractable Conflict and the Media", *Israel Studies* 12(1): 79–102.

Pliskin, Ruthie, Daniel Bar-Tal, Guy Sheppes, and Eran Halperin, 2014. "Are Leftists More Emotion-Driven than Rightists? The Interactive Influence of Ideology and Emotions on Support for Policies", *Personality and Social Psychology Bulletin* 40(12): 1681–1697.

Podeh, Elie, 2002. *The Arab-Israeli Conflict in Israeli History Textbooks, 1948–2000*, Westport, CT: Bergin & Garvey.

Poliakov, Leon, 1974. *The History of Anti-Semitism* (vols. 1–2), London: Routledge and Kegan Paul.

Porat, Roni, Eran Halperin, and Daniel Bar-Tal, 2015. "The Effect of Sociopsychological Barriers on the Processing of New Information about Peace Opportunities", *Journal of Conflict Resolution* 59(1): 93–119.

Ripsman, Norrin M., 2007. "Peacemaking and Democratic Peace Theory: Public Opinion as an Obstacle to Peace in Post-Conflict Situations", *Democracy and Security* 3(1): 89–113.

Risse-Kappen, Thomas, 1991. "Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies", *World Politics* 43(4): 479–512.

Rosler, Ninrod, Keren Sharvit, and Daniel Bar-Tal, 2015. "Perception of Prolonged Occupation as Barriers in Conflict Resolution", manuscript submitted for publication.

Ross, Dennis, 2005. *The Missing Peace: The Inside Story of the Fight for Middle East Peace*, New York: Farrar, Straus and Giroux.

Rotberg, Robert (ed.), 2006. *Israeli and Palestinian Narratives of Conflict: History's Double Helix*, Bloomington: Indiana University Press.

Rouhana, Nadim, and Daniel Bar-Tal, 1998. "Psychological Dynamics of Intractable Conflicts: The Israeli-Palestinian Case", *American Psychologist* 53: 761–770.

Rynhold, Jonathan, 2007. "Cultural Shift and Foreign Policy Change: Israel and the Making of the Oslo Accords", *Cooperation and Conflict* 42(4): 419–440.

Schori-Eyal, Noa, Eran Halperin, and Daniel Bar-Tal, 2014. "Three Layers of Collective Victimhood: Effects of Multileveled Victimhood on Intergroup Conflicts in the Israeli–Arab Context", *Journal of Applied Social Psychology* 44: 778–794.

Schori-Eyal, Noa, Yechiel Klar, and Sonia Roccas, 2009. "'In Every Generation, they Rise up Against Us to Annihilate us': Perpetual Ingroup Victimhood Orientation (PIVO) and Behavior in a Current Intergroup Conflict", 32nd Annual Meeting of the International Society of Political Psychology, Dublin, Ireland.

Shamir, Jacob, and Khalil Shikaki, 2010. *Palestinian and Israeli Public Opinion: The Public Imperative in the Second Intifada*, Bloomington: Indiana University Press.

Sharon, Ariel, 1989. *Warrior: The Autobiography of Ariel Sharon*, New York: Simon and Schuster.

Sharvit, Keren, 2014. "How Conflict Begets Conflict: Activation of the Ethos of Conflict in Times of Distress in a Society Involved in an Intractable Conflict", *Journal of Experimental Social Psychology* 55: 252–261.

---, 2008. "Activation of the Ethos of Conflict While Coping with Stress Resulting from Intractable Conflict", Ph.D. dissertation, Tel Aviv University.

Slocum-Bradley, Nikki R., 2008. "Discursive Production of Conflict in Rwanda", in F. M. Moghaddam, R. Harre and N. Lee (eds.), *Global Conflict Resolution through Positioning Analysis*, New York: Springer, pp. 207–226.

Streiner, Scott, 2001. "Shooting and Crying: The Emergence of Protest in Israeli Popular Music", *The European Legacy* 6(6): 771–792.

Tessler, Mark, 2009. *A History of the Israeli-Palestinian Conflict* (2nd ed.), Bloomington: Indiana University Press.

Tetlock, Philip E., 2003. "Thinking the Unthinkable: Sacred Values and Taboo Cognitions", *Trends in Cognitive Science* 7: 320–324.

---, 1999. "Coping with Tradeoffs: Psychological Constraints and Political Implications", in A. Lupia, M. D. McCubbins and S. L. Popkin (eds.), *Elements of Reason: Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 239–263.

Trumbore, Peter F., 1998. "Public Opinion as a Domestic Constraint in International Negotiations: Two-Level Games in the Anglo-Irish Peace Process", *International Studies Quarterly* 42(3): 545–565.

Vollhardt, Johanna K, and Rezarta Bilali, 2008. "Social Psychology's Contribution to the Psychological Study of Peace", *Social Psychology* 39(1): 12–25.

Wasserstein, Bernard, 2003. *Israelis and Palestinians: Why do They Fight? Can They Stop?* New Haven: Yale University Press.

Wohl, Michael J. A., and Nyla R. Branscombe, 2008. "Collective Angst: How Threats to the Future Vitality of the Ingroup Shape Intergroup Emotion", in H. Wayment and J. Bauer (eds.), *Transcending Self-Interest: Psychological Explorations of the Quiet Ego*, Washington: American Psychological Association, pp. 171–181.

Wolfsfeld, Gadi, 2004. *Media and the Path to Peace*, Cambridge: Cambridge University Press.

Zertal, Idith, 2005. *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood*, Cambridge: Cambridge University Press.

כשל הלמידה במבחן ההתאמה בין מדינאות לצבאיות במאבק בטרור במזרח התיכון

קובי מיכאל

תקציר

התפשטותו של הטרור הג'יהאדיסטי במזרח התיכון הפכה לאתגר מורכב ביותר לדמוקרטיות המתועשות המעורבות במאבק נגד טרור זה. ביטוי בולט לכך הוא משבר הציפיות שבין הדרג המדיני לדרג הצבאי, שמקורו באי-התאמה גוברת בין המהלך הצבאי לבין התוחלת המדינית הרצויה בגין הקושי של הדרג הצבאי להגדיר את ההישג הצבאי הנדרש והקושי של הדרג המדיני להגדיר את המטרה המדינית.

שיפור ההתאמה בין המהלך הצבאי למטרה המדינית מחייב תהליכי למידה דיאגנוסטית ואסטרטגית, וזו מתאפשרת רק אם מתקיימים תנאים מסוימים במפגש בין הדרגים המאפשרים היווצרותו של שיח פתוח. במאמר זה נעשה ניסיון למפות שלושה פערי ידע בספרות המקצועית, להרחיב את התשתית התיאורטית בשדה של יחסי דרג אזורי-דרג צבאי ולארגן את התפישה המסורתית בנוגע למאפייני המפגש והשיח בין הדרגים.

המושג "מרחב השיח" עשוי להתברר כמעין משתנה מתווך אשר יכול לסייע בגישור על הפערים, ובמיוחד על הפער בנושא הלמידה והפיקוח האזורי. במאמר זה נעשה פיתוח של המושג המקורי באמצעות אפיון של שני סוגים של מרחב שיח (פתוח וסגור), וכן באמצעות זיהוי המתאם שבין למידה אסטרטגית לבין מרחב שיח פתוח וזיהוי התנאים הנדרשים לעיצוב מרחב שיח פתוח.

במאמר נעשה שימוש בדוגמאות מהניסיון האמריקני והישראלי במלחמה בטרור. הדיון מתמקד באתגר הלמידה מכיוון שהנחת המוצא היא שאין די בשיפור תהליכי קבלת ההחלטות של הדרג המדיני - איכות גבוהה יותר של תהליכי קבלת החלטות אינה מבטיחה בהכרח החלטות רלוונטיות יותר. מאידך גיסא, יש להניח מתאם כלשהו בין תהליכי למידה איכותיים לבין שיפור איכותן של ההחלטות המתקבלות.

א. מבוא

התפשטות הטרור הג'יהאדיסטי במזרח התיכון מערערת ומסכנת את היציבות האזורית, את המדינות המתונות באזור ואת הדמוקרטיות המערביות המעורבות בלחימה כנגד טרור זה. מורכבות התופעה באה לידי ביטוי גם במפגש שבין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי במדינות כמו ישראל וארה"ב, אשר אמור להבטיח את ההתאמה בין המהלך הצבאי הנדרש נגד איום הטרור לבין המטרות המדיניות בנוגע לאיום.

הקושי בהבנת מהותו של איום הטרור במזרח התיכון ומאפייניו החברתיים, התרבותיים והפוליטיים, לצד התנהלותו במרחבים אורבניים צפופים אוכלוסין, מקשה על הדרג הצבאי להגדיר את ההישג הצבאי הנדרש ועל הדרג המדיני להגדיר את המטרות המדיניות הנדרשות (ראו עדותו של ראש ה-CIA בפני הסנאט האמריקני; Middle East Briefing, n.d.). בתנאים אלו גדלה הסבירות לאי-התאמה בין המהלך הצבאי לבין המטרה המדינית. מטרות המלחמה בהקשר זה מורכבות ומורחבות, בהתחשב במאפיינים הרב-ממדיים של האתגר, ולכן אי-אפשר לנתק את תכנון המאמץ הצבאי ויישומו מהמאמצים האחרים:

כאשר הצבא חייב למקד את כוחו האינטלקטואלי בהשגת הניצחון בשדה הקרב הוא חולק אחריות עם מוסדות אחרים לניסוח המטרות המורחבות יותר של המלחמה, וגם אמור לסייע לענות על השאלה כיצד אפשר להבטיח את ההצלחה האסטרטגית גם במקרה שההצלחה הצבאית היא רק ברמה הטקטית (Jeffrey, 2015b).

אי-ההתאמה יוצרת משבר בתיאום הציפיות בין הדרגים, העלול להפוך למשבר אמון ביניהם. מעבר לכך, אי-ההתאמה במאפיינים שצוינו היא ביטוי של פיקוח אזורי מוחלש במדינה הדמוקרטית, בהנחה שפיקוח כזה צריך להבטיח הלימה בין המעשה הצבאי למטרה המדינית, תוך הבטחת עליונות החשיבה המדינית על החשיבה הצבאית (Michael, 2007a: 522).

מורכבות אתגר הטרור (Jeffrey, 2015a; Kaidanow, 2015) מחייבת את שני הדרגים, אך בעיקר את הדרג המדיני, לתהליכים מורכבים של למידה ואבחנה. למידה מסוג זה מאפשרת פירוש מורכב ומדויק יותר של סביבת הפעולה, המאופיינת בהתהוות, באי-ודאות ובהשתנות מהירה, וכן מאפשרת בחינה של הרלוונטיות של המטרות המדיניות והתאמה שלהן לעיצוב דרכי פעולה. במאמר זה אבקש לפתח את התשתית התיאורטית בנוגע ליחסי דרג

אזרחי-דרג הצבאי והפיקוח האזרחי. אטען שכדי להבטיח התאמה מרבית בין המטרה המדינית לבין המאמץ הצבאי נדרשים דירקטיבה מדינית ברורה ותהליך למידה דיאגנוסטית מורכבת, המחייב מרחב שיח ייחודי (Michael, 2007a), המוגדר במאמר זה כמרחב שיח פתוח. מרחב שיח כזה מחייב שינוי של מתכונת היחסים השמרנית בין הדרגים, המושתתת על היררכיה והפרדה בולטת בין הצבאי למדיני. אם כן, המשתנה התלוי יהיה במקרה זה ההתאמה בין המטרה המדינית לבין המאמץ הצבאי, ושני המשתנים הבלתי תלויים יהיו הדירקטיבה המדינית ותהליך הלמידה.

המאמר מתמקד באתגר הלמידה מכיוון שהנחת המוצא היא שאין די בשיפור תהליכי קבלת ההחלטות של הדרג המדיני. לצורך התמודדות יעילה יותר עם אתגר הטרור הג'יהאדיסטי חשוב יותר להבטיח את ההתאמה בין המאמץ הצבאי לבין המאמץ הצבאי, ולצורך כך נדרשת הבנה מעמיקה יותר של מהות האתגר ומאפייניו. הבנה זו היא נגזרת של למידה איכותית ולא של איכות תהליכי קבלת ההחלטות. תהליכי קבלת החלטות איכותיים יותר אינם מבטיחים בהכרח החלטות רלוונטיות יותר. מאידך גיסא, יש להניח מתאם כלשהו בין תהליכי למידה איכותיים לבין שיפור איכותן של ההחלטות המתקבלות.

נושא הלמידה זוכה להתייחסות רבה בספרות. הספרות מתייחסת ללמידה של היחיד, ללמידה ארגונית וללמידה הצבאית (בארגון הצבאי), אלא שהפער המרכזי בהקשר זה הוא העדר התייחסות מספקת לתהליכי הלמידה במפגש בין הדרגים. המפגש בין הדרגים הוא התרחשות ייחודית במובן זה שהיא אינה ארגון וגם לא צבאית או יחידנית במהותה.

פער נוסף בספרות, הרלוונטי למאמר זה, נוגע למהות הפיקוח האזרחי. בספרות יש התייחסות מורחבת לפיקוח האזרחי המוסדי ובשנים האחרונות לפיקוח החוץ-מוסדי (Levy and Michael, 2011) ולפיקוח פנימי (לוי, 2015), אלא שהדיון בפיקוח האזרחי מתמקד בהגבלת המרחב האוטונומי של הצבא, בהבטחת עליונות הדרג האזרחי ובהכפפת המאמץ הצבאי למימוש המטרות המדיניות. תרומה חשובה לדיון במושג הרים לאחרונה יגיל לוי במאמר קונספטואלי שבו הוא מבחין בין הפיקוח האזרחי על הצבא לבין הפיקוח האזרחי על הצבאיות (Levy, 2015). ואולם, הדיון במושג אינו מספק בכל הנוגע לאחריות המוטלת על הדרג המדיני להבטחת הפיקוח האזרחי המהותי ולמימושו בנוגע לעצם הגדרת המטרות המדיניות הרלוונטיות ולאופן התאמת המהלך הצבאי למימושן; ובהקשר של מאמר זה, אין דיון מספק באחריות הדרג המדיני לעיצוב המפגש בין הדרגים, שמהותו היא עיצוב השיח ביניהם.

ראש ממשלה שמתחמק מכל דיון ממשי ושרי ביטחון שעוצבו בצבא ודבקים בפרדיגמות שחלפו מן העולם אחראים ישירות לכך שצה"ל לא היה מוכן לצוק איתן וישראל לא השיגה במבצע שום הישגים. זו תפיסה שלמה שאיבדה משמעות... (עפר שלח, אצל הרצל, 2015).

פער שלישי לעניין מאמר זה נוגע להבנת תופעת הטרור הג'יהאדיסטי. למרות ייחודו וההבדלים שבינו לבין טרור אחר, ואף על פי שהפך לאחד האתגרים המשמעותיים ביותר ליציבות האזורית והעולמית ולדמוקרטיה המתועשות, הוא עדיין בחזקת תופעה לא מפוענחת. המערב טרם השכיל לעצב מענה יעיל לצמצום נזקיה של התופעה המתפשטת. עדות חשובה ומקיפה לעומק הפער ולמשמעויותיו האסטרטגיות ניתן למצוא במחקר מקיף של מכון ראנד האמריקני על אודות 13 שנות לחימה של הצבא האמריקני בעיראק ובאפגניסטן (Robinson et al., 2014: ix–xix, 31–84).

המושג "מרחב השיח" (Michael, 2007a) עשוי להתברר כמשתנה מתווך שיכול לסייע בגישור על הפערים, במיוחד במקרה של הפער בנושא הלמידה והפיקוח האזרחי. במאמר זה אפתח את המושג המקורי באמצעות אפיון שני סוגים של מרחב שיח (פתוח וסגור), וכן באמצעות זיהוי המתאם בין למידה אסטרטגית לבין מרחב שיח פתוח וזיהוי התנאים הנדרשים לעיצוב מרחב שיח פתוח.

במאמר זה אסתייע בדוגמאות מהניסיון האמריקני בהתמודדות עם הטרור הג'יהאדיסטי בעיראק ובאפגניסטן, ובשנה האחרונה מול המדינה האיסלאמית, לצד דוגמאות מהניסיון הישראלי בהתמודדות עם טרור מסוג זה (אם כי במאפיינים הייחודיים לו), בעיקר מול חמאס ברצועת עזה ובמידה מסוימת גם מול חיזבאללה בדרום לבנון.

כדי לנסות לתת מענה לאתגר הפערים בספרות (ובמיוחד לפער הנוגע לתהליכי למידה במפגש בין הדרגים) ולהסביר מדוע מרחב השיח הפתוח הוא תנאי ללמידה אסטרטגית, אנסה במאמר זה לענות על שלוש שאלות עיקריות:

1. מהי מהותו של אתגר הטרור וכיצד הוא משפיע על מורכבות היחסים בין שני הדרגים בנוגע להתאמת המעשה הצבאי לתוחלת המדינית אל מול אתגר הטרור?

2. איזה סוג של שיח בין הדרגים יכול להבטיח התאמה גבוהה יותר בין המעשה הצבאי לתוחלת המדינית?

3. מהם התנאים הנדרשים לעיצוב מרחב השיח הרלוונטי ומהם החסמים המגבילים עיצוב מרחב שיח זה?

ב. מהות הטרור והשפעתו על מורכבות יחסי

דרג מדיני-דרג צבאי

הטלטלה בעולם הערבי בארבע השנים האחרונות יצרה שינוי גיאוגרפי-אסטרטגי דרמטי במזרח התיכון ומעבר לו, והובילה להתווספותם של שחקנים לא-מדינתיים וסמי-מדינתיים רבים בדמות ארגונים ג'יהאדיסטיים ופונדמנטליסטיים (Miodownik et al., 2014). ארגונים אלו התפצלו מארגונים קיימים או שהתארגנו והתבססו מכוח הנסיבות החדשות ובשל התרחבות משמעותית של אזורי הספר בשטחן של מדינות שהתפרקו ונכנסו לתהליך מואץ של כישלון מדינתי (Guzansky and Berti, 2013).

התפתחויות אלו הובילו להרחבת פעילות הטרור הג'יהאדיסטי, שמובילים ארגון אלקאעידה וארגונים חדשים כדוגמת דאע"ש, שהשתלטו על טריטוריות תוך מחיקת גבולות בין-לאומיים מוכרים והצליחו להלהיב המונים ובכללם צעירים אזרחי דמוקרטיות מתועשות. אותם צעירים התנדבו ללחימה בשורות ארגוני הטרור, וחלקם שבו למולדתם כטרוריסטים מיומנים וחדורי אידיאולוגיה והקימו תשתית של תאי טרור במדינותיהם. במדינות מסוימות, דוגמת צרפת ובלגיה, התשתית הזו גם הפכה לפעילה והפכה את הטרור הג'יהאדיסטי לאיום מביתי. בשל תופעה זו מצאו עצמן חלק מהדמוקרטיות המתועשות במציאות מורכבת שבה הן נאלצות להתמודד מול שתי חזיתות פעילות – האחת מבית והאחרת בזירות הפעולה של ארגוני הג'יהאד.

את הטרור הג'יהאדיסטי מייחדות כמה הבחנות והוא שונה במהותו מהטרור האחר, שהעולם הכיר בתצורות ובהתארגנויות שונות שהיה בהן מן המשותף. ההבחנה הראשונה והחשובה ביותר היא מהותו של הטרור הג'יהאדיסטי כגלובאלי וכטרנס-לאומי. מדובר ברשת (שהיא מהות כשלעצמה בכל הנוגע לפרישה הגיאוגרפית של הארגונים ולמתכונת שיתוף הפעולה ביניהם) של ארגונים, המקיימים ביניהם סוגים שונים של שיתוף פעולה, שתכליתו ביטול הסדר האזורי ואחר כך הסדר העולמי תוך מחיקת גבולות ואיחוד טריטוריות במטרה להקים את האומה האיסלאמית.

ארגוני הטרור הג'יהאדיסטי פועלים באופן רצחני ואכזרי במיוחד, בהשראת אידיאולוגיה איסלאמית פונדמנטליסטית, תוך ניצול ייחודי של

הרשתות החברתיות והתקשורת במטרה להפיץ את המסר ולהגביר את המורא. לארגונים אלו יש נגישות למגוון כלי נשק, ובכללם כלי נשק של צבאות מדינתיים ובמקרים מסוימים גם נשק להשמדה המונית (נשק כימי). השתלטותם על טריטוריות ותהליכי ההתמסדות שהם עוברים במסגרת המאמץ לכינון מסגרת מדינתית כתשתית לאומה האיסלאמית מובילים לתהליכי טרנספורמציה מואצים, המשנים את מעמדם משחקנים לא-מדינתיים, במתכונת המקובלת של ארגוני טרור שהכרנו עד היום, לשחקנים סמי-מדינתיים.

המשמעות היא שההמשגות המוכרות של עימות א-סימטרי או של מלחמה בעצימות נמוכה אינן רלוונטיות לאתגר זה. מקורן של ההמשגות בספרות התיאורטית שהתפתחה בהקשר של תופעת הטרור, ההתקוממות החמושה והחתרנות האלימה, שהוגדרו כצד החלש. מאפייני הטרור הג'יהאדיסטי מעצבים מציאות חדשה, שבה השוואה מספרית של מערכות כלי נשק ואיכותן כבר אינה מספקת. במציאות הנוכחית מעצבים ארגוני הג'יהאד את המערכה ואת כלליה, ללא מחויבות לקהילות אזרחים וללא תמיכה של מדינה שבה אפשר לפגוע כדי להחליש את הטרור הנתמך על ידה. למעשה, המציאות המתהווה מציבה אתגר בנוגע למידת התאמתם ויכולתם של צבאות מדינתיים קונבנציונליים להתמודד עם האיום. התופעה מאתגרת מושגי יסוד כמו "ניצחון", "הכרעה" ו"הרתעה", שהופכים לנטולי משמעות בהקשר המתהווה ומחייבים עדכון או החלפה במושגים חדשים, רלוונטיים יותר (שבתאי, 2010).

מאפייניו הייחודיים של הטרור הג'יהאדיסטי הופכים אותו לאתגר תרבותי ואינטלקטואלי מובהק. בני התרבות המערבית מתקשים להבין את התרחבות התופעה והתפשטותה, ומנסים, ללא הצלחה, להעריכה ולהבינה באמצעות פרדיגמות מערביות. דוגמה לכך היא גישתו האתנוצנטרית של ג'ון ברנן, ראש ה-CIA, כלפי שאלת המוטיבציה של המתנדבים הרבים לדאע"ש, שאלה מתייחס האנליסט ריימונד איברהים:

כאשר ברנן, הארץ ואחרים מתעקשים שהג'יהאדיסטים אינם מונעים באמת על ידי הדת והם אינם אלא תוצרים של כוחות פוליטיים, חברתיים וכלכליים, האם הביטול של "האחר" ושל המוטיבציות הייחודיות שלו (לטובת הפרדיגמות המערביות המוכרות) אינו תמצית ההתנשאות התרבותית? (Ibrahim, 2015)

לורנס איש ערב זיהה כבר בימי המרד הערבי הגדול (1916) את ייחודה של המלחמה הלא סדירה, כשקבע כי "מלחמה בלתי סדירה היא אינטלקטואלית הרבה יותר מהסתערות כידונים" (לורנס, 2006: 287). התייחסותו לתופעה כאל תופעה מופשטת, הכרוכה "בתיאוריה ובפילוסופיה של המלחמה במיוחד מהבחינה המטאפיזית" (שם, 165), חייבה אותו לפתח תיאוריה רלוונטית.

הטרור הג'יהאדיסטי הוא סוג של מלחמה לא סדירה מורכבת פי כמה, בין היתר בשל שני מאפיינים ייחודיים: התהוות ומהירות. זוהי תופעה הנמצאת עדיין בתהליך של התהוות והתעצבות; היא אינה מגובשת וברורה דייה, אך בה בעת היא מתרחשת במהירות, עוברת שינויים תכופים וקיצוניים מאוד ומתפשטת בזירות פעולה שונות ומגוונות, והשלכותיה הן רב-ממדיות במהותן. התיאוריה או הפרדיגמה הנדרשות להתמודדות עם אתגר מורכב זה עדיין אינן בנמצא.

זה אתגר מחשבתי אדיר. אבל אנחנו לא משנים תפיסה [...] אנחנו ממשיכים לדבוק בדברים שעבר זמנם, ולא מעצבים לא אסטרטגיה מדינית ולא צבא שבנויים באמת להתמודד עם מה שלפניהם (עפר שלח, אצל הראל, 2015).

בפרק הפתיחה של המחקר שהוזכר לעיל של מכון ראנד, על אודות הלקחים מ-13 שנות לחימה של הצבא האמריקני בעיראק ובאפגניסטן, קובעים המחקרים: "הצבא האמריקני מכיר בכך שנותרה עוד עבודה אינטלקטואלית של ממש שצריכה להיעשות על מנת ללמוד מניסיונות אלו" (Robinson et al., 2014: ix).

במקרה הישראלי, מורכבות האתגר נובעת מהיקף הטרור לסוגיו במרחבים המידיים והסמוכים למדינת ישראל.

אני חושב שתחום ההערכה שלנו הוא בעייתי ומחייב שינוי גדול. הוא מחייב עכשיו היערכות מול אל-קעידה ודאעש, מול הסלאפים בסיני, מול ההשתנויות בלבנון, שם נמצאים עכשיו לא רק חיזבאללה אלא גם דאעש וג'ובאת [ג'בהת] אל נוסרא (יאיר נווה, אצל רפפורט, 2015).

האתגר מורכב ומידי הן בשל ריבוי זירות הפעולה של הטרור והן בשל הקלות היחסית שבה הוא יכול לזלוג לשטח מדינת ישראל (Amidror, 2015).

במקרה של ההתמודדות של ישראל עם החמאס ברצועת עזה, מדובר בתנועה המשלבת אידיאולוגיה טרנס-לאומית (האחים המוסלמים) עם

אידיאולוגיה לאומית-פלסטינית, ומשתפת פעולה עם ארגוני ג'יהאד הפועלים במרחב סיני. מעבר לכך, ברצועת עזה פועלים בהרשאת החמאס ולפעמים בעידודה ארגוני ג'יהאד שונים, שחלקם אף מסונפים לדאע"ש במתכונת זו או אחרת.

במקרה של מצרים, ישראל צריכה לפתח יכולת התמודדות עם טרור ג'יהאדיסטי המופעל מאזור ספר של מדינה שאתה היא מקיימת יחסי שלום, ושמאז עליית א-סיסי לשלטון גם התפתח משמעותית מרחב האינטרסים האסטרטגיים המשותפים לה ולישראל. במציאות כזו ישראל אינה יכולה לפעול באופן חופשי נגד הטרור ולסכלו מבעוד מועד באופן עצמאי, מאחר שהמשמעות היא פגיעה בריבונות מצרים ובכבודה, מה שבהכרח יעיב על היחסים המיוחדים והחשובים בין המדינות בעת הזו ובכלל. המציאות בזירה הצפונית אינה פשוטה יותר: התפשטות הטרור הג'יהאדיסטי במרחב רמת הגולן הסורית היא התפתחות של מלחמת אזרחים מתמשכת בסוריה, וכל התערבות ישראלית במרחב זה עלולה להפוך למעורבות ישראלית במלחמת האזרחים בסוריה.

מציאות זו הופכת את ההתמודדות של ישראל עם תופעת הטרור הג'יהאדיסטי למשימה החורגת במשמעויותיה ובהשלכותיה מהמרחב הצבאי והמודיעיני-סיכולי. למעשה מדובר במשימה המשפיעה באופן מובהק על הממד המדיני, הן למול המדינות הערביות במרחב, ובכללן הרשות הפלסטינית, והן למול הזירה הבין-לאומית. להתמודדות זו יש גם השפעה על הממד הפנים-ישראלי בכל הנוגע לסוגיות של דמוקרטיה וחופש ביטוי והתארגנות, יחסי יהודים-ערבים, יחסי פריפריה-מרכז, לכידות חברתית וחוסן לאומי, יציבות המערכת הפוליטית וכלכלה. המשימה מורכבת עבור הדרג המדיני אך נדמה שהיא מורכבת עוד יותר עבור הארגון הצבאי, הפועל כארגון משימתי ומכוח הגיון פעולה מובחן ומוגדר מאוד. חלק מההגיונות הנדרשים להתמודדות זו אופייניים וטבעיים לארגון הצבאי, וחלקם זרים לו. יתרה מזאת, בין ההגיונות מתקיימים מתחים וניגודים ואסטרטגיית הפעולה הכוללת צריכה להכיל את כולם, ולכן היא דיאלקטית במהותה וקשה להכלה וליישום (Ben-Ari et al., 2010; Ben-Ari, Sher and Vainer, 2013).

במציאות זו מתברר קושי ממשי בהגדרת הערך האסטרטגי הרצוי והתנאים למימושו. קושי זה מוביל למשבר ציפיות בין הדרג המדיני לדרג הצבאי: "מתברר כי אין הלימה ברורה בין האסטרטגיה של הפעלת הכוח הצבאי והמענה המבצעי שנותנים מפקדי הצבאות לבין הציפיות של הדרג המדיני בנוגע לתוצאות הפעלתו של הכוח הצבאי" (בנג'ו וסגל, 2014: 6). ואכן, ההלימה

בין המעשה הצבאי לבין התוחלת המדינית היא מהותו של הפיקוח האזרחי - אותו נגדיר כהבטחת ההתאמה בין המעשה הצבאי למטרות המדיניות בכפוף לקביעתן על ידי הדרג האזרחי הנבחר, תוך הבטחת עליונות החשיבה המדינית על החשיבה האזרחית (Michael, 2007a). נדמה כי בעימות האחרון בין ישראל לחמאס - מבצע "צוק איתן" - לא הייתה התאמה כזו. אפשר ללמוד זאת מדבריו של סגן הרמטכ"ל לשעבר, האלוף יאיר נווה:

אני חושב שהייתה תפיסה מדינית חדשה שהצבא לא התאים את [ה]תכניות ו[ה]מלאים אליה, ולא את ה"סטייט אוף מיינד" שלו. מה שקרה בפועל הפוך מאיך שהצבא התכונן בשנים האחרונות. תוך כדי המבצע אמרו, בעצם, שאנחנו הולכים למלחמת התשה [...] אם אתה רוצה לשנות באופן דרמטי כל כך את תפיסת ההפעלה של הצבא, אתה צריך לעשות בשביל זה דיונים מסודרים בממשלה, להחליט מה המשמעויות הנגזרות, ולהיערך בהתאם, ולא להגיע בהפתעה למערכה של 50 יום (נווה, אצל רפפורט, 2015).

המשמעות היא שבישראל, כמו בדמוקרטיות אחרות ואולי אף יותר מכך, מתחייב מאמץ משמעותי כדי להבטיח התאמה מרבית בין המהלך הצבאי למטרה המדינית. המשמעות היא אסטרטגיה כוללת ורלוונטית, שבמקרה של מבצע "צוק איתן" נדמה שלא הייתה.

לישראל אין שום אסטרטגיה, מדינית וצבאית, להתמודדות עם אויביה הנוכחיים. מצפון ומדרום אנחנו מתמודדים עם ארגונים תת-מדינתיים, שהאחריות שלהם לטריטוריה שבה הם יושבים לא ממש מוגדרת, ושכל הסדרה מולם היא קשה (עפר שלח, אצל הראל, 2015).

האתגר מחייב תהליך של פירוש המציאות והבנת מאפייניה, באופן המייצר שפה משותפת בנוגע לעובדות. שפה משותפת זו מאפשרת את צמצום הממד הסובייקטיבי של שיפוט המציאות (בנג'ו וסגל, 2014: 6). תהליך מסוג זה הוגדר על ידי ג'ק לוי כלמידה דיאגנוסטית מורכבת (diagnostic learning, או למידה אבחונית; Levy, 1994).

ג. תהליך למידה כתנאי הכרחי להתמודדות עם מורכבות האתגר

נושא הלמידה זוכה להתייחסות נרחבת מאוד בספרות מגוונת בתחומי ידע שונים. אחת ההגדרות המקובלות למושג מוכרת מכתביו של ג'ק לוי, שהגדיר למידה כשינוי באמונות או התפתחות של אמונות חדשות, מיומנויות ופרוצדורות, כתוצאה מתצפית ומפרשנות של ניסיון (Levy, 1994). לוי התייחס ללמידה כאל תהליך אקטיבי של רכישת מידע ועיצוב קונסטרוקציות אנליטיות. הוא הבחין בין סוגי למידה והגדיר רמות למידה. הבחנתו הראשונה הייתה בין למידה סיבתית (causal learning), המתייחסת לשינוי אמונות על רקע השערות של סיבתיות והשפעתן על תוצאות הפעולה, לבין למידה אבחונית, המתייחסת לשינויים באמונות ביחס להגדרת סיטואציה או העדפה, מטרה או יכולות יחסיות של אחרים. לוי הבחין בין שתי רמות למידה: למידה פשוטה, המתרחשת כאשר אינפורמציה חדשה מובילה לשינוי באמצעים ובדרכי פעולה, ולמידה מורכבת, הנובעת מהבנת המתח שבין ערכים ואשר מובילה לשינוי בהגדרת המטרות והאמצעים להשגתן כאחד (שם).

צבי לניר משתמש בהבחנות שונות מאלו של לוי, אך למעשה התייחסותו ל"למידה מצבית", המתבצעת בתוך האופק המושגי של הלומד ומאפשרת לו לפתור בעיות פשוטות ולשכלל ביצועים (לניר, 1996), חופפת את הגדרתו של לוי לרמת למידה פשוטה; ואילו את מה שהוא מכנה "למידה בסיסית", הבוחנת את "המערכת המושגית המפרשת" ואת תקפות המושגים הנכללים בה (שם), אפשר להקביל למושג למידה מורכבת.

למעשה, את הלמידה הסיבתית ברמה הפשוטה אפשר להגדיר כלמידה טקטית, שמהותה הסתגלות או התאמה, ואילו את הלמידה האבחונית ברמה המורכבת אפשר להגדיר כלמידה אסטרטגית, שמהותה הבניה מחודשת של תפישת המציאות. במונחים קוגניטיביים אפשר להגדיר את הלמידה הטקטית כעדכון מבנים קוגניטיביים קיימים, ואילו את הלמידה האסטרטגית כשינוי והרחבה של המבנים הקוגניטיביים.

פיליפ טטלוק התייחס ללמידה כאל התמודדות עם המורכבות הקוגניטיבית המובילה לשינוי במבנה הקוגניטיבי של היחיד ביחס לסביבה, בכיוון של מורכבות גדולה יותר ומוכנות לביקורת עצמית. טטלוק, שהיה ער לקושי שבשינוי אמונות מורכבות, הצביע על נטייתם של שחקנים להעדיף הטמעת אינפורמציה חדשה לתוך מסגרות חשיבתיות קיימות. הטיה זו מוכרת

בספרות כאסימילציה מוטה של מידע המובילה לעיוותי תפישה. טטלוק מוסיף על הגדרותיו של לוי את מרכיבי ההסתברות והמיומנויות, ומסיק כי בכל הנוגע למדיניות חוץ, הלמידה היא לרוב ברמה הטקטית ומנהיגים אינם נוטים לשנות מדיניותם אלא לאחר שורה של כישלונות (Tetlock, 1991). טטלוק אף חיבר בין תוצאות הלמידה המקודדות במפות הקוגניטיביות של היחידים לבין האופן שבו מעצב קידוד זה את הפרקטיקה של הלמידה הארגונית, והבהיר בכך כי הלמידה הארגונית היא במהותה למידה של היחידים בארגון. משום כך יש להתייחס להנחה שארגונים לומדים כאל הנחה לא ממשית מבחינה אנליטית. להבחנה זו תימצא משמעות ייחודית בדיונו בנושא הלמידה במרחב השיח בין הדרגים, שהוא תצורה מופשטת ומאתגרת יותר מתצורת הארגון הפורמלי.

הקשר שבין למידה אינדיבידואלית ללמידה ארגונית מורכב ואינו ליניארי. ללמידה אינדיבידואלית יש השפעה מועטה על למידה ארגונית, אלא אם כן אלו שלמדו ממוקמים בעמדה ארגונית שמאפשרת להם להשפיע על יישום המדיניות או להשפיע על אחרים ליישם מדיניות (Levy, 1994). להבחנה זו תימצא משמעות בהתייחסותנו להשפעת הצבא כשחקן הממוקם בעמדה ארגונית משפיעה בכלל ובמפגש עם הדרג המדיני בפרט.

למידה ארגונית היא תהליך המתרחש בשלוש רמות בארגון: הפרט, הקבוצה והארגון (Crossan, Lane and White, 1999).¹ תהליך זה מתבסס על ההנחה כי ארגון הוא מערכת חברתית שחבריה חולקים ביניהם ערכים משותפים באמצעות שפה ודיאלוג (Brown and Duguid, 1991; Crossan,). (Lane and White, 1999). גם בספרות העוסקת בלמידה הארגונית מקובל להבחין בין שתי רמות של למידה: 1. התאמה - במובן של התאמת פעולות הארגון ועובדיו למציאות המתהווה, כתגובה למידע חדש או לניסיון מצטבר, ללא שינוי ממשי של מטרות הארגון; 2. למידה - שמשמעותה שינויים באמונות או התפתחות של אמונות חדשות, מיומנויות או נהלים כתוצאה ממתן משמעות לניסיון, מה שמוביל גם לשינוי במטרות הארגון (Hass, 1990). המשגות דומות לשתי רמות הלמידה הן למידה מהמעלה הראשונה, שעיקרה הוא גילוי ותיקון תקלות (בדומה להתאמה) במסגרת המדיניות והנורמות הקיימות בארגון; ולמידה ממעלה שנייה, המתרחשת כאשר תהליך התיקון מצריך שינוי של הנורמות, המדיניות והמטרות הארגוניות (Argyris and Schon, 1979).

בספרות מוכרות גם תיאוריות רבות המתייחסות ללמידה במונחים חברתיים (Huysman, 1996; Elkjaer, 1999) ובמונחים של קהילות ידע,

¹ המחבר מבקש להודות לסער רווה על הסיוע בחשיפה הרחבה לעולם הלמידה הארגונית.

שבהן מתפתחת הלמידה גם באמצעות נרטיבים ארגוניים (Orr, 1990). ואולם, רוב התיאוריות העוסקות בלמידה בארגונים מתמקדות בתהליכי יצירת הידע ופחות בהשפעת הלמידה על גיבוש האסטרטגיה והביצוע (performance) של הארגון (Kuwada, 1998). למידה אסטרטגית קשורה בדרך כלל לטרנספורמציה או לאוריינטציה מחודשת שבמסגרתה הארגון מתאים עצמו לסביבה שבתוכה הוא פועל, ועובר שינויים מרחיקי לכת על מנת להתאים עצמו לסביבה העתידית.

אחד התחומים המפותחים בשדה הלמידה הארגונית הוא הלמידה בארגון הצבאי. אמנם הלמידה בארגון הצבאי מושתתת על ההיגיון של הפקת לקחים, ולכן אפשר לסווג אותה כלמידה טקטית פשוטה, אלא שאמירה זו עלולה להתברר כפשטנית מדי. למרות הנטייה הקיימת של הלמידה הצבאית, יש בהחלט התפתחויות מעניינות במרחב של הלמידה הצבאית והחשיבה הצבאית, שעל חלקן גם נעמוד בהמשך המאמר.

מאחר שעיסוקו המרכזי של הצבא הוא המלחמה, הרי שהחשיבה והלמידה ממוקדות בתחום זה. במסגרת הדיון ברמות המלחמה (אסטרטגית, אופרטיבית וטקטית) התגבשה הגות צבאית המרבה לעסוק ברמה האסטרטגית וברמה הטקטית, והדיון ברמה האופרטיבית (רמת המערכה) התפתח בשני העשורים האחרונים. ליקוי בולט בחשיבה ובלמידה ברמה המערכתית בא לידי ביטוי במלחמת לבנון השנייה. בהעדר גישור (שיח משוכלל ותהליך למידה משותף) בין השיקולים האסטרטגיים של הדרג המדיני, שלנוכח מיעוט ההרוגים מנפילות טילים ביקש למנוע הטלת עשרות אלפי לוחמים למערכה ואת הסיכון לפגיעה בחיי חיילים רבים, לבין התכניות המבצעיות של הצבא לכיבוש דרום לבנון, נמנע קיומו של תמרון מערכתי קרקעי לכיבוש דרום לבנון ולנטרול איום הרקטות קצרות הטווח (לוטוואק, 2006).

בספרות העוסקת בלמידה צבאית מופיעות שתי גישות מרכזיות. הראשונה מוכרת כגישת הלמידה המבנית, ובה מודגשת הדוקטרינה כתכלית הלמידה הצבאית. תפקיד הדוקטרינה להציג את תפישת הצבא לגבי תופעת המלחמה ואופן ניהולה ויש לה כמה מרכיבי יסוד קבועים, ביניהם תפישת האיום, הנסיבות הגיאו-אסטרטגיות, היסטוריה של המלחמה ומרכיבי התרבות הצבאית (לניר, 1988). על פי גישה זו, תכלית הלמידה הצבאית היא פיתוח דוקטרינה והנחלתה לארגון הצבאי בתהליך top-down מובנה ושיטתי.

הגישה השנייה מוכרת כגישת הלמידה תלוית ההקשר. המושג המרכזי בגישה זו הוא מערכת מושגים מפרשת. מערכת המושגים מאפשרת לקבוצת

אנשים, הרוכשים את מערכת המושגים או מפתחים אותה, לפעול במשותף. הדוקטרינה הצבאית במונחי גישה זו היא תוצר של המאמץ השיטתי לפיתוח מערכת מושגים מפרשת יציבה, מעבר לזמן ולמקום, ולהנחלתה לארגון בתהליך bottom-up. אלא ששינויים מהירים בעולם המלחמה מייצרים אתגר למידה מסוג אחר (חוזה, 2002); קל וחומר בהתמודדות עם אתגר הטרור הג'יהאדיסטי, המאופיין כתופעה מתהווה המשנה פניה במהירות.

גולן ווינר (2006) הם ממצדדי הגישה השנייה, ובהתייחסותם לתהליך הלמידה בצה"ל הם מצביעים על כמה מאפיינים ייחודיים. לטענתם, רוב הידע בצה"ל מתפתח ברמה מקומית ועל בסיס התנסות, והוא מועבר ונרכש גם באופנים לא פורמליים באמצעות רשתות חברתיות בצבא. הלמידה מתפתחת מתוך חיכוך בין מפקדים, שהופכים לנשאי הידע, שמתפתח ומשתנה במהירות. משום כך מיוחסת חשיבות פחותה לתהליכים פורמליים של מיסוד הידע, שהרי ממילא הוא מתחדש ומשתנה בתכיפות גבוהה.

למרות עושרה של הספרות הקיימת בנוגע ללמידה, לא מוכרת התייחסות לתהליכי הלמידה בתצורות ייחודיות, כאלו שאינן במהות של ארגון, כמו המפגש בין הדרגים. ההנחה היא שבתצורות ייחודיות מסוג זה, שבהן מתקיים מתח בין שני הגיונות שונים - ההיגיון המדיני וההיגיון הצבאי - מתקיימת למידה בעלת מאפיינים אחרים ונדרשים תנאים ייחודיים להבטחת למידה אסטרטגית.

למידה אסטרטגית מושתתת על חשיבה מופשטת, אשר מחייבת יצירתיות וראייה כוללת ורחבה. בעולם הצבאי התפתחו בעשור האחרון ספרות ותשתית ידע בנוגע לחשיבה מסוג זה, ככלי הכרחי לשיפור דרכי ההתמודדות עם אתגרים צבאיים מורכבים המתפתחים בעולם של עימותים א-סימטריים, ולשיפור ההתמודדות של צבאות מדינותיים עם שחקנים לא-מדינותיים בדמות ארגוני טרור וגרילה. ספרות זו מזהה את החשיבה המופשטת כמושתתת על רעיון ה"עיצוב", תפישה אדריכלית להבדיל מתפישה הנדסית. רעיון ה"עיצוב" מחייב ראייה כוללת המתייחסת אל המערכה כאל גשטלט; התייחסות זו מאפשרת את עיצוב הרעיון המדיני ובעקבותיו את עיצוב הרעיון המבצעי "שלם כולל של רעיון ושלבים, עוד טרם ביצוע תהליך התכנון" (אלון, 2013: 9).

לעומת זאת, הניסיון הישראלי מצביע על החולשות והמגבלות של ייצור הידע של הדרג המדיני במפגשים עם הדרג הצבאי. "התבוננות בממשלות ישראל במשך עשרות שנים מעלה את החשש שהן היו חסרות ועדיין חסרות את יכולת הלמידה [...] בממשלות ישראל לא מתפתחת אסטרטגיה רלוונטית

בתחומי ביטחון, קונפליקטים אלימים ומלחמה" (תמרי, 2014: 4). דב תמרי מפנה לדו"ח שנכתב בשנת 1986 על ידי ועדת משנה לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת בראשותו של ח"כ דן מרידור, ובו נמתחה ביקורת חריפה על ממשלות ישראל הנמנעות מדיונים מעמיקים בשאלות של ביטחון לאומי. תמרי מוסיף: "ממשלה שאינה לומדת, נותרת מאחור אל מול השינויים במרחב" (שם).

בצבא קיימת מסורת למידה הבאה לידי ביטוי במבנה הארגוני (חטיבת המחקר, החטיבה לתכנון אסטרטגי, חטיבת המבצעים), בתהליכים (הערכת מודיעין, הערכת מצב, תכנון רב-שנתי והפקת לקחים) ובתרבות ארגונית המדגישה את הלמידה כחלק מהמקצועיות הצבאית. הדרג המדיני חסר את היכולות הללו ולכן נוצרת א-סימטריה של ידע לטובת הצבא. גם לאחר שנוצרו מבנים ונחקקו חוקים שהובילו להקמת המועצה לביטחון לאומי (המל"ל), רוב בעלי התפקידים הבכירים במל"ל הם פורשי מערכת הביטחון (לרוב מהצבא). המל"ל עסוק לרוב בעבודת מטה של ה"כאן והעכשיו", ונעדר יכולת לפיתוח תשתיות ידע המסוגלות לאתגר את תשתית הידע הצבאית. כתוצאה מכך אין אתגר אמתי במפגש בין הדרגים, והצבא נשאר סמכות הידע. תשתית הידע שהצבא מייצר ומפתח הופכת לנדבך המשמעותי ביותר בתשתית הידע ובתהליכי קבלת ההחלטות של הדרג המדיני (Michael, 2007b). את הפער הזה אפשר לצמצם בשיח משוכלל בין הדרגים, כזה המשמש כזירה המשמעותית לייצור ידע רלוונטי. הידע המתפתח אמור לאפשר בחינה מחדש של המטרות המדיניות ושל דרכי הפעולה הצבאיות, לצורך מימושן תוך הבטחת התאמה מרבית ביניהן.

הדרג הצבאי נוטה להתמקד בסוגיות טקטיות ואופרטיביות תוך הישענות על מנגנון התחקיר הצבאי לצורך פיתוח תשתית הידע המבצעי בין מערכות. אלא שמנגנון התחקיר בצבא מתאים ללמידה ברמה הטקטית והאופרטיבית, מכיוון שתכליתו היא לאתר את הפערים בין התכנון לבין הביצוע ולהפיק לקחים לגבי השינויים הנדרשים בדרכי הפעולה (במובן זה מדובר בלמידה פשוטה). מנגנון התחקיר אינו מתאים להתמודדות עם סוגיות אסטרטגיות ואינו משרת את פיתוח הידע והחשיבה בהקשרים מורכבים אלו (דוגמה לכך היא הפקת הלקחים ממלחמת לבנון השנייה, שיושמה במבצע "עופרת יצוקה" והובילה לנפגעים רבים בצד הפלסטיני ולדו"ח גולדסטון). התופעה מוכרת גם בצבאות אחרים, והתייחסותם של אלן וקוטס למקרה האמריקני מצביעה על כך:

המנהיגים הצבאיים ממוקדים בבעיות טקטיות ואופרטיביות שאינן קשורות להשגת המטרות האסטרטגיות של המנהיגות האזרחית. התמקדות בבעיות טקטיות שאינן תומכות בחזון האסטרטגי היא דוגמה מצוינת של טעויות שעושים מנהיגים צבאיים (Allen and Coates, 2009: 79).

ממצאים דומים מוצגים גם במחקר המקיף של מכון ראנד. במחקר נמצא כי הצבא האמריקני נוטה ללמוד לקחים טקטיים ואופרטיביים ממלחמות שבהן נלחם ומנסה להתאימם למלחמות החדשות, המחייבות הבנה אסטרטגית רחבה יותר וחשיבה "מחוץ לקופסה", מעבר לניסיון העבר. כתוצאה מכך אימץ הצבא האמריקני טכנולוגיות ששיפרו ניידות, שרידות, לוחמת לילה ונשק מדויק, אך המטה הכללי והממשל המשיכו להפגין אמביוולנטיות בנוגע להעדר מיומנות ומקצועיות בהיבטים הלא-לחימתיים והבלתי קונבנציונליים של המלחמה והעימות עם שחקנים לא-מדינתיים, וזאת למרות שכיחותם הגוברת (Robinson et al., 2014: xi).

הלמידה הנובעת מן התחקיר הצבאי מוגבלת במהותה ואינה ממצה באופן מספק את הממד הקוגניטיבי (Tetlock, 1990) בהקשר של אתגר הטרור, אשר מחייב למידה אבחנית מורכבת. למידה כזו נדרשת כל אימת שיש צורך לבחון אירועים אסטרטגיים ולנתחם, מכיוון שאלו חדשים ומשתנים במהותם והידע הקיים אינו בהכרח רלוונטי לצורך התמודדות עם המציאות החדשה (ליר, 1988). כמה תנאים צריכים להתקיים לשם למידה מסוג זה, ושני החשובים ביותר הם: (1) השקעת זמן; ו-(2) שבירת ההיררכיות הקיימות על מנת להבטיח חשיבה ביקורתית ויכולת הטלת ספק.

במרחב שיח ביקורתי המאפשר למידה מורכבת יש להתמודד עם המתח שבין מקורות התפישה הנוכחית והגיונה לבין התבוננות לעתיד. המתח נבחן בעזרת מקרי בוחן, זיהוי הכשלים והבנת הגורם לדריכה במקום. בתהליך מסוג זה יש להבחין בין שלוש רמות: הרמה התיאורית - תכנים; הרמה הביקורתית - פרשנות; והרמה הסינתטית - יצירה חדשה והשלכות. התוצר של למידה במרחב שיח כזה הוא היגיון אסטרטגי חדש ורלוונטי, הנוצר מאתגור של הנחות יסוד, תפישות, תכניות, מבנים ארגוניים ויכולות.² כדי להבטיח סביבת למידה שבה

² המחבר מבקש להודות לאל"מ (מיל') עינת גפנר, שהעמידה לרשותו את המצגת שבה היא עושה שימוש לצורך הוראת נושא הלמידה במפגש שבין הדרג האסטרטגי לדרג האופרטיבי בצבא.

מתקיימות שלוש הרמות חלה על הדרג הצבאי החובה להביע את דעתו, את מומחיותו ואת תשתית הידע שפיתח; ועל הדרג האזרחי חלה החובה להקשיב לעצת הצבא גם כאשר זו סותרת את האידאולוגיה שלו (Allen and Coates, 2009: 82).

למידה מורכבת, המוגדרת במקומות אחרים גם כחשיבה מערכתית, אינה קלה לעיכול, היא מערערת פרדיגמות ומבני שיח קיימים ומעוררת התנגדויות. כדי לחשוב מערכתית אי-אפשר לעסוק רק בתכנים (הרמה התיאורית), חייבים להגיע גם לשתי הרמות האחרות: הרמה הביקורתית-פרשנית ורמת הסינתזה - שהיא בעצם תפישה חדשה. הקושי להגיע לשתי הרמות הללו נובע, בין היתר, מתבניות שיח וממבנים ארגוניים קיימים המשעבדים את החשיבה. למעשה, תהליך יצירת הידע החדש הוא תהליך מעגלי המתחיל ממערכת קיימת, עובר למערכת מתהווה, משם למערכת רצויה וכשזו מתעצבת והופכת למערכת קיימת מתחיל התהליך מחדש. למידה אסטרטגית בתהליך מעגלי מסוג זה מגדילה את הסבירות לגיבוש תפישה המאפשרת מעבר מהסביבה האסטרטגית המופשטת אל הסביבה האופרטיבית המוחשית.

תהליכי למידה כאלו הם עיצוביים/אדריכליים ויצירתיים ומהותם בגיבוש תפישה; להבדיל מתהליך הלמידה הפשוטה בעל המאפיינים ההנדסיים, האופייני לשלבי התכנון ושנעשה באוריינטציה של יישום. זהו למעשה ההבדל בין problem solving ל-problem setting.

למעשה, אפשר להסביר אסטרטגיה במונחי למידה ולהציגה כפרקטיקה של למידה מערכתית, המאפשרת ניווט מושכל בסביבה מורכבת לצורך זיהוי של שינויים שהתחוללו, של היבטים בהתהוות ושל הפוטנציאל להשתנות. בסביבות דינמיות וטורבולנטיות דוגמת סביבת הטרור הג'יהאדיסטי, הפרקטיקה של הלמידה הופכת למסע אינסופי של פיתוח ידע.

למידה וייצור ידע הם אתגר אינטלקטואלי במהותם (Michael, 2007a), ומחייבים סוג מובחן מאוד של שותפות בין הדרג הצבאי לבין הדרג המדיני והסכמה חברתית לגבי מאפייניה. שותפות מסוג זה, הנחוצה לצורך התמודדות עם אתגרי הלחימה בטרור הג'יהאדיסטי, יכולה להתפתח באקלים המאפשר שיח פתוח ומתמשך בין הדרגים. שיח כזה הוא תנאי הכרחי לפיתוח תהליכי למידה, הניזונים מהמפגש הבלתי אמצעי שבין מתחים ובין תשתיות ידע, ואשר מאפשרים את בירור הדיקטטיבה המדינית והבטחת הרלוונטיות שלה למאפייני האתגר המתפתח. "ככל שאצל המנהיגות הפוליטית גוברת המבוכה בהבחנה בין הצלחה צבאית טקטית לבין ניצחון פוליטי, כך קשה יותר להתגבר על

ההתנגדות לבקר את מטרות המלחמה ודרכי הפעולה של הדרג המדיני" (Jeffery, 2015a). שיח מסוג זה מאפשר הבנה טובה ומדויקת יותר של האיום ושל היכולות שבידי הצבא והגדרה רלוונטית יותר של התכלית האסטרטגית, במציאות שבה "יעדים בעלי ערך אסטרטגי משתנים תדיר תוך כדי ביצוע המבצעים" (בנג'ו וסגל, 2014: 10).

ד. שיח סגור, שיח פתוח, תהליכי למידה ומשמעותם בנוגע ליחסי הדרגים

הניסיון ממדינות שונות, בעיקר ניסיונם של האמריקנים בעיראק ובאפגניסטן, מוכיח כי כל אימת שהשיח בין הדרגים התנהל ברוח ההבחנה ההיררכית המסורתית (שיח סגור) לא גובשה אסטרטגיה רלוונטית להתמודדות עם האתגרים המורכבים באותן זירות.

מדוע דברים התנהלו בצורה כה שגויה במלחמות של אמריקה בעיראק ובאפגניסטן [...] כוחותינו, הכוח הלוחם המצויד והיקר ביותר בהיסטוריה [...] ועדיין באופן חוזר ונשנה הובסו על ידי [כוח] מודרני פחות ומצויד הרבה פחות [...] בנקודה זאת אפשר לקבוע חד-משמעית שהצבא האמריקני נכשל בהשגת המטרות האסטרטגיות בעיראק (Fallows, 2015).

במקרים שבהם השכילו הדרגים לפתח שותפות ולשכלל את השיח ביניהם במובן של שינוי מבנה השיח והשטחתו (שיח פתוח), עוצבה אסטרטגיה שהובילה לתוצאות טובות יותר, שמשמעותן התאמה טובה יותר בין המאמץ הצבאי למטרה המדינית. ואכן, הלקח הראשון והחשוב מבין שבעה לקחים המוצגים במחקר המקיף של מכון ראנד נוגע בדיוק בסוגיה זו:

הקו המטושטש שבין מדיניות לאסטרטגיה מחייב את [דרג] האזרחים ואת הצבא להיות מעורבים בדיאלוג דינמי ואינטראקטיבי על מנת לייצר אסטרטגיה מוצלחת, אבל לרוב הם נכשלים בכך [...] אין התאמה בין המטרות, דרכי הפעולה והאמצעים, בעטיין של מטרות מדיניות שאפתניות מדי, דרכים לא רלוונטיות למימוש המטרות או אמצעים לא מתאימים (Robinson et al., 2014: xii–xiii).

המלחמות המודרניות מאופיינות כעימותים א-סימטריים, ומופעלות בהן אסטרטגיות של טרור וגרילה המקשות על הגדרת המטרה המדינית וההישג הצבאי. מצב זה דורש דפוסי חשיבה ותכנון כוללניים, מורכבים ומופשטים יותר, שאליהם מתייחס דודי אלון כ"עיצובים קוגניטיביים". תנאי הכרחי להתמודדות עם אתגר מורכב זה הוא "שיח פתוח ורחב, היוצר הרכבה בין רעיונות ונקודות השקפה שונות, דרך תחרות בין הרעיונות השונים" (אלון, 2013: 10). כאשר הדרגים מתקשים לייצר "עיצובים קוגניטיביים" רלוונטיים, השמרנות הצבאית וחוסר ההבנה המספקת של הדרג המדיני עלולות להוביל לשיטות לחימה בלתי רלוונטיות. כך, למשל, רואה את הדברים ח"כ עפר שלח:

מה שיש לנו זו שיטת לחימה שבה היחס בין מאמץ לאפקטיביות הוא בלתי אפשרי. אתה נכנס למלחמה בלי לדעת מה יעדיה, ואתה נלחם באופן שיביא אותך בעימות מוגבל לקווים אדומים, כתוצאה מתכנון לא ריאלי, הפעלה שמרנית מאוד של הכוח, חוסר ניסיון ובעיות מקצועיות (אצל הראל, 2015).

יחסי גומלין בין הדרגים שיעוצבו על ידי שימור המתכונות ההיררכית והשמרנית, הגורסת הפרדה מוחלטת בין הצבאי למדיני, יצמצמו את מרחב השיח בין הדרגים. במציאות של מרחב שיח מצומצם בין הדרגים לא יוכל הדרג המדיני לממש את מהות הפיקוח האזרחי על הצבא, במובן של התאמת המעשה הצבאי לתכלית המדינית והבטחת עליונות החשיבה המדינית על פני החשיבה הצבאית (Michael, 2009). בה בעת עלול להתקבע הטשטוש שבין הפיקוח האזרחי על הצבא לבין הפיקוח האזרחי על הצבאיות, במובן של עצם השימוש בכוח לצורך פתרון בעיות פוליטיות, ברוח ההבחנה של יגיל לוי (Levy, 2015). לעומת זאת, בכל מקרה שבו מקפיד הדרג האזרחי לשתף את הדרג הצבאי ולחשוף בפניו את כוונותיו האסטרטגיות, הדרג הצבאי מציג את תמונת המציאות על בסיס הבנתו ותשתית הידע שפיתח, מה שמאפשר לדרג האזרחי לבחון את הרלוונטיות של כוונותיו האסטרטגיות ולעדכן (Allen and Coates, 2009: 79).

בהתייחסותנו למושג "שיח" או "מרחב השיח" חשוב להבחין בין תהליך (שיח) סגור, המאופיין בדיונים והצגת חלופות במסגרת תהליך קבוע ומובנה או טקס (למידה טקטית/פשוטה), לבין תהליך (שיח) פתוח ומתמשך, במבנים ובמאפיינים המתעצבים אד הוק על פי הקשר וצורך. תהליך פתוח הוא שיח של אתגור ידע קיים באמצעות חשיבה מחודשת על תבניות מושגיות (לניר, 1988; Tetlock, 1990) ועל תפישות קיימות (למידה אבחונת/אסטרטגית/מורכבת). אתגור מסוג זה נוצר בשל התנגשות בין הגיונות קיימים וגיבושם להיגיון חדש.

נדמה כי סוג כזה של למידה לא התקיים במהלך מבצע "צוק איתן". למרות המספר הרב (27) של דיוני הקבינט המדיני-ביטחוני במהלך המבצע, הרושם המתקבל הוא שהשיח בין הדרגים היה שיח סגור עם המאפיינים המסורתיים והטקסיים של מבנה ותפקידים:

למרות אינספור הדיונים, הקבינט ככל הנראה לא ניפק תובנות אסטרטגיות חדשניות וראויות במהלך המבצע, וכנראה שיש קשר בין מתודולוגיות הפעולה והתוצאה הנראית לעין [...] כדי לקדם למידה צריך להביא תוצרים שמעודדים המשך למידה, ולא תכניות פעולה סגורות שמתוכנן צריך לבחור (הכהן, 2014).

ה. מדוע מרחב שיח פתוח? ההיגיון והבסיס התיאורטי במבחן הניסיון

להבדיל ממרחב שיח סגור, מרחב שיח המתנהל כהליך פתוח מאפשר למקבלי ההחלטות לפתח מערכת מושגים חדשה ומעודכנת ותשתית הכרחית למערכת פרשנית רלוונטית (לניר, 1999) במציאות משתנה: "לא עמדה אחרת נדרשת למקבל ההחלטות, אלא מערכת פרשנית רחבה וטובה יותר" (הכהן, 2014). מערכת פרשנית רחבה וטובה יותר מחייבת שחרור מקיבוען ומהיצמדות למבני ידע קיימים (Tetlock, 1990). שיח פתוח מאפשר מעבר לעולמות מדומיינים, המאפשרים עיצוב מבנים קוגניטיביים חדשים הנחוצים לצורך בחינה שונה וביקורתית של הידע הקיים שלנו על אודות התופעה-האתגר.

מבחינת הלמידה, נקודת הפתיחה היא באינטגרציה בין ההיגיון המדיני להיגיון הצבאי, אשר יכולה להוביל לפיתוח תשתית ידע חדשה ולעיצוב של מדיניות חדשנית ורלוונטית יותר. במקרים רבים הדרג האזרחי חסר את הניסיון ואת הידע בנוגע למורכבות האסטרטגיה הצבאית והתכנון האופרטיבי. דרך מומלצת להתמודדות של הדרג המדיני עם פער זה מוצעת במודל של "שותפות מכוונת מטרה" (targeted partnership) שהציגה רבקה שיף (Schiff, 2012). מודל זה נותן למומחים הצבאיים מרחב גדול יותר להצגת מומחיותם, וכך יכול הדרג המדיני לעצב אסטרטגיות חלופיות יעילות ורלוונטיות יותר.

המחקר של מכון ראנד מדגיש את חשיבותו של השיח האינטראקטיבי (הפתוח במונחי מאמר זה) בין הדרגים. המונח שבו נעשה שימוש הוא דיאלוג, ובמובן זה הוא מושג מצומצם יותר ממושג השיח. ההתייחסות גם ממוקדת

במידע ואינה מפתחת דיון מעמיק בנושא הלמידה, אך הניתוח וההמלצות בהקשר זה מחזקים את הטענה בנוגע לשיח הפתוח ולתהליך למידה אסטרטגית:

התהליך הנוכחי אינו מייצר אסטרטגיה רלוונטית באופן שגרתני [...] מדינאים נדרשים לקיים דיאלוג אקטיבי עם הצבא ועם מקורות מידע אחרים כדי לדווח על ניתוח המצב, כמו גם כדי לפתח מטרות מדיניות ריאליות. התהליך האינטראקטיבי חייב להימשך באמצעות פיתוח חלופות [...] עיצוב האסטרטגיה מרוסן גם מכיוון שאין תהליך אזרחי-צבאי ממוסד, שיכול לזהות באופן קפדני הנחות, סיכונים, תוצאות אפשריות ואפקטים מהמעלה השנייה [...] העדרו של תהליך כזה מונע התאמה של האסטרטגיה בזמן הנכון כמענה להתפתחות של האירועים ולהבנתם (Robinson et al., 2014: xiii).

החשיבה הצבאית, לעומת זאת, ממוקדת באיומים: "ללא התייחסות לאיום, אמתי או מדומה, אין לצבאות בסיס לקיום ולפעולה" (תמרי, 2011: 1). אם הדרג המדיני לא יהיה ער דיו למאפיין זה, ייתפש האיום הביטחוני כחמור וכמוחשי יותר מאיומים אחרים (דמוגרפיים, חברתיים, פוליטיים; Michael, 2009). מאחר שהתוצאות האפשריות של התממשות האיום נתפשות כקרובות וכמידיות יזכו דרכי החשיבה והפעולה של הצבא להעדפה, העלולה להיות בלתי מעורערת (תמרי, 2011: 1).

המקרה הישראלי מוכיח כי לאורך שנותיה של מדינת ישראל צה"ל אמנם לא ערער על כפיפותו הפורמלית לדרג המדיני, אך בה בעת הצליח למצב את עצמו בעמדת יתרון בולטת, תוך מימוש "הדומיננטיות שלו על הממשלות באמצעות הידע המוסדי שהוא פיתח ואימץ בכל תחומי הביטחון הלאומי והפעלת הכוח הצבאי" (שם, 2). מעמד זה ניזון במהלך השנים ממיתוס ההצלחה ומדימויו של הידע הצבאי כיצירתי, מאלתר ואינטליגנטי, אך בהתבוננות ביקורתית אפשר לזהות בין ההצלחות גם כישלונות.

בנקודה זו משיקות מסקנותיו של תמרי למסקנותיה של שיף: שניהם מדגישים את נחיצותה של הסתכלות ביקורתית, המחייבת התייחסות לסביבה הצבאית ולסביבה המדינית כסביבה אחת, שבה נדרשת חשיבה ופעולה אחידה ומתואמת של שני הדרגים (שם, 3). הבחנותיהם של שיף ותמרי, העולות בקנה אחד עם הרעיונות המוצגים במודל "מרחב השיח" (Michael, 2007a), הומחשו במהלך מבצע "צוק איתן". הקושי של הקבינט למזג בין שתי הסביבות ולפתח

תובנות אסטרטגיות חדשניות נבע מליקויי יסוד מובנים בעבודתו, המושפעים, בין היתר, מדפוס היחסים בין הדרג האזרחי לדרג הצבאי בישראל. למעשה מדובר בשכפול של תופעה או של דפוסי פעולה מוכרים של דיוני הקבינט מאז מלחמת יום הכיפורים ועד היום, שעליהם מצביע גיורא איילנד, לשעבר ראש אג"ת וראש המועצה לביטחון לאומי, שהיה שותף לדיונים רבים מסוג זה (איילנד, 2014).

לטענת איילנד, "הישענות של שרים רק על המידע ששר הביטחון והרמטכ"ל בחרו להציג בישיבות פורמליות מייצרת מצב מסוכן של חשיבה קבוצתית והתבססות מוגזמת על קונספציות קיימות". מרבית הזמן בדיוני הקבינט מוקדש להצגת מידע מודיעיני ולעדכון אופרטיבי ו"מעט מדי זמן מוקדש לשאלה מה נכון לעשות". איילנד מדגיש את הבעיה המתודולוגית והמהותית הנוצרת כאשר חברי הקבינט מתבקשים לאשר או לדחות תכנית המוצעת על ידי הצבא, ותוהה: "מי אמר שזהו כל מרחב האפשרויות?" הוא מזכיר מפני מלכודת הפרטים הקטנים שאליה נופלים חברי הקבינט המתמקדים בשאלות לגבי התכנית המוצעת. במקרה כזה נוצר הרושם השגוי כאילו מדובר בדיון "יסודי", אך כשמדובר ברמה האסטרטגית "עיסוק בפרטים גורר את הדיון לשטחיות" (איילנד, 2014). למעשה מדובר בשיח שאפיינתי במאמר כשיח סגור עם מאפיינים של ריטואל.

לכאורה זה הגוף שמנהל את המלחמה. בפועל, הוא ריק מתוכן. זו קליפה ששום דבר חשוב לא עובר דרכה [...] אין להם שום דרך לאסוף מידע באופן עצמאי, ואחר כך לעבד אותו לתובנה, למעט בהזנה תוך ורידית מאמ"ן. הם מקבלים מידע, אבל אין להם שום דרך להפוך אותו לידע, שיעזור להם לקבל החלטה (עפר שלח, אצל הראל, 2015).

בהקשר של מבצע "צוק איתן" חשוב להבחין בין מליאת הקבינט המדיני-ביטחוני, המורכבת משמונה שרים ועוד שני משקיפים, לבין "השלישייה" (ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל, שהוסמכו על ידי הקבינט לפעול ברוח החלטות הקבינט), שעבדה באופן צמוד והרמוני הרבה יותר תוך שהיא נשענת על מטות מקצועיים (בעיקר המטכ"ל והמל"ל באופן מוגבל יותר). נדמה שהשיח ברמת השלישייה היה פתוח יותר ואפשר תהליכי למידה מורכבים יותר בהשוואה לדיוני הקבינט, שבהם התמקדו בפרטים טכנו-טקטיים ולא בחלופות אסטרטגיות. בשיח של "השלישייה" עוצבו והונחו ההגיונות והעקרונות המנחים לעיצוב החלופות. אלו הובילו להגדרת מטרות מוגבלות למבצע, באופן שעורר ביקורת מצד חברי הקבינט (בעיקר שר החוץ ליברמן ושר הכלכלה בנט), שלא היו שותפים לתהליך והמשיכו לתמוך במטרות רחבות ומרחיקות לכת יותר.

במובן זה אין חפיפה בין הצגת חלופות לבין תהליך למידה של ממש. כדי לקדם את הלמידה של סוגיות סבוכות ומורכבות הדיון האמתי צריך לעסוק:

לא בפרטי התכנית המוצעת, אלא בבחירה של הדרך הנכונה בין כמה אפשרויות. השרים עסקו בפרטים [...] ומעט מדי זמן הוקדש לדיון יסודי בשאלות אסטרטגיות כמו זהות האויב, מטרות המבצע או ההישג האפשרי של החלופות השונות (איילנד, 2014).

שיף מציגה את שר ההגנה רמספלד כדוגמה לבעייתיות בהיצמדות למודל ההפרדה הפורמלי של יחסי הדרגים וכמי שדיכא שיח פתוח. לעומתו מתארת שיף את מודל הפעולה של הגנרל פטראוס, שבחר שלא להדיר מומחים ודעות שונות. הוא מיזג בין מומחים מתחומי ידע שונים, וביניהם אנשי צבא, אנשי מחלקת המדינה ואנשי מודיעין, ויצר מרחב שותפות שעודד ויכוח נמרץ ודיון מעמיק (בשיתוף פעולה של מזכיר ההגנה גייטס) בכל הנוגע לדרכי ההתמודדות עם ההתקוממות האלימה (Schiff, 2012). התוצאה הייתה מרחב שיח שאפשר לקציני הצבא לספק למעצבי המדיניות עצות מועילות. למעשה, "שותפות מכוונת מטרה" היא הפורמליזציה של תהליך למידה וייצור הידע הרלוונטי באמצעות השיח הפתוח והאיכותי בין הדרגים.

מאז פטראוס פיתח הצבא האמריקני תחום ידע נוסף המוגדר כ"מרחב האנושי" (human terrain). הצבא מקפיד להסתייע במומחים מתחומי ידע שונים ובכלל זה באנתרופולוגים ובסוציולוגים, המתמחים בתרבות. כל אלו מקנים לצבא מודעות תרבותית המסייעת לו לשפר את הבנתו את הסביבה החברתית-תרבותית בזירות הפעולה בעיראק ובאפגניסטן. הבנה מסוג זה היא ידע ייחודי, "מודיעין תרבותי" (Michael and Kellen, 2009), המאפשר להבין טוב יותר מה מניע את השחקנים בזירה, מה חשוב לאוכלוסייה המקומית וכיצד אפשר לתמוך בה באופן שיפחית את תמיכתה בגורמי הטרור. "ללא הקול המקצועי הזה [...] עלול האימפקט האסטרטגי [השלילי] להיות משמעותי" (Allen and Coates, 2009: 78). לפיכך, הכרחי שקולם של המקצוענים הצבאיים יישמע ויילקח בחשבון בתהליכי קבלת ההחלטות ולצורך בירור המדיניות ועיצוב דירקטיבה רלוונטית (שם, 85). קול זה יכול להפוך לתשומה משפיעה רק באמצעות דיאלוג בין הדרגים, המעודד שיח עמוק ומשמעותי שיכול להוביל לעיצוב מדיניות ואסטרטגיה צבאית יעילה ורלוונטית (שם, 76).

במציאות הישראלית מוכרת תופעת ה"חורים השחורים" בתשתית הידע של ממשלות ישראל בכל הנוגע להתפתחויות במרחב: "ממשלות ישראל אף אינן מפתחות ידע מסודר. הן לא בנויות לשם כך, וגם לא שואפות לכך. אנחנו

מתמקדים בבעיות שכבר ניצבות בפנינו ולא בסביבה שבתוכה הן התפתחו, גם לא בתנועה מהעבר להווה ולעתיד" (תמרי, 2011: 4-5). תשתית הידע נבנית בעיקרה על ידי הדרג הצבאי, וכדי להבטיח שיח פתוח איכותי וביקורתי "צריך לפתוח את הקבינט, בהגדרה, כך שתהיה לו נגישות לאנשים ולגופים שיש להם דעות מנוגדות ופרספקטיבה שונה מזו של מערכת הביטחון" (עפר שלח, אצל הראל, 2015).

התמודדותן של דמוקרטיות עם הטרור הג'יהאדיסטי היא אתגר מורכב ורב-ממדי. אירועי הטרור שהתרחשו בפאריס בינואר 2015 מייצגים במובהק את המורכבות הרבה הכרוכה בהתמודדות עם טרור ג'יהאדיסטי מבית, כזה המבוצע על ידי אזרחי המדינה שהתנדבו לארגוני ג'יהאד, אומנו וחזרו למולדתם חדורי אידיאולוגיה הקוראת תיגר על ערכי היסוד של מדינתם. למול אתגרים מורכבים כאלו נדרשת "שותפות מכוונת מטרה" המעצבת מבנה שונה של תהליכי קבלת החלטות - מבנה גמיש יותר של יחסים ושיח בין הדרגים המאפשר עיצוב אסטרטגיה רלוונטית יותר, אשר מספקת מענה רלוונטי להתמודדות עם איום בכמה זירות שיש לו השלכות על ביטחון המדינה ואזרחיה, כמו גם על ערכי היסוד שלה. הניסיון האמריקני בהתמודדות עם המדינה האיסלאמית מעיד על העדרה של אסטרטגיה רלוונטית. ואכן, בשנה האחרונה נשמעת ביקורת רמה ונוקבת בסוגיה זו בקרב מלומדים ואנשי מעש אמריקנים, לרוב ממכוני מחקרי מדיניות בולטים. אחת הדוגמאות המפורטות והמרתקות לכישלון האסטרטגי האמריקני בהתמודדות עם המדינה האיסלאמית מובאת בעדותו של מייקל אייזנשטדט בפני ועדת הסנאט האמריקני (Eisenstadt, 2015a) ובמאמר מפורט שפרסם מכון וושינגטון (Eisenstadt, 2015b).

מבנה יחסים גמיש יותר בין הדרגים מחייב שינוי בהבחנות הדיכוטומיות המוכתבות על ידי הגישות או התיאוריות הנורמטיביות. דאגלס בלנד פיתח את המושג "אחריות משותפת" כבסיס למבנה שונה של יחסי גומלין בין הדרגים (Bland, 1999). בדומה לבלנד גם גרשון הכהן, אלוף בצה"ל ומפקד המכללות הצבאיות לשעבר, מציע לשבור את ההבחנה הנוקשה שבין דרג צבאי לבין דרג מדיני, "לא מתוך בלבול בתפקידים שלהם, אלא מתוך הנשיאה המשותפת שלהם באחריות" (מצוטט אצל הכהן, 2014). הכהן גורס כי חלוקת האחריות, בין משפטית ובין תיאורטית, פוגעת ביכולת החשיבה המערכתית. להבנתו, אחריות משותפת היא תנאי הכרחי לפיתוח למידה משותפת וממושכת: "רק מתוך למידה משותפת בזמן אמת ניתן גם לפרוץ את מחסום הקיבעון ששולט

בכיפה של קבלת ההחלטות הישראלית ברוב ימות השנה וביתר שאת בשעת חירום" (שם).

שבירת ההבחנה הנוקשה בין הדרגים מובילה להשטחת המבנה ההיררכי והדיכוטומי, המוכר כמודל הנורמטיבי בתיאוריות המסורתיות של יחסי דרג אזורי-דרג צבאי. המודל הנורמטיבי מדגיש ומעצים את חשיבותם של מבנים, תהליכים והגדרות תפקיד, ולכן אינו מאפשר באמת את התנאים ללמידה מהותית. מבנה כזה של מפגש ושיח בין הדרגים מדכא את המהות האינטלקטואלית של השיח הנדרש לצורך התמודדות עם אתגרים מורכבים כדוגמת אתגר הטרור. המהות האינטלקטואלית יכולה לבוא לידי ביטוי במפגש בין מדינאים לאנשי הצבא, שבו "יש היררכיה אבל לא בחשיבה" (תמרי, 2011: 7). המפגש אמור לאפשר הבנות בין "הקצה של הדירקטיבה הפוליטית המופשטת והקצה של הפרקטיקה [הצבאית]" (שם).

עיצובו של מרחב אינטלקטואלי מן הסוג הזה מתחייב גם בשל הטיה תפישתית שהתפתחה בעידן "המלחמות החדשות". בעידן זה נדמה שאפשר למנף יכולות טכנולוגיות ונשק מדויק לצורך פיתוח והפעלה של כלים צבאיים בעלי ערך מבצעי גבוה, שמאפשרים להשיג יעדים אסטרטגיים. ההטיה התפישתית הזו יצרה, לכאורה, "גמישות אסטרטגית רבה יותר בהפעלת הכוח" (בנג'ו וסגל, 2014: 6), אלא שברבות השנים התברר שאותה גמישות לא הושגה; מה שקרה הוא שיבוש "האיזון בין הפעלת האש המדויקת לבין התמרון - שיבוש שהוביל לבעיות מבצעיות (יש אף שיאמרו חמורות) בכל ממדי הלחימה" (שם). שיבוש זה הקשה מאוד על ההתאמה בין המעשה הצבאי לתוחלת המדינית המצופה והוא מייצג פער משמעותי בין הדירקטיבה הפוליטית לפרקטיקה הצבאית.

דרך אפשרית להתמודד עם שיבוש זה היא שימוש במודל הפעולה ששיף מציעה כמודל גמיש וזמני למול צורך או מטרות מדיניות מוגדרות. במקרה הישראלי הוא עשוי להתברר כמודל הנדרש באופן קבוע, לאור ריבוי האתגרים הביטחוניים שמדינת ישראל צריכה להתמודד עמם. במקרה האמריקני אפשר לבדד אתגרים, המתקיימים לעתים רחוק מן המולדת, ולהגדירם בזמן ובמרחב. לעומת זאת, במקרה הישראלי מדובר במציאות מתמשכת של אתגרים ביטחוניים מורכבים בסמיכות מידית לגבולות המדינה ובתוכה, המערבים באופן מוחשי מאוד את החברה האזרחית כולה. על אלו יש להוסיף את ההבדל המהותי בגודלה של האוכלוסייה ובמודל הצבא. מאחר שצה"ל, בניגוד לצבא המקצועי בארה"ב, הוא "צבא עם" המושתת על גיוס חובה ושירות מילואים, הרי שפעולות צה"ל נוגעות במישרין כמעט לכל אזרח בישראל. לפיכך, עיצוב

מרחב שיח פתוח ורלוונטי בין הדרגים הוא אתגר מורכב, המחייב לגיטימציה אזרחית חברתית רחבה.

ו. חסמים בפני שיח פתוח, למידה מורכבת ותנאים לעיצוב מרחב השיח הרלוונטי

שיח פתוח ואיכותי בין הדרגים מחייב שותפות מבוססת אמון ביניהם. שורה של חסמים ומתחים מובנים מקשים על היווצרות שיח כזה, לא רק בישראל אלא בדמוקרטיות בכלל. את החסמים אפשר לסווג לארבע קטגוריות עיקריות: חסמים מהותיים, חסמים מבניים, חסמים תהליכיים וחסמים תרבותיים. חסמים מהותיים נוגעים לכישורי המנהיגות של הדרג המדיני, לאילוצים ולמגבלות התמרון המדיני שלו, בעיקר בשל הקושי בהגדרת המטרות המדיניות והצורך בלגיטימציה פנימית וחיצונית. חסמים מבניים הם אלו הקשורים במבנים הארגוניים ובהיבטים הפונקציונליים של הצבא ושל הממשלה וגופי הסמך המקצועיים שלה. חסמים תהליכיים קשורים לאופן התנהלות המפגש בין הדרגים ולמאפייני השיח שביניהם, ולהשפעתם של אלו על תהליך הלמידה. חסמים תרבותיים הם אלו המשקפים את השפעתה של התרבות הארגונית והתרבות הפוליטית על המפגש בין הדרגים. על כן, שיח פתוח, המאפשר למידה מורכבת ומתאפיין בתרבות אינטלקטואלית של פתיחות, הטלת ספק, סקרנות וחקר, אינו דבר מובן מאליו.

חסמים אלו יוצרים מתיחות לנוכח האילוצים הפוליטיים המושתים על הדרג המדיני. במקרה הישראלי, המשטר הקואליציוני מחייב פשרות וחיים פוליטיים משותפים גם בין מפלגות בעלות אידיאולוגיה מדינית שונה ואפילו סותרת (מפלגות "התנועה" ו"הבית היהודי" הן דוגמה לשתי מפלגות שהיו באותה קואליציה למרות ניגוד קיצוני ביניהן ופערים שאינם ניתנים לגישור). מצב זה מוביל ל"עימות פנימי בין חברי הממשלה על אודות האסטרטגיה והמדיניות לעתיד הקרוב והרחוק [ש]עלול להביא לפירוק הממשלה" (תמרי, 2011: 4). עימות זה מחריף כשמתייחסים לאחריות הגוברת של המנהיג לעיצוב מציאות, מכיוון ש"המנהיג, בניגוד למקבל ההחלטות, לא רק בורר חלופות, הוא מעצב מציאות" (הכהן, 2014), ואכן, זה ייעודו המשמעותי של הדרג המדיני בכלל ובהתמודדות עם אתגר הטרור הנוכחי בפרט.

מאפייני המבנה הפוליטי והתרבות הפוליטית בישראל מחייבים ראשי ממשלה בישראל להשקיע מאמץ אינסופי בתחזוקת הקואליציה בראשותם. לרוב יתקשה ראש הממשלה לחשוף את כוונותיו האמתיות ולהציג דירקטיבה מדינית ברורה או שינוי בעמדות יסוד. הוא יחשוש מהדלפות ויעדיף לשמור על עמימות כדי שלא לערער את יציבות הקואליציה ולהקים עליו מבקרים ומתנגדים מבית (בן מאיר, 1987: 117-154; Freilich, 2012). מצב זה אינו מאפשר ניהול שיח פתוח, ביקורתי וספקני, ובהעדרם של אלו לא יתאפשר תהליך למידה משמעותי.

הדרג המדיני חייב לדעת מתי אינו יכול לקבל החלטות מכיוון שתשתית הידע שלו אינה מספיק מפותחת או רלוונטית. חשוב מכך, הדרג המדיני צריך להיות מסוגל לחולל למידה (דוגמת בן-גוריון והסמינרים של 1947 ו-1953, וראו בהמשך). הסיכוי שתהליך למידה אכן יתממש נמוך "כל עוד לא תשתנה השיטה הפוליטית בכללותה" (תמרי, 2011: 6). השיטה הפוליטית הקיימת מנציחה את הדומיננטיות הצבאית, אלא שראוי לבחון "האם צה"ל והידע שהוא מביא לביטחון, למשברים ולמלחמות יש בו כדי לפצות על חולשת הממשלות בתחום הביטחון והמלחמה" (שם).

המציאות הישראלית מאתגרת במיוחד מכיוון ש"הצבא הוא הישות היחידה בישראל העוסקת דרך קבע בפיתוח שיטתי של ידע אודות מלחמות אפשריות וסכסוכים אלימים" (שם, 5). לעומת זאת, בדרג המדיני לא מתפתח ידע רלוונטי בהיקף ובעומק הנדרשים ולכן ממשלות בישראל מוצאות עצמן, לא אחת, מופתעות. הסיבה להפתעות אלו "[אינה] העדר התרעה מודיעינית, אלא בגלל שהממשלה תהיה חסרת בסיס תבונה המבוסס על ידע, שהוא התנאי ללמידה המבהירה מציאות מתהווה" (שם).

אף על פי שהצבא בישראל עוסק בפיתוח שיטתי של ידע, הרי שמאפייני הידע המתפתח מושפעים מהתרבות הארגונית הצבאית, שהיא אנטי-אינטלקטואלית במהותה בשל אופייה האופרטיבי (דיקסון, 1979; Ben-Shalom and Shamir, 2011). עולם הידע הצבאי המתפתח אינו מספק בהכרח את הכלים הנדרשים ליישוב המתח בין המבנה הארגוני הצבאי לבין דוקטרינת הפעלת הכוח הצבאי ומהות ההישג הצבאי הנדרש (תמרי, 2011: 7). האוריינטציה הביצועית של הצבא והנטייה להתאים את תפקודו לתבניות פעולה ומבנים קיימים מקטינות את הסבירות לקיום תהליכים מורכבים של למידה ואבחנה.

האתגר של שני הדרגים, המדיני והצבאי, טמון ביכולת למזג את ההיגיון המדיני עם הפרגמטיות של הלחימה. העדרו של מיזוג זה בשיח בין הדרגים מסביר את רדידות השיח ביניהם ואת הנטייה לטקטיזציה של האסטרטגיה במונחי הרכבי (הרכבי, 1994). הקיפאון שנוצר כתוצאה מכך מדגים כמה קשה להתמודד עם המתח שבין הנטייה לשמור על יציבות ולהיצמד למוכר ולידוע, לבין הצורך להתמודד עם שינוי. האתגר הניצב בפני הדרגים הוא למצוא את הגשר "בין השאיפה ליציבות לבין שינויים, אלה שאנו יזמנו, אלה שיזמו אחרים ואלה שנסיבות לא צפויות גרמו להם" (תמרי, 2011: 7).

מתח נוסף, הנגזר מן ההבדלים הבסיסיים שבין מאפייני המוסד הצבאי לבין מאפייני המוסד הפוליטי, הוא המתח שבין החשיבה המדינית לבין החשיבה הצבאית. יהושפט הרכבי עסק בסוגיה זו בהרחבה, בהבחינו במאפייני היסוד של כל אחת מצורות החשיבה תוך הדגשת המתח או הניגוד ביניהן: "החשיבה המדינית והחשיבה הצבאית שונות בדרכיהן ובמגמותיהן, החשיבה המבצעית עוסקת באירוע - המבצע, והיא מקוטעת יותר, ואילו החשיבה המדינית עוסקת בתהליך, בזרם ההיסטורי ובתוצאות ההיסטוריות" (הרכבי, 1994: 511).

שיח איכותי בין הדרגים אמור למנף את השונות ביניהם ולנצל את המתח שבין שני סוגי החשיבה לצורך יצירת ידע חדש. במקרים שבהם תשתית הידע של הדרג המדיני אינה מפותחת דייה והדרג הצבאי הבכיר מזהה סוג של "חוסר אוניס אסטרטגי" (Michael, 2007b: 436) בחשיבה של הדרג המדיני, או "ריק", כהגדרתו של משה יעלון, שהתייחס למאפייני השיח בין הדרגים בתקופתו כרמטכ"ל (Michael, 2007b: 437), נוטה הדרג הצבאי "להשתלט" על השיח ולסגל לעצמו מאפיינים של חשיבה מדינית. נטייה זו אופיינית מאוד לדרג הצבאי הבכיר בישראל, בין היתר בשל תחושת אחריות מפותחת ומסורת של "התפשטות תפקודית" (בן-אליעזר, 1995: 291-301). במקרה כזה עלולה החשיבה הצבאית לאבד מחדותה וממיקודה, מה שישפיע על מפלס המוטיבציה של הדרג הצבאי להילחם. במציאות כזו נחלש המתח שבין הצבאי למדיני ואיכות תהליך הלמידה נפגמת.

התרבות הארגונית הצבאית מושתתת על תהליכי תכנון סדורים וארוכי טווח למול תרחישי איום מוגדרים. התוצאה היא אסטרטגיות ודוקטרינות להפעלת הכוח שעל בסיסן מתנהלים תהליכי בניין הכוח וההתעצמות של הצבא ותכניות האימונים. לעומת זאת, התרבות הארגונית הפוליטית מכוונת יותר ל"כאן ועכשיו", מתאפיינת בהתמודדות עם אילוצים ואירועים והיא פרואקטיבית פחות במהותה. שונות זו הופכת לחסם בכל הקשור לשינוי

מאפייני השיח בין הדרגים. כאשר הממשלה צריכה להגיב לאירוע אלים אין לה אלא להישען, ברוב המקרים, על תשתיות הידע של הדרג הצבאי.

תרבויות ארגוניות אלו מקבעות דפוס של מפגש המתנהל במתכונת קבועה ומוגדרת ובו הגדרה ברורה וחדה של תפקידים. המפגש הופך לטקס המבנה מבנה קוגניטיבי, המשפיע על אופי תהליך הלמידה ועל תוצריו (Tetlock, 1990; Levy, 1994). לרוב מדובר בטקס המרסן את החשיבה ומגביל אותה למסגרות מוגדרות, המצמצמות את התשתית המושגית המפרשת ואת מרחב החלופות לבחינה. מתכונת זו מייצרת קיבעון ואינה מאפשרת יצירת פורמציות אד-הוקיות של מפגש בין הדרגים, אשר מאפשרות פיתוח מבנים קוגניטיביים אלטרנטיביים כבסיס ללמידה מורכבת, הנדרשת ומותאמת להתמודדות עם אתגר מורכב דוגמת המאבק בטרור הג'יהאדיסטי.

אחד החסמים הבולטים בפני שיח פתוח בין הדרגים הוא הנטייה להתייחס לבעיות, ברוב המקרים, כאל בעיות טכניות המחייבות התאמה (למידה פשוטה). אלא שבעיות מורכבות מחייבות הכרה בכך שאינן מבין את הבעיה ולכן נדרש תהליך למידה משמעותי (למידה אבחונית מורכבת). אחת הסיבות המרכזיות לקושי במעבר מתהליך למידה פשוטה ללמידה אבחונית/אסטרטגית מורכבת היא הטיות מובנות בארגונים, בעיקר גדולים, ממוסדים ושמרנים (כדוגמת צבאות וממשלות), ביניהן התייחסות מודגשת לרכיבים, קיבעון של מבנים קיימים ואשליית הלימוד מניסיון. הטיות אלו ואחרות, לצד הקושי לתכנן מערכה באופן מלא מהתחלה עד הסוף, מקשות על תכנון וביצוע של פעולות למול אתגרים מורכבים כדוגמת המאבק בג'יהאד. מכיוון שמרגע שהתחילה מערכה נוצרת אינטראקציה עם המערכת היריבה, נוצרת דיאלקטיקה המחייבת למידה והבנה של השינוי והתאמה.³

חשוב להתייחס גם לקושי הנובע ממשאבי זמן וקשב מוגבלים של הדרג האזרחי בגין המשימות והאתגרים שאתם עליו להתמודד: "הלמידה בהכרח דורשת זמן ומשאבים מערכתיים יקרים (בעיקר מהדרגים הניהוליים), ועל כן קשה כל כך לקדם למידה ברמה האסטרטגית (או שאין זמן או שאין קשב)" (הכהן, 2014). התמודדות עם אתגר אינטלקטואלי מחייבת תהליכים, מבנים ארגוניים ושותפים רלוונטיים, ובעיקר תרבות אסטרטגית ייחודית המייחסת חשיבות לספק ולחקרנות - ואלו מחייבים זמן וקשב.

³ ההשראה לפסקה זו שאובה ממצגת ההדרכה של אלי"מ (מילי) עינת גפנר.

סוגיית המנהיגות מחייבת בחינה מעמיקה יותר (שאינה מתאפשרת במאמר זה בשל קוצר היריעה) מכיוון שנדמה שיש בה כדי לאפשר שינוי במאפייני השיח בין הדרגים. הדוגמה המובהקת לכך היא המקרה של בן-גוריון, שפרש מעיסוקיו השוטפים בשנים 1947 ו-1953 לשם קיום הסמינרים. מטרת הסמינרים הייתה פיתוח משמעותי של תשתית הידע, והם הובילו לפיתוח תפישת מבנה צה"ל והפעלתו במלחמת העצמאות (1948) ולגיבוש תפישת הביטחון הישראלית (1953), שעמדה במבחן השנים ועיקריה הם עדיין התשתית הרעיונית של תפישת הביטחון כיום. גם בצה"ל ניתן להצביע על מפקדים בכירים שהובילו בכוח מנהיגותם שינויים עמוקים בכל הנוגע לתהליכי חשיבה, הערכת מצב ופיתוח ידע. אחד הבולטים הוא משה יעלון, בכהונתו כאלוף פיקוד המרכז, כסגן רמטכ"ל ואחר כך כרמטכ"ל (Michael, 2007b).

תנאי הכרחי נוסף הנדרש לעיצוב מרחב שיח פתוח הוא תפישת של "אחריות משותפת", שהיא נחלת שני הדרגים ואשר מתורגמת לפרקטיקה ומגובה בלגיטימציה ציבורית. בהעדר אחריות משותפת נוצר פער מטריד בין אחריות לבין סמכות, והדרג הצבאי עלול למצוא את עצמו חשוף לביקורת ולתהליכי בדיקה וחקירה במקרה של כישלון או אפילו הצלחה מוגבלת (כדוגמת תוצאות מבצע "צוק איתן", כפי שהן נתפשות בעיני חלק מהציבור והממסד הפוליטי והתקשורתי). החשש של הדרג הצבאי מהעדר תמיכה וגיבוי של הדרג המדיני ומוועדות החקירה ב"יום שאחרי" עלול "לרסן" את הדרג הצבאי, ולגרום לו להציג בפני הדרג המדיני את החלופות שהוא חושב שתואמות את רצון הדרג המדיני. מצב זה מונע מהדרג הצבאי לברר לעומק את רצונו האמיתי ואת כוונותיו של הדרג המדיני, ולאתגרם לנוכח הבנת הדרג הצבאי את סביבת הפעולה ומהות האתגר.

טרנספורמציה של מבנה השיח בין הדרגים - מעבר משיח סגור והיררכי לשיח פתוח - מותנית בתמהיל מאוזן של תנאים (מבניים ופוליטיים), תרבות (פוליטית ואסטרטגית), משאבים (זמן וקשב), תהליכים הקשורים למבנה המפגש בין הדרגים ולאופיו, תחושת אחריות משותפת ולגיטימציה ציבורית, המונחית על ידי מנהיגות מעצבת ואמיצה. נדמה כי ההקשר הישראלי בעת הזו חסר הן את התמהיל והן את המנהיגות הנדרשים לצורך השינוי של מבנה השיח בין הדרגים. ואולם, אין להתעלם מתהליכים שונים בכיוון זה שהתפתחו בעשור האחרון (כמו למשל חוק המל"ל והתחזקות ההדרגתיות, התפתחות השיח בין הדרגים לבין מכוני מחקר, התפתחותה של החברה האזרחית, תקשורת ביקורתית ונשכנית יותר ועוד). עם זאת מדובר בתהליכים אטיים והדרגתיים,

ובהתחשב באילוצים ובאתגרים שבהם נתונים הדרגים נדמה כי יימשכו עוד זמן רב.

ז. הבטחת ההתאמה בין המהלך הצבאי למטרה המדינית

ו"שותפות מכוונת מטרה"

לדירקטיבה של הדרג המדיני יש השפעה משלה על התאמת המעשה הצבאי למטרה המדינית, ולמעשה היא מגדירה את האופן שבו נדרש הדרג הצבאי לממש את ההישג המדיני באמצעות המהלך הצבאי.

הצבא חייב להתעקש להבין מהן המטרות המדיניות, אילו הנחות עומדות בבסיס המטרות הללו ומה יהיו האמצעים לצורך מימושו, ואז להתעקש לקבלם. המנהיגות והציבור חייבים לדעת שהגדרת הניצחון והקצאת המשאבים לצורך השגתו הן אחריותו ולא אחריות הצבא. אחריות הצבא היא לנצח בשדה המערכה (Jeffrey, 2015b).

אם נגדיר את ההתאמה כמשתנה התלוי ואת מאפייני הדירקטיבה המדינית ומאפייני השיח כמשתנים הבלתי תלויים, נמצא שההתאמה הגבוהה ביותר בין המהלך הצבאי למטרה המדינית תושג כאשר הדירקטיבה המדינית ברורה ומרחב השיח בין הדרגים הוא מרחב שיח פתוח, המאפשר למידה אבחונית/אסטרטגית איכותית. לעומת זאת, העדר התאמה בין המהלך הצבאי למטרה המדינית ייווצר כאשר הדירקטיבה עמומה והשיח בין הדרגים מאופיין כמרחב שיח סגור, המייצג למידה פשוטה/טקטית מוגבלת. בשני הצירופים האחרים נקבל רמות נמוכות של התאמה.

תרשים 1: תנאים להשגת התאמה

דירקטיבה		מאפייני השיח
עמומה	ברורה	
התאמה סבירה בין המעשה הצבאי ליעד המדיני	התאמה גבוהה בין המעשה הצבאי ליעד המדיני	שיח פתוח למידה אסטרטגית מורכבת
אין התאמה בין המעשה הצבאי ליעד המדיני	התאמה מוגבלת בין המעשה הצבאי ליעד המדיני	שיח סגור למידה טקטית פשוטה

הרעיון של מרחב השיח הפתוח נשען על הנחת השותפות המתחייבת בין הדרגים. במובן זה יכול הרעיון להיתמך במושג "שותפות מכוונת מטרה" (Schiff, 2012) שפיתחה שיף כאלטרנטיבה למבנה היחסים המסורתי והשמרני בין הדרגים. את המושג פיתחה שיף על בסיס "תיאוריית ההתאמה" (theory of concordance; Schiff, 1995), כביקורת על תפישת ההפרדה המסורתית בין הדרגים וכתפישה רלוונטית ונכונה יותר, ואולי אפילו כתנאי להצלחתה של ארה"ב במאבק נגד הטרור וההתקוממויות האלימות במקומות כמו עיראק ואפגניסטן.

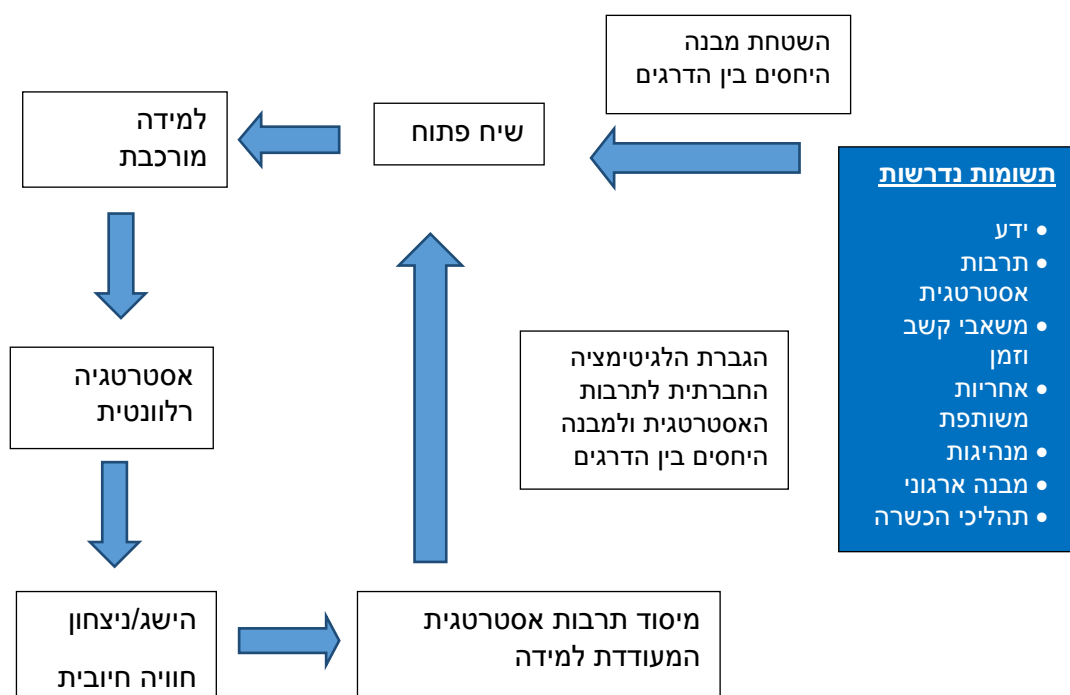
שותפות מכוונת מטרה עשויה לערב התמזגות זמנית של גבולות צבאיים, מדיניים וחברתיים, גם כאשר הגבולות המוסדיים והיחסים התרבותיים בין צבא וחברה מאופיינים בהפרדה [ברורה] (Schiff, 2012: 318).

"שותפות מכוונת מטרה", כתפישה הנגזרת מתיאוריית ההתאמה, מאפשרת מידה גדולה יותר של גמישות בתהליכי קבלת ההחלטות. לגישה של שיף, שותפות זו מתאימה לתקופות זמן מוגדרות או קצובות לצורך השגת מטרות מוגדרות, והיא משקפת את התבנית הכוללת של יחסי דרג אזורי-דרג צבאי באותה מדינה. שותפות זו מאפשרת לעצב וליישם מדיניות אזורית ואסטרטגיה צבאית באמצעות שיח בין הדרגים, המאפשר לקבוע את המדיניות והאסטרטגיה הצבאית הטובות ביותר למדינה. תנאי הכרחי לשותפות מסוג זה הוא תחושה של אחריות משותפת (shared responsibility; Bland, 1999), המאפשרת גישור על הפערים בין הדרגים.

ח. על הקשר שבין שותפות, אחריות משותפת, שיח פתוח, למידה איכותית ולגיטימציה חברתית ליחסי דרג אזורי-דרג צבאי

התרשים שלהלן מציג את התשומות והתנאים הנדרשים לעיצוב שיח פתוח בין הדרגים ואת התוצאות של שיח כזה. התוצאה החשובה היא למידה מורכבת, המגדילה את הסיכוי לעיצוב אסטרטגיה רלוונטית שתוביל להישג משמעותי בהתמודדות של הדמוקרטיה עם אתגר הטרור הג'יהאדיסטי. הישגים משמעותיים בהתמודדות עם אתגר זה מייצרים חוויה חיובית שמעודדת מיסוד של תרבות אסטרטגית שמביאה עמה למידה מורכבת. תרבות אסטרטגית המוכחת כרלוונטית ליצירת הישגים משמעותיים זוכה לגיטימציה חברתית שמובילה לשיח פתוח.

תרשים 2: תשומות ותנאים נדרשים לשיח פתוח

ט. סיכום ומסקנות

התפשטותו של הטרור הג'יהאדיסטי במזרח התיכון הפכה לאתגר מורכב ביותר לדמוקרטיה המתועשות המעורבות במאבק נגד טרור זה בכלל (ארה"ב, צרפת ובריטניה הן דוגמאות בולטות), ולדמוקרטיה הישראלית בפרט. מדובר באתגר רב-ממדי שאינו מאפשר התמקדות רק בממד הצבאי. ביטוי בולט של אתגר זה הוא משבר הציפיות שבין הדרג המדיני לדרג הצבאי, הנובע מאי-התאמה גוברת בין המהלך הצבאי לבין התוחלת המדינית הרצויה, בגין הקושי של הדרג הצבאי להגדיר את ההישג הצבאי הנדרש והקושי של הדרג המדיני להגדיר את המטרה המדינית. אי-התאמה זו מחלישה את הפיקוח האזרחי

המהותי של הדרג המדיני על הצבא ועלולה לטשטש עוד יותר את ההבחנה ההכרחית הנדרשת בין פיקוח אזרחי על הצבא לבין פיקוח אזרחי על הצבאיות (Levy, 2015).

ההתאמה בין המהלך הצבאי למטרה המדינית מחייבת תהליכי למידה דיאגנוסטית ואסטרטגית, וזו מתאפשרת רק אם מתקיימים מאפיינים מסוימים של המפגש בין הדרגים המאפשרים היווצרות של שיח פתוח. במאמר זה הוצגו ההגדרות של שיח פתוח ושל שיח סגור, אופיינו התנאים להיווצרותו של שיח פתוח והוסבר הקשר בין תהליך למידה אסטרטגית לבין שיח פתוח. תפישת ה"שותפות מכוונת מטרה", שפיתחה רבקה שיף, תומכת בטיעון המרכזי של המאמר, המבקש להרחיב את התשתית התיאורטית בשדה של יחסי דרג אזרחי-דרג צבאי ולאתגר את התפישה המסורתית בנוגע למאפייני המפגש והשיח בין הדרגים. הטענה היא שהתיאוריות המסורתיות מדגישות שיח המאפיין מבנה היררכי נוקשה ורגולטיבי במהותו. שיח כזה מוגדר במאמר כשיח סגור, והוא אינו מאפשר למידה אסטרטגית הנדרשת לצורך התמודדות עם מורכבות האתגר.

בהתייחס למקרה האמריקני בעיראק ובאפגניסטן (מקרה הגנרל פטראוס ומזכיר ההגנה גייטס), וכן בהתייחס למקרה הישראלי, ובמיוחד למוכר לנו ממבצע "צוק איתן" (מקרה הפורום המצומצם של ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל), אפשר להסיק שבמקרים שבהם השכילו הדרגים לפתח שותפות ולשכלל את השיח ביניהם עוצבה אסטרטגיה שהובילה לתוצאות טובות יותר. השותפות והשיח אפשרו לדרגים לאתגר תפישות קיימות, לשכלל את תשתיות הידע ולפרש את סביבת הפעולה באופנים מדויקים יותר. התוצאה היא הגדלת היכולת להגדיר מטרות מדיניות ודירקטיבה מדינית רלוונטיות וברורות יותר, לפתח דרכי התמודדות יעילות יותר לצורך מימושן ולהביא למיזוג מלא ונכון יותר בין ההיגיון המדיני המופשט לפרקטיקה הצבאית.

מקורות

- איילנד, גיורא, 2014. "דברים שרואים משם", **ידיעות אחרונות**, 22.9.2014.
- אלון, יהודה, 2013. "תהליכי קבלת החלטות צבאיים", **צבא ואסטרטגיה** 5(2): 17-3.
- בן-אליעזר, אורי, 1995. **דרך הכוונת - היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1936-1956**, תל אביב: דביר.
- בנג'ו, יעקב, וג'ורא סגל, 2014. "המיקוד המבצעי והפעולה ממוקדת הערך האסטרטגי: הצעה לגישה חדשה להפעלת הכוח הצבאי", **מערכות** 455: 13-4.
- בן מאיר, יהודה, 1987. **קבלת החלטות בסוגיות הביטחון הלאומי: היבט ישראלי**, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד והמרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה באוניברסיטת תל אביב.
- גולן, יאיר, ואריאל וינר, 2006. "ניהול ידע מבצעי במרחב איו"ש", **מערכות** 409-410: 62-65.
- דיקסון, נורמן, 1979. **הפסיכולוגיה של השלומיאליות בצבא**, תל אביב: מערכות.
- הכהן, יותם, 2014. "מקבלת החלטות ללמידה - ההוררים בעקבות פולמוס דרוקר-עמידור", **דואלוג בלוג**, 19.8.2014, <http://tinyurl.com/hacohen2014>.
- הראל, עמוס, 2015. "עפר שלח: זו הייתה מלחמה ידועה מראש, מחדל צוק איתן יקרה בהכרח שוב", **הארץ**, 2.4.2015.
- הרכבי, יהושפט, 1994. **מלחמה ואסטרטגיה**, תל אביב: מערכות.
- חוזה, א., 2002. "סוד ההגברה בעימות המוגבל: תבונת המעשה", **כתב העת של המכללה לפיקוד ומטה** (צבא ההגנה לישראל): 63-69.
- לוטוואק, אדוארד, 2006. "תוצאות מלחמות: הלכה ולמעשה", **מערכות** 408: 4-5.
- לוי, יגיל, 2015. "פיקוח חוץ-מוסדי פנימי בצבא", **פוליטיקה** 24: 95-126.
- לורנס, תומס אדוארד, 2006 [1922]. **שבעה עמודי חוכמה: חגיגת ניצחון**, בתרגום נינה פתאל ודויד ברקוב, תל אביב: מערכות.
- לניר, צבי, 1999. "הכשל החשיבתי של הצבאות בעימותים נמוכי עצימות", **מערכות** 365: 4-12.
- , 1996. **ההפתעה הבסיסית והלמידה הבסיסית בצבא**, תל אביב: המכון לחקר החשיבה האסטרטגית.
- , 1988. "דוקטרינות ומערכות מושגיות מפרשות' צבאיות", **מערכות** 355: 56-59.
- רפפורט, עמיר, 2015. "יאיר נוה בריאיון ראשון על 'צוק איתן' וההתנהלות המקצועית בצה"ל", **ISRAELDEFENSE**, 10.1.2015, <http://tinyurl.com/rapaport2015>.
- שבתאי, שי, 2010. "תפיסת הביטחון של ישראל - עדכון מונחי היסוד במעגל הביטחוני-צבאי", **עדכן אסטרטגי** 13(2): 7-16.
- תמרי, דב, 2014. "תפיסת הביטחון של ישראל - הגדרות ומאפיינים", **נייר העמדה השביעי בסדרת "עיונים בתפיסת הביטחון" של פורום הרצליה לגיבוש תפיסת הביטחון של ישראל**, הרצליה: המכון למדיניות ואסטרטגיה, בית ספר לאודר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, הבינתחומי הרצליה.

---, 2011. "הידע ככלי לבחינת יחסי מדינאים-חייילים בישראל", הוצג בכנס כנרת של האגודה הישראלית לחוקרי צבא-חברה בישראל, דצמבר 2011.

Allen, Charles D., and Breena E. Coates, 2009. "The Engagement of Military Voice", *Parameters* 39(4): 73–87.

Amidror, Yaacov, 2015. "The Terrorist Defense Force", *BESA Center Perspectives Paper No. 281*.

Argyris, Chris, and Donald A. Schon, 1978. *Organizational Learning: A Theory of Action Perspective*, Reading, MA: Addison-Wesley.

Ben-Ari, Eyal, Zev Lehrer, Uzi Ben-Shalom, and Ariel Vainer, 2010. *Rethinking the Sociology of Combat: Israel's Combat Units in the Al-Aqsa Intifada*, Albany: State University of New York Press.

Ben-Ari, Eyal, Yehudit Sher, and Ariel Vainer, 2013. "The IDF in Operation Cast Lead: From Hybrid Wars to Combinatorial Militaries", in Ephraim Lavi (ed.), *Civil-Military Relations in Israel: Implications for Decision-Making about Issues of War and Peace*, Tel Aviv: Tel Aviv University, Tami Steinmetz Center for Peace Studies, pp. 87–98.

Ben-Shalom, Uzi, and Eitan Shamir, 2011. "Mission Command between Theory and Practice: The Case of the IDF", *Defense & Security Analysis* 27(2): 101–117.

Bland, Douglas. L., 1999. "A Unified Theory Of Civil-Military Relations", *Armed Forces & Society* 26(1): 7–25.

Brown, John Seely, and Paul Duguid, 1991. "Organization Learning and Community of Practice: Toward a Unified Way of Working, Learning and Innovation", *Organization Science* 2(1): 40–57.

Middle East Briefing (n.d.). "CIA Reorganizes for the Long War against Violent Extremism", *Middle East Briefing*, <http://mebriefing.com/?p=1627>.

Crossan, Mary M., Henry W. Lane, and Roderick E. White, 1999. "An Organizational Learning Framework: From Intuition to Institution", *Academy of Management Review* 24(3): 522–537.

Eisenstadt, Michael, 2015a. "Aligning Means and Ends, Policies and Strategy in the War on ISIL", Testimony submitted to the House Armed Services Subcommittee on Emerging Threats and Capabilities, *The Washington Institute*, June 24, <http://tinyurl.com/Eisenstadt2015a>.

---, 2015b. "The War Against ISIL: In Search of a Viable Strategy", *The Washington Institute*, June 15, <http://tinyurl.com/eisenstadt2015b>.

Elkjaer, Bente, 1999. "In Search of Social Learning Theory", in Mark Easerby-Smith, John Burgoyne, and Luis Araujo (eds.), *Organizational Learning and the Learning Organization: Developments in Theory and Practice*, London: Sage Publications, pp. 75–91.

- Fallows, James, 2015. "The Tragedy of the American Military", *The Atlantic*, January/February 2015, <http://tinyurl.com/fallows2015>.
- Freilich, Charles D., 2012. *Zion's Dilemmas: How Israel Makes National Security Policy*, Ithaca: Cornell University Press.
- Guzansky, Yoel, and Benedetta Berti, 2013. "The Arab Awakening and the 'Cascade' of Failing States: Dealing with Post-Revolutionary Stabilization Challenges", *Harvard Journal of Middle Eastern Politics and Policy* 2: 35–51.
- Hass, Ernst B., 1990. *When Knowledge is Power: Three Models of Changes in International Organizations*, Berkeley: University of California.
- Huysman, Marleen H., 1996. *Dynamics of Organizational Learning*, Amsterdam: Thesis Publishers.
- Ibrahim, Raymond, 2015. "The CIA Doesn't Know Why Muslims Join ISIS", *Middle East Forum*, March 18, <http://tinyurl.com/ibrahim2015>.
- Jeffrey, James F., 2015a. "The ISIS Fight and the State of the Union Address", *The Washington Institute*, January 21, <http://tinyurl.com/jeffrey2015b>.
- , 2015b. "Actually Our Military Keeps Winning", *The Washington Institute*, January 8, <http://tinyurl.com/jeffrey2015a>.
- Kaidanow, Tina, 2015. "Expanding Counterterrorism Partnerships: U.S. Efforts to Tackle the Evolving Terrorist Threat", *The Washington Institute*, January 26, <http://tinyurl.com/Kaidanow2015>.
- Kuwada, Kotaro, 1998. "Strategic Learning: The Continuous Side of Discontinuous Strategic Change", *Organization Science* 9(6): 719–736.
- Levy, Jack S., 1994. "Learning and Foreign Policy: Sweeping a Conceptual Minefield", *International Organization* 48(2): 279–312.
- Levy, Yagil, 2015. "What is Controlled by Civilian Control of the Military? Control of the Military vs. Control of Militarization", *Armed Forces & Society* (online first), January 20, <http://tinyurl.com/qcljgc7>.
- Levy, Yagil, and Kobi Michael, 2011. "Conceptualizing Extra-Institutional Control of the Military: Israel as a Case Study", *Res Militaris* 1(2), <http://resmilitaris.net/index.php?ID=1013779>.
- Michael, Kobi, 2009. "Who Really Dictates What an Existential Threat Is? The Israeli Experience", *Journal of Strategic Studies* 32(5): 687–713.
- , 2007a. "The Dilemma behind the Classical Dilemma of Civil–Military Relations", *Armed Forces & Society* 33(4): 518–546.
- , 2007b. "The Israel Defense Forces as an Epistemic Authority: An Intellectual Challenge in the Reality of the Israeli-Palestinian Conflict", *Journal of Strategic Studies* 30(3): 421–446.
- Michael, Kobi, and David Kellen, 2009. "Peacekeeping and Cultural Intelligence", in Kobi Michael, David Kellen and Eyal Ben-Ari (eds.), *Transformations in the World of Warfare and Peace Support Operations*, Westport, CT: Praeger Security International (PSI), pp. 260–287.

Miodownik, Dan, Oren Barak, Maayan Mor, and Yair Omer, 2014. "Introduction", in Dan Miodownik and Oren Barak (eds.), *Nonstate Actors in Intrastate Conflicts*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, pp. 2–3.

Orr, Julian, 1990. "Sharing Knowledge, Celebrating Identity: Community Memory in a Service Culture", in David Middleton and Derek Edwards (eds.), *Collective Remembering*, London: Sage, pp. 169–189.

Robinson, Linda, Paul D. Miller, John Gordon IV, Jeffrey Decker, Michael Schwille, and Raphael S. Cohen, 2014. *Improving Strategic Competence: Lessons from 13 Years of War*, Santa Monica: RAND Corporation, http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR800/RR816/RAND_RR816.pdf.

Schiff, Rebecca L., 2012. "Concordance Theory, Targeted Partnership, and Counterinsurgency Strategy", *Armed Forces & Society* 38(2): 318–339.

---, 1995. "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance", *Armed Forces & Society* 22(1): 7–18.

Tetlock, Philip E., 1991. "Learning in U.S. and Soviet Foreign Policy: In Search of an Elusive Concept. Introductory Chapter", in George Breslauer and Philip E. Tetlock (eds.), *Learning in U.S. and Soviet Foreign Policy*, Boulder: Westview.

אלימות פנים-מדינתית במזרח התיכון: על דמוקרטיה, דמוקרטיזציה ולאומיות

תקציר

לתיאוריית השלום הדמוקרטי יש שתי גרסאות משלימות המתייחסות לסכסוכים פנים-מדינתיים: תזת "השלום האזרחי הדמוקרטי" (democratic civil peace), הגורסת שמשטרים דמוקרטיים משככים מתחים פנימיים; והתזה ה"אנוקרטית" (anocratic), הגורסת שתהליכי דמוקרטיזציה מחריפים את האלימות הפנימית במדינה בשל גאות לאומנית. מאמר זה בוחן את שתי ההשערות מבחינה סטטיסטית בהקשר של המזרח התיכון וצפון אפריקה (להלן המזה"ת) בזמננו. אנו מראים שבמזה"ת דמוקרטיות נוטות להיות חשופות יותר הן לפריצה והן להתרחשות של סכסוכים אלימים פנים-מדינתיים. כמו כן, ככל שמדינה מזרח-תיכונית דמוקרטית יותר, כך סביר יותר שהיא תחוה חיכוכים אלימים בזירה הפנימית. זאת ועוד, דווקא באנוקרטיות במזה"ת סכסוכים אלימים פנים-מדינתיים אינם מתרחשים. בחיפוש הסיבתיות שמעבר למתאם, אנו טוענים ש"דמוקרטיזציה לאומית" עשויה להיות תנאי מוקדם ארוך טווח, ולא מכשול מידי, לשלום ולדמוקרטיה. אנו מציעים להשלים את המחקר הנוכחי על התנגשויות פנים-מדינתיות בחקר סכסוכים בין-קהילתיים, ולברר מהם האפיונים הדמוקרטיים של ארגונים לא-מדינתיים.

א. מבוא

חזונו של קאנט על המעבר "לקראת השלום הנצחי" עומד במוקד החשיבה הליברלית בתחום היחסים הבין-לאומיים (יחב"ל), הגורסת שדמוקרטיה, סחר חופשי ומוסדות בין-לאומיים הם גורמים מקדמי שלום. אף שמגנגונים ליברליים אלה משתלבים ונשזרים זה בזה (Doyle, 2005), בימינו תיאוריות השלום הדמוקרטי (Democratic Peace Theories, DPT), להלן תש"ד) הן ליבת השיח של חקר הסכסוכים בני זמננו, והן שולטות בתחום מבחינה כמות המחקרים הנערכים בנושא (Sillanpää and Koivula, 2010: 148).

האם תוכל הבנת המציאות המורכבת במזרח התיכון וצפון אפריקה (להלן המזה"ת) בימינו לשפוך אור על תכנית המחקר המגוונת הזו? סקרים שנערכו לאחרונה בקרב חוקרי יחב"ל בצפון אמריקה מגלים שאף שתש"ד נחשבות באופן גורף לנושא המחקר הפורה ביותר בתחום היחב"ל (Maliniak et al., 2007: 29), ואף שהמזה"ת נתפס כחשוב ביותר מבחינה אסטרטגית לארצות הברית, הוא זוכה לתשומת לב מועטה ביותר בפרסומים בתחום (Maliniak et al., 2011: 459). המזה"ת מאתגר תיאוריות פוליטיות רבות, והחיבור של תש"ד עם המזה"ת - האזור הכי פחות דמוקרטי בעולם - נראה לכאורה חסר היגיון.

עם זאת, האביב הערבי קורא לחשיבה מחודשת (Gause, 2011). יהיו אשר יהיו גורמיו ותוצאותיו, נראה שהטלטה האזורית תחולל לבסוף "אלקטורליזציה" (electoralization) - תהליכי בחירות שייערכו בצורה חופשית והוגנת למדי. אכן, אף שהמזה"ת כמעט נעדר מהגל השלישי של הדמוקרטיזציה, הרי שבדור האחרון האזור עבר לכאורה תהליכי ליברליזציה ואלקטורליזציה (Brynen, Korany, and Noble, 1995; Lust-Okar and Zerhouni, 2008). למרות המכשולים שהתגלו בסוף שנות התשעים של המאה הקודמת, בשנים האחרונות נערכו באזור מספר חסר תקדים של בחירות הוגנות וחופשיות במידה מסוימת, שלמראית עין אפשרו לעמים להשמיע את קולם באמצעות הקלפי, והדגישו את הצורך להעריך מחדש את מערכת היחסים בין הצבעה דמוקרטית ל אלימות פוליטית.

מאמר זה מתמקד בהיבט מסוים אחד של תש"ד - יישומן בממד הפנים-מדינתי. תש"ד בוחנות בסופו של דבר אם ההשפעות "משכינות

* אנו מודים לפנינה תדמור, שתרגמה את המאמר מאנגלית.

השלום" של הדמוקרטיה חלות לא רק על התחום הבין-מדינתי אלא גם על התחום הפנים-מדינתי. יש חוקרים הגורסים שהדמוקרטיה מסייעת לשיכון מתחים פנימיים בדרכי שלום לפני שהם מסלימים לאלימות, ומולידה מעין "שלום אזרחי דמוקרטי" (Rummel, 1984; 1985; Krain and Myers, 1997; Stockemer, 2010). אחרים טוענים שבאנוקרטיות (anocracies) מדינות המצויות בתווך בין משטר אוטוריטרי לדמוקרטי (המצויות בתהליכי דמוקרטיזציה נוצרת אלימות עקב הלאומנות המוגברת שלהן (Mansfield and Snyder, 2005). כך או אחרת, התש"ד הפנים-מדינתי נראות רלוונטיות במיוחד לחקר המזה"ת, היות שהמקור העיקרי של אלימות פוליטית באזור אינו חיכוכים בין-מדינתיים. נבהיר: במאמר זה אנו מבקשים לנתח את ישימותה של תיאוריית השלום הדמוקרטי הפנים-מדינתי, ולא לקבוע אם קיימת אפשרות מעשית להחיל שלום דמוקרטי פנים-מדינתי במזה"ת.

בניתוח סטטיסטי אנו מראים שבמקום ליצור "שלום אזרחי דמוקרטי", דמוקרטיות במזה"ת נוטות לכאורה להיות חשופות יותר לאלימות פוליטית. זאת ועוד, בניגוד ל"תזה האנוקרטית", דמוקרטיות למחצה באזור אינן מגלות נטייה ניכרת לאלימות פנימית. אנו טוענים ש"דמוקרטיזציה לאומית" עשויה בטווח הארוך להיות בעצם תנאי מוקדם, ולא מכשול מידי, לשלום דמוקרטי. אנו ממליצים גם להוסיף על זווית הניתוח המדינתית ולבחון סכסוכים בין-קהילתיים וכן גם את המאפיינים הדמוקרטיים של ארגונים שאינם מדינות.

ב. תיאוריות השלום הדמוקרטי

תיאוריות השלום הדמוקרטי הן מהתיאוריות הפוליטיות הפוריות והבולטות ביותר בזמננו, והפכו עם השנים למבוססות, עשירות ומגוונות יותר (Chan, 2009). מחקר השלום הדמוקרטי עוסק הן ביחסים בין מדינות והן ביחסים פנים-מדינתיים, וכולל שלוש תכניות מחקר עיקריות: המונאדית (יחידנית), הדיאדית (זוגית) והאנוקרטית.

תיאוריית השלום הדמוקרטי המונאדית גורסת שדמוקרטיות הן שלוות יותר (Ferejohn and McCall Rosenbluth, 2008), ושיש סיכוי קטן יותר לכך שהן ינהלו מלחמות קשות (Rummel, 1995) או ינקטו אימים צבאיים שיסלימו לכדי אלימות (Huth and Allee, 2002: 281). לעומתה, תיאוריית השלום הדמוקרטי הדיאדית גורסת ש"צריך שניים לטנגו" של השלום הדמוקרטי, היות שדמוקרטיות נלחמות זו בזו לעתים נדירות, אם בכלל (Russett, 1993; Ray, 1995; Weart, 1998). גם אם נרחיב את הגדרת

הלחימה ונכלול בה משברים וסכסוכים צבאיים בין-מדינתיים מצומצמים יחסית, ולא רק מלחמות רחבות היקף (Beck, Katz, and Tucker, 1998). התש"ד הדיאדית נראית תקפה (Dafoe, 2011; Oneal and Russett, 2001). אולם מחקרים שנערכו לאחרונה מבקשים לבחון אם הדמוקרטיה היא שגורמת לשלום או שהמצב בעצם הפוך, או שמא שתי התזות נכונות (Rasler and Thompson, 2005); אולי הקשר בין שני הדברים מלאכותי, ותחרות בעלת אופי צבאי וסכסוכים טריטוריאליים חריפים הם מכשול הן לשלום והן לדמוקרטיה (Gibler and Tir, 2010; Miller and Gibler, 2011).

הגלגול השלישי והצעיר ביותר של תיאוריית השלום הדמוקרטי הוא המודל האנוקרטי. אנוקרטיות הן משטרים המצויים בתווך, הן אינן אוטוקרטיות ואף אינן דמוקרטיות. במאמרם "Electing to Fight", מנספילד ושניידר (Mansfield and Snyder, 2005: 76–77) מזהים כאנוקרטיים את אותם המשטרים שבהם האילוצים המופעלים על הדרג המבצע הם "יותר מ'קלים' אך פחות מ'ניכרים'", ולעתים קרובות יש בהם "דרג מבצע כפול, כדוגמת שליט שירש את מעמדו החולק סמכויות עם שר ממונה או נבחר". הם מתמקדים במיוחד באנוקרטיות המנהיגות דמוקרטיזציה, והשערותם היא שמאחר שדמוקרטיות בשלבים הראשונים לחייהן מולידות לאומיות חזקה ומוסדות פוליטיים חלשים הן חשופות יותר לאלימות פוליטית בהשוואה לדמוקרטיות מבוססות ולאוטוקרטיות (Sandeep, David, and Tomas, 2009). אף על פי שיש לה מתנגדים רבים (Narang and Nelson, 2009), התזה האנוקרטית זוכה לתשומת לב רבה ולהשפעה ניכרת.

שלושת המודלים העיקריים של תיאוריית השלום הדמוקרטי מתמקדים בעיקר ביחסים בין-מדינתיים (Hook, 2010). אך בתגובה לבולטות של אלימות שאינה בין-מדינתית החוקרים נוטים יותר ויותר להרחיב את המחקר בתחום ולכלול בו גם סכסוכים פנים-מדינתיים. תיאוריית השלום הדמוקרטי הפנים-מדינתית מייבאת תובנות מהמודלים הבין-מדינתיים אל שתי תזות עיקריות. תזת "השלום האזרחי הדמוקרטי", המשקפת את הדפוס הדיאדי והמונאדי, גורסת שדמוקרטיות נוטות פחות ממשטרים אחרים להידרדר אל סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים (Rummel, 1984; 1985; Krain and Myers, 1997; Gleditsch et al., 2009; Stockemer, 2010).

התזה האנוקרטית גורסת שאוטוקרטיות הן החשופות ביותר לחיכוכים פנימיים אלימים, ולא רק כאלה חיצוניים. חוקרים מסוימים מרחיקים לכת וטוענים שבחירות עלולות לתדלק אלימות פוליטית הן במדינות בתהליכי דמוקרטיזציה והן בדמוקרטיות מבוססות (Rapoport and Weinberg, 2010).

2001), אך מרבית החוקרים מקשרים אלימות פנימית רק לדמוקרטיות בשלבי צמיחה ראשונים. שניידר (Snyder, 2000) טוען שכאשר "החירות מובילה את האנשים", אלימות פנים-מדינתית דולקת אחריה: דמוקרטיזציה שטרם הבשילה מציתה לאומנות, וכתוצאה מכך אלימות פוליטית ולעתים קרובות מלחמות אתניות ואזרחיות. כמו בגרסה האנוקרטית החיצונית של תש"ד, גם כאן הלאומנות מככבת כגורם הממריץ את האלימות.

שתי התזות המשכנעות האלה הן חלק ממאמץ מחקרי עקבי למדי, וקבלת האחת אינה מדירה את רעותה (לסקירת ספרות ראו Gleditsch and Hegre, 2014). הן מתמזגות לכלל שאלה משותפת: האם הדמוקרטיזציה מטפחת אלימות פוליטית פנימית או מונעת אותה? האם קיים סף שמעבר לו הדמוקרטיזציה חדלה להפיק אלימות אנוקרטית ומתחילה לטפח שלום דמוקרטי? יש הגורסים כי "אם נתמקד בארצות המצויות לפחות במחצית הדרך לקראת דמוקרטיה מלאה, יש סיכויים מבטיחים לקיומו של שלום פנים-מדינתי" (Hegre et al., 2001: 44, וראו גם Fearon and Laitin, 2003; Hegre and Sambanis, 2006; Cederman, Hug, and Krebs, 2010). ואולם, טיבה של אותה "נקודת אמצע מופלאה" ממשיך להיות חמקמק.

לקושי זה יש פתרונות חלקיים. לדוגמה, לא כל הסכסוכים הפנים-מדינתיים האלימים זהים זה לזה, ומניעים שלטוניים או טריטוריאליים עשויים ליצור מתאם ייחודי עם סוג המשטר. בוהאוג (Buhaug, 2006: 691) מצא ש"מערכת היחסים הפרבולית הידועה בין דמוקרטיה והסיכון של סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים נוגעת רק לסכסוכים שהמדינה במרכזם, ואילו לדמוקרטיה יש השפעה חיובית [...] על הסיכון למרידה טריטוריאלית". גלדיץ' ועמיתיו (Gleditsch et al., 2009) מאשרים הנחה זאת, ומראים שדמוקרטיות נוטות פחות לאלימות גם עקב הכנסות גבוהות יותר ומוסדות יציבים יותר.

ג. בחירות ואלימות במזרח התיכון

האם המודלים השונים של תש"ד, כולל השלום הדמוקרטי הפנים-מדינתי, תקפים לגבי המזה"ת? מעטים למדי המחקרים המנסים לבחון את התש"ד, כל שכן בגרסתה הפנים-מדינתית, מהזווית האזורית (Kacowicz, 2012; Gleditsch, 2002; Gibler, 1998); ועוד פחות מהם מתמקדים במזה"ת. לכאורה יש לכך סיבות טובות. על פניו, החיבור בין תיאוריית השלום הדמוקרטי לבין המזה"ת נראה בלתי סביר. ככלות הכול, באזור שבמידה רבה אינו מסביר פנים לרעיונות ולמנהגים דמוקרטיים הסיכויים לכינון שלום

דמוקרטי נראים נמוכים. עד האביב הערבי, הסמכותנות הערבית - בין האוטוקרטית ובין המונרכית - שרדה אתגרים פנים-מדינתיים במשך ארבעה עשורים ארוכים, ובכך הציבה את המזה"ת כמרחב אטרקטיבי לבחינת תיאוריות על דמוקרטיזציה (Anderson, 2001; Saikal and Schnabel, 2003), אך כשלעצמו האזור אינו מתאים לבחינת תש"ד.

תש"ד, שנחקרות יותר ויותר בכלים סטטיסטיים, מתייחסות בדרך כלל אל הנתונים הדמוקרטיים של המזה"ת כאל בעיה: "השונות הקטנה במשתנה הבלתי תלוי או המסביר (האופי הדמוקרטי של משטרים) מכבידה על היכולת שלנו להעריך את ההשפעות על המשתנה התלוי (סכסוך או שיתוף פעולה)" (Solingen, 2003: 44). השלום הדמוקרטי בתור שכזה נראה לא רלוונטי להיסטוריה של המזה"ת. לפיכך, מרבית המחקרים המתייחסים לדמוקרטיה ולמזה"ת אינם מסבירים את השלכות הדמוקרטיה על אלימות פוליטית, ומעדיפים להסביר במקום זאת את "הפער הדמוקרטי" (Brynen, Korany, 2007; and Noble, 1995; Springborg, 2007) ואת צדו השני של המטבע, "הישרדות אוטוריטרית" (Bellin, 2004; Schlumberger, 2007).

לכלל הזה יש חריגים מעטים. כמה חוקרים מציינים את הליברליזציה/אלקטורליזציה המתונה במזה"ת מאמצע שנות השבעים של המאה הקודמת ועד בערך 1993 (Salamé, 1994; Brynen, Korany, and 2015; Freedom House, 2015; Ehteshami, 1999; Noble, 1995). מגמה זאת (ראו תרשים 1), שהגיעה לשיאה בתהליך השלום הערבי-ישראלי לקראת אמצע שנות התשעים, עוררה תקוות להתפתחות חיובית. מעוז (Maoz, 1995: 179) טען ש"רמות העוינות בסכסוך הערבי-ישראלי מושפעות משינויים במערכות הפוליטיות הפנימיות. המעבר לקראת דמוקרטיה במדינות אלה מצמצם את עוצמת העימותים בין הצדדים לסכסוך". טסלר וגרובשמידט (Tessler and Grobshmidt 1995: 163) חזו עוד ש"התוצאה הכוללת של ליברליזציה פוליטית ודמוקרטיה תהיה הרבה יותר חיובית משלילית בסכסוך הערבי-ישראלי". אם כך, ציין ראסט (Russett, 1993: 134), המזה"ת הוא מקום מסוים אחד ש"עשוי לאיים על התיאוריה והמציאות של 'דמוקרטיות אינן יוצאות למלחמה זו נגד זו'", שכן אם תהפוכה המדינות הערביות לדמוקרטיות, הסכסוך הערבי-ישראלי עשוי להטיל צל כבד על התש"ד הדיאדית.

לעומת זאת, הדסון (Hudson, 1995: 217) גרס ש"כשמדובר בערבים (ובסכסוך הערבי-ישראלי), מקרים אלה אינם מצביעים בצורה מובהקת על מערכת יחסים ברורה בין מבנה המשטר ('דמוקרטיה') לבין התנהגות ביחסי

חוץ [...] אם קיימת מערכת יחסים כזאת, מקרים אלה מעלים אפשרות שמבנים 'דמוקרטים' עשויים להיות 'נוטים לשלום' פחות ממבנים סמכותניים". באופן דומה, סולינגן (Solingen, 2003: 58) הגיעה למסקנה ש"אפילו גרסה מינימליסטית של השערת השלום הדמוקרטי אינה מסוגלת להסביר את הצעדים הגדולים לקראת מצב אזורי רגוע יותר שנעשו בתחילת שנות התשעים".

שכיחותם הנמוכה של מחקרים על תיאוריית השלום הדמוקרטי במזה"ת מצערת. ככלות הכול, "הגיוי יותר לחקור את הסיבות למלחמה ולשלום באזורים של העולם שבהם יש נטייה למלחמות" (Goldsmith, 2006: 547). ההשפעה ההדדית בין בחירות לבין אלימות במזה"ת בדור האחרון מזמנת אתגרים והזדמנויות מרתקים במיוחד למחקרים המתמקדים בתיאוריית השלום הדמוקרטי בהקשר האזורי. בהיותו האזור הכי פחות דמוקרטי והאליים ביותר בעולם כולו, המזה"ת בתהליכי דמוקרטיזציה עשוי להעמיד את תיאוריית השלום הדמוקרטי במבחן חשוב - ועשוי להצריך חשיבה תיאורטית מחודשת. ייתכן שהשלום הדמוקרטי נעדר מהמזה"ת, אך גם המזה"ת, למרבה הצער, נעדר מתיאוריות השלום הדמוקרטי, לכן החיבור של תיאוריות אלה עם ההתנהגות האזורית עשוי להועיל להבנתנו את שתיהן.

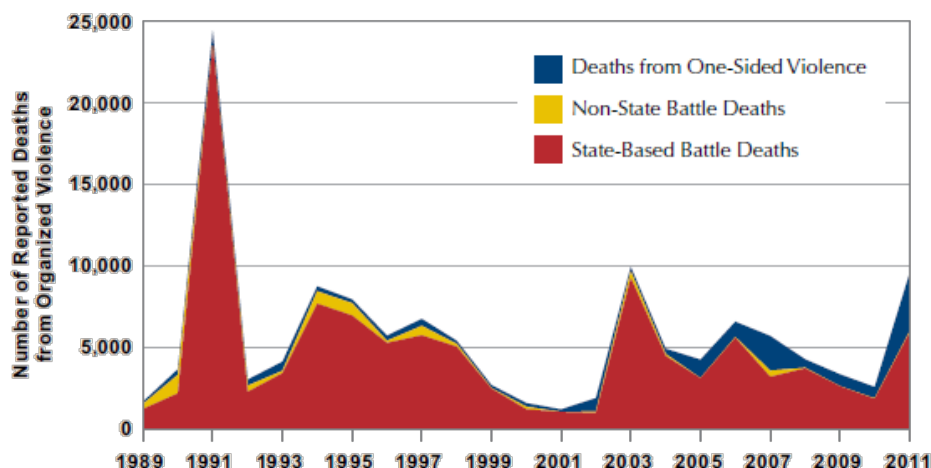
מצג קצר של סכסוכים ודמוקרטיה במזה"ת יסייע להמחיש דברים אלה. המזה"ת הוא שכונה אלימה זה זמן רב. אף שהירידה במספר הסכסוכים במזה"ת בתחילת שנות השמונים סימנה את תחילתה של מגמה עולמית כזו, האזור ממשיך להיות (יותר ויותר) אחד האזורים האלימים ביותר בעולם מבחינה פוליטית. מבין 25 הארצות החשופות ביותר למלחמות מאז 1946, שמונה נמצאות במזה"ת. מאז שנות השמונים מספר חללי הקרבות במזה"ת (לעומת מספר הסכסוכים) מגיע לסדרי גודל של האזורים הקטלניים ביותר, מרכז ודרום אסיה ואפריקה שמזרח לסהרה (האחרונה הפכה לאזור הקטלני ביותר והנוטה ביותר לסכסוכים בתחילת המאה ה-21). כמו כן, מאז שנות השמונים המזה"ת חולק עם דרום אסיה את המקום הראשון בדירוג האזורים הסובלים מטרור פוליטי. לאחרונה המצב הידרדר עוד יותר. המזה"ת ואמריקה הלטינית מובילים במונחים של סך כל ההתקפות ומקרי הקטל, בעוד המזה"ת החליף את אמריקה הלטינית בתור האזור שבו הטרור פעיל ביותר לאורך זמן (Human Security Centre, 2014).

משנת 2002 חלה עלייה חדה במערכות אלימות שהתנהלו נגד אזרחים במזה"ת, בייחוד בסודן, בעיראק ובסוריה, ואילו באזורים האחרים לא התגלו מגמות ברורות כלשהן. החלק היחסי של המזה"ת מתוך חללי הקרב שנפלו

בסכסוכים לא-מדינתיים גדל באופן ניכר, ומגיע כעת לרבע מסך כל הקרבנות (Harbom and Wallenstein, 2009). האביב הערבי האיץ עוד יותר את העלייה באלימות הפוליטית במזה"ת בשלוש חזיתות: לחימה בין כוחות ממשלתיים לבין קבוצות מורדים (סכסוכים מבוססי מדינות), עימותים בין קבוצות שאינן מדינות (סכסוכים שאינם מדינתיים), והתקפות קטלניות נגד אזרחים (אלימות חד-צדדית), כגון הדיכוי האלים של מחאות והפגנות (תרשים 2: מיתות מדווחות מאלימות מאורגנת במזה"ת, 1989-2011).

תרשים 2: מיתות מדווחות מאלימות מאורגנת במזה"ת, 1989-2011

מקור: Human Security Centre

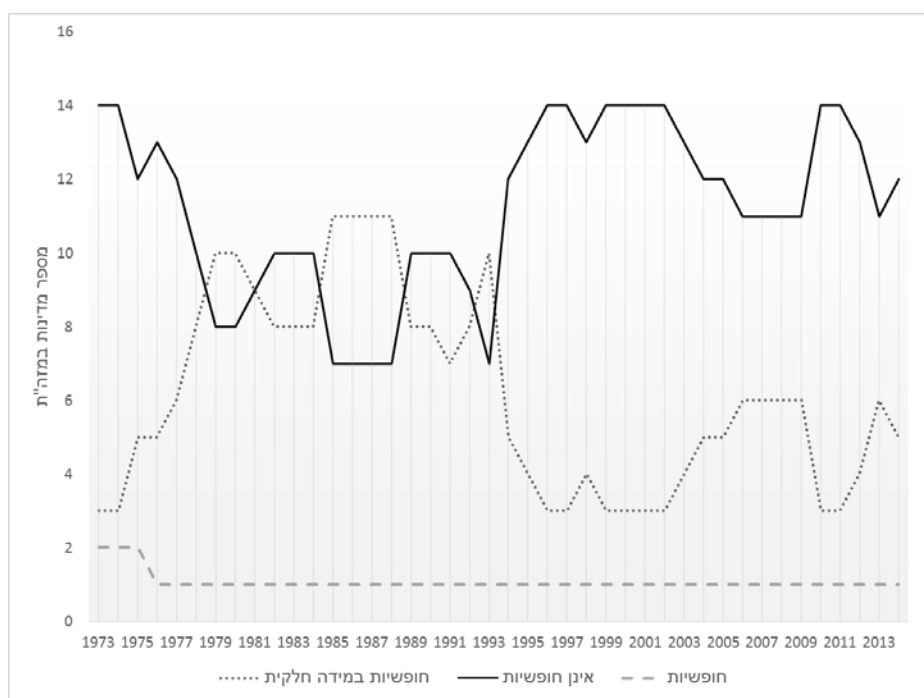

גודש האלימות הפוליטית במזה"ת עומד ביחס הפוך למידת הדמוקרטיה בו. פרידום האוס (להלן FH; Freedom House, 2015) מדרג את ישראל כ"מדינה חופשית" היחידה במזה"ת מאז 1976 ועד היום; ב-2014 דורגו ארבע מדינות (כווית, לבנון, מרוקו וטורקיה) כ"חופשיות במידה חלקית", בעוד שאר מדינות המזה"ת (66% מהמדינות, שבהן חיה 83% מהאוכלוסייה) "אינן חופשיות", דירוג גרוע יותר מזה שניתן לאפריקה שמזרח לסהרה (שם "רק" 41% מהמדינות ו-35% מהאוכלוסייה דורגו כ"לא חופשיים"). הציון הממוצע הכולל של FH למזה"ת (בסולם של 1 עד 7 שבו 1 מייצג את דרגת החופש הגבוהה ביותר) השתנה מעט מאוד מאז השקת המדד הזה ב-1971.

הירידה באוטוקרטיות מאז אמצע שנות השבעים ועד תחילת שנות התשעים (ושוב באמצע שנות ה-2000, ובעקבות האביב הערבי) הביאה בעקבותיה בעיקר אנוקרטיות, לא דמוקרטיות. עד עתה, לאביב הערבי יש תוצאה דומה.

תרשים 1: מגמות של חופש במזה"ת, 1974-2014

מקור: Freedom House

על פי מדד הדמוקרטיה של האקונומיסט לשנת 2012 (The Economist Intelligence Unit, 2013), לוב, מצרים ומרוקו עברו ב-2012 ממשטרים סמכותניים ל"משטרים היברידיים" (מקביל לאנוקרטיים), אבל 12 מתוך 20 מדינות במזה"ת עדיין נשלטות בידי מנהיגים סמכותניים. גם האינדקס Polity IV Project (Marshall and Jaggers, 2010) מדרג את המזה"ת כאזור עם האחוז הנמוך ביותר של דמוקרטיות (כיום ישראל, לבנון וטורקיה), המספר הגבוה ביותר של אוטוקרטיות, ושיעור אנוקרטיות דומה

לזה של מרכז ודרום אמריקה ואפריקה שמדרום לסהרה. על פי פרויקט "מיעוטים בסיכון" (Minorities at Risk), אפליה נגד מיעוטים היא תופעת לוואי בלתי נמנעת במצב זה: "במרבית הזמן במחצית המאה האחרונה, כמות גדולה יותר יחסית של מיעוטים סבלו מאפליה בחסות הממשל במזה"ת לעומת כל אזור אחר בעולם [...] אזור זה ייחודי בהעדרה של תנועה אמתית כלשהי לקראת פעולה העשויה לתקן ולשפר את מצבן של קבוצות מקופחות" (Marshall and Gurr, 2005: 42).

ד. בחינת השלום הדמוקרטי הפנים-מדינתי במזרח התיכון

סורלי, גלדיץ' וסטרנד (Sørli, Gleditsch, and Strand, 2005) הציעו הסבר כמותי לדפוסי המלחמה והשלום במזה"ת. תוך בחינת ההשערות השונות של מודל קולייר-הופלר של סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים במזה"ת (1960-2000), המחברים מביאים בחשבון גם את סוג המשטר. הם מאשרים את מערכת היחסים המפותלת בין דמוקרטיה לסכסוכים (הן פנימיים והן פנימיים-מבואמים), ומציעים נוסחה שלפיה "רמה גבוהה של סמכותניות אינה יכולה להסביר כשלעצמה את הרמה הגבוהה של סכסוכים במזה"ת" (שם, עמ' 156). מחקרנו, המוקדש להשפעתם של סוגי משטרים, משלים את העבודה החשובה הזאת על ידי עדכונה (עד לשנת 2007), ובכך הוא כולל אירועי מפתח שהתרחשו לאחרונה - כגון הפיגוע במגדלי התאומים בניו יורק ב-11 לספטמבר 2001, הפלישה לעיראק, התמוטטות תהליך השלום הישראלי-פלסטיני - ואת ההשלכות העצומות שלהם הן על "אלקטורליזציה" והן על אלימות פנים-מדינתית באזור. אנו כוללים גם משתנים נוספים, כגון התרחשויות (ולא רק פריצה) של סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים, ואנו בוחנים את הדמוקרטיה בעזרת מערכת נתונים נוספת (זו של Freedom House).

החוקרים עדיין חלוקים לגבי הדרך הטובה ביותר לאמוד את השפעת סוג המשטר על הסבירות של פריצת סכסוכים. אנו השתמשנו בניתוח בינארי לוגיסטי של סדרה עתית בחתך רוחב (binary logistic cross-sectional) (time-series analysis) עבור מערך הנתונים שלנו (תוך שימוש ב-Auto Regression 1). בק, כץ וטאקר (Beck, Katz, and Tucker, 1998) סבורים שניתוחים בינאריים לוגיסטיים של סדרה עתית בחתך רוחב צריכים ליצור משתנה של השנים שעברו מאז הסכסוך האחרון, ולפיכך, בהתאם לקרטור וסיניורינו (Carter and Signorino, 2010), כללנו במודל הסטטיסטי שימוש

ב-polynomials בריבוע ובחזקה שלישית עבור שנות שלום. השתמשנו בשיטת GEE שהומלצה על ידי אוניל וראסט (Oneal and Russett, 1999;) (2001).

בהגדרת סוג המשטר נעזרנו בשני מסדי נתונים: FH ו-Polity IV. קודדנו מחדש לסולם אחד את הדירוג של זכויות פוליטיות והדירוג של חירויות אזרחיות של FH (שכל אחד מהם משתמש בסולם של 1 עד 7, וביחד 2 עד 14), כך שהסולם שלנו מתחיל בניקוד של 1 (הכי פחות דמוקרטי) ומסתיים ב-13 (הדמוקרטי ביותר). השתמשנו בסיווג מקביל לזה הנהוג: אוטוקרטיה (4-1), אנוקרטיה (5-9) ודמוקרטיה (10-13). כמקובל בספרות קודדנו מחדש את מדד ה-Polity לסולם 0-20. מדינה קודדה כדמוקרטיה כמקובל בספרות מדירוג 16 ומעלה, ואת שאר הדרגות חילקנו שווה בשווה בין אנוקרטיות (8-15) לאוטוקרטיות (0-7). הוספנו משתנים של המזה"ת: ראשית, משתנה דמה ("מזה"ת"), המקודד מדינות במזה"ת (1 אם המדינה במזרח התיכון, 0 אם לא); שנית, משתני דמה עבור שלושת סוגי המשטרים העיקריים (דמוקרטיה, אנוקרטיה ואוטוקרטיה); שלישית, משתנה רציף המקודד את דירוג FH ו-Polity של ארצות המזה"ת כפי שצוין לעיל (דמוקרטיה מזה"ת בהתאם לדירוג בסולם; 0 עבור מדינות שאינן מזרח-תיכוניות).

עבור המשתנה התלוי של סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים, מסד הנתונים של UCDP/PRIO Armed Conflict (Themnér and Wallensteen, 2011) עדיף על זה של COW כיוון שבועד COW מתמקד בסכסוכים בין-מדינתיים (כולל מלחמות) ובמלחמות פנים-מדינתיות רחבות היקף, ואינו כולל סוגים אחרים של סכסוכים אלימים, מערך הנתונים של UCDP/PRIO כולל את כל העימותים המזוינים שבהם אירעו לפחות 25 מקרי מוות. אנו קודדנו כמשתנים בינאריים הן פריצה של סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים והן את התרחשותם בכל שנה (1 אם התרחש סכסוך פנים-מדינתי אלימים בשנה המסוימת, 0 אם לא התרחש).

הלכנו בעקבות הניתוח של סטוקמר (Stockemer, 2010) של סוג משטר וסכסוכים פנים-מדינתיים אלימים מ-1990 עד 2007, ויחידת התצפית בנייתו שלנו היא מדינה-שנה. כדברי סטוקמר, המערכת הבין-לאומית השתנתה מאוד לאחר המלחמה הקרה והדבר השפיע גם על סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים. עד שנת 1990 מעצמות העל סייעו ליציבות של אוטוקרטיות בנות בריתן באמצעות סיוע כספי וצבאי, וסיוע זה עזר להן לדכא עימותים פנימיים, אולם כאשר הסתיימה המלחמה הקרה סיוע זה הופסק או

קטן משמעותית. לתהליך זה הייתה השפעה גם על שכיחות סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים באוטוקרטיות. כמו כן, רבות ממדינות ברית המועצות לשעבר סבלו מסכסוכים כגון אלו לאחר התפרקות ברית המועצות, וכמה התערבויות חיצוניות לאחר שנת 1990 הובילו לסכסוכים פנים-מדינתיים אלימים. מכאן שהעלייה במספר הסכסוכים הפנים-מדינתיים האלימים מאז שנות התשעים במדינות אוטוריטריות מטילה בספק את הטענה כי אוטוקרטיות סובלות פחות מסכסוכים מעין אלו יחסית לאונקרטיות. עם זאת, מספר המחקרים המתמקדים בניתוח סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים בתקופה שלאחר המלחמה הקרה קטן, ולפיכך מעניין במיוחד לבחון תקופה זו.

מעבר למשתנים הבלתי תלויים ולמשתנים התלויים, למודל הסטטיסטי הוכנסו כמה משתני בקרה: זמן; לוג של התוצר המקומי הגולמי לנפש שנלקח מנתוני הבנק העולמי (בערכים קבועים של דולר ארה"ב נכון לשנת 2005); מספר הקבוצות האתניות, הדתיות ו/או הלשוניות המהוות 5% או יותר מהאוכלוסייה במדינה מסוימת; אי-השוויון בהכנסות במדינה (תוך הסתמכות על מקדם Gini ובהתקבצות כמשתנה קטגורי המקודד 0 עבור אי-שוויון נמוך, 1 עבור אי-שוויון בינוני-גבוה, ו-2 עבור המדינות שבהן אי-השוויון הוא הגבוה ביותר); לוג גודל האוכלוסייה. אנו מניחים שככל שמדינה עשירה יותר, כך היא חווה פחות סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים; שפערים חברתיים וחוסר שוויון מגדילים את הסבירות להתרחשות של תסיסה פנימית ואלימות פוליטית; ושמידנות קטנות, שלעתים קרובות קל יותר לשלוט בהן, נוטות פחות לסכסוכים פנים-מדינתיים אלימים.

סידרמן, גלדיץ' ובוהאוג (Cederman, Gleditsch, and Buhaug, 2013) סבורים ש"נגישות לעוצמה מדינתית היא גורם מפתח המשפיע הן על הסיכון לעימותים והן על התמשכותם". ככלל, הדרה מעוצמה מדינתית, כתלות בגודל היחסי של הקבוצות המודרות, וכן חוסר שוויון אופקי מגדילים את הסיכון של פריצת סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים. לכן הוספנו משתנה בקרה, וקודדנו את ההדרה הפוליטית והגודל היחסי של מיעוטים תוך הסתמכות על מסד הנתונים "יחסי כוחות אתניים" (Ethnic Power Relations dataset; Wimmer, Cederman, and Min, 2009). בעקבות גלדיץ' ועמיתיו (Gleditsch et al., 2009), לא עשינו שימוש במשתנה בקרה לחוסר יציבות פוליטית.

ערכנו שתי גרסיות לוגיסטיות, תוך שימוש הן במשתנה דמה בינארי לסוג משטר (טבלה 1) והן במשתנה מתמשך לדרגת הדמוקרטיה (טבלה 2).

בשתי הטבלאות המזה"ת הוא משתנה בינארי, המקודד 1 עבור ארצות המזה"ת ו-0 עבור אלו שאינן. בטבלה 1, "מזה"ת-דמוקרטיה" ו"מזה"ת-אנוקרטיה" הם משתנים בינאריים, המקודדים 1 רק עבור דמוקרטיות/אנוקרטיות במזה"ת, בהתאמה. בטבלה 2, המשתנה "מזה"ת-דמוקרטיה" מקודד 0 עבור ארצות שאינן שייכות למזה"ת בעוד במדינות המזה"ת מדד הדמוקרטיה משתרע לאורך סולם מדידה של סוג המשטר. המשתנה "דמוקרטיה" נמדד בכל הארצות באותו אופן, והוא בינארי בטבלה 1 ומתמשך בטבלה 2.

טבלה 1: רגריסיה לוגיסטית להתרחשות ולפריצה של סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים, 1990-2007

משתנים	Freedom House		Polity IV Project	
	פריצה	התרחשות	פריצה	התרחשות
דמוקרטיה	-1.024 (.5457)*	-.189 (.4714)	-.586 (.4795)	.217 (.3389)
אנוקרטיה	-.232 (.3011)	.413 (.3273)	.580 (.3048)*	.420 (.2855)
log אוכלוסייה	.313 (.2419)	.905 (.2175)**	.375 (.2393)	.913 (.2167)***
מס' הקבוצות האתניות	.172 (.0821)**	.110 (.0622)*	.157 (.0824)*	.098 (.0639)
קבוצות מופלות	.417 (.4540)	.758 (.5095)	.436 (.4510)	.755 (.5079)
אי-שוויון בהכנסות	-.129 (.1215)	.041 (.1430)	-.120 (.1202)	.009 (.1427)
log תמ"ג לנפש	-.493 (.3075)	-1.090 (.3160)***	-.421 (.3446)	-1.214 (.3091)***
שנות שלום	-.341 (.0776)***	-.807 (.0875)***	-.320 (.0730)***	-.775 (.0884)***
שנות שלום ²	.016 (.0043)***	.038 (.0047)***	.016 (.0042)***	.036 (.0048)***
שנות שלום ³	.000 (6.2097E-5)***	.000 (6.5618E-5)***	.000 (6.1027E-5)***	.000 (6.6005E-5)***
מזה"ת	.269 (.4756)	1.190 (.5265)**	-.302 (.8047)	1.098 (.5607)**
מזה"ת-דמוקרטיה	2.354 (.7165)***	2.651 (.6516)***	2.512 (.8951)***	2.791 (.7044)***
מזה"ת-אנוקרטיה	-.679 (1.2259)	-.107 (.8416)	.676 (.9748)	-1.007 (.8525)***
קבוע	-2.818 (2.1681)	-3.863 (1.7904)**	-3.825 (.0585)*	-3.590 (1.7840)**
מס' תצפיות	1834	2140	1803	2102
מס' מדינות	129	134	127	132
מספר סכסוכים/שנים שבחן התרחשו סכסוכים	73	378	70	368

*p<0.1 **p<0.05 ***p<0.01

**טבלה 2: רגרסיה לוגיסטית להתרחשות ולפריצה של סכסוכים פנים
מדינתיים אלימים (דרגת הדמוקרטיה כמשתנה מתמשך), 1990-2007**

משתנים	Freedom House		Polity IV Project	
	פריצה	התרחשות	פריצה	התרחשות
דמוקרטיה	-.067 (.0510)	-.055 (.0614)	-.034 (.0220)	.017 (.0255)
log אוכלוסייה	.340 (.2443)	1.210 (.2670)***	.320 (.2465)	.862 (.2192)***
מס' קבוצות אתניות	.169 (.0850)**	.134 (.0584)**	.175 (.0862)**	.094 (.0622)
קבוצות מופלות	.420 (.4578)	.817 (.5424)	.455 (.4806)	.860 (.5107)*
אי-שוויון בהכנסות	-.141 (.1204)	-.024 (.0980)	-.173 (.1199)	-.029 (.1434)
log תמ"ג לנפש	-.574 (.2929)**	-1.191 (.3730)***	-.579 (.2818)**	-1.207 (.3132)***
מס' שנות שלום	-.345 (.0782)***	-.272 (.0814)***	-.344 (.0749)***	-.771 (.0854)***
מס' שנות שלום ²	.017 (.0044)***	.009 (.0046)**	.017 (.0042)***	.036 (.0046)***
מס' שנות שלום ³	.000 (6.4414E-5)***	-9.688E-5 (6.1345E-5)	.000 (6.0626E-5)***	.000 (6.3816E-5)***
מזה"ת	-.697 (.7753)	-.322 (.8244)	-.958 (.7940)	.152 (.7335)
מזה"ת-דמוקרטיה	.244 (.1179)**	.349 (.1303)***	.167 (.0598)***	.156 (.0622)**
קבוע	-2.574 (2.1028)	-6.180 (2.1722)***	-2.460 (2.1242)	-3.202 (1.7698)*
מס' תצפיות	1834	2140	1803	2102
מס' מדינות	129	134	127	132
מספר סכסוכים/שנים שבהן התרחשו סכסוכים	73	378	70	368

* p<0.1 ** p<0.05 *** p<0.01

הממצאים שלנו - בכל המודלים, מערכי הנתונים והטבלאות - מצביעים על כך שהיותה של מדינה דמוקרטית מזרח-תיכונית גורם לה להיות חשופה יותר לפריצה ולשכיחות של סכסוכים פנים-מדינתיים אלימים, גם אם הדמוקרטיה משמשת כמשתנה בקרה. עוד נמצא שככל שמדינה מזרח-תיכונית היא דמוקרטית יותר, כך סביר יותר שהיא תחווה חיכוכים פנים-מדינתיים אלימים (טבלה 2).

ה. דיון

אפשר להסביר בקלות יחסית את הסטייה לכאורה של המזה"ת מהמודלים הנפוצים המתארים את ההשפעה של דמוקרטיה על אלימות פנים-מדינתית. ראשית, הממצאים האזוריים אינם סותרים את הממצאים הסטטיסטיים הגלובליים. שנית, הואיל והמזה"ת (וישראל בתוכו) הוא חריג בעולם הפוליטי, ההתנהגות המוזרה לכאורה שלו אינה אמורה להפגיע ויש לה מעט מאוד השלכות תיאורטיות או מתודולוגיות על תש"ד. אפשר אפוא "להציל" את התש"ד מהאנומליה המזרח-תיכונית בקלות יתרה.

ואולם, מהלכים "הגנתיים" כאלה חושפים את החולשה של תש"ד, כיוון שהם מגלים שוב ש"אף תוצאה ניסויית אינה מסוגלת לעולם להרוג תיאוריה: כל תיאוריה יכולה להינצל ממקרים המראים את ההפך, בין באמצעות השערות עזר כלשהן או באמצעות פרשנות חדשה והולמת של המונחים שלה" (Lakatos, 1970: 116). בחירת מסלול בטוח פחות עשויה להיות כדאית יותר - הן עבור תכנית המחקר של תש"ד והן מבחינת תועלתה. בהמשך אנו מעלים שתי הצעות להבנת תש"ד במזה"ת כדי להעשיר הן את הכלים התיאורטיים שלנו והן את הבנתנו האמפירית.

1. ערכה של לאומיות לדמוקרטיה ולשלום

"האביב הערבי" מדגים את מה שהממצאים הסטטיסטיים לעיל מורים: קריאות עממיות בזכות הדמוקרטיה, ואפילו בחירות חופשיות והוגנות, אינם מבטיחים שלום אזרחי ולעתים קרובות מעודדים אלימות. אך התעלומה נעוצה בסיבתיות ולא במתאם. מנספילד ושניידר (Mansfield and Snyder, 2009: 381) מסבירים כי "הלאומיות היא מנגנון מפתח סיבתי הקושר דמוקרטיזציה לא מושלמת הן למלחמות אזרחים והן למלחמות בין מדינות". זהו היקש בעל ערך, אך אנו טוענים שהקשר הסיבתי עשוי להיות שונה: החתרנות נגד הלאומיות הן מבפנים והן מבחוץ עשויה להפוך דמוקרטיזציה לאלימה.

מאז שנות החמישים של המאה העשרים השקיעו המשטרים במזה"ת רבות ב"בניין המדינה", ובייחוד בבירוקרטיה שלה ובמערכת האכיפה (Ayubi, 1996). תשומת לב פחותה בהרבה הוקדשה ל"בניין האומה" ולטיפוח הסולידריות האזרחית ותפישת "העם" כמקור העיקרי של לגיטימיות פוליטית (Connor, 1972). כאשר בניין המדינה מתבצע על חשבון בניין האומה הדבר עלול לעורר אלימות, לא למנוע אותה. יתר על כן, אומה בת קיימא, ולא רק מדינה, היא לעתים קרובות תנאי מוקדם לדמוקרטיזציה מתקדמת: הפיכת דמוקרטיה פרוצדורלית (המקיימת בחירות חופשיות והוגנות) לדמוקרטיה ממשית (המאפשרת את הדחתם של בעלי השררה המכהנים בדרכי שלום), גם אם לא בהכרח לדמוקרטיה ליברלית.

עם זאת, בעוד חלק מהאנוקרטיות יוצאות למלחמה, אחרות אינן נוהגות כך. אכן, כפי שמאשרים מנספילד ושניידר (Mansfield and Snyder, 2009: 381, 383) "מדינות רבות עברו תהליכי דמוקרטיזציה בשלום במשך שני העשורים האחרונים במזרח אירופה, באמריקה הלטינית, במזרח אסיה ובדרום אפריקה". מה גורם אפוא למדינות מסוימות העוברות דמוקרטיזציה להיקלע לחוסר יציבות המלווה באלימות? הם מצביעים על שני מקורות: לאומיות (למעשה, לאומנות) ומדינה חלשה. "השילוב של השתתפות המונית פוליטית הולכת וגוברת עם מוסדות פוליטיים חלשים יוצר את המניע ואת ההזדמנות הן לאליטות העולות והן לאלה היורדות לשחק בקלף הלאומני בניסיון לגייס תמיכה עממית נגד מתחרים מבית ומבחוץ". הם מגדירים את הלאומיות כדוקטרינה "הגורסת שלעם כחטיבה שלמה יש זכות לשלטון עצמי", וככזאת "אפשר לעשות בה שימוש כדי לשכנע ציבורים שזכו להעצמה חדשה שהשסע בין בעלי זכויות היתר לבין ההמונים אינו משמעותי לעומת השסעים המפרידים בין עמים, קבוצות אתניות או גזעים" (Mansfield and Snyder, 2005: 2).

מהניתוח לעיל נגזר מרשם הניצב בבסיס הפולמוס ביחס למדיניות הדמוקרטיזציה של ארה"ב במזה"ת ומחוצה לו (Savun and Wites, 2008; Tirone, 2011). היות שמוסדות כגון בירוקרטיה מתפקדת ומערכת משפטית איתנה מאפשרים למדינות לעבור תהליכי דמוקרטיזציה בדרכי שלום ובהצלחה יחסית, מנספילד ושניידר (Mansfield and Snyder, 2007: 5) גורסים כי "ראוי שמאמצים לקדם דמוקרטיה ינסו להתקדם לפי סדר של בניית מוסדות לפני שהם מעודדים בחירות המוניות תחרותיות. רצף שגוי של מהלכי דמוקרטיזציה טומן בחובו לא רק סיכון של שפיכות דמים בטווח הקצר, אלא גם סיכון של התגייסות של כוחות בלתי-ליברליים חזקים

המסוגלים לחסום את הגיבוש הדמוקרטי בטווח הארוך". יתר על כן, היות ש"לאומנות העוברת דמוקרטיזציה" סוללת את הדרך למלחמה, הרי שריסון הלאומיות בזירה הציבורית - ואף סילוקה ממנה - הם המפתח לשלום (Mansfield and Snyder, 2009). רק אחרי ששני המפעלים הללו של בניין מדינה וריסון הלאומיות מסתיימים בהצלחה אפשר לדידם להתקדם ברצף הדמוקרטיזציה ולעודד השתתפות פוליטית המונית ובחירות.

ההיקש של מנספילד ושניידר לוקה בחסר. ראשית, מרבית האוטוקרטים אינם ששים לבנות מוסדות העלולים לגרום למפלתם בהמשך. ללא ספק, התזה של טילי (Tilly) על המקורות הלוחמתיים של המדינות האירופיות היא בעלת משקל גם בעולם הפוסט-קולוניאלי. איומים על משטרים, בין בשל תחרות בין-מדינתית מתמשכת (Thies, 2004) ובין בשל פעילות מורדים (Kisangani and Pickering, 2014), הניעו משטרים להשקיע בהיבטים מסוימים של בניין מדינה. אך מוסדות המדינה שצמחו מכך לעתים קרובות אינם מובילים לדמוקרטיה (Carothers, 2007a: 19–20; 2007b).

שנית, נראה שמנספילד ושניידר סבורים שאנוקרטיות במיוחד נוטות לתאוות בצע (כלומר המנהיגים החדשים מנצלים את מוסדות המדינה החלשים כדי לבצר את שלטונם) ולהיפר-אידיאולוגיה (אותם מנהיגים ממנפים את הלאומיות כדי לנהל מלחמות שנועדו להסיט את תשומת לבם של ההמונים כלפי חוץ במקום לעוולות המתבצעות מבית). אם אנוקרטיות הן סוג המשטר הכי פחות יציב (Gurr, 1974), הן כמובן מספקות לגורמים פוליטיים הזדמנויות מבניות לגרום לנזקים כבדים. אך לא ברור אם הדמוקרטיזציה היא זו שמניעה את חוסר היציבות לכאורה של אנוקרטיות, או אם חוסר היציבות הזה פשוט מאפיין חלק מהמשטרים האלה המצויים בתווך. ככלות הכול, משטר שאינו יציב מבחינה פוליטית הוא לעתים קרובות משטר המצוי בחוסר יציבות אלימה. יתר על כן, כפי שמציינים נראנג ונלסון (Narang and Nelson, 2009: 360), אלה המנהיגים דמוקרטיזציה בלתי מושלמת עם מוסדות חלשים אמורים להיות, כביכול, חלשים מכדי ליזום או להשתתף במלחמות בין-מדינתיות, ועל כן הם נוטים לקרוס כלפי פנים ולא להתפוצץ החוצה. בכל זאת, מציינים הגרה ועמיתיו (Hegre et al., 2001: 33), "משטרים המצויים בשלבי ביניים הם בעלי הנטייה החזקה ביותר למלחמות אזרחים, גם כאשר היה להם זמן להתייצב בעקבות שינוי המשטר".

שלישית, אילוף הלאומיות הוא חרב פיפיות. הלאומיות אכן נוצלה לרעה כקריאת קרב מודרנית, אך ערכי הליבה של הלאומיות המודרנית

עשויים לספק מכנה משותף מוסרי לניהול סכסוכים ולפתרונם. הלאומיות המודרנית פונה אל "העם" כמקור הלגיטימיות הן למשטר והן לסמכות באמצעות העקרונות המקובלים של הגדרה עצמית ושל ריבונות העם, בהתאמה (Yack, 2012). נוכל להתווכח אם העלייה של האמנה החברתית הלאומית בנוסח רוסו על חשבון האמנה החברתית האוטוריטרית בנוסח הובס הועילה לסדר העולמי ולשלום, אך בין כה וכה השד הלאומי יצא זה מכבר מהבקבוק. ההתנגשות בין הלווייתן המדינתי לבין רצון "העם" אינה בלתי נמנעת - אומות הולידו מדינות באותה מידה שמדינות הולידו אומות. עדיין, עמים רבים ברחבי העולם סבורים שקיימת אי-הלימה בין הגבולות של מדינות לבין קווי המתאר של אומות, וכן בין האינטרסים של משטריהם לאינטרסים שלהם עצמם.

אתניות ממלאת תפקיד מפתח בדינמיקה הזאת. אם חברה רב-אתנית מתאחדת כ"עם", ובהמשך כלאום, הסיכויים לבניין מדינה, לדמוקרטיה ולשלום פנימי הם טובים. אך אם הלאומיות היא אתנית, אזי "הקיום של קבוצה ליבה אתנית ששימשה בסיס לקהילה פוליטית שהתקיימה לאורך תקופה ארוכה יחסית בעבר" עשוי להיות בעל חשיבות עליונה בבניין המדינה (Taylor and Botea, 2008). יתר על כן, ללא ליבה אתנית דומיננטית מבחינה דמוגרפית ובעלת אופי פוליטי, הדמוקרטיזציה עלולה לגרום להתפרצות תחרויות אתניות העלולות לערער אותה. מסלול הביניים של מדינה רב-אתנית נטולת תודעה לאומית חזקה, המאפשרת חלוקת כוחות בין קבוצותיה, נראה מושך. אולם עד כה ההישגים של מסלול כזה, בייחוד במזה"ת (למשל בלבנון ובעיראק), אינם משביעי רצון. דרך זו לא קידמה עד כה בניין מדינה, דמוקרטיה ושלום.

על רקע זה נוכל להבין מדוע חוסר איזון בין מדינה ללאום - התנגשות בתוך גבולות המדינה ובין זהויות לאומיות ולעתים קרובות אתניות - מוביל במקרים רבים ל אלימות כלפי חוץ וגם לאלימות פנימית (Miller, 2007). חשוב לציין שמידת האלימות המלווה את המאמץ הלאומי לפתור את חוסר ההתאמה הזה תלויה בחברות שבהן מדובר - כלומר גם במשטרים וגם בעמים - וכן בחברה הבין-לאומית באופן כללי. דווקא הניסיון לאלף את הלאומיות, באמצעות כפייה, תועלתנות או מוסר, עשוי להפוך אותה לאלימה, אך מכאן לא נובע שהלאומיות במהותה היא אלימה.

לבסוף, הקריאה הלאומית לריבונות העם עשויה לעתים להיות תנאי חברתי-מוסרי מוקדם לטיפוח דמוקרטיה בת קיימא. ערעור הפרויקט הלאומי, גם אם הוא אפשרי, שוחק גם את קיומו של "עם" שמטעמו נעשית

הקריאה להשתתפות ולייצוג פוליטיים ושמטעמו המדינה קיימת מלכתחילה. הבנה זאת מניעה את מסקנתו הידועה של רסטאו (Rustow, 1970: 350) שלעתים נוטים לשכוח אותה או להתעלם ממנה, שהדמוקרטיזציה מתבססת על "תנאי רקע יחיד - אחדות לאומית [...] הרוב המכריע של אזרחים בדמוקרטיה שבדרך חייבים להיות משוכנעים ללא ספקות וללא הסתייגויות שהם משתייכים לקהילה פוליטית בעלת מכנה משותף רחב". מנספילד ושניידר (Mansfield and Snyder, 2005: 4) פותחים את ספרם *Electing to Fight* תוך הסתמכות על מאמרו של רסטאו, ומביעים צער על כך ש"רעיונותיו לא מילאו תפקיד מכריע במחקרים רבים שבאו בעקבותיו וגם לא בקביעת המדיניות לגבי מעבר לדמוקרטיה". מוזר שהם מפרשים את טיעונו המרכזי של רסטאו כאילו הוא טוען ש"מעברים לדמוקרטיה מצליחים ביותר כאשר מפותחים מוסדות פוליטיים חזקים לפני שמתרחבת ההשתתפות העממית הפוליטית" (שם, עמ' 3).

הדגש של רסטאו הוא על זהות לאומית, ולא על מוסדות מדינתיים. ואכן, במאמר מאוחר מדגיש רסטאו (Rustow, 1990: 82) שוב ש"תחושה בלתי מעורערת של זהות לאומית וטריטוריאלית היא תנאי מוקדם מבטיח ביותר" לדמוקרטיזציה. ייתכן אפוא שאי-ההלימה בין גבולות המדינה לבין הזהויות הלאומיות (ולעתים קרובות האתנו-לשוניות) היא בדיוק מה שהפריע לדמוקרטיזציה באפריקה ובמזרח התיכון הערבי: "הגבולות הקולוניאליים שהתקבלו בירושה באפריקה הטרופית יצרו מעט מדינות בעלות אחדות לשונית או אפילו שמרבית האוכלוסייה בהן דוברת שפה אחת; ועקב נדירות זאת בזהויות טריטוריאליות-לאומיות אין זה מקרי שבאפריקה ההתקדמות לקראת דמוקרטיה נותרה בלתי יציבה" (שם, עמ' 82).

עד האביב הערבי התרחשה "דמוקרטיזציה לאומית" במזה"ת בעיקר מחוץ לעולם הערבי - בטורקיה, בישראל ובאיראן. ימים יגידו אם האביב הערבי יוביל בטווח הארוך ל"לאומיות בתהליכי דמוקרטיזציה". רמז לכך אפשר לדלות מהסיסמה הפופולרית כל כך של ההפגנות, שלא תמיד תורגמה במדויק: "העם רוצה להפיל את המשטר". בעוד מרבית המשקיפים התמקדו בסיפא של הסיסמה - השלילה והדה-לגיטימציה של המשטר - עלינו לשים לב גם לרישא שלה: אשרורו של "העם", שהוא בעל זכות להבחין מוסרית ופוליטית בין מה שנכון או לא נכון בעיניו (Abulof, 2015). בטווח הארוך ייתכן שמכאן ייוולדו דמוקרטיזציות בנות קיימא במזה"ת. שאלת המפתח היא אם "דמוקרטיזציה לאומית" תצא נשכרת אם מדינות כמו סוריה ועיראק

תישארנה שלמות או אם הן תתפרקנה, ובכך "יחוללו" הגבולות בני מאת השנים שהתוו בריטניה וצרפת.

2. מתיאוריית השלום הדמוקרטי הבין-מדינתי והפנים-מדינתי לתיאוריית שלום דמוקרטי בין-קהילתי

המחקר על תש"ד התקדם בצעדים נמרצים וחשובים והמחלוקות הנמשכות במסגרתו משקפות את חיוניותו. אך עד לאחרונה, המחקר על תש"ד "נתפס ב'מלכודת הטריטוריאלית'", היות שהן דמוקרטיה והן מלחמה ושלום מפורשות במונחים של המדינה הטריטוריאלית הריבונית (Barkawi and Laffey, 1999: 413; 2001). למרבה המזל, מחקרים חדשים המתמקדים ברמת הניתוח הקבוצתית תורמים להבנת סכסוכים פנים-מדינתיים (Cederman et al., 2013; Buhaug, Cederman, and Gleditsch, 2014). מחקרנו מצטרף למהלך זה, ומטעים את החשיבות של ניתוחים לא-מדינתיים.

ההתמקדות המדינתית של תש"ד יצרה שתי בעיות חריפות. ראשית, הסטת תש"ד לסכוכים פנים-מדינתיים אלימים אינה ממצה את מגוון הסוגים של אלימות שאינה בין-מדינתית. לעניין זה חשיבות רבה במזה"ת, שבו רבים מהסכוכים החמושים הבין-מדינתיים הם חוצי גבולות והצדדים הנלחמים לעתים אינם אזרחי אותה מדינה, או שהם אפילו חסרי מדינה (כדוגמת התחרות בין אש"ף לחמאס). התנגשויות אלימות אלה קוראות תיגר על הטיפולוגיה המסודרת של סכסוכים בין-מדינתיים ופנים-מדינתיים; עדיף לתאר אותן כסכוכים בין-קהילתיים. אפילו מערכי נתונים בעלי טיפולוגיה מגוונת חוטאים לעתים בסיווג מוטעה או מתעלמים מסכסוכים אלה. מערך הנתונים של UCDP/PRIO על סכסוכים מזוינים, לדוגמה, מסווג את מלחמת לבנון השנייה ב-2006 כ"סכסוך מזוין פנימי", הדומה לעימות האלים בין ממשלת מצרים לבין אלגמאעה האיסלאמייה, קבוצת האופוזיציה האיסלאמית הרדיקלית במדינה. אולם בעוד זה האחרון היה התנגשות פנימית ברורה, מלחמת לבנון של 2006 נערכה בין מדינת ישראל לבין ארגון כמו-צבאי שבסיסו במדינה סמוכה, שאף נעשתה מעורבת בלוחמה. הצירוף של השניים יוצר טשטוש מושגי בעייתי. מערך הנתונים של UCDP/PRIO משמיט גם את העימות של ספטמבר 1970 בין ירדן לאש"ף וגם את מלחמת לבנון של 1982 - שני עימותים שגבו אלפי חללים ופצועים - אולי בהעדרה של קטגוריה הולמת.

שנית, הרחבת תש"ד לסכוכים פנים-מדינתיים אלימים מתמקדת כמעט תמיד בסוג המשטר המדינתי; היא אינה מתייחסת למידת הדמוקרטיה

של הקבוצות הפנימיות המסוכסכות. במילים אחרות, מחקרים על "השלום הדמוקרטי הפנים-מדינתי" מתאפיינים בערבוב של רמות הניתוח, ובוחנים את השפעת סוג המשטר של מדינה על עימותים פנימיים במקום לבחון את היתרונות הדמוקרטיים של הקבוצות היריבות. העדפה זאת מובנת, שכן מרבית מחקרי תש"ד נוטים לניתוחים כמותיים, ועד לאחרונה לא היו מערכי נתונים אמין לגבי דרגות הדמוקרטיה של תנועות שונות בתוך המדינה. מדידת המשתנה הזה בלי התייחסות למוסדות מדינתיים פורמליים ולחוקים הקיימים היא משימה מרתיעה. אולם בהתחשב בעובדה שהמודל החזק ביותר של תש"ד הוא דיאדי ולא מונאדי, העברת הלוגיקה שלו אל המישור הפנים-מדינתי בצורה מונאדית וברמת ניתוח שאינה מתאימה לכך היא מהלך בעייתי. מחקרים מעטים וחשובים הדגימו את היתרונות של תש"ד דיאדית בניתוח היחסים בין גורמים טרום-מודרניים שאינם מדינתיים (Ember, 1994; Crawford, 1992; Ember, and Russett, 1992). הגיעה העת לאחוז את השור בקרניו ולהתמודד עם אתגר זה גם ביחס לפוליטיקה בת זמננו.

מיזם "מיעוטים בסיכון" (Minorities at Risk Project, 2008) החל לאחרונה במהלך המוצע, ופתח במזה"ת. על פי נתוניו, מספר הארגונים האתניים במזה"ת גדל בהתמדה מאז תחילת שנות השמונים מכ-40 ל-100; מבחינה אידיאולוגית, מאז תחילת שנות התשעים היה גידול עקבי במספר היחסי של ארגונים דמוקרטיים, המדגישים פוליטיקה של בחירות והפגנות. העבודה שבוצעה במסגרת המיזם לוקה אמנם בשגיאות טיפולוגיות שונות (לדוגמה, קידוד חיזבאללה כמי שדוגלים ב"צורות ממשל דמוקרטיות" עקב השתתפות הארגון בבחירות בלבנון), אך מיזם זה פותח הזדמנויות חדשות לבחינה כמותנית של תש"ד פנים-מדינתי.

1. מסקנות

באמצעות בחינה סטטיסטית של תש"ד פנים-מדינתי בהקשר של המזה"ת הראינו שהדמוקרטיזציה נכשלה בהבאת שלום פנים-מדינתי למזה"ת. בה בעת העלינו את הסברה שלפיה "דמוקרטיזציה לאומית" עשויה להיות תנאי מקדים ארוך טווח, ולא מכשול מיד, לשלום הדמוקרטי, ושתש"ד חייבות להתעלות מעבר לזווית הראייה המדינתית על מנת לבחון סכסוכים בין-קהילתיים וכן מאפיינים דמוקרטיים של ארגונים לא-מדינתיים. אנו מבקשים גם לעודד מחקר עתידי בשיטות מעורבות בחקר תיאוריית השלום הדמוקרטי, בפרט לגבי המזה"ת. הסינתזה של שיטות כמותניות ואיכותניות

תוכל להעשיר את מחקר התש"ד, ולשפר את תפיסתנו לגבי הגדרות, נתונים וסיבתיות.

במאמר זה לא ביקשנו לשרטט תשובות החלטיות אלא להקשות - להציף קושיות מפתח ולהציע השערות ראשוניות. הצבת הלאומיות כתנאי מוקדם אפשרי לדמוקרטיזציה בת קיימא מעלה שאלות לא קלות: האם ערכים הם "המשתנה המתווך" בין דמוקרטיזציה לבין אלימות, ואם כן כיצד? תפקיד הליברליזם בקידום השלום הדמוקרטי נחקר רבות (Owen, 1997; Friedman, 2008). הלאומיות, לעומת זאת, אם היא מופיעה בספרות תש"ד - ביחוד במודלים האנוקרטיים - נחשבת לרוב כמפריעה לשלום, תוך התעלמות מהפוטנציאל המפייס של רעיונות ואידאילים לאומיים.

לשון אחרת, מתוך הזדקקות להבחנתו המפורסמת של ישעיהו ברלין (Berlin, 2002) בין חירויות שליליות לחירויות חיוביות: האם ראוי שהתפקיד הממתן של חירויות שליליות (כגון חופש הדיבור, חופש העיתונות וחופש ההתאגדות) יושלם בזה של החירויות החיוביות, בעיקר ריבונות העם וזכות העמים להגדרה עצמית (Abulof, in print)? למשל, האם דבקות משותפת בעקרון ההגדרה העצמית יכולה להסביר מדוע צמדים דמוקרטיים (democratic dyads) מסוגלים לפתור בדרכי שלום את המחלוקות הטריטוריאליות שלהם? וכאשר מכנה משותף נורמטיבי כזה חסר בקרב מדינות המקיימות בחירות חופשיות, האם אותו חסך עשוי להסביר באופן חלקי את כישלונן להגיע לפשרה תועלתנית או אפילו את פנייתן לאלימות? המענה על שאלות אלה באמצעות ניתוח שיח, ניתוחי תוכן וסקרי דעת קהל עשוי להתברר כמכריע לקידום הבנתנו את הסיבתיות של תש"ד. לבסוף, אף שמחקרי תש"ד כמותניים מכוונים לרוב למציאת מתאם חזק, החיפוש אחרי סיבתיות מציף שאלות "מה היה קורה אילו": לדוגמה, האם מצרים דמוקרטית הייתה נמנעת מציאה למתקפת פתע נגד ישראל ב-1973? ניתוח א-היסטורי (counterfactual) מעין זה חשוב בפרט אם נבקש להעריך את השפעת הטלטלה האזורית על עתיד המזרח התיכון - בין הסלמה אלימה ל"שלום נצחי".

- Abulof, Uriel (in print). "We the Peoples? The Strange Demise of Self-Determination", *European Journal of International Relations*.
- , 2015. "'The People Want(S) to Bring down the Regime': (Positive) Nationalism as the Arab Spring's Revolution", *Nations and Nationalism* 21(4): 658–680.
- Anderson, Lisa, 2001. "Arab Democracy: Dismal Prospects", *World Policy Journal* 18(3): 53–60.
- Ayubi, Nazih N., 1996. *Over-Stating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*, New York: I.B. Tauris.
- Barkawi, Tarak, and Mark Laffey (eds.), 2001. *Democracy, Liberalism, and War: Rethinking the Democratic Peace Debate* (Critical Security Studies), Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- , 1999. "The Imperial Peace: Democracy, Force and Globalization", *European Journal of International Relations* 5(4): 403–434.
- Beck, Nathaniel, Jonathan N. Katz, and Richard Tucker, 1998. "Taking Time Seriously: Time-Series-Cross-Section Analysis with a Binary Dependent Variable", *American Journal of Political Science* 42(4): 1260–1288.
- Bellin, Eva, 2004. "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective", *Comparative Politics* 36(2): 139–157.
- Berlin, Isaiah, 2002. *Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty*, Oxford: Oxford University Press.
- Brynen, Rex, Bahgat Korany, and Paul Noble (eds.), 1995. *Political Liberalization and Democratization in the Arab World*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- Buhaug, Halvard, 2006. "Relative Capability and Rebel Objective in Civil War", *Journal of Peace Research* 43(6): 691–708.
- Buhaug, Halvard, Lars-Erik Cederman, and Kristian Skrede Gleditsch, 2014. "Square Pegs in Round Holes: Inequalities, Grievances, and Civil War", *International Studies Quarterly* 58(2): 418–431.
- Carothers, Thomas, 2007a. "Misunderstanding Gradualism", *Journal of Democracy* 18(3): 18–22.
- , 2007b. "The 'Sequencing' Fallacy", *Journal of Democracy* 18(1): 12–27.
- Carter, David B., and Curtis S. Signorino, 2010. "Back to the Future: Modeling Time Dependence in Binary Data", *Political Analysis* 18(3): 271–292.

- Cederman, Lars-Erik, Kristian Skrede Gleditsch, and Halvard Buhaug, 2013. *Inequality, Grievances, and Civil War* (Cambridge Studies in Contentious Politics), New York: Cambridge University Press.
- Cederman, Lars-Erik, Kristian Skrede Gleditsch, Idean Salehyan, and Julian Wucherpfennig, 2013. "Transborder Ethnic Kin and Civil War", *International Organization* 67(2): 389–410.
- Cederman, Lars-Erik, Simon Hug, and Lutz F. Krebs, 2010. "Democratization and Civil War: Empirical Evidence", *Journal of Peace Research* 47(4): 377–394.
- Chan, Steve, 2009. "The Democratic Peace Proposition: An Agenda for Critical Analysis", *Economics of Peace and Security Journal* 4(1): 70–77.
- Connor, Walker, 1972. "Nation-Building or Nation-Destroying?" *World Politics* 24(3): 319–355.
- Crawford, Neta C., 1994. "A Security Regime among Democracies: Cooperation among Iroquois Nations", *International Organization* 48(3): 345–385.
- Dafoe, Allan, 2011. "Statistical Critiques of the Democratic Peace: Caveat Emptor", *American Journal of Political Science* 55(2): 247–262.
- Doyle, Michael W., 2005. "Three Pillars of the Liberal Peace", *American Political Science Review* 99(3): 463–466.
- Ehteshami, Anoushiravan, 1999. "Is the Middle East Democratizing?" *British Journal of Middle Eastern Studies* 26(2): 199–217.
- Ember, Carol R., Melvin Ember, and Bruce Russett, 1992. "Peace between Participatory Polities: A Cross-Cultural Test of the 'Democracies Rarely Fight Each Other' Hypothesis", *World Politics* 44(4): 573–599.
- Fearon, James D., and David D. Laitin, 2003. "Ethnicity, Insurgency, and Civil War", *American Political Science Review* 97(1): 75–90.
- Ferejohn, John, and Frances McCall Rosenbluth, 2008. "Warlike Democracies", *Journal of Conflict Resolution* 52(1): 3–38.
- Freedom House, 2015. *Freedom in the World, Country Ratings 1972–2015*, Washington DC: The Freedom House.
- Friedman, Gil, 2008. "Identifying the Place of Democratic Norms in Democratic Peace", *International Studies Review* 10(3): 548–570.
- Gause, Gregory F., 2011. "Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability", *Foreign Affairs* 90(4): 81–90.
- Gibler, Douglas M., 2012. *The Territorial Peace: Borders, State Development, and International Conflict*, New York: Cambridge University Press.
- Gibler, Douglas M., and Jaroslav Tir, 2010. "Settled Borders and Regime Type: Democratic Transitions as Consequences of Peaceful Territorial Transfers", *American Journal of Political Science* 54(4): 951–968.
- Gleditsch, Kristian Skrede, 2002. *All International Politics Is Local: The Diffusion of Conflict, Integration, and Democratization*, Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Gleditsch, Kristian Skrede, and Håvard Hegre, 2014. "Regime Type and Political Transition in Civil War", in Edward Newman and Karl R. DeRouen (eds.), *Routledge Handbook of Civil Wars*, New York: Routledge, pp. 145–156.
- Gleditsch, Nils Petter, Håvard Hegre, and Håvard Strand, 2009. "Democracy and Civil War", in Manus I. Midlarsky (ed.), *Handbook of War Studies III: The Intrastate Dimension*, Ann Arbor: University of Michigan Press, pp. 155–192.
- Goldsmith, Benjamin E., 2006. "A Universal Proposition? Region, Conflict, War and the Robustness of the Kantian Peace", *European Journal of International Relations* 12(4): 533–563.
- Gurr, Ted Robert, 1974. "Persistence and Change in Political Systems, 1800–1971", *American Political Science Review* 68(4): 1482–1504.
- Harbom, Lotta, and Peter Wallensteen, 2009. "Armed Conflicts, 1946–2008", *Journal of Peace Research* 46(4): 577–587.
- Hegre, Håvard, Tanja Ellingsen, Scott Gates, and Nils P. Gleditsch, 2001. "Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change, and Civil War, 1816–1992", *American Political Science Review* 95(1): 33–48.
- Hegre, Havard, and Nicholas Sambanis, 2006. "Sensitivity Analysis of Empirical Results on Civil War Onset", *Journal of Conflict Resolution* 50(4): 508–535.
- Hook, Steven W. (ed), 2010. *Democratic Peace in Theory and Practice, Symposia on Democracy Series*, Kent, OH: Kent State University Press.
- Hudson, Michael C., 1995. "Democracy and Foreign Policy in the Arab World", in David Garnham and Mark A. Tessler (eds.), *Democracy, War, and Peace in the Middle East*, Bloomington, IN: Indiana University Press, pp. 195–222.
- Human Security Centre, 2014. *Human Security Report 2013: The Decline in Global Violence: Evidence, Explanation, and Contestation*, Vancouver: Human Security Report Project, Simon Fraser University.
- Huth, Paul K., and Todd L. Allee, 2002. *The Democratic Peace and Territorial Conflict in the Twentieth Century* (Cambridge Studies in International Relations), New York: Cambridge University Press.
- Kacowicz, Arie Marcelo, 1998. *Zones of Peace in the Third World: South America and West Africa in Comparative Perspective* (Sunny Series in Global Politics), Albany, NY: State University of New York Press.
- Kisangani, Emizet F., and Jeffrey Pickering, 2014. "Rebels, Rivals, and Post-Colonial State-Building: Identifying Bellicist Influences on State Extractive Capability", *International Studies Quarterly* 58(1): 187–198.
- Krain, Matthew, and Marissa Edson Myers, 1997. "Democracy and Civil War: A Note on the Democratic Peace Proposition", *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations* 23(1): 109–118.
- Lakatos, Imre, 1970. "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes", in Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 91–196.

Lust-Okar, Ellen, and Saloua Zerhouni (eds.), 2008. *Political Participation in the Middle East*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Maliniak, Daniel, Amy Oakes, Susan Peterson, and Michael J. Tierney, 2011. "International Relations in the Us Academy", *International Studies Quarterly* 55(2): 437–464.

---, 2007. "The View from the Ivory Tower: Trip Survey of International Relations Faculty in the United States and Canada" (unpublished manuscript), The Program on the Theory and Practice of International Relations, Williamsburg, VA: College of William and Mary.

Mansfield, Edward D., and Jack Snyder, 2009. "Pathways to War in Democratic Transitions", *International Organization* 63(2): 381–390.

---, 2007. "The Sequencing 'Fallacy'", *Journal of Democracy* 18(3): 5–10.

---, 2005. *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War*, Cambridge: MIT Press.

Maoz, Zeev, 1995. "Domestic Political Violence, Structural Constraints, and Enduring Rivalries in the Middle East, 1948–1988", in David Garnham and Mark A. Tessler (eds.), *Democracy, War, and Peace in the Middle East*, Bloomington, IN: Indiana University Press, pp. 170–194.

Marshall, Monty G., and Ted Robert Gurr, 2005. *Peace and Conflict 2005: A Global Survey of Armed Conflicts, Self-Determination Movements, and Democracy*, College Park, MD: Center for International Development and Conflict Management.

Marshall, Monty G., and Keith Jagers, 2010. "Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800–2008", Version P4v2007d [Computer File]. College Park, MD: Center for International Development & Conflict Management, University of Maryland.

Miller, Benjamin, 2007. *States, Nations, and the Great Powers: The Sources of Regional War and Peace*, New York: Cambridge University Press.

Miller, Steven V., and Douglas M. Gibler, 2011. "Democracies, Territory, and Negotiated Compromises", *Conflict Management and Peace Science* 28(3): 261–279.

Minorities at Risk Project, 2008. *Minorities at Risk Organizational Behavior Dataset*, College Park, MD: Center for International Development and Conflict Management.

Narang, Vipin, and Rebecca M. Nelson, 2009. "Who Are These Belligerent Democratizers? Reassessing the Impact of Democratization on War", *International Organization* 63(2): 357–379.

Oneal, John R., and Bruce Russett, 2001. "Clear and Clean: The Fixed Effects of the Liberal Peace", *International Organization* 55(2): 469–485.

---, 1999. "The Kantian Peace: The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence, and International Organizations, 1885–1992", *World Politics* 52(1): 1–37.

Owen, John M., 1997. *Liberal Peace, Liberal War: American Politics and International Security* (Cornell Studies in Security Affairs), Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Rapoport, David C., and Leonard Weinberg (eds.), 2001. *The Democratic Experience and Political Violence* (Cass Series on Political Violence), London and Portland, OR: F. Cass.

Rasler, Karen A., and William R. Thompson, 2005. *Puzzles of the Democratic Peace: Theory, Geopolitics, and the Transformation of World Politics*, New York: Palgrave Macmillan.

Ray, James Lee, 1995. *Democracy and International Conflict: An Evaluation of the Democratic Peace Proposition* (Studies in International Relations), Columbia, SC: University of South Carolina Press.

Rummel, Rudolph J., 1995. "Democracies Are Less Warlike Than Other Regimes", *European Journal of International Relations* 1(4): 457–479.

---, 1985. "Libertarian Propositions on Violence within and between Nations", *Journal of Conflict Resolution* 29(3): 419–455.

---, 1984. "Libertarianism, Violence within States, and the Polarity Principle", *Comparative Politics* 16(4): 443–462.

Russett, Bruce M., 1993. *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton: Princeton University Press.

Rustow, Dankwart A., 1990. "Democracy: A Global Revolution?" *Foreign Affairs* 69(4): 75–91.

---, 1970. "Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model", *Comparative Politics* 2(3): 337–363.

Saikal, Amin, and Albrecht Schnabel (eds.), 2003. *Democratization in the Middle East: Experiences, Struggles, Challenges, The Changing Nature of Democracy*, Tokyo: United Nations University Press.

Salamé, Ghassan (ed.), 1994. *Democracy without Democrats? The Renewal of Politics in the Muslim World*, New York: I.B. Tauris Publishers.

Sandeep, Baliga, Lucca David, and Sjostrom Tomas, 2009. *Domestic Political Survival and International Conflict: Is Democracy Good for Peace?* Illinois: Kellogg School of Management, Northwestern University.

Savun, Burcu, and Daniel C. Tirone, 2011. "Foreign Aid, Democratization, and Civil Conflict: How Does Democracy Aid Affect Civil Conflict?" *American Journal of Political Science* 55(2): 233–246.

Schlumberger, Oliver (ed.), 2007. *Debating Arab Authoritarianism: Dynamics and Durability in Nondemocratic Regimes*, Stanford: Stanford University Press.

Sillanpää, Antti, and Tommi Koivula, 2010. "Mapping Conflict Research: A Bibliometric Study of Contemporary Scientific Discourses", *International Studies Perspectives* 11(2): 148–171.

Snyder, Jack L., 2000. *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*, New York: Norton.

Solingen, Etel, 2003. "Toward a Democratic Peace in the Middle East", in Amin Saikal and Albrecht Schnabel (eds.), *Democratization in the Middle East: Experiences, Struggles, Challenges*, Tokyo: United Nations University Press, pp. 42–62.

Sørli, Mirjam E., Nils Petter Gleditsch, and Havard Strand, 2005. "Why Is There So Much Conflict in the Middle East?" *Journal of Conflict Resolution* 49(1): 141–165.

Springborg, Robert, 2007. "The Middle East's Democracy Gap: Causes and Consequences", *Brown Journal of World Affairs* 13(2): 233–245.

Stockemer, Daniel, 2010. "Regime Type and Civil War: A Re-Evaluation of the Inverted U-Relationship", *Global Change, Peace & Security* 22(3): 261–274.

Taylor, Brian D., and Roxana Botea, 2008. "Tilly Tally: War-Making and State-Making in the Contemporary Third World", *International Studies Review* 10(1): 27–56.

Tessler, Mark, and Marilyn Grobschmith, 1995. "Democracy in the Arab World and the Arab-Israeli Conflict", in David Garnham and Mark A. Tessler (eds.), *Democracy, War, and Peace in the Middle East*, Bloomington, IN: Indiana University Press, pp. 135–169.

The Economist Intelligence Unit, 2013. *Index of Democracy 2012: Democracy at a Standstill*, London: The Economist.

Themnér, Lotta, and Peter Wallensteen, 2011. "Armed Conflict, 1946–2010", *Journal of Peace Research* 48(4): 525–536.

Thies, Cameron G., 2004. "State Building, Interstate and Intrastate Rivalry: A Study of Post-Colonial Developing Country Extractive Efforts, 1975–2000", *International Studies Quarterly* 48(1): 53–72.

Weart, Spencer R., 1998. *Never at War: Why Democracies Will Not Fight One Another*, New Haven: Yale University Press.

Wimmer, Andreas, Lars-Erik Cederman, and Brian Min, 2009. "Ethnic Politics and Armed Conflict: A Configurational Analysis of a New Global Data Set", *American Sociological Review* 74(2): 316–337.

Wittes, Tamara Cofman, 2008. *Freedom's Unsteady March: America's Role in Building Arab Democracy*, Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

Yack, Bernard, 2012. *Nationalism and the Moral Psychology of Community*, Chicago: The University of Chicago Press.

"כולם תמכו - כל אחד מסיבות שונות": על ספרו של אדם רז "המאבק על הפצצה" (הוצאת כרמל, 2015)

אודי מנור

א. בשבח ההיסטוריה הפוליטית

מטרת של מאמר זה הינה לדון במה שנראה כאחד הספרים החשובים ביותר בהיסטוריה הפוליטית של ישראל בכלל ובפוליטיקה של הגרעין הישראלי בפרט. על הספר חתום אדם רז, היסטוריון צעיר העובד בקרן ברל כצנלסון, שפרסם כבר כמה מאמרים בנושא מעל במות שונות.¹ רז אינו הראשון לפרסם מחקרים מקיפים בנושא הגרעין הישראלי. קדמו לו חוקרים ידועים כמו שלמה אהרונסון, אבנר כהן, יאיר עברון וזכי שלום.² עם זאת, החידוש בספרו של רז כפול: הן בהצלחתו לפרוס באופן משכנע את המהות הפוליטית של העימות שהתקיים בנושא בערך מאז "מבצע קדש" בשלהי 1956 ועד ערב פרוץ מלחמת ששת הימים ביוני 1967, והן בהוספת ממדים חדשים לסיפור מוכר יחסית במחקר: סיפורו של "הוועד לפירוז גרעיני" ו"הממד הגרמני" של היסטוריית הגרעין הישראלית, כולל התפקיד, שעל פי ניתוחו של רז, מילאה בו פרשת אייכמן.

אם להעמיד את התזה כולה על שורה אחת, רז מציע לראות את הוויכוח על מדיניות הגרעין הישראלית לא מנקודת המבט של שאלת "הביטחון היסודי" אלא מנקודת המבט של אופי הדמוקרטיה הישראלית. בכריכה האחורית הדברים נשמעים מרומזים יותר: "חשיבות הספר היא בהבהרת התהליך הפנימי של קבלת ההחלטות הפוליטיות והפשרות שאימצו הצדדים השונים במחלוקת על הפרויקט הגרעיני". ואמנם, על פני מאות עמודים הולך אותו תהליך פנימי ומבהיר כי יותר משהנשק הגרעיני היה אמור לפתור את בעיית החוץ והביטחון של ישראל, כוונת יוזמיו הייתה לעשות בו

¹ למחקרים קומים של אדם רז ראו למשל רז, 2013; א, 2013.

² ראו למשל כהן, 2000; שלום, 2004; בר-זוהר, 2006: 342–347; אהרונסון, 2014.

שימוש לצורכי פנים. תומכי מיזם הגרעין הצבאי הישראלי פעלו על יסוד הנחה שזכותם לקדם את הנושא מחוץ למערכת ההחלטות הסדירה. לו הצליחו לממשה ללא מתנגדים היו לתפיסתם השלכות בתחומי פנים מגוונים: ביטחון, צנזורה, תקציב, מחקר מדעי ועוד. מכאן עולה כי חשיבות ספרו של רז אינה רק בכך שהוא מציע פרשנות ישראלית לתזה דומה שעלתה כבר במחקרו של רוברט יונק, למשל, ואשר לא עסקה בישראל אלא בעיקר בברה"מ וגרורותיה (Jungkt, 1973); אלא בעיקר בכך שהוא מביא עושר של ממצאים עובדתיים המלמדים שכך תפסו את העניין אישי ציבור ומקבלי החלטות ישראלים בזמן התרחשות הדברים. בנוסף, ספרו של רז מציג היסטוריה פוליטית שיש בה גם קצה חוט לפענוח מאבקים דומים שאולי מתקיימים בהווה.

על עובדות היסוד הקשורות בסיפור הפצצה הישראלית אין ויכוח: בשני עשוריה הראשונים של מדינת ישראל ניצבו זו מול זו שתי אסכולות ביטחוניות-מדיניות מנוגדות, שבמונחים צבאיים אפשר להגדירן כ"אסכולה גרעינית" מול "אסכולה קונבנציונלית". תומכי "הפצצה" ומי שעשו את הצעדים הראשונים לפיתוחה היו דוד בן-גוריון, שמעון פרס ומשה דיין. לצדם עמדו אנשי מדע, שהבולט ביניהם היה דוד ארנסט ברגמן, ועיתונאים חשובים כמו חגי אשד, שבתי טבת וישעיהו בן-פורת. הבולטים בקרב מתנגדי "הפצצה" היו משה שרת, פנחס לבון, לוי אשכול, גולדה מאיר, ישראל גלילי ויגאל אלון.

תומכי "הפצצה" הצדיקו את דרכם בטענה מרכזית אחת: ישראל היא "מדינה קטנה מוקפת אויבים" שבמוקדם או במאוחר יצמצמו את הפער האיכותי ויצליחו לתרגם את יתרונם הכמותי במשאבים, בשטח ובכוח אדם לכלל הכרעה אסטרטגית של "הישות הציונית". במציאות כזו אין אלא להצטייד ב"מחסה ליום סגריר", כהגדרתו של אהרונסון. "מחסה" כזה בדמותה של "פצצה" לא רק יגרום לשכנים התוקפניים להסס לגבי תכניות להתקיף את ישראל ולהשמידה, אלא ברבות הימים - אהרונסון טען כמה פעמים שהימים הללו באו מוקדם מהצפוי (כבר ב-1977) - יגרום להם להפנים כי ישראל בלתי ניתנת להכחדה וכי יש להשלים עם קיומה (ראו למשל אהרונסון, 2012; והשוו בר-זהר, 2006: 342-347). על אותה טענה חזר גם פרס כשאמר בשנת 2000: "אני מאמין שדימונה הביאה אותנו לאוסלו", שכן "הכור בדימונה יצר הרתעה וביטל את ההנחה שאפשר להשמיד את ישראל" (פלדמן, 2000).

אנשי "האסכולה הקונבנציונלית" הניחו את ההפך הגמור: ישראל איננה חלשה כל כך למרות מגבלותיה בשטח ובאוכלוסין, וחשוב מכך - לא כל

שכניה "אויבים". בכל מקרה סברו אנשי האסכולה הזו כי פצצה ישראלית לא רק שלא תפתור את בעיית הביטחון היסודית אלא ההפך הגמור יקרה, שכן פצצה ישראלית תביא בהכרח לפצצה ערבית. התוצאה תהיה קיפאון מתמשך, שבחסותו יימשך טרור המלווה מדי פעם בסבבים של מלחמות התשה נקודתיות. כפי שסיכם זאת אלון, מהבולטים שבתומכי האסכולה הקונבנציונלית: אנשי "אסכולת הפצצה" מבטיחים מאזן אימה שיביא לשלום, אבל פצצה ישראלית תגרור אחריה "אימה ללא מאזן" (אלון, 1980: 145).

ב. הממד המדיני של הוויכוח - שאלת ה"אוריינטציה"

במחלוקת הזו נכרך גם ממד מדיני מובהק: תומכי האסכולה הקונבנציונלית ראו בארה"ב את המשענת המדינית הרצויה. לעומתם, אנשי האסכולה הגרעינית, גם אם לא בחלו בסיוע אמריקני, הרי שבכל הקשור למה שהם תפסו כמענה על שאלת הביטחון היסודי השליכו את יהבם על צרפת, שדגלה ב"עצמאות ביטחונית" - שם קוד לזכותה של כל מדינה להצטייד בנשק גרעיני. משענת מדינית נוספת הייתה גרמניה. רז מראה כי כשם שבישראל התנהל ויכוח בנושא, כך גם בשתי המדינות הנזכרות. בהתאם, ה"אוריינטציה" כלפי צרפת וגרמניה הייתה כלפי מנהיגים באותן מדינות שראו את עניין "הפצצה" עין בעין עם עמיתיהם בישראל. המאבקים בנושא כרכו סוגיות רגישות ביותר, בעיקר בכל הקשור ביחסי ישראל-גרמניה.

רז מקדיש לנושא זה פרק שלם בשם "תוכנה הגרעיני של האוריינטציה הצרפתית-גרמנית" (עמ' 236-254). מורכבות הנושא אינה מאפשרת הצגתו המפורטת במסגרת זו. עם זאת, פטור בלא כלום אי-אפשר. רשת הקשרים שטוו אנשי אסכולת הפצצה חרגה אל מעבר ל"ציר הגרעיני" או "ציר בון-פריז", וכללה גם גורמים בדרום אפריקה, בארגנטינה ובספרד. לדעת רז קשרים אלו הפכו את ישראל של אז לשותפה "בקואליציה בינלאומית בעלת מוטיבים לאומניים מובהקים שתמכה במשטרים אלימים וגזעניים" (עמ' 170). כנגד טענה זו אפשר לומר שגם אנשי האסכולה הקונבנציונלית לא יכלו להרשות לעצמם, כשהגיע תורם לנהל מדיניות חוץ, לנקוט סלקציה מפליגה ביחסי החוץ של ישראל, שסבלה מאז הקמתה מבעיות של בידוד בין-לאומי. אבל ההבדל הוא במטרות של הקשרים הבין-לאומיים, ובנקודה זו הפער בין האסכולות היה ממשי.

יחסי ישראל-גרמניה תופסים מקום של כבוד בדיונו של רז לאור החומרים החדשים שהוא מביא בפני הקורא, המלמדים על תמיכתה

המשמעותית של גרמניה - בעיקר בתקופת כהונתו של שר ההגנה פרנץ יוזף שטראוס, שעקף את המוסדות הגרמניים וסייע במימון של פיתוח תכנית הגרעין מכספי קרנות סודיות. מאירת עיניים במיוחד היא פרשת אייכמן, המובאת בפרק "אייכמן, גרמניה והגרעין" (עמ' 176-180). בעזרת המסמכים שעמדו לרשותו רז מראה כי חטיפת אייכמן התרחשה באותו הזמן שבו סייעו הגרמנים במימון הקמת הכור. לטענת רז, בן-גוריון התנגד לחטיפתו של אייכמן מתוך ידיעה שבמהלך המשפט יעלה שמו של הנס גלובקה, ראש לשכת הקנצלר אדנאואר, שניסח בזמנו את חוקי נירנברג הידועים לשמצה. אפשר להתווכח גם על התזה הזו, אבל עיון בתיעוד שמביא רז בנושא יכפה על הדיון להיות היסטורי-פוליטי ולא מיתולוגי ורגשי. נציין למשל בהקשר זה את "הוקרתו העמוקה" של אדנאואר לבן-גוריון "על אופן ניהולה וסיומה של פרשת אדולף אייכמן". דברים אלו מסר הקנצלר הגרמני לפרס וביקש להעבירם לראש הממשלה של ישראל. "קשה לי להעלות על הדעת" ציין אדנאואר, "צורה מכובדת יותר לטיפול בנושא זה. הריני חש עצמי - מסיבות שלא אפרטן - אסיר תודה על כך".³

ג. הפרדוקס הבלתי פתור של הנשק הגרעיני

הנשק הגרעיני נושא עמו בין השאר פרדוקס בלתי פתור מאז הופעתו בעולמנו באוגוסט 1945: מאז הטלת שתי הפצצות בשלהי מלחמת העולם השנייה רווחת המוסכמה כי הנשק הזה, בשונה מכל נשק אחר, אינו נועד לשימוש. אם כך, לשם מה הוא קיים? שאלה זו רק מתגברת לנוכח מוסכמה גורפת נוספת, שלפיה מוטב שהנשק הזה לא היה נולד כלל. ועם זאת הוא קיים גם קיים. מוסכמה נוספת היא שהוא נועד להרתעה; אלא שמה פירוש של הרתעה בידיעה שהנשק המרתיע לעולם ישב לו במרתף אפל או בבטן של צוללת במעמקי הים?

השאלה הזו מתחדדת עוד יותר לאור הבחנה "תרבותית" ידועה: רוסים ואמריקנים - בין שמדובר בסטלין או באייזנהאואר ובין שמדובר בפוטין ובאובמה - הם אנשים רציונליים. ואנשים רציונליים לא יעזו ללחוץ על הכפתור שיהפוך ברגע בזה את ניו יורק וסנקט פטרסבורג להיסטוריה עשנה ורדיואקטיבית. ואולם, לגבי מקומות כמו המזרח הרחוק או המזרח

³ עמ' 177. רז מביא את הדברים משני מקורות: עברון, 1969: 231; יומן בן-גוריון, ארכיון שדה בוקר, 11.6.1962.

התיכון יש האומרים - ד"ר מאיר שטיגליץ למשל - כי פועלים בהם מנהיגים שאולי לא יהססו לעשות שימוש בנשק גרעיני, כולל בישראל.⁴ על פי שורת ההיגיון מסתבר שאי-אפשר להשיב באופן חד-משמעי על הפרדוקס הזה, שכן בכל הקשור לבני אדם הכול אפשרי. ספרו של רז אינו מספק תשובה לפרדוקס, אך למרות זאת רז מצטרף לחוקרים המראים כיצד הנשק הגרעיני יכול לשמש ככלי במשחק המדיני.

על מנת לדון בתפקיד הממשי של הנשק הגרעיני דוחה רז גישות רווחות בדור האחרון, המציגות את הגרעין הישראלי במונחים של "טאבו" או "סוד" (כהן, 2005; והשוו בן-אליעזר וקמפ, 2006). עיון בשורה הארוכה של הפרשיות ופרשיות המשנה שבהן עוסק הספר מראה כי תזות אלו אינן משכנעות, בלשון המעטה: המושג "טאבו" בהקשר השיח בימינו מתייחס לדברים שאסור לדבר עליהם. רז מראה בספרו כי סוגיית הגרעין הישראלית עמדה על סדר היום הישראלי באופן כזה או אחר מראשיתה. גישות ה"סוד" וה"טאבו" לוקות אפוא בא-היסטוריות הפוגעת בהבנה הפוליטית המדויקת של הסיפור. ההבנה הזו מועילה משתי סיבות לפחות: האחת - היא הבסיס להבנת העבר הרחוק יחסית (60 שנה בערך) והעבר הקרוב. השנייה - היא מועילה גם לצורך ניתוח פוליטי של פרשנויות ה"טאבו" וה"סוד", כלומר לצורך הצבעה על הכוחות הפוליטיים הניזונים מפרשנויות א-היסטוריות.

לבסוף, צורת ההבנה הפוליטית-היסטורית מועילה גם להבנת סוגיות משיקות אחרות העולות בספר, כמו מדיניות החוץ הישראלית, היחס לסכסוך הישראלי-ערבי ואופי הממלכתיות הדרושה בדמוקרטיה פרלמנטרית פלורליסטית ראויה לשמה. "האופן הפוליטי" הנפרש בכתבתו של רז נשען על ניתוח מורכב של היחסים שבין דיבורים למעשים, בין אמצעים ותכליות ובין הבטחות ומימושן. זה המקום לעמוד על השיטה ששימשה את רז בכתבתו.

4 המחבר שמע דברים אלו מד"ר מאיר שטיגליץ בסדרת הרצאות שהתקיימה בבית התנועה הקיבוצית בשנים 2000-2001. לדיון בנושא המתייחס בין השאר לדברי שטיגליץ, ראו דור-און, 2013, והשוו Stieglitz, 2015.

ד. "שתיקת הארכיונים" - הערה על המתודה

לקורא המשכיל אין צורך לספר כי בארבעים השנים האחרונות, אם לא יותר, מתקיים פולמוס נרחב על אודות מדעיותה של ההיסטוריוגרפיה ומגבלותיה. עד כדי כך השתרשה הביקורת על תחום הידע הזה, שאפילו היסטוריונים מקצועיים נוהגים לשלוף משרוולם את המכתם האופנתי הריק: "אין היסטוריה - יש היסטוריונים". אולי מטרתם היא לעורר ביקורת אצל שומעיהם, אבל המסקנה המתבקשת מהחוכמה העממית הזו היא שאין הבדל בין תגובת ברשת חברתית לבין מחקר מקיף, שהרי "את ההיסטוריה כותבים המנצחים" וכידוע "הכול נרטיבים".⁵

ספרו של רז מביא, מבחינה זו, חדשות מרעננות. מסתבר שאפשר לפענח תמונה היסטורית מורכבת מאוד, וכי לא בהכרח "הכול נרטיבים". הספר על שלל מקורותיו והאינדקס העשיר הוא קודם כול תרומה חשובה להיסטוריוגרפיה הפוליטית הקלאסית: דיון מתוחכם במחלוקות בקרב ההנהגה המבוסס על אלפי מקורות מסוגים שונים, עם העדפה ברורה למקורות ארכיוניים. עם זאת, רז מזכיר שוב בספרו כי לא פעם דווקא שתיקת הארכיונים משמעותית בהרבה מהמסמך הארכיוני. טענה זו משכנעת משתי סיבות לפחות: האחת - הפוליטיקה מתקיימת גם בחדרי חדרים, לאו דווקא אפלים, אלא אפילו כאלו הכוללים שולחנות מזמינים וקפה מהביל. שיחות המתקיימות במזנון הכנסת או במבואה של בניין האו"ם עשויות להיות בנות משמעות לא פחות ואולי אף יותר מאשר דיון רשמי בוועדת שרים כזו או אחרת. השנייה - עוד יותר מכל עניין ביטחוני אחר (מטוס, רובה, משקפת, מכשיר קשר וכו'), הנשק הגרעיני אפוף מעצם הגדרתו בסודיות. כיצד יכול אם כך ההיסטוריון הפוליטיביסט להתמודד עם "שתיקת הארכיונים" והלקונות שבפרוטוקולים, שלא פעם פשוט אינם נכתבים?

תשובתו של רז היא ביטוי נוסף לתפיסתו ההיסטוריוגרפית של יואב גלבר, המראה עד כמה חשוב הקונטקסט לא פחות - ולא פעם אפילו יותר - מהטקסט (גלבר, 2007: 52-54, 102 ועוד). שהרי הטקסט אומר משהו בשם מישהו, אבל המלים אינן מדברות בעד עצמן. דרושה פרשנות. ושם בדרך כלל מצוי הוויכוח בין הפרשנים. כמו תמונה, גם טקסט איננו שווה אלף מילים. תמונות דורשות הסבר - התמונה של מתקנים עצומים בדרומה של הארץ

⁵ הביטוי "אין היסטוריה - יש היסטוריונים" שימש ככותרת לריאיון שנתן אילן פפה ב-1993. ראו מכמן, 2000: 237. על השימוש המעוות, הציני והלא פעם שערורייתי במדע ההיסטוריה נכתבו לא מעט ספרים, ראו למשל וידאל-נאקה, 1991; גינוסר ובראלי, 1996; פרילינג, 2003; יקירה, 2006; גלבר, 2007.

שפורסמה בניו יורק טיימס בדצמבר 1960 הביאה את בן גוריון לנאמו הידוע בכנסת, שבו ויתר על ההסבר הקודם ("מפעל טקסטיל") וסיפר את (חצי) האמת, שלפיה מדובר בכור גרעיני "לצורכי שלום". כשם שתמונה דורשת הסבר הדורש בעצמו הסבר, כך גם טקסטים. ומכאן התלות בהקשר.

ההיסטוריוגרפיה של רז מפיקה תובנות עמוקות של הקשרים רחבים דווקא מהמקורות הגלויים, ובראשם העיתונות. מבחינה זו החוקר החרוץ של ההיסטוריה הפוליטית בישראל חי בגן עדן של מקורות, ולעולם לא יהיה זה מיותר לשוב ולהודות לאנשים העומלים על האתר "עיתונות יהודית היסטורית", המאפשר למתעניין גישה ישירה לעיתונות התקופה (מעריב, דבר, על המשמר, חרות ועוד). רז מניח שבמציאות של דמוקרטיה, מאבקים חריפים כפי שזימן הגרעין לא יכלו שלא למצוא מוצא מדי פעם בכותרת, בהדלפה ובשיטות אחרות לשותף את הציבור המתעניין ברמזים מרמזים שונים.

ה. האינטלקטואל המעורב

רז לא נדרש למאמץ העצום שהשקיע באיסוף המידע, בהצגתו ובארגונו רק כדי להציל את ההיסטוריוגרפיה, כמובן. ממילא, מי שמתעקש לשוב ולומר כי "הכול נרטיבים" לא ימהר לוותר על העמדה הזו, המשחררת אותו מהמאמץ לבחון דברים בהקשרם. כך או כך, עבור רז הבחירה בנושא נבעה מטענתו ש"לעת כתיבת השורות האלה, מוסיף הנשק הגרעיני להיות כלי מרכזי במערכת הפוליטית העולמית והישראלית". בהתאם מקווה רז שספרו "יספק הבנה טובה יותר של ההיסטוריה הפוליטית הישראלית כדי לבנות עתיד טוב יותר", זאת באמצעות "קיומו של ציבור משכיל וקשוב לבעיות המורכבות שעומדות על סדר היום" (עמ' 512). האחריות לטענה זו מוטלת על אדם רז כמובן. אך קרוב לוודאי שכוונתו היא שבמציאות של "חברה בעומס יתר", כפי שהגדירו הסוציולוגים משה ליסק ודן הורוביץ את החברה הישראלית (ליסק והורוביץ, 1990), מן הראוי שהסוגיות הפוליטיות והמחלוקות סביבן יוצגו באופן הבהיר ביותר. זוהי גם רוח הדברים העולה מדבריהם של יצחק גל-נור ודנה בלאנדר בשבח הדין הפוליטי המורכב (בלאנדר וגל-נור, 2013: 9). על השאלה באיזו מידה יכול ידע מורכב כל כך ליצור, לחזק ולטפח תודעה אזרחית פוליטית שקולה, מורכבת ואחראית, קשה לתת תשובה חד-משמעית. אך גם רז כמו היסטוריונים רבים וטובים

נקט כאן גישת חז"ל, שלפיה "לא עליך המלאכה לגמור ואין אתה בן חורין להיבטל ממנה".

רז, שבעצמו עומד בציווי הקטגורי של "האינטלקטואל המעורב", ביקש להראות שגיבורי ההיסטוריה הזו אינם רק הפוליטיקאים אלא גם האנשים האמיצים של "הוועד לפירוז גרעיני". הוועד החל לפעול ב-1962 במטרה לנסות לסכל את הכוונות הסודיות לצייד את ישראל ב"פצצה". אנשי הוועד - ביניהם מרטין בובר, אפרים אורבך, אליעזר ליבנה וישעיהו ליבוביץ - לא פעלו בחלל פוליטי ריק. מצד אחד הם הניחו שישראלים רבים תומכים בעמדתם, שכן ב-1950 חתמו 400 אלף ישראלים על עצומה המתנגדת לנשק גרעיני (עמ' 64; רז מפנה לכהן, 2005: 24). מצד אחר, הם הבינו שעם כל הכבוד ל"דעת הקהל" (שממילא היא עניין נזיל למדי), מקבלי ההחלטות הם שקובעים מדיניות כזו או אחרת. בהתאם הם פעלו בתיאום מלא עם מתנגדי הפצצה הישראלית שאיישו עמדות בכירות בצמרת.

חברי הוועד הזהירו חזר וזהר מפני הסכנה שאלון סיכם "במשפט קצר וקולע", כהגדרתו של רז: "אסור שישראל תהיה כור גרעיני שיש לו מדינה, במקום מדינה שיש לה כור" (עמ' 510). במילים אחרות, לדעת חברי הוועד היעד הממשי, הפרקטי, של אנשי האסכולה הגרעינית היה מונופוליציה של הדמוקרטיה, הנובעת מהמחשבה שלפיה מיעוט נבחר של אנשים יודע טוב מכולם מהו "האינטרס הלאומי" ומתנהג בהתאם. "הפצצה" היא אמנם סוגיה נכבדת מבחינות רבות (חשאיות, עלויות וכן הלאה), אבל הפרקטיקה המלווה אותה מתקיימת גם כלפי נושאים אחרים בישראל, כמו מדיניות מוניטרית, משק האגריגיה והמחצבים הלאומיים. לא היו אלה אנשים תלושים "בעלי אשליות ורודות", כפי שהטיחו מתנגדי הוועד נגד החברים בו. גם לאליעזר ליבנה היה ברור כי נושאים ביטחוניים ומדיניים נדונים בחדרי חדרים. הוויכוח היה על הדרך שבה יש לעשות זאת. גם כאן נחלקו האסכולות הנזכרות בין אישים שראו את עצמם מעל ל"ממלכתיות" שאת שמה נשאו ברמה, לבין יריביהם שסברו שמדיניות הגרעין גם היא חייבת להיות כפופה לכללי המשחק הדמוקרטיים.

רז איננו מסתיר את עמדתו שוללת ה"פצצה" ולכן האופן שבו הוא מציג את אנשי הוועד יותר מאוהד. מבחינה זו מעניין להעמיד את תיאוריו מול אלו של אהרונסון, שלא היסס לדון ברותחין אישים שונים שהיו חברים בוועד, לצורך ושלא לצורך, כלומר באופן ענייני ובדרך כלל גם לא כל כך ענייני (אהרונסון, 1999: 342-343). אבל גם דיונו של רז באנשי הוועד נותר מעורפל מעט, בעיקר בכל הנוגע להמשך דרכם. הקורא הסקרן מעוניין לשמוע מדוע

החליטו אנשי הוועד להפסיק את פעולתם אחרי יוני 1967, ולא פחות מכך ללמוד מה עלה בגורלם. לשאלה הראשונה ניתנת תשובה חלקית: "הבטחותיו של אשכול לאמריקאים", כותב רז, "וההתבטאויות החדות והברורות שלו שישראל לא תכניס נשק גרעיני לאזור, צמצמו את נחיצותו של הוועד - בוודאי בהיבט היותר פוליטי של ההשפעה על מקבלי החלטות בדרגים שונים" (עמ' 508). בהמשך הוא כותב שהציבור הישראלי בכללותו "לא ניהל רומן עם הפצצה" בזכות העמימות (עמ' 509).

טענה זו משכנעת למדי אך מותירה כמה קצוות פרומים, ובראשם התהייה עד כמה מבין הציבור בישראל את משמעותה של העמימות ועד כמה הוא מודע לעלויות העצומות הכרוכות בשימורה. באשר לשאלה השנייה, חשיבותה נובעת לא רק מסקרנות גרידא אלא גם מהפער העצום בהתנהלותם הפוליטית של שניים מהאישים המרכזיים בוועד לאחר שהתפרק: בעוד אליעזר ליבנה החילוני, איש מפא"י לשעבר, הצטרף לתנועה למען ארץ ישראל השלמה והקדים בחלק מתפיסותיו אפילו את גוש אמונים, הנה עמיתו לשעבר, איש "עול מלכות שמיים" ישעיהו ליבוביץ', הפך לאייקון של מצדדי הנסיגה החד-צדדית מהשטחים ללא תנאי ולאלתר, ולגדול מבקרי הציונות הדתית בכלל וגוש אמונים בפרט. שאלות אלו דורשות מחקר נוסף.

ו. כיצד נולדה העמימות?

אחת התרומות החשובות ביותר של הספר היא בהבהרת שאלה חשובה מאין כמותה: כיצד נולדה העמימות. השאלה חשובה לא רק מסיבות של עשיית צדק היסטורי "נטו", אלא כי אופן לידתה של העמימות שופך אור על מהותה ועל המשך ההיסטוריה שלה. רז מפרוץ טענה שקנתה לה מוניטין בלתי מעורער כמעט, שלפיה פרס היה אביה מולידה של העמימות, טענה שנשמעת גם בימינו (ראו למשל לם, 2014). רז מראה שלא מיניה ולא מקצתיה. פרס אכן אמר את הדברים באפריל 1963 בפגישתו עם קנדי, אך הוא לא התכוון אליהן במשמעות המקובלת. בדיווחו לממשלה ב-30 באפריל 1963 הוא אמר: "השיבותי לו" - כלומר לקנדי, שרצה לדעת "על יכולותיה וכוונותיה של ישראל בתחום הגרעיני", כי "עד כמה שאני יודע אין ישראל הולכת לייצר נשק אטומי, ודאי לא תכניס הראשונה נשק אטומי לאזור". ב-1980 העיד פרס: "אני לא הייתי מוכן לא לפגישה ולא לשאלה" של נשיא

ארה"ב.⁶ במילים אחרות, הוא לא ביטא עמדה רשמית וגם לא ניסח אותה אלא אלתר. חשוב מכך - אחרי אפריל 1963 ובמשך לפחות עוד עשרים שנה חתר פרס באופן בלתי נלאה על מנת לבטל את העמימות, אך ללא הצלחה.

חובבי תאריכי לידה רשמיים בוודאי יצביעו על העובדה שהיה זה אשכול אשר התחייב בפגישתו עם ג'ונסון ביוני 1964 כי "ישראל אינה מפתחת נשק גרעיני" (הלר, 2010: 416). אבל רז מראה לנו כי דברי אשכול התבססו על פשרה פוליטית שהושגה כשנתיים קודם לכן, בחדרי החדרים של ההנהגה הישראלית. ההיסטוריה הפוליטית הגלויה של התקופה הזו ידועה למדי: בינואר 1961 התפטר בן-גוריון לכאורה במחאה על החלטת "ועדת השבעה" לטהר את שמו של פנחס לבון מאחריות על "עסק הביש" ב-1954. הטיעון של בן-גוריון היה פורמליסטי לעילא: שבעת השרים שייכים לרשות המבצעת, ואילו בדמוקרטיה מסודרת אחריותה של הרשות השופטת לפסוק הלכה בענייני אשמה וזכאות משפטית. רז מציע לראות את סוגיית הגרעין כרקע להתפתחות ולסיבותיה. כידוע, בן-גוריון ידע לנפנף בפורמליסטיקה נשגבת (ראו למשל בן-גוריון, 1965; אהרונסון, 1999), אבל ברצותו הוא עבר על כללים בסיסיים של מנהל תקין כשהמשיך לנהל ממשלת צללים גלויה למדי בצריפו בשדה-בוקר אחרי הפרישה המפורסמת בדצמבר 1953, או כאשר הרשה לעצמו ב-1964 להחזיק בביתו מסמכים סודיים אף שהיה כבר אזרח פרטי (שילון, 2013: 56-57). פורמליסט יקה לחוד וגרעין לחוד: מנקודת המבט של "הפצצה", ממשלת המעבר שפעלה בישראל בין ינואר לנובמבר 1961 נטרלה את יכולתם של האמריקנים - בבית הלבן כבר ישב נשיא אנטי-גרעיני מובהק בשם ג'ון קנדי - להדק את הפיקוח על ההתקדמות בפיתוחה.

לאחר הבחירות באוגוסט 1961 הצליח אשכול להקים ממשלה שהתבססה על ברית בינו ובין תומכיו במפא"י לבין אחדות העבודה (גלילי ואלון). בן-גוריון העדיף ממשלה עם הליברלים. בן-גוריון אמנם עמד בראש הממשלה החדשה, אבל הוא כבר לא יכול היה להמשיך ולהנהיג את פרויקט הגרעין כאוות נפשו ונפש שותפיו. התנאי שהעמידו אנשי אחדות העבודה להצטרפותם היה הקמת ועדת שרים לענייני ביטחון. משמעותה הייתה ברורה: פיקוח הדוק על דימונה וקידום שיטתי של צבא קונבנציונלי יעיל. לימים היטיב לסכם את הפשרה ארנן (סיני) עזריהו, ידידו של אלון ויועצו של

⁶ עמ' 410. רז מתבסס על פרוטוקול הממשלה מ-30 באפריל 1963 ועל ראיון שנתן פרס למעריב בספטמבר 1980.

גלילי: "כולם תמכו" במאמץ הגרעיני, אבל "כל אחד מסיבות שונות" (דלומי, 2008).

את "מדיניות העמימות" נוהגים לכנות - וגם רז עושה זאת - "פיקציה דיפלומטית". הקורא התמים עלול לחשוב שהמושג "פיקציה" משמעותו מבטלת, ולא היא. ה"פיקציה" היא "דיפלומטית" כי בעוד כולם יודעים - ולא רק על פי מקורות זרים - שישראל מצוידת ביכולת גרעינית, ישראל הרשמית לא רק שאינה מכריזה על כך אלא שהיא לא ביצעה ניסוי גרעיני והיא שומרת על ערפול מוחלט בנושא. מכאן שלנשק הגרעיני הישראלי יש משמעות דיפלומטית ומדינית. הקורא הסקרן יכול ללמוד מספרו של רז גם על משמעות המושג "אופציה גרעינית". מסתבר שגם לצירוף הלשוני הזה יש "פוליטיקה", שכן יש להבחין בין "אופציה למימוש" לבין "אופציה לשימוש": אופציה לשימוש פשוטה כמשמעה - פצצה יושבת לה בראשו של טיל קרקעי אווירי או תת-ימי; היא חלק מוצהר של המערך האסטרטגי; ולכן היא עברה שורה של ניסויים. לחץ על הכפתור, שגר ושכת. אופציה למימוש, לעומת זאת, היא "פצצה על תנאי" - לא רק שלא נוסתה; ולא רק שאינה יושבת על ראשו של טיל; אלא היא גם איננה חלק מהאסטרטגיה הצבאית המוצהרת. מקובל לטעון שאין לשאול "מה היה קורה אילו" בדיון היסטורי. אמנם טענה זו איננה נכונה לגבי סוגיות היסטוריות כאלו ואחרות, אך במקרה הזה היא בהחלט רלוונטית, שכן אין דרך לענות על השאלה מה היה קורה אילו מתגדי הפצצה הישראלית היו מנהלים את המדינה לבדם בעשוריה הראשונים: האם הם לא היו נוקטים אפילו את המהלך הראשוני ביותר שיוביל לכל הפחות ליצירת תנאים של "אופציה למימוש"? במילים אחרות, מה היה קורה אילו שרת היה ראש ממשלה בלתי מעורער ויגאל אלון שר הביטחון שלו? האם במקרה כזה השניים היו חוסמים פעילות גרעינית כלשהי, להוציא את הכור הקטן שקיבלה ישראל מארה"ב ושקיים עד היום באופן גלוי ומפוקח סמוך ליבנה?

באשר להיסטוריה כפי שהתרחשה במציאות, לשאלת התמיכה ב"אופציה למימוש" יש תשובה ברורה למדי: ב-1979 אמר יגאל אלון בריאיון חסוי, ברטרנספקטיבה אבל גם בתגובה למאמצים נוספים של דיין לערער את העמימות, כי פרויקט דימונה נועד "ליצירת יכולת ייצור גרעיני על מנת שלא להזדקק לכך". באותה הזדמנות הוא הגדיר את עמדת יריביו (דיין ופרס) כ"אינפנטילית", ואותם עצמם כ"פסולים מלעמוד בראש פירמידת ההכרעות המדיניות והאסטרטגיות".⁷ אלון לא הגיע למסקנות אלו ב-1979. עמדתו

⁷ ראיין יגאל אלון לראדור מנור במכון דיוויס, 1979, גנזך המדינה, א-5001\21, פגישה 19, עמ' 18-19. ההדגשות שלי (א.מ.).

שוללת החימוש הגרעיני נכתבה במפורש לכל המאוחר עשרים שנים קודם לכן, בספרו מסך של חול, שניתן לראות בו את הסיכום המקיף ביותר לתפיסה המדינית, הביטחונית, הכלכלית, החברתית והתרבותית (במרכז תרבות החינוך לשלום) של "האסכולה הקונבנציונלית" (אלון, 1959: 71-68).

ז. "פשרה" ופשרה

"פשרת יולי 1962" לא הייתה סוף פסוק, כמובן. הספר מסתיים ב-1967 בפרשה שסוקרה פה ושם במחקר אך שמנקודת מבטו של הספר מקבלת משמעות אחרת: ב-1 ביוני 1967, לאחר שהורכבה ממשלת האחדות ודיין מונה לשר הביטחון במקומו של אשכול, הציע פרס לסיים את "ההמתנה" שהחלה כשבועיים קודם לכן באמצעות פיצוץ של מתקן גרעיני בדרום הארץ. פיצוץ כזה היה מביא להתערבות המעצמות וללא ספק להקפאת המצב המדיני והביטחוני שנוצר ב-15 במאי (ולמעשה מאז הנסיגה הישראלית החד-צדדית מסיני ב-1957). במקביל, פיצוץ גרעיני ישראלי היה מבטל מינייה וביה את העמימות. פרס עצמו העיד על כך: "אחרי שנעשה דיין שר הביטחון" (כלומר ב-1 ביוני 1967), "העליתי בפניו הצעה מסוימת אשר [...] הייתה מרתיעה את הערבים ומונעת את המלחמה" (Peres, 1995: 166-167).⁸

על משמעות העניין עמד שגריר ארה"ב בישראל וולוורת ברבור. במברק ששיגר לושינגטון כשבועיים לאחר תום המלחמה הוא כתב: "ראינו לאחרונה עלייה בפופולאריות של דיין, הקשור עם אלו המחייבים פיתוח של נשק גרעיני. אם כוכבו ימשיך לזהור, וגם של שותפיו פרס ובן-גוריון [...] תהיה זו השערה הוגנת שישראל תידחף להתקרב למסלול הגרעיני ולפיתוח האמצעים הנחוצים לנשק גרעיני" (עמ' 504). את הדברים כתב ברבור אחרי המלחמה, כאמור. פרס רצה להוביל מהלך שיקפיא את המצב המדיני ויבטל את העמימות כמה ימים לפניו. על מנת להבין טוב יותר את משמעות הדברים יש לשוב לאחור על ציר הזמן:

ביולי 1961, זמן קצר לפני הבחירות לכנסת החמישית, דאג משרד הביטחון לפרסם תמונה של שר הביטחון (בן-גוריון) וסגנו (פרס) ליד אתר השיגור של הטיל "שביט 2", שהוגדר כמובן כטיל "לחקר מזג האוויר". למעשה היה זה שטיל דו-שימושי: יעדו הראשון היה להשיג עוד כמה קולות למפא"י

⁸ והשוו כהן, 2000: 354; אורן, 2001; כהן-אלמגור, 2013: 188.

בבחירות הקרובות; יעדו השני, והחשוב יותר, היה להאיץ את פיתוח פרויקט הטילים במצרים, על מנת לחזק את תחושת הדחיפות בפיתוחה של "הפצצה". השר יצחק בן-אהרון הציע "להעמיד לדין את פרס על פרסום השיגור" (עמ' 124). במהלך 1964, כחלק ממאמציו של ראש הממשלה ושר הביטחון אשכול לחזק את צה"ל הקונבנציונלי, השיגה ישראל הסכמה אמריקנית להספקת טנקים ומטוסים בעסקה סיבובית שכללה את גרמניה ואת איטליה. כחלק ממזכר ההבנות הישראלי-אמריקני, וכחלק מהגיון המלחמה הקרה, התחייבה ארה"ב במקביל לספק נשק לירדן. החלופה הייתה הספקה גדולה הרבה יותר של נשק סובייטי לירדן, על כל המשתמע מכך מבחינה מדינית במציאות של מלחמה קרה. עובדות אלו לא הפריעו לפרס להדליף מידע בנושא לעיתונאים, צעד שגם למבוכה עצומה בממשלת ישראל. האמריקנים כמובן היו "מודאגים ומופתעים" מה"שערורייה" הזו. בהינתן שבסוד המגעים החשאיים היו רק אשכול, גולדה, אבא אבן ופרס, זהות המדליף הייתה ברורה למדי; את קשריו של פרס עם גורמים בעיתונות הישראלית ידעו להגדיר אז במשחק המלים United Peres. בישיבת ועדת החוץ והביטחון אמרה גולדה במרירות כי "אנו יכולים להביא את המדינה שלנו למצב כזה ששום גורם רציני לא ידבר אתנו", שהרי "אי-אפשר לדרוש מהאמריקאים שינהלו אתנו משא ומתן ואחר כך זה יהיה ברשותו של שייקה בן פורת" (עמ' 415).

בנובמבר 1965 התקיימו הבחירות לכנסת השישית. "אסכולת הפצצה" התייצבה סוף סוף כשהיא חמושה במפלגה שנהנתה מתמיכה מרשימה למדי של העיתונות הישראלית. במאי 1965 הוקמה רפ"י על ידי מי שכונו בפולקלור של אז ובחלק מההיסטוריוגרפיה מאז בשם "הצעירים". הבולט שבהם היה פרס, שב-1965 פרסם את ספרו השלב הבא ובו שב והסביר את נחיצותה של פצצה ישראלית שתבטיח "עצמאות". מטרתם האלקטורלית של הצעירים הייתה לדאוג לכך ש"הזקן" (בן-גוריון) ישוב למקומו הטבעי מאחורי הגה המדינה. למרבה האכזבה וההפתעה, התברר כי הצעירים ודמותו המיתולוגית של בן-גוריון היו שווים בקלפי עשרה מנדטים בלבד. "המערך הזוגי" בראשותו של אשכול קיבל את אמון של 443 אלף ישראלים (45 מנדטים).

מיד אחרי הכרעת הבוחר החלו אנשי רפ"י שבאופוזיציה להכפיש את ממשלת אשכול. רז מביא בספרו קטע מנאום שנשא פרס במליאת הכנסת ב-23 במאי 1966: אדריכל העמימות כביכול אמר כי "ראש הממשלה שלנו", כלומר אשכול, "שגה כאשר מצא לנכון להכריז כי 'לישראל אין נשק גרעיני והיא לא תהיה הראשונה להכניסו לאזור' [...] לשם מה נאמר דבר זה?" (עמ' 412). היחסים העכורים בין מי שפעם היו שותפים להקמת המדינה והנהגתה

עוררו את סקרנותם של עיתונאים בכירים בדבר, העיתון המפלגתי הוותיק. בנובמבר 1966 הם הציבו בפני מזכירת המפלגה גולדה מאיר סדרה ארוכה של שאלות נוקבות, שהסתכמו בתהייה מדוע "המערך הזוגי" איננו מתרחב וכולל בתוכו אם לא את מפ"ם אז לפחות את רפ"י. עבור גולדה מדובר היה בשאלה תמימה. אמנם הכוונות לגבי האיחוד עם מפ"ם היו רציניות, וגולדה העידה כי לצורך העניין ישבו נציגי שני הצדדים "ימים ולילות". עד כדי כך ש"חתימת ההסכם עם אחדות העבודה נתאחרה בחצי שנה" בשל כך. אבל לגבי רפ"י מדובר היה בסיפור אחר לגמרי, שכן חברי המפלגה החדשה כינו את חברי מפא"י במלים "מושחתים, פושעים, רמאים, שקרנים" ובן-גוריון עצמו לא יצא מעוררו להנמיך את האש כאשר כל מה שהסכים לומר בנדון הוא כי "במפא"י יש אנשים טובים, אבל לא ההנהגה". גולדה הוסיפה כי במקביל פרסם פרס סדרת מאמרים "בעיתון אידי בארה"ב הגורמת למדינה נזק לא ישוער", וכי בן-גוריון צוטט בעיתונים בחו"ל כאומר "שראש הממשלה הוא 'דיסגרייס' ושמשלת ישראל היא 'קוראפט גאברנמנט'" (זמר, אגרס וזמורה, 1966).

כמה חודשים לאחר הריאיון הסוער הזה החלה תקופת ההמתנה. לאורך ההמתנה כולה הלך פרס ו"טפטף ארס", כפי שהגדיר זאת לימים יצחק רבין, משר לשר ומאיש ציבור לאיש ציבור, במטרה לקעקע את מעמדו של אשכול. עם כניסת רפ"י לממשלה, מהלך שהוגדר על ידי מזכיר הממשלה ישראל ליאור במילים "הפיכה ללא שפיכות דמים", הציע פרס כאמור לפוצץ מתקן גרעיני כדי למנוע את המלחמה. במקביל הוא הציע "להתחפר". רז מיטיב להסביר את משמעותה של הצעת פרס: פיצוץ גרעיני היה מבטל את העמימות, מקבע את הסטטוס-קוו, מרחיק את ישראל מארה"ב ומבטיח פיתוחה של פצצה מצרית, מה שהיה תורם להעמקת הסטטוס-קוו וחוזר חלילה. הסוף ידוע. למרות המניפולציות של רפ"י והפיכת החצר שנתמכה בפאניקה שיצרה העיתונות בזמן ההמתנה, האסטרטגיה של "האסכולה הקונבנציונלית" הוכיחה עצמה: ישראל פתחה במתקפת נגד מקדימה ואחרי שישה ימים החזיקה ביד קלפי מיקוח שאפשר היה לעשות בהם שימוש מדיני ברוח החלטת מועצת הביטחון 242 שהתקבלה ב-22 בנובמבר 1967.

ח. לקראת המחקר הבא

הספר מסתיים אם כן בתיאור מאמצי רפ"י לחבל במעמדה של ממשלת אשכול, מאמצים שהסתיימו מבחינת רפ"י בהצלחה רבת: את פירות ששת הימים שזרע אשכול בסיוע גלילי, אלון ורבין יקצור דיין. מעמדו הציבורי ועמדת הכוח שלו כשר הביטחון אפשרו לו לעצב את מדיניות ישראל בגדה המערבית עד התפטרותו מהממשלה באפריל 1974 (ראו למשל טבת, 1970; גזית, 1985; מנור, 2012). אבל דיין השפיע לא רק על אופי היחסים בין יהודים לפלסטינים, אלא גם על השאלה שבה עוסק ספרו של רז. כך, ביום השני למלחמת יום הכיפורים הוא הציע לנקוט צעד גרעיני. על משמעות העובדה יש ויכוח, על עצם קיומה כבר לא (ראו למשל שחם, 1998: 347-348). ביוני 1974 חזר דיין להיות ח"כ מן השורה, אבל גם כח"כ זוטר, "בעת מסעותיו בין פאריס, וושינגטון וניו יורק" כפי שסיכם זאת יורם נמרוד, קרא דיין "לחימושה הגרעיני של ישראל" (נמרוד, 1976). אלון, לעומת זאת, התנגד לביטול העמימות, ובתוקף תפקידו כשר החוץ נאם בשבח "האמנה לפירוז" בנאום בינואר 1976,⁹ ומעט לאחר מכן הגיש למזכ"ל האו"ם "הצעה מטעם ישראל לפירוז גרעיני של האזור" (נמרוד, 1976). במהלך טקס הענקת פרס יצחק שדה לספרות צבאית התנצל אלון על כי הוא "נזקק" לנושא, אך אין לו ברירה שכן "משה דיין ושמעון פרס מצאו לנכון לחשוף אותו בפני זרקורי התקשורת". בהמשך דבריו דחה אלון את הרעיון לבטל את העמימות והטעים כי "סטייה" ממדיניות זו היא "מזיקה ומיותרת, והיא פרי של פסימיות, אם לא של יאוש, שאין להם יסוד".¹⁰

ב-25 במרץ 1975, בעיצומם של המגעים המדיניים שיביאו למורת רוחו של פרס את ישראל ומצרים להסכמי הביניים (שהם הבסיס להסכם השלום הישראלי-מצרי), מסר העיתונאי מתי גולן לצנזור את הספר השיחות הסודיות של הנרי קיסינג'ר, שבו הוצג שר החוץ האמריקני ללעג ולקלס. בסיומה של סאגה מפותלת אושר הספר לפרסום ביולי 1975. כפי שגולן עצמו הבהיר, בצדק מבחינתו, הבהילות בפרסום הספר נבעה מהעיתוי המדיני (גולן, 1976: 34-8).¹¹ בדיוק אותה בהילות המריצה אישיות אלמונית "למסור את החומר לידיעת" כפי שכתב גולן. הוא היתמם בכותבו כי על השאלה "מדוע נמסר

⁹ ראיון אלון עם ראודור מנור (לעיל הערה 7), פגישה 12.

¹⁰ הדברים הופיעו במלואם לאחר מותו של אלון בספרו **כלים שלובים** (אלון, 1980: 144). בזמן התרחשותם (1976) הם צוינו ביבושת בכתבה בעיתון. ראו דבר, 1976.

¹¹ ההדגשות שלי (א.מ.). אין לטעות בעיתוי פרסום הספר. למרות ציון השנה – 1976 – קיסינג'ר תהה על קנקנו של הספר כבר ביולי 1975, וראו ברנע, 1975.

החומר לידיעתו? לא הייתה לו תשובה ברורה. אבל לגבי זהות המוסר הציע גולן "תשובה אפשרית" כהגדרתו, לפיה "מישהו בממשלת ישראל, מישהו בעמדת הכרעה, מעוניין שהחומר יתפרסם" (שם, עמ' 14).

מיותר לשאול כמה ישראלים יודעים משהו על פרשות אלו. מספרם של אלו שמנסים להבין אותן בהקשרן הנכון קטן מן הסתם עוד יותר. באופן דומה מיותר לשאול כמה תלמידי תיכון לומדים את ההיסטוריה הזו, וכמובן כמה מורים לאזרחות או להיסטוריה בישראל מסוגלים לעשות זאת. אף פעם לא מיותר להזכיר בהקשר זה את הדברים שאמר פרס, בימים שבהם היה המשנה לראש הממשלה: "אם זה היה תלוי בי, אני הייתי מבטל את לימודי ההיסטוריה. הרי בעידן האינטרנט אין טעם לשנן כמה אנשים נפוליאון הרג" (זלינגר, 2007). בהזדמנות אחרת הוא טען כי אם בכלל יש ללמוד היסטוריה, אזי רק של "נביאים ולא של מצביאים" (פלדמן, 2000). אכן כן, עיון מדוקדק בהיסטוריה המורכבת של ישראל עלול להיות עניין מביך עבור אנשים שפעלו במשך שנים מתוך שליחות פנימית שהתבססה על דימוי עצמי של בעלי מונופול "נבואי" על "האינטרס הלאומי". לדעת רז "אין דבר" כזה "אינטרס לאומי", אלא מדובר ב"אינטרסים שלטוניים (וחברתיים) שונים ומונוגדים" (עמ' 512). גם אם רז הולך רחוק מדי עם טיעונו העקרוני, מטרת ההיסטוריה היא ללמוד על העבר של ה"ניגודים" הללו, לימוד שיכול אולי לתרום להבנה אחראית ומורכבת יותר של הניגודים בהווה. לימוד ההיסטוריה כולל שאלות זניחות לכאורה כמו "כמה אנשים נפוליאון הרג", אבל גם הזדמנות להבין כיצד "פונקציונרים שונים עתירי כוח ושררה עושים שימוש ב'אינטרס הלאומי' כדי להוליך שולל את הציבור" כפי שסיכם זאת רז (עמ' 512). אחרים יגידו שאותם אנשים לא "הוליכו שולל את הציבור" אלא נתנו בידיו את התשובה האולטימטיבית לביטחון היסודי שלו. אבל אם לא נשאל מה היה בעבר, איך נדע? ספרו של רז הוא תרומה רצינית, מורכבת וראויה לכל שבח למאמץ להבין את העבר באופן אחראי ומדויק יותר.

רשימת מקורות

- אהרונסון, שלמה, 2014. **נשק גרעיני במזרח התיכון 1948-2013**, ירושלים: אקדמון.
- , 2012. "דרך הייסורים של האופציה הגרעינית", **כיוונים חדשים** 26: 42-67.
- , 1999. **דוד בן-גוריון: מנהיג הרנסנס ששקע**, שדה בוקר: מכון בן גוריון.
- אורן, אמיר, 2011. "חוטי ברזל, ברגים וקצת אטום", **הארץ**, 16.9.2011.
- אלון, יגאל, 1980. **כלים שלובים**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- , 1959. **מסך של חול**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- בלאגודר, דנה, ויצחק גל-נור, 2013. **המערכת הפוליטית בישראל**, שדרות, תל אביב וירושלים: מכללת ספיר, עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בן-אליעזר, אורי, ואדריאנה קמפ, 2006. "סודיות ועמימות גרעינית כצורה של אינטימיות תרבותית: חברת הסיכון העולמית ופרשת ואנונו במודרניות הרפלקסיבית", **סוציולוגיה ישראלית** 2(2): 281-316.
- בן-גוריון, דוד, 1965. **דברים כהווייתם**, תל אביב: עם הספר.
- בר-זהר, מיכאל, 2006. **כעוף ההול - שמעון פרס: הביוגרפיה**, תל אביב: ידיעות אחרונות.
- ברנע, נחום, 1975. "קסינג'ר שאל את רבין על ספרו של מתי גולן", **דבר**, 27.7.1975, עמ' 3.
- גולן, מתי, 1975. **השיחות הסודיות של הנרי קסינג'ר**, תל אביב: שוקן.
- גזית, שלמה, 1985. **המקל והגזר: הממשל הישראלי ביהודה ושומרון**, תל אביב: זמורה ביתן.
- גינזור, פנחס, ואבי בראלי (עורכים), 1996. **הציונות: פולמוס בן זמננו - גישות מחקריות ואידיאולוגיות**, קריית שדה בוקר: מכון בן גוריון.
- גלב, יואב, 2007. **היסטוריה, זיכרון ותעמולה: הדיסציפלינה ההיסטורית בעולם ובארץ**, תל אביב: עם עובד.
- דבר, 1976. "אלון: השלום ערך עליון במעלה בתפיסתנו", **דבר**, 9.9.1976.
- דור-און, עמי, 2013. "מי מוסמך ללחוץ על 'הכפתור הגרעיני האדום' בזמן של סכנה", *iHLS*, <http://tinyurl.com/onfbqgz>, 1.5.2013.
- דלומי, עזרא, 2008. "סוד כוחו", **הדף הירוק**, 4.12.2008, עמ' 24.
- הלר, יוסף, 2010. **ישראל והמלחמה הקרה: ממלחמת העצמאות למלחמת ששת הימים**, שדה בוקר ובאר שבע: מכון בן גוריון.
- וידאל-נאקה, פייר, 1991. **רוצחי הזיכרון**, מצרפתית עדה פלדור, תל אביב: עם עובד.
- זלינגר, אסף, 2007. "פרס: יש אינטרנט, לא צריך ללמוד היסטוריה", **מעריב**, 11.4.2007, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/567/382.html>.
- זמר, חנה, אליהו אגרס, ואהד זמורה, 1966. "ראיון עם גולדה מאיר", **דבר**, 11.11.1966, עמ' 20.
- טבת, שבת, 1970. **ברכת הקללה**, תל אביב וירושלים: שוקן.
- יקירה, אלחנן, 2006. **פוסט-ציונות, פוסט-שואה: שלושה פרקים על הכחשה, השכחה ושליטת ישראל**, תל אביב: עם עובד.
- כהן, אבנר, 2005. **הטאבו האחרון: סוד המצב הגרעיני של ישראל ומה צריך לעשות איתו**, תל אביב: כנרת זמורה ביתן.

---, 2000. **ישראל והפצצה**, ירושלים ותל אביב: שוקן.

כהן, יואל, 2005. **המתריע מדימונה: ואנונו, ישראל והפצצה**, תל אביב: בבל.

כהן-אלמגור, רפי, 2013. "מלחמת ששת הימים: ראיונות עם פרופ' שמעון שמיר ואלוף אהרון יריב", **סוגיות חברתיות בישראל - כתב עת לנושאי חברה** 15: 171-194.

ליסק, משה, ודן הורוביץ, 1990. **מצוקות באוטופיה: ישראל - חברה בעומס יתר**, תל אביב: עם עובד.

לם, אמירה, 2014. "כך נולדה מדיניות העמימות של ישראל", *ynet*, 16.12.2014, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4604089,00.html>

מכמן, דן, 2000. "משואה לתקומה! משואה לתקומה? ההיסטוריוגרפיה של הקשר הסיבתי בין השואה להקמת מדינת ישראל - בין מיתוס למציאות", **עיונים בתקומת ישראל** 10: 234-258.

מנור, אהוד, 2012. **לעשות שלום עם הפלסטינים: הוויכוח בישראל על המדיניות בגדה 1967-1987**, ירושלים: כרמל.

נמרוד, יורם, 1976. "ישראל והנשק הגרעיני", **דבר**, 12.4.1976, עמ' 11.

עברון, יוסף, 1969. **ביום סגריר**, תל אביב: אותפז.

פלדמן, בתיה, 2000. "הנבואה על פי פרס", **גלובס**, 6.1.2000, <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=184345>

פרילינג, טוביה (עורך), 2003. **תשובה לעמית פוסט-ציוני**, תל אביב: ידיעות אחרונות.

רז, אדם, 2013. "בדרך לדימונה: ראשיתה של המחלוקת על מדיניות הגרעין הישראלית", **פוליטיקה** 22: 107-134.

---, 2013. "הידיים ידי זעירה והקול קול דיין - מדוע לא הופעלו 'האמצעים המיוחדים' ערב מלחמת יום הכיפורים", **ישראלים** 5: 162-213.

שחם, דוד, 1998. **ישראל - 50 השנים**, תל אביב: עם עובד.

שילון, אבי, 2013. **בן גוריון - אפילוג**, תל אביב: עם עובד.

שלום, זכי, 2004. **בין דימונה לושינגטון: המאבק על פיתוח האופציה הגרעינית של ישראל 1960-1968**, שדה בוקר: מכון בן גוריון.

Jungkt, Robert, 1979. *The Nuclear State*, London: John Calder.

Peres, Shimon, 1995. *Battling for Peace – A Memoir*, London: Weidenfeld and Nicholson, Orion edition.

Stieglitz, Meir, 2015. "The Nuclear Agreement is Doomed", *Information Clearing House*, 6 March 2015,

<http://www.informationclearinghouse.info/article41148.htm>

תעשיית שקרים של מי? ביקורת על ספרו של בן-דרור ימיני "תעשיית השקרים: מדיה, אקדמיה וסכסוך" (ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2014)

שמואל לדרמן

בן-דרור ימיני הוא פובליציסט בכיר בידיעות אחרונות. מאמריו נקראים על ידי רבים בישראל, והוא נחשב אחד הלוחמים הבולטים ביותר במה שהוא עצמו מכנה "תעשיית השקרים" המופצים נגד ישראל בעולם. ספרו החדש, תעשיית השקרים, אמנם אינו ספר עיוני גרידא, אך הוא מגובה במקורות רבים ומהווה הזדמנות חשובה לבחון את טיעוניו של מעצב דעת קהל חשוב בישראל באשר לסכסוך הישראלי-פלסטיני.

ימיני עוסק בכמה נושאים מרכזיים בשיח על הסכסוך, שאופן העיסוק בהם בעולם מביא לדעתו לידי ביטוי את תעשיית השקרים: הנכבה הפלסטינית; ההתמקדות הייחודית בסכסוך הישראלי-ערבי, ביחס לסכסוכים אחרים בעולם; הדיון על מה שישראל עושה בפועל לפלסטינים; והאשמת ישראל בהמשך הסכסוך, כמו גם באחריות לנפיצות הכללית של המזרח התיכון. לגבי כל הנושאים הללו מבקש ימיני להראות שהיחס לישראל הוא קיצוני בביקורתיותו ואינו עומד בשום פרופורציה להתייחסות לסכסוכים אחרים בעולם: "כאשר מצמידים שוב ושוב מילה טעונה כמו 'אפרטהייד' לתופעות רגילות של אפליה, כאשר גופי האו"ם למיניהם מגנים את ישראל יותר מאשר כל מדינה אחרת בעולם, כאשר אמנסטי וגופים אחרים עוסקים בישראל יותר מאשר בכל מדינה אחרת - התוצאה היא עיוות טוטלי" (עמ' 23-24). יותר מכך, ימיני מבקש להראות שחלק גדול מהשיח סביב מעשי ישראל מבוסס על שקרים. שקרים אלו מופצים על ידי הפלסטינים ותומכיהם, כמו ארגון ה-BDS; על ידי אקדמאים כמו אילן פפה, ג'ון מירשהיימר ואחרים, במיוחד אלו המשתייכים לאסכולה ה"פוסט-קולוניאלית" והחברים באגודה ללימודי המזרח התיכון בארצות הברית MESA (עמ' 13-16; 26-27); ועל ידי אמצעי תקשורת כמו עיתון הארץ בישראל (במיוחד מאמריו של גדעון לוי, שעליהם נסמכים גם אמצעי תקשורת זרים), האינדפנדנט בבריטניה ואחרים (עמ' 15; 28-29).

התוצאה היא מעין תשלובת אקדמית-תקשורתית רחבה, שאין לה מטה מרכזי אך משותפת לה האובססיה לישראל, והיא שמנהלת תעשייה של שקרים ההופכת את ישראל למפלצת שכל עיסוקה הוא דיכוי הפלסטינים: "תעשיית השקרים יצרה את אחת ההונאות הגדולות ביותר של העשורים האחרונים [...] לא תועמלנים מקצועיים יצרו את ההונאה ולא אנשי יחסי ציבור. אנשי אקדמיה ותקשורת, ופעילים למען זכויות אדם, יצרו את ההונאה" (עמ' 19). הם עושים זאת בנפרד וביחד, חלקם מתוך כוונות טובות אך בורות לגבי העובדות, וחלקם מתוך כוונות טובות פחות, כפי שנראה להלן. התוצאה אינה רק דמוניזציה של ישראל והישראלים ותמיכה בתנועת החרם העכשווית עליה, אלא גם פגיעה בסיכויי השלום, שכן "מחנה החרם, באופן עקבי ושיטתי, הופך את ישראל למפלצת. עם מפלצת לא עושים שלום, כך שתעשיית השקרים הפכה לאחד המכשולים הגדולים ביותר לשלום. כשתעשיית השקרים תיפגע, כשישראל תהפוך למדינה נורמלית, עם הישגים וטעויות, הסיכוי להשיג שלום יהיה הרבה יותר גדול" (שם).

כיצד יש להסביר תעשיית שקרים זו? ימיני מתנגד לדעתם של פרשנים אחרים, כמו פיטר ביינרט, הטוענים שההתמקדות בישראל נובעת מהציפיות הגבוהות יותר ממדינה דמוקרטית, ומעלה את השאלה המתבקשת: "האם זה מפני שהיא יהודית?" (עמ' 25). האנטישמיות, במילים אחרות, אורבת בגלוי ובסמוי מאחורי תעשיית השקרים. זו אפשרות שרבים מעלים, כידוע. ימיני מגדיר אנטישמיות בהקשר הדיון שלו כ"הפצת שקרים נגד יהודים, לצורך הפיכתם למקור הרוע" (עמ' 266). אלא שהספר שלו דן בשקרים לכאורה נגד ישראל, לא נגד יהודים ככאלה. אבל כמובן, מאחורי הביקורת נגד ישראל, לדעת ימיני, מסתתרת לעתים קרובות האנטישמיות, שגם אם אינה מוצהרת במפורש אנו למדים עליה מתוך המפלצתיות של השקרים המופצים על ישראל. יש כאן מעין מעגל סגור, שבו האנטישמיות מוגדרת על ידי השקרים והשקרים מוכיחים את האנטישמיות. הבה נבחן אפוא כמה מהמרכזיים שבשקרים אלו.

מרכז הדיון של ימיני הוא הנכבה הפלסטינית. ישראל מואשמת בטיהור אתני של הפלסטינים ב-1947-1948, ומבחינת ימיני זהו ה"מגה-שקר הגדול, שהופך את הציונות לתנועה שאשמה בביצוע פשע נגד האנושות של טיהור אתני" (עמ' 16). ימיני אינו טוען שלא הייתה נכבה, כלומר טרגדיה שאירעה לפלסטינים ובה רובם נאלצו לעזוב את מקום מולדתם - חלקם גורשו ומאחרים נמנעה החזרה לביתם; אלא הוא טוען שהשקר הגדול הוא ההקשר שבו מציבים את הנכבה. הוא מפרט את המקרים הרבים של "חילופי

אוכלוסין" (המינוח שלו), כלומר הגירושים ההדדיים של קבוצות אתניות ממקומות מושבן שהתרחשו בתקופה שלפני 1947-1948 בעולם על מנת ליצור מדינות לאום הומוגניות וכך למנוע סכסוכים פנימיים עתידיים. כדוגמאות משמשים לו הגירושים של יוונים וטורקים בזמן מלחמת העולם הראשונה ולאחריה; הגירושים של הינדים מפקיסטן החדשה ושל מוסלמים מהודו בזמן חלוקתה של הודו ב-1947; גירושם של מיליוני גרמנים ממזרח אירופה; הגירוש של מוסלמים מבולגריה ועוד מקרים רבים דומים (עמ' 33-41). ימיני מציין בצדק שגירושים אלו היו עקובים מדם וגבו מיליוני קורבנות.

מפרספקטיבה זו הנכבה הפלסטינית אינה אלא מקרה אחד נוסף של "חילופי אוכלוסין" - ערביי ארץ ישראל ברחו או גורשו מהשטח שעליו הוקמה מדינת ישראל, בעוד יהודי ארצות ערב ברחו או גורשו ממדינות ערב. למעשה, זהו אולי המקרה הפחות עקוב מדם מכל המקרים של גירושים אתניים, בתקופה שבה גירושים מסוג זה היו "הלך הרוח הגלובלי" (עמ' 51) ושבה "הנורמה הבינלאומית הפכה את הטרנספר לעניין מקובל" (עמ' 66). זוהי נקודת מפתח מבחינת ימיני. לדעתו, "המחצית הראשונה של המאה הקודמת מאופיינת בלגיטימציה לרעיון ההומוגניזציה האתנית" (עמ' 46) - דיפלומטים, משפטנים ואנשי רוח תמכו ברעיון זה, וחילופי אוכלוסין היו דרך מרכזית להבטיח הומוגניזציה זו. בהקשר היהודי-ערבי נתמך רעיון זה על ידי רבים בבריטניה, כפי שבא לידי ביטוי בוועדת פיל מ-1937, שהציעה לבצע טרנספר של הערבים משטח המדינה היהודית המיועדת. למעשה, אפילו בתנועה הלאומית הערבית הייתה תמיכה בחילופי אוכלוסין בין השטח שעתיד להיות "קנטון" יהודי והשטח שעתיד להיות ערבי, על מנת ליצור מסגרות אתניות הומוגניות (עמ' 47-51). התמונה המצטיירת מהתיאור של ימיני היא ש"הקהילה הבינלאומית תמכה בטרנספר. בית הדין לצדק נתן הצדקות לטרנספר. כמעט כל מנהיגי מדינות ערב אימצו, במידה כזו או אחרת, את רעיון הטרנספר. הטרנספר הפך לפתרון שבוצע בפועל באירופה [...] על הרקע הזה, ההפתעה היחידה מצויה בעובדה שדווקא בתנועה הציונית, התמיכה בטרנספר הייתה המצומצמת ביותר" (עמ' 53).

יותר מכך, במקרה זה גם היו הגירושים תוצאה של מלחמה שהאשמה בה מוטלת על הערבים עצמם, כיוון שסירבו לתכנית החלוקה שזכתה להסכמה בין-לאומית, ופתחו במלחמה נגד ישראל: "הערבים בכלל, וההנהגה הפלסטינית, היו יכולים לנהוג בצורה אחרת. יותר מכל גורם אחר, האחריות לנכבה מוטלת עליהם" (עמ' 63). ימיני מבקש להתמודד גם עם הטענה שהבדל מרכזי בין הפליטים היהודים לפליטים הפלסטינים הוא שהיהודים

הגיעו למולדת משלהם, ואילו לפלסטינים לא הייתה ולא נוצרה מאז מדינה משלהם. הוא קובע שטענה זו היא "מופרכת", ראשית מכיוון שהפלסטינים היו חלק מהסביבה הערבית, והיו שותפים לערביי האזור "באותה דת, באותה תרבות, באותם מנהגים ובאותם מאכלים" (עמ' 136). למעשה, הוא מזכיר, זהות לאומית פלסטינית היא תוצר מאוחר. רק לאחר הגירוש, מסתבר, הפליטים "הפכו ל'פלסטינים'" (עמ' 143). שנית, משום שרבים מהפליטים עברו למעשה לחלק אחר ממולדתם - הגדה המערבית ועזה (עמ' 136). אלא ש"הם והעולם הערבי כלל לא חשבו שיש צורך בהקמת ישות נפרדת" (עמ' 136). כלומר, לפחות בשנים 1948-1967 אי-הקמת מדינה פלסטינית ודאי לא הייתה אשמת ישראל, ולפי ימיני, הפלסטינים עצמם גם לא התעניינו בכך. לבסוף, בניגוד לכל המקרים האחרים של פליטות, טוען ימיני, הפליטות הפלסטיניות נמשכת עשרות שנים, זוכה לסוכנות פליטים מיוחדת, להתייחסות בין-לאומית נמשכת ולהכרה ב"זכות השיבה" של הפליטים - כל זאת היות שמדינות ערב, במקום לשלב את הפליטים הפלסטינים כאזרחים בתוכן כמו שקרה בכל המקרים האחרים, בחרו להשתמש בהם ככלי בסכסוך (עמ' 92-96). אם כן, הנכבה התקיימה, אך השקר הגדול הוא שהיא הייתה פשע מיוחד שישראל אשמה בו; שיש לישראל אחריות על הפליטים הפלסטינים; ושלפליטים יש זכות שיבה.

הדיון של ימיני היה יכול לפתוח שאלות חשובות ומעניינות. ימיני שואל, למשל, כהקדמה לדיון כולו: "האם ישראל ביצעה 'פשע' כלשהו, או שמא מדובר בחילופי אוכלוסייה, שכמותם היו בעוד מקומות רבים באותן שנים?" (עמ' 16). הקורא עשוי לשאול: מדוע השאלה אם התבצע פשע תלויה במידה שבה מתבצע המעשה גם במקומות אחרים? אפשר לטעון שגירוש הפלסטינים (הן גירוש אקטיבי והן מניעת חזרתם של הפליטים) לא היה פשע, אך לא ברור כיצד העובדה שגירושם אתניים אחרים ונוראים יותר התרחשו באותו זמן נוגעת לשאלה. האם, למשל, העבדות הייתה פחות פשע משום שהתרחשה במקומות רבים? האם דיכוי נשים הוא פחות פשע משום שהוא מתרחש במקומות רבים? האם, במילים אחרות, מעשה אינו עוול אם רבים מבצעים אותו, או אם הוא מקבל לגיטימציה בין-לאומית? נדמה שההיגיון הזה יכול להכשיר כל פשע, אם הוא מתרחש במספיק מקומות. אלא שמבחינת ימיני אין כאן מקום לדיון: העובדה שגירושם אתניים קרו במקומות רבים הופכת את השיח על הנכבה על כל רבדיו לחלק נוסף בתעשיית השקרים. אין זה עניין של דעות שונות, מוסריות, היסטוריות ופוליטיות, אלא עניין של אמת ושקר.

אפשר גם להטיל ספק בטענתו של ימיני שגירושם אתניים היו הנורמה הבין-לאומית באותו זמן. "רוח תקופה" מסוג זה היא מסוג הדברים שקשה להגדיר ולהעריך. ימיני סבור שהבאת דוגמאות של מקרים שקרו, של תמיכה פוליטית מצד מעצמות וגופים בין-לאומיים ושל התבטאויות של אישים בולטים יכולה לבסס את טענתו על לגיטימציה בין-לאומית לטרנספרים של אוכלוסיות אתניות באותה תקופה. אלא שביסוסים מסוג זה הם חרב פיפיות. כך, למשל, ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם של האו"ם קובעת כי "לכל אדם הזכות לעזוב כל מדינה, כולל מדינתו שלו, ולחזור למדינתו". הדיפלומט הבריטי הבכיר הלורד קורזון כתב על הגירושם ההדדיים של יוונים וטורקים שהם "פתרון מרושע ורע מאין כמוהו שעליו ישלם העולם מחיר כבד במשך מאה השנים הבאות" (מצוטט אצל 55: Nairmark, 2001). חנה ארנדט כתבה על גירושם של הפלסטינים כי "ליברלים בכל הארצות נחרדו מן האכזריות והזלזול המתנשא בשיקולים אנושיים מצד ממשלה שנוציגיה, שנה אחת בלבד קודם לכן, שטחו את עניינם בהתבסס אך ורק על שיקולים הומניטריים" (ארנדט, 2011: 291-292). דוגמאות כאלו ואחרות עשויות ללמד על כך שב-1947-1948 התודעה הדומיננטית הייתה דווקא שגירוש בני אדם ממולדתם נוגד את העקרונות המוצהרים של הקהילה הבין-לאומית, בוודאי כשמדובר על גירושם של אוכלוסייה ילידית בידי קבוצה שברובה הגיעה זה לא כבר לאותו מקום. ניסיון של ממשלות ישראל להסתיר את העובדה שחלק מהפלסטינים גורשו, ולא רק ברחו "בהוראת מנהיגיהם", עשוי לחזק טענה זו. אלא שימיני אינו מכיר באפשרות הזו כלל, ולכן אינו מציג ביסוס סביר יותר לטענותיו.

מעבר לכך, ההנחה של ימיני היא שאפשר לדבר על חילופי אוכלוסין בין מדינות ערב לבין הפלסטינים. הקורא עשוי לתהות: האם המצרים והעיראקים זהים לפלסטינים? האם כל הערבים הם אותם ערבים, ולכן לפלסטינים יש אחריות קולקטיבית על גירוש היהודים ממדינות ערב האחרות? שהרי אחרת, כיצד אפשר לדבר על "חילופי אוכלוסין"? כפי שראינו, ימיני מבקש לטעון שהיות שלא הייתה ישות לאומית פלסטינית מובחנת, ולא היו הבדלים תרבותיים של ממש בין הפלסטינים לערביי הסביבה, הרי שתהיה זו אינה במקומה. אלא שמיד בעמודים שלאחר מכן מפרט ימיני את יחס הדיכוי והאפליה שזכו לו הפלסטינים בכל ארצות ערב, שלו קורא ימיני "אפרטהייד ערבי" (פרק 11). הקורא תמה: מילא ההתעלמות מכך שלכל המאוחר במרד של 1936 אפשר כבר "לדבר בביטחון על לאומיות פלסטינית נפרדת", שאינה עוד מנת חלקה של אליטה קטנה בלבד (Gelvin, 2014: 113); אך האם לא הבחין ימיני בצורך להסביר את הסתירה בין טענתו שלא

היה הבדל של ממש בין הפלסטינים לערבים האחרים במדינות ערב - ולכן לא הייתה צריכה להיות בעיה של השתלבות בתוכם - לבין הדיכוי שביצעו נגדם אותם ערבים, שאותו הוא מפרט בחיות כה רבה? שמא הטענה שהפלסטינים לא זכו למולדת משלהם אינה מופרכת אחרי הכול? שמא היא לפחות חלק מההסבר לכך שבעיית הפליטים הפלסטינים נמשכת זמן כה רב? ולבסוף, שמא לישראל יש אחריות על כך לא רק בגלל מעשיה ב-1947-1948, אלא גם בשל מניעת הקמתה של מדינה פלסטינית מאז 1967?

דומה לכך הדיון של ימיני בתכנית החלוקה: הסירוב של הערבים לתכנית מטיל את האחריות על הנכבה עליהם. נניח בצד את השאלה אם תכנית החלוקה הייתה הוגנת כלפי הפלסטינים ואם לא היה היגיון מסוים מבחינת הערבים בדחייתה; העניין הוא הבחירה בהתנגדות אלימה לתכנית. אלא שעולה השאלה האם הפלסטינים, כקולקטיב, בחרו בהתנגדות אלימה נגד תכנית החלוקה? העובדה היא שמיעוט קטן מהם - כ-4,000 איש - אכן בחרו בכך. מנהיגים פלסטינים כמו חאג' אמין אל חוסייני - בהחלט. אבל הרוב המכריע של הפלסטינים לא (ראו למשל נבו, 1985). ימיני אינו מזכיר עובדה זו. הוא אינו מעלה את השאלה אם מוצדק גירוש (כאמור, גם במובן של מניעת חזרה) של 700-750 אלף בני אדם בגלל מעשים של מיעוט קטן. יוצא שהדיון שלו אינו מתמודד עם השאלות הקשות יותר והטיעונים המטרידים יותר של מבקרי המדיניות הישראלית כלפי הפלסטינים.

אופי זה של הדיון חוזר לאורך הספר כולו. האם העניין הייחודי בסכסוך הישראלי-פלסטיני בחלקים גדולים מהקהילה הבין-לאומית הוא ביטוי לאובססיה אנטישמית נגד ישראל? ייתכן, אך יש אפשרויות נוספות. האם לא ייתכן, למשל, שישראל הפכה עבור רבים במערב - אם בצדק ואם לא - לסמל של אי-צדק שנתמך פוליטית, אידיאולוגית וכלכלית על ידי ממשלותיהם שלהם ובשמן, כמו שדרום אפריקה הייתה עד לא מזמן? וזאת גם אם - שוב כמו במקרה של דרום-אפריקה - דברים גרועים הרבה יותר נעשים על ידי מדינות אחרות בעולם? זוהי רק אפשרות, אבל היא אינה מועלית כלל על ידי ימיני, אפילו לא על מנת להפריכה. בכלל, ימיני בוחר לעתים קרובות להילחם ב"אנשי קש". הוא מקדיש עמודים לא מעטים להפרכת הטענה שישראל מבצעת ג'נוסייד בפלסטינים (במיוחד פרק 9), אם כי ספק אם רבים טוענים זאת בשיח הביקורתי הרציני על ישראל, ולא מעטים מאלו שאמנם טוענים זאת מסתמכים על כך שיש הגדרות רבות לג'נוסייד - חלקן, כמו זו של רפאל למקין שטבע את המושג, מגדירות ג'נוסייד לאו דווקא כניסיון להשמדה

פיזית של הקבוצה, אלא כפגיעה חמורה בתרבותה וביכולת הישרדותה הפוליטית (ראו למשל Rashed and Short, 2012).

דומה לכך הדיון של ימיני בהשפעת הכיבוש על חיי הפלסטינים. ימיני אינו נרתע - ויש להודות שדרוש לכך אומץ לא מועט - מלשחזר את תיאוריית "הכיבוש הנאור": "תחת שלטון ישראל זכו הפלסטינים לזינוק אדיר ומדהים, וכנראה חסר תקדים, בכל פרמטר אנושי" (עמ' 156). ימיני מפרט את השיפור שחל תחת שלטון ישראל בעזה ובגדה המערבית ברמת החיים, בתוחלת החיים, בתמותת תינוקות, בחינוך, בתשתיות וכיו"ב, שיפור שעולה במידה משמעותית על שיפור חיי תושבי המדינות הערביות השכנות (עמ' 157-167). אכן בפרמטרים אלו חל שיפור בחיי הפלסטינים מאז 1967, וייתכן בהחלט שהוא עולה על השיפור בחיי הערבים במדינות השכנות באותה תקופה. נניח לצורך הדיון שהשיפור הוא בזכות ישראל, ולא, למשל, בזכות מאמצי הפלסטינים עצמם, כמו גם בזכות המאמצים של אונר"א. נוסף ונתעלם ממחקרים של בני סמכא כמו שרה רוי, הקובעים שישראל ניהלה מדיניות של de-development בעזה (Roy, 1995); כמו גם מעדויות כמו של שלמה גזית, מבכירי הממשל הצבאי בשטחים, שקבע שהפיתוח כלכלי בשטחים היה כפוף לאינטרסים של ישראל ולצורך לוודא שתעשיות פלסטיניות לא יתחרו בתעשיות ישראליות (גזית, 1985). לבסוף, נתעלם אפילו מהצורך לתהות מה היו יכולים להשיג הפלסטינים ללא הכיבוש הישראלי, נניח אם הייתה להם האפשרות לפיתוח כלכלי בשטח C, שלפי הבנק העולמי היה מצמיח את הכלכלה הפלסטינית בכשליש (The World Bank, 2015). גם אם נשכח את כל אלו ונניח שימיני צודק בכל הנתונים שהוא מביא, עדיין תישאר השאלה: האם הפרמטרים הנ"ל מסכמים את הפרמטרים האנושיים האפשריים? מה לגבי פרמטרים כמו כבוד האדם, למשל? הזכות להגדרה עצמית? הזכות שלא לחיות תחת רודנות צבאית? חופש התנועה? ובכלל, מה שידוע לעתים בתור המושג המופשט משהו: חירות? האם אלו אינם "פרמטרים אנושיים"? האם אין להכניס אותם לשקלול של השפעת הכיבוש הישראלי על הפלסטינים?

יש גם בעיות ספציפיות יותר בדיון של ימיני. כך, למשל, הוא טוען ש"מלכתחילה נועדה כל פלשתינה המנדטורית לשמש 'בית לאומי לעם היהודי'" (עמ' 41). והרי ניסוחה המכוון של הצהרת בלפור, שהפכה גם לבסיס המנדט מחבר הלאומים, היה "בית לאומי יהודי בפלשתינה", ולא "פלשתינה כבית לאומי". למעשה, ימיני עצמו מביא ניסוח זה מוועידת סן-רמו שבה הסכימו הבריטים והצרפתים על "הקמה של הבית הלאומי לעם היהודי בפלשתינה" (עמ' 224). הדבר אינו מפריע לו לקבוע בעמוד שלאחר מכן

ש"החוק הבינלאומי, אם כן, העניק לעם היהודי זכות לבית לאומי בכל שטחי פלשתינה, שכללו גם את עבר הירדן המזרחי" (עמ' 225). ייתכן שימיני אינו מודע להבדל המכריע בין ניסוחים אלו. בדומה לכך, ימיני קובל על העובדה שיש ארגון ייחודי לפליטים הפלסטינים כביטוי למוסר הכפול הבין-לאומי ביחס לפליטים (עמ' 92), מבלי לציין שסיבה מרכזית לכך היא שה-UNHCR, נציבות האו"ם שמטפלת בפליטים בעולם, הוקמה בסוף 1950, בעוד אונר"א, המטפלת בפליטים הפלסטינים, הוקמה כבר ב-1949. הוא גם אינו מציין שסיבה מרכזית להקמה המהירה של אונר"א היא שבעיית הפליטים הפלסטינים הוכרה כבעיה שהאחריות לה היא במידה מכריעה של הקהילה הבין-לאומית, בגלל תמיכתה בתכנית החלוקה (ראו למשל המפל, 2007). דוגמה אחרת היא קביעתו של ימיני שההערכה המחמירה ביותר לגבי מספר הפלסטינים שנהרגו במלחמת לבנון הראשונה היא לכל היותר 20 אלף (עמ' 110-111), אלא שהנתונים הרשמיים של ממשלת לבנון קובעים שמדובר ב-25-30 אלף פלסטינים, לא כולל עוד כעשרת אלפים לבנונים שנהרגו (ראו למשל Said et al., 2007: 271). אלו רק דוגמאות המלמדות על חוסר הזהירות של ימיני בנתונים שהוא מביא ובקביעות הכוללניות שהוא מבסס עליהם.

ימיני אינו היסטוריון, ואולי יש לסלוח לו על מעידות מסוג זה. אך מטריד יותר שאף שימיני אינו היסטוריון הוא נוקט עמדה חד-משמעית בוויכוחים הקיימים עדיין בין היסטוריונים, מבלי שציע ביסוס כלשהו מלבד הסתמכות על היסטוריונים מצדו האחד של המתרס - לעתים קרובות דווקא הצד שנמצא במיעוט. כך, למשל, הוא קובע שהתמיכה בטרנספר בתנועה הציונית הייתה מצומצמת (עמ' 53), אף על פי שהתיעוד של ממדי התמיכה בטרנספר בתנועה הציונית, שהציגו במיוחד בני מוריס ונור מסאלחה (Masalha, 1992; Morris, 2004), מטיל ספק רציני בקביעה זו. בדומה לכך יוצא ימיני נגד היסטוריונים שטוענים ש"לא היו הוראות פינוי מטעם המנהיגות הערבית" (עמ' 61), תוך שהוא מסתמך על מוריס ואחרים. אלא שמוריס, כמו גם יואב גלבר, קבעו שהיו קריאות מעטות כאלו, שהן נגעו בעיקר לפינוי נשים וילדים ושהייתה להן משמעות מעטה בלבד לנוכח שלל הגורמים שיצרו את בעיית הפליטים הפלסטינית. כך למשל קובע גלבר כי "לטענה הישראלית המאשימה את ההנהגה הערבית בעידוד הבריחה אין ביסוס בחומר התיעודי" (גלבר, 2004: 185). מוריס מצא במחקר המאוחר יותר שלו כי בכל זאת היו קריאות מסוג זה, אך מסקנתו נותרה ש"מעל הכול [...] בעיית הפליטים נגרמה על ידי התקפות של הכוחות היהודים על כפרים ועיירות ערביים ועל ידי פחד התושבים מהתקפות כאלו" (Morris, 2007:).

38). לגבי ההסכמות החשאיות עם עבדאללה מלך ירדן על חלוקת ארץ ישראל קובע ימיני ש"מדובר בדמיון אקדמי מפותח" (עמ' 77) - הצהרה נועזת משהו לגבי ויכוח שעדיין נמשך ושב מעורבים מבכירי ההיסטוריונים בעולם בכל הנוגע לסכסוך.

ברבים מדיונים אלו ימיני מסתמך במפורש או במשתמע על פרסומיו של ההיסטוריון אפרים קארש, ראש המחלקה ללימודי המזרח התיכון בקינגס קולג' בלונדון, שלגרסתו של ימיני "אמינותם המחקרית לא הופרכה" (עמ' 71). אלא שקארש לא רק שנמצא בעמדת מיעוט במרבית הדיונים שבהם הוא עוסק, אלא גם לעתים קרובות, כפי שכתב דניאל פוליסר, ממייסדי מרכז שלם (שאין לחשוש בו בשמאלנות יתרה), "כאשר קארש מציג פרשנות משלו, במטרה לדון את ההנהגה הציונית לכף זכות, ההסבר שלו למניעה הוא כה דחוק, עד שהוא כמעט ממוטט את טיעונו שלו" (פוליסר, 2006: 264-265). עוד קודם לכן כתב אבי שליין, היסטוריון מאוקספורד ומבכיר "ההיסטוריונים החדשים", כי "אם קארש רוצה להילקח ברצינות כהיסטוריון עליו להפסיק לעוות את עבודתם של יריביו; והוא חייב להציג ראיות משכנעות הרבה יותר" (Shlaim, 1996: 55).

קארש הוא דוגמה מרכזית, אך רק דוגמה. למעשה כמעט בכל נושא שבו הוא עוסק בוחר ימיני להסתמך על אישים וגופים שסדר היום הפוליטי שלהם מובהק למדי וששיטות הניתוח שלהם שנויות במחלוקת, בלשון המעטה. הוא קובע לגבי החלטה 194, בהסתמך על משפטים ישראלים ופרו-ישראלים, כי "ברור שלפי הדין הבינלאומי היא אינה מבססת 'זכות שיבה'" (עמ' 87), כאילו אין ארגונים בין-לאומיים מכובדים כמו אמנסטי אינטרנשיונל¹, כמו גם משפטים בכירים, שחולקים על כך. אחרי הכול, כפי שכתב אליה זורייק, "על כל רות לפידות, אייל בבנישתי, רות גבזון, ורבים אחרים בצד הישראלי [...] שאינם מוצאים בסיס בחוק הבין-לאומי לזכות השיבה, נמצא את תומס מליסון, ג'ון קוויגלי, סוזן אקרו ומשפטים פלסטינים צעירים אחרים הטוענים להפך" (Zureik, 2007: 138-139).

בדיונו במבצע "עופרת יצוקה" קובע ימיני שכל ארגוני זכויות האדם שקבעו שמרבית ההרוגים היו אזרחים סילפו את האמת. הוא מסתמך בכך על מחקריהם של יונתן דחוח-הלוי ושל טל פבל, שהתבססו על ניתוח אתרי חמאס ועל פילוח לפי גיל ומין (יותר גברים צעירים מאשר נשים וילדים נהרגו ב"עופרת יצוקה", עמ' 203-205; וראו דחוח-הלוי, 2009; פבל, 2009). ימיני

¹ <http://www.amnestymena.org/en/magazine/Issue21/RightOfReturn.aspx?articleID=1120>

מתעלם מהאפשרות שלחמאס היה אינטרס "לספח" אליו הרוגים לאחר מותם על מנת להוכיח את עמידתו בראש ההתנגדות; וגם מהעובדה שבעימותים מסוג זה נהרגים לרוב יותר גברים מאשר נשים, אם מפני שהם חשודים יותר בעיני הצבא התוקף ואם משום שהם נמצאים יותר ברחוב מאשר נשים, במיוחד בעזה. ההתעלמות מהאפשרויות הללו, ומסדר היום הפוליטי של החוקרים שעליהם הוא מסתמך, מאפשרת לו לטעון שארגוני זכויות האדם הם למעשה חלק מתעשיית השקרים. ראוי היה לפחות שישקול את התייחסותם של ארגוני זכויות האדם למחקרים אלו, למשל את דבריה של שרית מיכאלי, דוברת "בצלם" באותה תקופה, על מחקרו של טל פבל:

ההסתמכות על האינטרנט והבלוגוספירה כמקור מידע יחיד מביאה לתוצאות מביכות. כך, לדוגמה, אימנן אל קסקס, שעל פי הרשימה שפרסם פבל נהרג ביומו הראשון של המבצע, משום שכך דווח בטעות באתרי אינטרנט, חי ובריא ומתגורר בשכונת זייתון. הוא ישמח לשוחח עם עיתונאים. איסמעיל חמדאן, "השהיד הלוחם" לפי רשימתו של פבל, הוא למעשה ילד בן תשע שנהרג עם שתי אחיותיו, ושעותק תעודת הלידה שלו שמור במשרדי בצלם בירושלים. אחמד סבייח, תלמיד שאיתרע מזלו להיות בעל אותו השם של לוחם חמאס, הופך אצל פבל למחבל משום שחבריו העלו את תמונתו וטקסט המתאר את אדיקותו הדתית לפורום אינטרנטי המזוהה עם חמאס (מיכאלי, 2009).

תמונה לא פחות הוא דיונו של ימיני בתהליך השלום עם הפלסטינים בשנים האחרונות. נסתפק רק בדוגמה אחת: בדיונו במסמכי המשא ומתן בין אולמרט לאבו מאזן שהודלפו לאל-ג'זירה ולגארדיאן, ימיני קובע שסאאב עריקאת צדק כשקבע ש"מה שנקרא 'המסמכים הפלסטינים' אינו חושף הסכם רשמי אחד או מסמך שמציעים ויתורים" (עמ' 246). ימיני ממשיך וטוען שאבו מאזן דחה את הצעתו של אולמרט - זאת למרות הכחשותיו של אולמרט עצמו בעיתונות ובשיחה טלפונית אישית עם ימיני עצמו (עמ' 248). הקורא נאלץ להטיל ספק בכך שימיני כלל קרא את המסמכים המודלפים, ולו רק את החשובים שבהם. שהרי מהמסמכים עולה בבירור, ראשית, שאבו מאזן השיב בשורה של שאלות להצעתו הסופית של אולמרט, כלומר ביקש להמשיך את המשא ומתן, ואולמרט הוא זה שלא השיב, ככל הנראה משום שהיה עסוק בבחירות שהיו בפתח; שנית, שהפלסטינים הסכימו לוותר על השכונות היהודיות במזרח ירושלים, על הרובע הארמני ועל הכותל; ושלישית, שאבו מאזן, בשיחה פנימית של צוות המשא ומתן הפלסטיני, הצהיר שרק מספר מוגבל של פליטים יחזור לישראל מפני שאחרת ישראל תיהרס

(Swisher, 2011); את ההצהרה האחרונה של אבו-מאזן ימיני מזכיר. איזה מספר אבו-מאזן הציע פרקטית אנו יודעים מפרסומים אחרים - ככל הנראה כ-150 אלף פליטים שיחזרו לישראל, וראו למשל אריאלי, 2009; אלדר, 2010). תהא אשר תהא דעתנו בשאלה אם הפלסטינים הלכו רחוק מספיק לקראת ישראל במשא ומתן, ברור שמדובר בויתורים משמעותיים. אלא שמה שקובע מבחינת ימיני הוא הצהרותיו של עריקאת, שהיה נושא ונותן מרכזי בשיחות אלו ונאלץ להגיב לביקורת החריפה עליו בקרב הפלסטינים - בדיוק בגלל הויתורים מרחיקי הלכת, מבחינתם, שנחשפו במסמכים שהודלפו.

אולי יותר מהספר כולו, הפתיחה הקצרה של סוף הדבר מאלפת במיוחד. "שקלתי לצרף פרק", כותב ימיני, "על תולדות הקונפליקט, על ראשית הציונות ועל ההגירה היהודית לארץ ישראל. בימים ההם לא היתה ישות בשם 'פלשתינה' [...] חשבתי לכתוב על מארק טוויין, שתר את הארץ בשנת 1865 וכתב על מה שראו עיניו: 'ארץ שממה [...] מרחב דומם ואבל'" (עמ' 329). ימיני ממשיך ומביא עדויות לדלילות האוכלוסין ולמצבה העגום של ארץ ישראל באותה תקופה. מי שעוקב אחר טורו של ימיני יודע שזהו נושא שהוא עסק בו רבות בשנים האחרונות - מעין גרסה של "ארץ ללא עם לעם ללא ארץ". אלא שאז מוסיף ימיני: "היום מקובל להתייחס אל דיווחי המשקיפים המערביים, כמו טוויין ואחרים, כאל עדות חווייתית ולא כאל עדות מחקרית, ויש גם ממצאים אחרים, הסותרים, לפחות חלקית, את הרשמים מהסוג של טוויין" (עמ' 330). זוהי הערה מרתקת. היא חושפת שימיני יודע, לפחות חלקית, שמרבית החוקרים רואים בעדויות מהסוג של טוויין ביטוי לציפיות הנוצריות של המבקרים יותר מאשר למציאות ששררה בארץ; שבמונחים השוואתיים הארץ לא הייתה כלל וכלל דלילת אוכלוסין לפני הגעת החלוצים הציונים; ושהנרטיב על "הפרחת השממה" הוא נרטיב אירופוצנטרי ולו הדים לא מעטים בשיח הקולוניאליסטי של התקופה. זוהי הערה מרתקת כיוון שהיא אינה מפריעה לימיני לכתוב, בטור מהעת האחרונה, ש"זו הייתה חלקת ארץ מיושבת בדלילות מחרידה" (ימיני, 2015). נקודה זו חשובה משום שהיא חושפת שאין מדובר פשוט באי-ידיעת העובדות מצדו של ימיני, אלא בתמונת מציאות היסטורית שהוא מנסה להנחיל לקוראיו, אף שהוא יודע שמרבית ההיסטוריונים רואים בה מיתוס. הקורא נותר תוהה לגבי ספרו של ימיני כולו: האם טעויותיו והשמטותיו של ימיני נעשו בתום לב, או שמא הן תעמולה מכוונת?

מה אפשר להסיק מסקירה זו? אין ספק ששקרים רבים מופצים לגבי ישראל, ויש חשיבות בחשיפתם. בה בעת, אין ספק גם שישראל מפצה

שקרים לא מעטים. כך נוהגים כמעט תמיד צדדים לסכסוך, במיוחד כששניהם תלויים כל כך בדעת הקהל הבין-לאומית. ימיני עושה שירות חשוב לציבור כשהוא חושף שקרים וטעויות של ממש, כמו הטענה שישראל מנסה בכוונה להעלות את תמותת התינוקות בקרב פלסטינים; או שמרבית הישראלים תומכים באפרטהייד; או שרוב הפרופסורים בישראל תומכים בטרנספר; או ההצגה של תגובות ישראל להתקפות עליה, למשל תגובות על ירי רקטות מעזה, ללא ההקשר של ירי הרקטות, וכיוצא בזה (עמ' 22-23). גם הנקודה הרחבה יותר של ימיני, שהציונות אינה תנועה קולוניאליסטית במהותה, היא חשובה בהחלט, במיוחד מאחר שיותר ויותר אנשים בעולם, כמו גם בישראל, מאמינים בכך. ימיני צודק בכך שתפיסה זו של ישראל היא חד-צדדית במידה רבה, מעודדת דה-לגיטימציה לישראל בגבולות 67', ועשויה אף לפגוע בנכונותם של רבים לתמוך בהסדר המבוסס על שתי מדינות.

ועדיין, בסיכומי של עניין, אילו שפטנו את ספרו של ימיני על פי הקריטריונים שלו עצמו היינו חייבים להסיק שמדובר בספר שהוא חלק מתעשיית השקרים הישראלית באשר לסכסוך; כלומר חלק מתשלובת רחבה הכוללת אמצעי תקשורת כמו ידיעות אחרונות וישראל היום; אקדמאים כמו אפרים קארש; ארגונים רבי-כוח המשתייכים לרשת שנהוג לכנות "הלובי הישראלי"; ממשלת ישראל ועוד. חלקם פועלים מתוך כוונות טובות אך בורות, וחלקם מתוך כוונות טובות פחות - כולם מציגים לעתים קרובות פרשנות לעבר ולהווה של הסכסוך שבינה לבין המציאות יש קשר קלוש בלבד. במקום זאת, נסתפק בקביעה שספרו של ימיני מעניין וראוי לקריאה, למרות כל פגמיו, ולו על מנת להבין משהו על האופן שבו מעוצבות תפיסותיו של הציבור הישראלי לגבי העבר וההווה של הסכסוך.

רשימת מקורות

- אלדר, עקיבא, 2010. "הפלסטינים: נבטל את הסכמי אוסלו וניאבק לכינון מדינה דו-לאומית", **הארץ**, 26.2.2010.
- אריאלי, שאול, 2009. "שאלת מרחב ההסכמה", **הארץ**, 10.4.2009.
- ארנדט, חנה, 2011. **כתבים יהודיים**, בתרגום איה ברור, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גזית, שלמה, 1985. **המקל והגזר: המימשל הישראלי ביהודה ושומרון**, תל אביב: זמורה ביתן.
- גלבר, יואב, 2004. **קוממיות ונכבה: ישראל, הפלסטינים ומדינות ערב, 1948**, אור יהודה: כנרת, זמורה ביתן, דביר.
- דחוח-הלוי, יונתן, 2009. "ארגון בצלם אינו קורא ערבית", *NEWS1*, 14.7.09, <http://www.news1.co.il/Archive/003-D-39407-00.html?tag=02-21-00>.
- המפל, טרי מ., 2007. "מי הם הפליטים הפלסטינים?", **כתב עת לענייני הגירה מאונס**: 7-5, <http://www.fmreview.org/FMRpdfs/FMR26/Hebrew.pdf>.
- ימיני, בן-דרור, 2015. "האמת מול ההסתה", **ידיעות אחרונות**, 27.9.2015.
- מיכאלי, שרית, 2009. "הקרוב על התחקיר", *NRG*, 21.9.2009, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/944/566.html>.
- נבו, יוסף, 1985. "הפלסטינים והמדינה היהודית בשנים 1947-1948", יהודה ואלך (עורך), **היינו כחולמים: קובץ מחקרים על מלחמת הקוממיות**, תל אביב: מסדה, עמ' 295-334.
- פבל, טל, 2009. "גולדסטון, קרא את הנתונים", *NRG*, 17.9.2009, <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/943/462.html>.
- פוליסר, דניאל, 2006. "עושים היסטוריה", מיכאל אורן, דוד חזוני ויורם חזוני (עורכים), **מאמרים חדשים על הציונות**, ירושלים: שלם, 2006, עמ' 261-267.

Gelvin, James L., 2014. *The Israel-Palestine Conflict: One Hundred Years of War*, New York: Cambridge University Press.

Masalha, Nur, 1992. *Expulsion of the Palestinians: The Concept of "Transfer" in Zionist Political Thought, 1882-1948*, Washington, D.C.: Institute for Palestine Studies.

Morris, Benny, 2007. "Revisiting the Palestinian Exodus of 1948", in Eugene L. Rogan and Avi Shlaim (eds.), *The War for Palestine*, New York: Cambridge University Press, pp. 37-59.

---, 2004. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*, Cambridge: Cambridge University Press.

Nairmark, Norman M., 2001. *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.

Rashed, Haifa, and Damien Short, 2012. "Genocide and Settler Colonialism: Can a Lemkin-Inspired Genocide Perspective Aid Our Understanding of the

Palestinian Situation?" *The International Journal of Human Rights* 16(8): 1142–1169.

Roy, Sara, 1995. *The Gaza Strip: The Political Economy of De-Development*, Washington, D.C.: Institute for Palestine Studies.

Said, Eduard, Ibrahim Abu-Lughod, Janet L. Abu-Lughod, Muhammad Hallaj, and Elia Zureik, 2001. "A Profile of the Palestinian People", in Eduard Said and Christopher Hitchens (eds.), *Blaming the Victims: Spurious Scholarship and the Palestinian Question*, New York: Verso, pp. 235–296.

Shlaim, Avi, 1996. "A Totalitarian Concept of History", *Middle East Quarterly* 3(3): 5–55.

Swisher, Clayton E., 2011. *The Palestine Papers: The End of the Road?* London: Hesperus Press Limited.

The World Bank, 2015. *Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee*, Washington D.C.: World Bank Group.

Zureik, Elia, 2007. "Palestinian Perceptions of the Israeli Position on the Refugee Issue", in Eyal Benvenisti, Chaim Gans and Sari Hanafi (eds.), *Israel and the Palestinian Refugees*, New York and Heidelberg: Springer, pp. 131–140.

סימפוזיון: מגמות בתמיכה בישראל של הציבור והאליטה הפוליטית בארה"ב

הכנס השנתי של האגודה הישראלית למדע המדינה
במכללה האקדמית אשקלון, מאי 2015

יו"ר המושב: אמנון כוורי

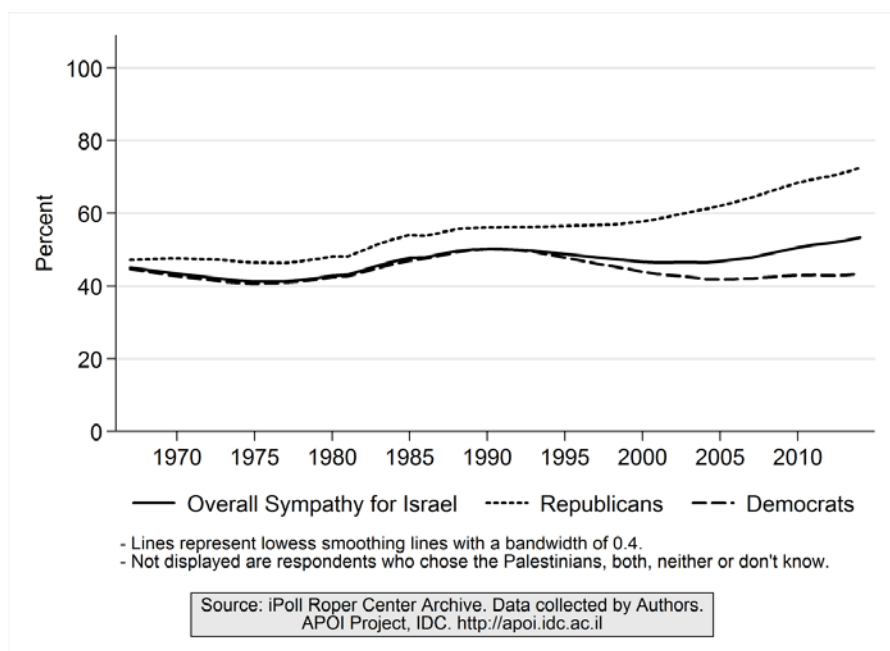
מבוא לסימפוזיון

היחסים המיוחדים בין ארצות הברית לישראל, ממערכות היחסים הביטורליות היציבות ביותר בעולם המודרני, נשענים על תמיכה ניכרת של ההנהגה הפוליטית בארה"ב ושל הציבור האמריקני. מאז הקמת המדינה הביעו נשיאי ארצות הברית וחברי שני בתי הקונגרס באופן עקבי את תמיכתם בישראל - תמיכה אשר באה לידי ביטוי במתן סיוע כלכלי וצבאי, בהתערבות בעימותים צבאיים ובהבטחת האינטרסים של ישראל בזירה הבין-לאומית בכלל ובמסגרת המשא ומתן לשלום בפרט. רוב הציבור האמריקני הביע אהדה רבה יותר לישראל מאשר למדינות ערב או לפלסטינים, תמך בהמשך התמיכה הכלכלית והצבאית בישראל וביקר את פעולות הממשל האמריקני כאשר זה לא תמך בישראל. ובתקשורת האמריקנית, נדמה שישראל נהנתה מהתעניינות רבה ומיחס אוהד בכיסוי האירועים הקשורים בה.

בעוד התמיכה בישראל והאהדה כלפיה היו ונשארו חזקות, בשנים האחרונות אנחנו עדים לשינויים בדפוסי התמיכה בדעת הקהל, בעמדות ההנהגה ובכיסוי התקשורתי של ישראל - מתמיכה שחוצה הבחנות פוליטיות ודמוגרפיות מקובלות לעמדות המבטאות את הפילוג המפלגתי הקיים בארה"ב. תרשים 1 מצביע באופן בולט על שינוי זה. התרשים מראה את מידת האהדה לישראל של הציבור האמריקני כפי שמבוטאת בתשובה לשאלה "למי מבין הצדדים בסכסוך יש לך אהדה גדולה יותר: לישראל או למדינות ערב/פלסטינים". שאלה זו נשאלה באופן דומה על ידי מספר גדול של סוקרים מאז קום המדינה, והתרשים הנוכחי מבוסס על 123 סקרים שנערכו משנת 1967 ועד היום. הקו הרציף מראה את העקביות באהדה לישראל לצד עלייה הדרגתית בעשור האחרון - עלייה שמקבלת הד תקשורתי רחב. לעומת מגמה

זו, הקווים המקווקווים מראים את השינוי באהדה של הרפובליקנים והדמוקרטים. עד שנות התשעים של המאה העשרים ההבדלים המפלגתיים היו קטנים (למרות תמיכה גבוהה יותר בקרב הרפובליקנים). ואולם, החל מאמצע שנות התשעים ניכרת מגמה גוברת של קיטוב בין מצביעי שתי המפלגות - יותר ויותר רפובליקנים מבטאים אהדה לישראל ובמקביל חלה ירידה במספר הדמוקרטים שמביעים אהדה לישראל. הפער ביניהם עומד היום על למעלה משלושים אחוזים.

תרשים 1: מגמות באהדה ציבורית לישראל בארה"ב בחלוקה מפלגתית

במחקרים שונים שערכנו בקבוצת המחקר ובמחקרים של עמיתינו לתחום ניתן לראות שתהליך דומה קורה גם בקרב ההנהגה הפוליטית בארה"ב. מספיק להסתכל על אופי השיח הפוליטי הנוכחי בארה"ב, על העימות בין הרפובליקנים והדמוקרטים בנוגע להזמנתו של ראש הממשלה בנימין נתניהו לנאום בקונגרס (פעמיים בשנים האחרונות), או על הביקורת בתקשורת על הנתק בין הממשלה הישראלית והממשל האמריקני, כדי לראות את הביטוי של הנושא בשיח הפוליטי-מפלגתי.

אם כן, מה מסביר את התמיכה ארוכת השנים בישראל ואת השינויים בתמיכה - בציבור, בהנהגה ובתקשורת? האם אפשר להצביע על מגמות בתמיכה בישראל לאורך זמן? מה מניע שינוי בתמיכה: האם הציבור האמריקני עומד בבסיס התמיכה בישראל ומשפיע על ההנהגה והתקשורת? האם ההנהגה מכתיבה את התפיסה האוהדת? או שמא התקשורת היא שמובילה תמיכה זו?

רוב המחקרים שבדקו נושא זה הם מחקרים היסטוריים איכותיים הבוחנים את טיב היחסים בין המדינות באמצעות מחקר מעמיק של אירועים בולטים או של תקופות פוליטיות מוגדרות, כגון היחסים בין המדינות בתקופת נשיא זה או אחר. מחקרים אלו מראים את ההשפעה של קשרים אישיים בין מנהיגים או עוזריהם, את החשיבות של קבוצות אינטרס בולטות וכן את שיתוף האינטרסים בנושאים שונים. ואולם מחקרים אלו אינם מספקים בחינה שיטתית של היחסים בין המדינות אשר חוצה את גבולות הזמן והאירועים. לצורך כך יש לבנות מאגרי נתונים גדולים אשר מאפשרים בחינה של מערכת היחסים ומתן ביטוי ראוי לדפוסים קיימים ולגורמים המשפיעים על דפוסים אלו או פוגעים בהם.

לשם כך הקמנו במרכז הבינתחומי בהרצליה קבוצת מחקר, American Public Opinion toward Israel (<http://apoi.idc.ac.il>), אשר אוספת לאורך זמן נתונים בדבר התמיכה בישראל בקרב ההנהגה, הציבור והתקשורת בארה"ב, ומנתחת אותם. מטרת הקבוצה להצביע על מגמות, לחבר בין רמות המדידה השונות ולנסות להבין את מקור התמיכה בישראל בחברה ובפוליטיקה האמריקנית. מעבר לערך המחקרי שיש באיסוף הנתונים ובניתוחם, אנחנו סבורים שהעושר בנתונים והבנת המגמות יאפשרו למקבלי החלטות להבין טוב יותר את טיב היחסים עם ארצות הברית, עם חלקים שונים באוכלוסייתה, עם קבוצות שונות של תמיכה בהנהגה או עם מקורות תקשורת שונים.

למעט המאמר הפותח של ד"ר ג'ונתן ריינהולד, במאמרים בגיליון זה מוצגים חלק מהמחקרים של הקבוצה, כפי שהוצגו בכנס השנתי של האגודה הישראלית למדע המדינה במכללה האקדמית אשקלון במאי 2015 על ידי תלמידי המחקר שהובילו אותם. את הגיליון נועל מאמרו של ד"ר שלמה אגוז, אשר היה המגיב במושב בכנס, המסכם את הממצאים ומציע רעיונות לבחינה מעמיקה יותר של הנושאים.

המאמר הפותח של ד"ר ג'ונתן ריינהולד מצביע על השורשים התרבותיים של התמיכה בישראל בארה"ב. מאמר זה מבוסס על ספרו החדש הדן בנושא

זה ושופך אור על הקשר בין התמיכה בישראל לתרבות האמריקנית, וכן מצביע על השינויים בשנים האחרונות בדפוס התמיכה של קבוצות פוליטיות שונות - דמוקרטים וליברלים מצד אחד ורפובליקנים ושמרנים מצד אחר. שינויים אלו עומדים בבסיס הצורך שלנו לחקור את הנושא בכלים אמפיריים.

המאמר של שיר מרום מלניק וד"ר אמנון כוורי מתמקד בקבוצת מיעוט אחת בציבור האמריקני - האוכלוסייה ההיספנית בארה"ב. אף שההיספנים מהווים היום רק אחוז קטן מתוך כלל האוכלוסייה, חוקרים רבים מצביעים על חשיבותם הפוליטית בשל הגידול הדמוגרפי המהיר של קבוצת מיעוט זו והעמדות הפוליטיות שהיא מאמצת בכניסתה לתוך הפוליטיקה האמריקנית. המאמר מראה כי בעוד ההיספנים מגיעים לארה"ב עם עמדות בלתי מגובשות בנוגע לישראל (ואולי אף מעט ביקורתיות), הם עוברים תהליך היטמעות בחברה האמריקנית שמשפיע גם על אימוץ עמדות פרו-ישראליות.

שני המאמרים הבאים עוסקים בקונגרס האמריקני. המאמר של ד"ר אמנון כוורי ואילן נייער בוחן את הפעילות החקיקתית של חברי הקונגרס (בית הנבחרים בלבד) בנוגע לישראל משנת 1973 ועד שנת 2012. הכותבים מצביעים על מגמת עלייה בחקיקה הפרו-ישראלית המתבטאת במספר הצעות החוק (והחלטות) ובמספר חברי הקונגרס המעורבים בהן. ניתוח של המעורבים בהצעות החוק משנת 2001 מעיד על הפילוג המפלגתי בנושא זה, ובעיקר על עלייה במעורבות רפובליקנים בחקיקה פרו-ישראלית.

המאמר של גיא פרידמן מתמקד בקונגרס ה-113 (2013-2014) ובוחן היבט אחר של ביטוי אהדה מצד חברי הקונגרס - השימוש בטוויטר ככלי להבעת עמדה פוליטית. מקרה הבוחן של פרידמן הוא מבצע צוק איתן בקיץ 2014. בדומה לממצאים של כוורי ונייער, פרידמן מראה שרפובליקנים נוטים לעשות שימוש רב יותר בכלי זה לצורך ביטוי עמדתם התומכת בישראל.

המאמר של ד"ר מורן ירחי, שירה פינדייק וד"ר אמנון כוורי בוחן מגמות בסיקור התקשורתי של ישראל בתקשורת האמריקנית הכתובה. על פי הממצאים, למרות הירידה בבולטות הסיקור בעשור האחרון, ישראל עדיין תופסת מקום נכבד בסיקור חדשות החוץ (במיוחד בתקופות של התעצמות הסכסוך). מבחינת נושאי הסיקור, לאורך שנות השמונים והתשעים של המאה העשרים הנושא "שלום" זכה לבולטות הרבה ביותר בין הנושאים המסוקרים, ומתחילת שנות האלפיים (עם פרוץ האינתיפאדה השנייה) הנושא "סכסוך" זוכה להתייחסות הנרחבת ביותר.

המאמר של רפאל בן לוי מרחיב את היריעה ובוחן את דעת הקהל בעולם כלפי ישראל על בסיס סקר שנערך ב-45 מדינות בעולם. המאמר מצביע על גיוון רחב בדעות - החל ממדינות שבהן ניכרת הזדהות חזקה עם ישראל, דרך מדינות עם מידה רבה של ניטרליות עד למדינות שבהן הובעו דעות נחרצות נגד ישראל. בן לוי בוחן את הגורמים להבדלים ומראה כי לזהות הדתית יש השפעה כבדת משקל על מידת האהדה לישראל.

השילוב של המחקרים הללו מציע כר נרחב לפעילות מחקרית אשר קשורה לתהליכים מרכזיים העומדים בבסיס הקשר בין שתי המדינות. אני מודה לאגודה הישראלית למדע המדינה שאפשרה לנו להציג את עבודת קבוצת המחקר ולחברי מערכת כתב העת פוליטיקה שניאותו לפרסם את המחקרים בגיליון אחד במשותף. אני מודה גם לגופים השונים אשר תמכו ותומכים במחקרים אלו: לקרן הלאומית למדע, למכון הרצל לחקר הציונות, למרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים ולמכון ישראל בושינגטון; וכן למרכז הבינתחומי, לבית הספר לממשל, דיפלומטיה ואסטרטגיה, ולמכון למדיניות ואסטרטגיה על תמיכתם בהקמת קבוצת המחקר.

הפרדוקס הישראלי: הסכסוך הערבי-ישראלי בתרבות הפוליטית האמריקנית

ג'ונתן ריינהולד

תקציר

במאה ה-21 צמח פרדוקס ביחסם של האמריקנים כלפי ישראל וכלפי מוקד הסכסוך הערבי-ישראלי - הסכסוך עם הפלסטינים. מחד גיסא, האהדה לישראל רחבה ומושרשת היטב, ואף טיפסה לגבהים חסרי תקדים. מאידך גיסא, חילוקי הדעות בנוגע לסכסוך הערבי-ישראלי הולכים וגדלים, ולובשים את דמותם של השסעים הפוליטיים, האידיאולוגיים והדתיים היסודיים בחברה האמריקנית. נוצרים אוונגליסטים ויהודים אורתודוקסים מחזיקים בדרך כלל בדעות פוליטיות שמרניות, נוטים לאסטרטגיה נצית ותומכים ברפובליקנים. הקבוצות האלה נוטות יותר להאמין שעל ארצות הברית לצדד בישראל. לעומתם, יהודים לא אורתודוקסים, אמריקנים חילונים ונוצרים פרוטסטנטים רבים מן ה"מיינליין" נוטים להחזיק בדעות פוליטיות ליברליות, מצדדים באסטרטגיה יונית ותומכים בדמוקרטים. הקבוצות האלה נוטות לתמוך בהקמת מדינה פלסטינית ומתנגדות להתנחלויות, וכן תומכות בתיווך אמריקני מאוזן בתהליך השלום. המחלוקת בעניין הסכסוך הערבי-ישראלי היא חלק מתהליך כללי של קיטוב בפוליטיקה האמריקנית. טענת מאמר זה היא שלהשפעתו הפוליטית של הפרדוקס שני פנים: היות שיסודותיה התרבותיים של האהדה האמריקנית כלפי ישראל יציבים מאוד, המחויבות הבסיסית לביטחונה של ישראל עדיין איתנה ואינה שנויה במחלוקת. ועם זאת, התפשטות הליברליזם בקרב בני הדור הצעיר פירושה שתמיכתם של הדמוקרטים במדיניות הישראלית בנושא תהליך השלום תהפוך להיות מותנית יותר ויותר.

א. מבוא

לארצות הברית יש יחסים מיוחדים עם ישראל, המבוססים על יסודות תרבותיים עמוקים שראשיתם עוד לפני ההגירה ההמונית של יהודים לאמריקה. ועם זאת, בעת האחרונה ניכר שינוי ביחס לישראל, בשני כיוונים מנוגדים: מחד גיסא, האהדה הציבורית כלפי ישראל רחבה, ואף הגיעה לשיאים חדשים במאה ה-21. מאידך גיסא, האמריקנים נחלקים יותר ויותר בשאלה כיצד להתייחס לתהליך השלום הערבי-ישראלי, וחילוקי דעות אלו מקבילים למחלוקות הפוליטיות, האידיאולוגיות והדתיות היסודיות שבקרבם.

מאמר זה משרטט את הפרדוקס של העלייה באהדה לישראל לצד המחלוקות המתרחבות בעניין תהליך השלום, ומנתח את סיבותיו ואת השלכותיו הפוליטיות. ראשית, הוא סוקר את המקורות לאהדה לישראל ואת הסיבות לעלייה בתמיכה בה במילניום החדש. לאחר מכן הוא בוחן את הפיצול הגובר בעמדות הקשורות למדיניות כלפי הסכסוך הישראלי-ערבי בקרב כמה קבוצות מרכזיות בארה"ב. תחילה מתוארות העמדות של הקבוצות שמשני עברי השסע החשוב ביותר בפוליטיקה האמריקנית - הרפובליקנים והשמרנים מצד אחד והדמוקרטים והליברלים מהצד האחר. הקבוצה הבאה היא הפרוטסטנטים. לדת יש משמעות רבה בפוליטיקה האמריקנית, ולפרוטסטנטיות תפקיד חשוב במיוחד בתרבות הפוליטית האמריקנית בכלל (Lipset, 1997). הפרוטסטנטים הם הקבוצה הדתית הגדולה ביותר בארה"ב, ולמעשה הם מהווים כמעט מחצית מהאוכלוסייה האמריקנית. קו ההפרדה העיקרי בין הפרוטסטנטים האמריקנים הוא הקו שבין ה"מיינליין"¹ ובין האוונגליסטים. הפרדה זו נעשתה חשובה יותר וגם בסוגיית הסכסוך הערבי-ישראלי. האוונגליסטים הם בסיס התמיכה הגדול ביותר של ישראל, והם מגויסים למטרה זו. לעומתם, מעוז האקטיביזם האנטי-ישראלי בחברה האמריקנית הוא הכנסיות מהמיינליין, שהן הבסיס המוסדי המשמעותי ביותר בארה"ב של תמיכה בקמפיין לסנקציות ולמשכת השקעות מישראל. היות שכך, חשוב לבחון מחלוקת זו לעומק. הקבוצה האחרונה היא היהודים האמריקנים, שהם מוקד היחס האוהד כלפי ישראל והפעילות הפוליטית שמסייעת לתמיכה בישראל בארה"ב.

¹ ה"מיינליין" מורכב מזרמים פרוטסטנטיים אמריקניים רבים המשותפת להם תיאולוגיה מודרניסטית.

ב. הזדהות עם ישראל והעלייה בתמיכה בישראל

"אין עוד אומה כמו שלנו, חוץ מישראל" (רונלד רייגן, מצוטט אצל Golden, 1992: 424)

תמיכתם של אמריקנים בישראל מהדהדת בשני מרכיבי יסוד בזהות הלאומית של ארה"ב. ראשית, לאמריקה יש שורשים פרוטסטנטיים-פוריטניים, ואלה נעוצים בתנ"ך ובשפה העברית. הפוריטנים האמינו שחשוב לקרוא את התנ"ך בשפת המקור כדי להבינו כראוי. עקב כך, לימודי עברית היו מלימודי הליבה באוניברסיטאות האמריקניות בראשית דרכן. בהרווארד היו לימודי העברית לימודי חובה מאז ייסודה של האוניברסיטה בשנת 1639 ועד 1787. ב-1917 למדו עברית ב-55 מוסדות להשכלה גבוהה בארצות הברית, וכתב עברי אפשר למצוא בסמליהן של אוניברסיטת קולומביה, אוניברסיטת ייל ואוניברסיטת דרטמות. זאת בניגוד לאוניברסיטאות הגדולות של אירופה, שבהן התמקדו בלשונות הקלאסיות - לטינית ויוונית עתיקה (Davis, 1995: 13–15). עם השנים השפיעה התמקדות זו בתנ"ך העברי לא רק על הפרוטסטנטים האמריקנים אלא גם על אמריקנים רבים אחרים, משום שמאפיינים תרבותיים רבים שבעבר נקשרו לפרוטסטנטיות עשו דרכם לזרם המרכזי של התרבות האמריקנית. כמחצית מהאמריקנים מאמינים בעקביות בהבטחה האלוהית לתת לעם היהודי את האדמה שעליה הוקמה ישראל, כפי שהיא מופיעה בתנ"ך. בהם כלולים לא רק שלושה רבעים מן האוונגליסטים הפרוטסטנטים הלבנים, אלא גם מרבית הפרוטסטנטים השחורים והלטינים וכשליש מהקתולים, אף על פי שהטענה הזאת מנוגדת לתיאולוגיה הרשמית של הכנסייה הקתולית. ואכן, יש מתאם גבוה בין האמונה שאלוהים הבטיח את ארץ ישראל לעם היהודי ובין תמיכה במדינת ישראל (Green, 2009; Jones, 2011).

שנית, אהדתם של האמריקנים לישראל מקורה בדת האזרחית האמריקנית הליברלית (The American Creed) ובתחושה הנלווית לה של היותם יוצאים מן הכלל (Lipset, 1997). בדיוק כפי שאמריקה נוצרה על ידי מהגרים חלוצים שחשו עצמם קורבנות לרדיפה דתית וייסדו דמוקרטיה, כך גם ישראל. הדבר גורם לאמריקנים רבים להזדהות עם המדינה היהודית. ב-2008, יותר מ-80% מהאמריקנים הסכימו ששתי המדינות "חולקות ערכים משותפים, בהם מחויבות לחירות ולדמוקרטיה" (The Israel Project, 2008). התפיסה האמריקנית אף מדגישה את חובתה של אמריקה לקדם את החירות והדמוקרטיה בכל רחבי העולם. לפיכך, בעקבות השואה חשו מנהיגים אמריקנים שמוטלת עליהם אחריות מיוחדת להגן על ביטחונה של ישראל,

כחלק מן המחויבות להיות נאמנים לתפיסה האמריקנית (Rynhold, 2015: 15–16). ואכן, כאשר נשאל הציבור מה צריכים להיות יעדיה של ארצות הברית במזרח התיכון, היעד "לסייע להגן על ישראל" היה בין חמש התשובות הנפוצות ביותר, ויותר משלושה רבעים מן המשיבים ציינו שזהו יעד חשוב (שם).

התפיסה באירופה מנוגדת. מידת התמיכה בישראל בקרב הציבור האמריקני גבוהה לפחות כפליים מזו שבקרב הציבור באירופה (טבלה 1). בעוד אמריקנים מזדהים עם ישראל יותר משהם מזדהים עם הפלסטינים, האירופים נוטים להזדהות יותר עם הפלסטינים. הדבר מבליט את האופי יוצא הדופן של האוריינטציה הפרו-ישראלית של ארצות הברית.

טבלה 1: התמיכה בישראל בהשוואה לתמיכה בפלסטינים: הפער לטובת ישראל (באחוזים)²

ארה"ב	בריטניה	צרפת	גרמניה	ספרד	
+28	-11	-17	-2	--	2002
+35	-5	0	+19	-23	2006
+38	-13	-11	+9	-16	2007
+39	-16	-4	+2	--	2013

הסבר להבדל זה אפשר למצוא בהבדלים כלליים יותר בין התרבות הפוליטית והאסטרטגית בארצות הברית ובאירופה. ראשית, ארצות הברית היא עדיין אומה דתית פרוטסטנטית במידה רבה. באירופה, מדינות שהיו בעברן פרוטסטנטיות נעשו חילוניות כמעט לגמרי, והציבורים הקתוליים פעמים רבות לא רק עוינים את ישראל אלא עוינים יהודים בכלל. ואכן, האנטישמיות חזקה יותר באירופה מאשר בארצות הברית, ויש מתאם בין רמה גבוהה של אנטישמיות לרמה גבוהה של רגש אנטי-ישראלי. שנית, התפיסות האנטי-ישראליות העזות ביותר נמצאות בימין הקיצוני ובשמאל הקיצוני - שניהם

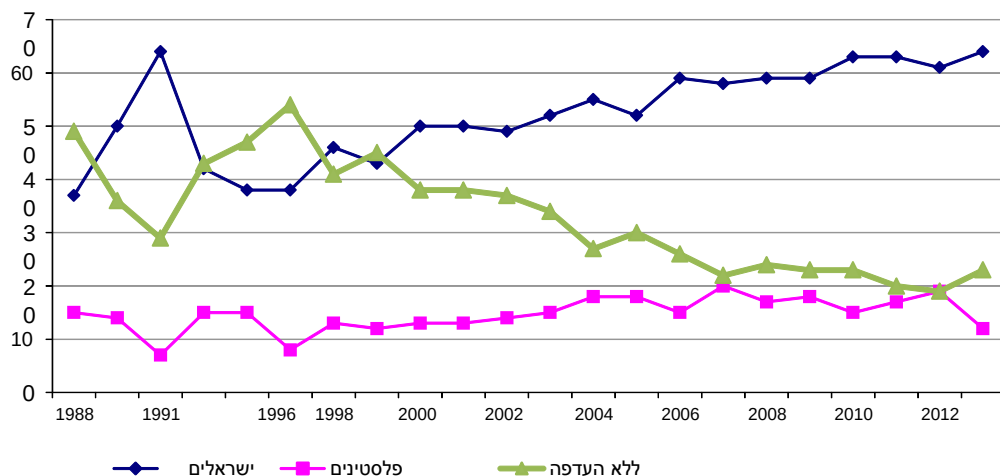
² הנתונים מתוך 2002a; 2006b; 2009b; 2013b. Pew Research Center

חזקים בתרבות הפוליטית האירופית יותר מאשר בארה"ב, שבה הליברליזם הקלאסי נמצא ביסוד הזהות הלאומית. בפרט, פוסט-קולוניאליזם שמאלני קיצוני הוא המקור העיקרי לאקטיביזם אנטי-ישראלי. הוא מצדד בפלסטינים ורואה בהם קורבנות של "אימפריאליזם" מערבי ושל "קולוניאליזם" ישראלי. לתפיסה זו יש תהודה רחבה בהרבה באירופה, שלה מורשת של קולוניאליזם ושל תחושת האשם שהוא מעורר. שלישית, במונחים של תרבות אסטרטגית, האמריקנים נכונים הרבה יותר להרשות שימוש בכוח מאשר אירופים. לנוכח השימוש הרב בכוח שישראל עושה, הבדל זה בתרבות האסטרטגית מסייע להסביר את המחלוקת הטרנס-אטלנטית בנוגע לישראל. עם זאת, גורם אחד שאינו עוזר להסביר את המחלוקת הזאת הוא איסלאמופוביה - האמריקנים איסלאמופוביים פחות מאשר הציבור בכמעט כל מדינות אירופה הגדולות (Rynhold, 2015: 28).

עלייה בשיעור התמיכה בישראל בשנות האלפיים

אשר לדעת הקהל, מאז פיגועי 11 בספטמבר התחזקה התמיכה בישראל (איור 1). הסיבה העיקרית לכך היא התחזקות התפיסה בדבר חשיבותה האסטרטגית של ישראל לארצות הברית. מאז 11.9 האמריקנים נוטים הרבה יותר לחשוב שלהתרחשויות במזרח התיכון, ובכלל זה בנוגע לישראל, יש השלכות חשובות עבור ארצות הברית עצמה. בשנות השמונים של המאה העשרים ראו כשליש מהאמריקנים בישראל בעלת ברית קרובה (40%-50% ראו בה מדינה ידידה). בעשור הראשון של המילניום החדש תפס הציבור האמריקני את הטרור הבין-לאומי ואת איום הפצתו של נשק גרעיני על ידי איראן כאיום המשמעותי ביותר על האינטרסים החיוניים האמריקניים (Rynhold, 2015: 17). הציבור גם הביע דאגה רבה מאוד לנוכח עליית האיסלאם הקיצוני ברחבי העולם (Pew Research Center, 2014a). מבחינת אמריקנים רבים, ישראל נתפסה כבעלת הברית המרכזית בחזית המאבק כנגד הכוחות הללו. לאחר 11.9 הגיע שיעור הסבורים שישראל היא בעלת ברית קרובה לכמחצית מהאמריקנים, וכמעט שני שלישים הגדירו את ישראל בעלת ברית. רק בריטניה, אוסטרליה וקנדה דורגו באופן עקבי גבוה יותר מישראל כבעלות בריתה של ארצות הברית בעיני הציבור (Rynhold, 2015: 16).

איור 1: מידת האהדה בדעת הקהל האמריקנית כלפי ישראל וכלפי הפלסטינים (Saad, 2013b)

עלייה זו באהדה לישראל התגברה עוד יותר משום שהאמריקנים נוטים להאמין שהפלסטינים אחראים במידה רבה יותר לכישלון בהשגת השלום. בשלהי שנות השמונים של המאה הקודמת צנח שיעור האהדה לישראל משום שהאמריקנים התרשמו לחיוב מההכרה של אש"ף בישראל, ולשלילה ממדיניותה של ישראל בעניין האינתיפאדה. עם זאת, בעקבות התמוטטות תהליך אוסלו גדל שיעור האהדה כלפי ישראל באופן משמעותי והוא עומד מאז בעקביות על למעלה מ-50% - מצב חסר תקדים; בשנים 2000-2010 התגברה האהדה כלפי ישראל בהשוואה לפלסטינים ביותר מ-20%, והגיעה לשיא של 63%. התמורות הללו במידת האהדה תואמות לתפיסת הציבור האמריקני שלפיה הפלסטינים אשמים יותר באלימות ושואפים פחות להגיע להסכם שלום עם ישראל: מספר האמריקנים שתולים את האשמה בפלסטינים גדול פי 3 עד 5 ממספרם של אלה המחזיקים בדעה ההפוכה (Saad, 2013b).

ג. חילוקי דעות מתרחבים בנושא הסכסוך הערבי-ישראלי: אידיאולוגיה והטיה מפלגתית

חוקרים מזהים מגמה ארוכת טווח של קיטוב אידיאולוגי על בסיס מפלגתי בנוגע לסכסוך הישראלי-ערבי. במשך שנים רבות לא השפיעה מגמה זו במידה ניכרת על היחס לישראל, אבל הדבר אינו כך עוד. מאז קריסת תהליך אוסלו ומאז 11.9 נפער פער אהדה. לפני אירועים אלה היה הפער בין האהדה לישראל לבין האהדה לפלסטינים (לטובת ישראל) גבוה רק מעט יותר בקרב הרפובליקנים מאשר בקרב הדמוקרטים. מאז הפער הוכפל, ואף יותר (טבלה 2). הסיבה לכך היא שבעוד האהדה כלפי ישראל בקרב הדמוקרטים נשארה יציבה, התמיכה בקרב הרפובליקנים האמירה. זאת ועוד, לא רק ששיעור גדול יותר מהרפובליקנים אוהדים את ישראל, אלא שיעור גדול יותר מקרב הדמוקרטים והליברלים מעדיפים את הפלסטינים על פני ישראל.

**טבלה 2: האהדה כלפי ישראל בהשוואה לאהדה כלפי פלסטינים:
הפער לטובת ישראל (באחוזים)³**

שמונים רפובליקנים	ליברלי דמוקרטים	פער אידיאולוגי	פער בין מפלגות
1993 עד אוגוסט 2001	+41 (+43)	+20 (+25)	+21 (+18)
2006–2002	+56 (+61)	+19 (+27)	+39 (+34)
המלחמה בעזה 2009	+52 (+64)	+12 (+24)	+40 (+40)
2011	+65 (+73)	+19 (+33)	+46 (+40)

³ החישובים מבוססים על נתונים מתוך Moore, 2002; Newport and Carroll, 2006; Pew Research Center, 2009c; Saad, 2011.

נוסף על כך התפתחה גם מחלוקת הנוגעת למדיניות. מרבית הרפובליקנים והשמרנים סבורים שעל ארצות הברית לצדד בישראל בסכסוך, ושעל ירושלים להיות מאוחדת תחת ריבונות ישראל (Jones, 2007; Saad, 2013a). בעבר היו הרפובליקנים והשמרנים חלוקים בשאלת ההקמה של מדינה פלסטינית, אך המגמה כיום היא בכיוון שלילי הולך וגובר (טבלה 3). כמו כן, רובם הגדול מצדיקים את השימוש בכוח מצד ישראל (Pew Research Center, 2006a; 2009c; Jones, 2014) ומאמינים שהלחץ האמריקני צריך להיות מופנה בעיקר כלפי הפלסטינים (Jones, 2007; Saad, 2013a). לעומתם, הדמוקרטים והליברלים נוטים לניטרליות בנוגע לסכסוך, רובם תומכים בהקמת מדינה פלסטינית (טבלה 3) ובחלוקת ירושלים ומתנגדים באופן מובהק להתנחלויות. הם לרוב ספקנים יותר וחלוקים בדעתם בנוגע לשאלה אם השימוש בכוח מצד ישראל מוצדק (Pew Research Center, 2006a; 2009c; Jones, 2014), ובקיץ 2014 הרוב גרס שהצדק לא היה עם ישראל. רוב קטן גם נטה להאמין שהלחץ צריך להיות מופנה בעיקר כלפי ישראל. הדמוקרטים נוטים הרבה יותר מן הרפובליקנים להאמין שהפלסטינים רציניים בעניין השגת השלום.

טבלה 3: פערים בין המפלגות וגישותיהן בנוגע להקמת מדינה פלסטינית (באחוזים)⁴

רפובליקנים	בעד	נגד	דמוקרטים		פערים/מחלוקת	
			בעד	נגד		
2002	42	38 (+4)	44	28 (+16)	12	פער
2009	39	43 (-4)	59	22 (+37)	41	מחלוקת

המחלוקת בין המפלגות מוצאת את ביטוייה גם בקרב האליטות האינטלקטואליות והפוליטיות. על הממסד הישן והשמרני שהיה עוין כלפי ישראל בעשורים הראשונים לקיומה מאפיל כיום דור חדש של זרם מרכזי

⁴ הנתונים מתוך Jones, 2002; Saad, 2009.

המורכב מניאו-שמרנים ולאומנים עממיים. אלה רואים בישראל בעלת ברית חיונית בחזית המאבק בקיצונים האנטי-דמוקרטים והאנטי-אמריקנים במזרח התיכון. מאז 11.9 נחשב המאבק בקיצונים אלו אינטרס אסטרטגי ממעלה ראשונה בעיני מרבית השמרנים והרפובליקנים. ניצחון לישראל נתפס כניצחון לארצות הברית, ותבוסה לישראל פירושה תבוסה לארצות הברית. ובה בעת, מאז קריסת תהליך אוסלו, שבה האשימו במפורש את הפלסטינים, נעשו הרפובליקנים והשמרנים ספקנים מאוד בנוגע לתהליך השלום, והם רואים בו כעת אינטרס משני בחשיבותו, במקרה הטוב. במקום זאת הם תמכו ועדיין תומכים בתגובה ישראלית חריפה שמטרתה להביס את הטרור, וממשיכים להטיל על הפלסטינים את האחריות לעצור את הטרור ולבצע רפורמות דמוקרטיות מקיפות. עם זאת, לגישת המיעוט השמרני יש תמיכה רבה יותר בקרב האליטות במפלגה הרפובליקנית, בעלות האוריינטציה ה"ריאליסטית" יותר, מאשר בקרב בסיס התמיכה העממי של המפלגה ובקרב האינטלקטואלים השמרנים. ואכן, בשל הדומיננטיות של הזרם המרכזי הניאו-שמרני, כמה מן הרפובליקנים בעלי התפיסה הריאליסטית מצאו את מקומם בממשלים דמוקרטיים, כמו רוברט גייטס וצ'אק הייגל - שניהם שירתו תחת הנשיא אובמה. הם תמכו במדיניות "מאוזנת", שמטילה על ישראל את האחריות העיקרית לבצע ויתורים ותמכו בלחץ אמריקני כבד על ישראל כדי לכפות עליה הסדר קבע (Rynhold, 2015: 36-37).

האליטות הליברליות מותחות יותר ביקורת על מדיניות ישראל, ומידת הביקורתיות עולה. חבריהן מאוחדים בתמיכתם בתהליך השלום ובפתרון של שתי מדינות, וכן בהתנגדותם להתנחלויות ולימין הישראלי. הדמוקרטים והליברלים נוטים לתמוך באימוץ גישה אמריקנית "מאוזנת" כלפי הסכסוך, אף שמיעוט משמעותי נוטה להעדיף את ישראל, במיוחד כאשר היא מונהגת על ידי ממשלת מרכז-שמאל. בה בעת הם חלוקים בשאלה מי אשם בהתמוטטות תהליך אוסלו, ועדיין חלוקים הן בשאלת חשיבות הסכסוך לאינטרסים האסטרטגיים של ארצות הברית באזור לנוכח עליית האיסלאם הקיצוני, והן בשאלת מידת הלחץ שעל ארצות הברית להפעיל על ישראל בנוגע לתהליך השלום. מיעוט שמאלני מעדיף, בעקביות, את הפלסטינים על פני ישראל, משום שאלה נתפסים בעיניו כקורבנות ה"קולוניאליזם" המערבי/ישראלי. לעמדה זו יש תמיכה בקרב אינטלקטואלים המבוטאת בכתבי עת ליברליים כמו *The Nation*, אבל לא בקרב פוליטיקאים דמוקרטים. ואף על פי כן, הליברלים בתוך המפלגה הדמוקרטית הם כיום הקבוצה הגדולה ביותר בה. מבין כל הקבוצות הדמוגרפיות המרכזיות, הליברלים הצעירים הם הקבוצה

שבה העדפת ישראל על פני הפלסטינים היא הנמוכה ביותר, והתמיכה בלחץ אמריקני על ישראל - הגבוהה ביותר. הדבר מצביע על כך שככל הנראה המחלוקת בין המפלגות בעניין הסכסוך הערבי-ישראלי עוד תתרחב בעתיד.

למעשה, הפיצול הגובר בנוגע לסכסוך הישראלי-ערבי הוא חלק מתהליך עמוק יותר של קיטוב המאפיין את הפוליטיקה האמריקנית. בסיס התמיכה של הרפובליקנים הפך להיות שמרני ואוונגליסטי באופן ניכר. מאז שנות השמונים מספר השמרנים המזדהים כרפובליקנים כמעט הכפיל את עצמו. בד בבד, המחנה הדמוקרטי הפך ליברלי וחילוני הרבה יותר. עד שנת 2000, הקבוצה האידיאולוגית הגדולה ביותר מתוך אלו המגדירים עצמם כדמוקרטים היו ה"מתונים", ומספר הדמוקרטים שהגדירו עצמם כיותר ליברלים משמרנים היה גבוה רק במעט ממספרם של אלה שנטו לשמרנות. מאז חלה עלייה קבועה בשיעור הדמוקרטים שמגדירים עצמם ליברלים, והם הפכו לקבוצה האידיאולוגית הגדולה ביותר. גודלה של קבוצה זו הוא כיום יותר מפי שניים מהשמרנים הדמוקרטים. תופעה זו היא חלק מתהליך עמוק יותר של עלייה במספר הצעירים שמגדירים עצמם כליברלים (Pew Research Center, 2012b; 2014c; Saad, 2015).

יתרה מכך, הפילוג המפלגתי בא לידי ביטוי באופן העמוק ביותר בעמדות בנוגע למדיניות חוץ, ורוב הדיון בנושא מתמקד במדיניות בנוגע למזרח התיכון. ב-1997 הסכים הרוב בשתי המפלגות ש"הדרך הטובה ביותר להבטיח את השלום היא באמצעות כוח צבאי". ב-2007 אמנם הסכים רוב מכריע של הרפובליקנים עם אמירה זו, אבל רק מיעוט מן הדמוקרטים (Pew Research Center, 2009a). ככלל, מידת התקיפות שיש לנקוט בנוגע לביטחון הלאומי נעשתה הסוגיה הפוליטית, בה"א הידיעה, שהבחנה בין דמוקרטים לרפובליקנים בשנים 2001-2010 (Pew Research Center, 2005; 2011a). תחום נוסף של פילוג, שיש לו השלכות ישירות יותר על המזרח התיכון, נוגע לגישות כלפי מוסלמים. בעשור שלאחר 11.9 נעשתה גישתם של האמריקנים ככלל, ובהתמדה, שלילית יותר כלפי מוסלמים. ועם זאת היה הבדל ברור בין המפלגות בסוגיה זו. כך, ב-2010 החזיקו הרפובליקנים בגישה לא אוהדת כלפי המוסלמים ביחס של יותר מ-2:1, ואילו מרבית הדמוקרטים החזיקו בגישה אוהדת כלפי המוסלמים ביחס של 4:3 (Pew Research Center, 2010). בשנים 2002-2011 הגיע ל-59% שיעור הרפובליקנים הסבורים שהאיסלאם מעודד אלימות יותר מכל דת אחרת - שיעור כפול מזה שבקרב הדמוקרטים (Pew Research Center, 2007; 2011c).

ד. פרוטסטנטים אמריקנים

"להתנגד לישראל זה להתנגד לאלוהים" (ג'רי פרוול)⁵

"הכיבוש הוא [...] שורש כל מעשי הרשע הנעשים נגד חפים מפשע בשני הצדדים" (החלטת החרם של האספה הכללית של הפרסביטריאנים, 2004)⁶

במהלך המלחמה הקרה היה מספר החברים בכנסייה הפרוטסטנטית מהמיינליין גדול ממספר האוונגליסטים, וגם השפעתה הפוליטית של כנסייה זו הייתה גדולה יותר. במילניום החדש התהפך המצב, וכיום כרבע מכלל האמריקנים הם אוונגליסטים לעומת כ-15% שמגדירים עצמם כחלק מהמיינליין (Pew Research Center, 2015). בה בעת, האוונגליסטים הפכו לקבוצה הגדולה ביותר בקרב הרפובליקנים (Pew Research Center, 2012c), והנשיא ג'ורג' בוש הבן מייצג באופן מובהק את ההשפעה הפוליטית הגוברת של האוונגליסטים.

מבין כל הקבוצות האתניות והדתיות בארצות הברית, חוץ מן היהודים, האוונגליסטים הם האוהדים ביותר את ישראל. מרביתם סבורים שעל ארצות הברית לצדד בישראל בסכסוך. האהדה לישראל בקרב אוונגליסטים לבנים עלתה מ-54% בשנת 2001 ל-70% בשנת 2014, ורק 5% מביעים אהדה גדולה יותר לפלסטינים (Pew Research Center, 2009b; 2009c; 2014b). בזירה הפוליטית, השמרנים ביותר מן הבחינה הדתית הם הפעלתנים ביותר למען ישראל והתומכים בה ביותר. עבור נוצרים ציונים אלו, הנבואה התנ"כית בעניין אחרית הימים היא בסיס התמיכה בישראל. עם זאת, גישתם הפוליטית מונחית בראש ובראשונה על ידי הצו "לאהוב את ישראל", ולא על ידי ניסיון ממשי להחיש את אחרית הימים: הנהגות הארגונים האוונגליסטים הפרו-ישראליים נוטות לתמוך בהתנחלויות ובימין הקיצוני הישראלי, אך בפועל מאמצות את הקו של ממשלות ישראל. ההוכחה העיקרית לכך היא סירובן להצטרף לימין הישראלי במאבק נגד תכנית ההתנתקות מעזה ב-2005. חוץ מן הפעילים הנוצרים הציונים, אוונגליסטים אחרים נוקטים עמדה מתונה יותר ביחס לסכסוך למרות תמיכתם בישראל. מיעוט שמאלי מתוכם אף תומך בפלסטינים

⁵ פרוול היה המנהיג האוונגליסטי החשוב ביותר בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים, ונותר מאז אחת הדמויות החשובות בתנועה. הדברים הובאו מפיו בניוולטר בשם *Moral Majority Report* שנשלח ב-14.3.1980.

⁶ <http://www.presbyterianmission.org/ministries/global/resolution-israel-and-palestine-phased-selective-d/#1>

(Spector, 2009; Guth and Kenan, 2011; Rynhold, 2015: 108–109) אבל קבוצות אלו פעילות בנושא מבחינה פוליטית הרבה פחות מאשר תומכיה האוונגליסטים השמרנים של ישראל. במאה ה-21 התרומות שהאוונגליסטים העניקו לישראל האמירו מאוד. לדוגמה, הקרן לידידות, שלה בסיס תורמים של מעל 300,000 נוצרים אמריקנים, גייסה כ-100 מיליון דולר בשנת 2009 בלבד. בשנת 2006 ייסד הכומר ג'ון הייגי (Hagee) את הארגון Christians United for Israel (CUFI), מעין איפא"ק נוצרי שטוענת שיש לה מיליון חברים (Rynhold, 2015: 107–108).

העמדות של המיינליין הפוכות לגמרי מעמדותיהם של האוונגליסטים. בשנים 2000–2003 יותר משליש מההצהרות הרשמיות של המיינליין שעסקו בביקורת על מצב זכויות האדם התמקדו בישראל; כשליש התמקדו בארה"ב והנותרות עסקו ב-20 מדינות אחרות. לא הושמעה ביקורת אחת מצד המיינליין בנוגע למצב זכויות האדם ברשות הפלסטינית ובכל מדינה אחרת הגובלת בישראל (Nelson and Wisdom, 2004). בראש קמפיין החרם עומדים פעילים פוליטיים מהמיינליין שאוהדים בראש ובראשונה את הפלסטינים ומאמינים שישראל היא שצריכה לעשות ויתורים. פעילים אלו הם אנטי-ציונים בדרך כלל, וטוענים שלעם היהודי אין זכות להגדרה עצמית, בניגוד לערבים באופן כללי ולפלסטינים בפרט. במובן זה, עמדתם היא תמונת ראי לעמדתם של הנוצרים הציונים. האנטי-ציונות מתבססת על עירוב של רעיונות, במיוחד תיאולוגיית השחרור, ובכך מתמקדת בתמיכה במי שנתפסים כקורבנות של "אימפריאליזם" מערבי ו"קולוניאליזם" ישראלי. ככל שהשואה נעשתה זיכרון רחוק יותר וישראל נעשתה חזקה יותר, כך איבד מעוצמתו הטיעון שלפיו יש לתמוך בישראל בתור הקורבן. בו בזמן, התמיכה בפלסטינים ניזונה משרידי התיאולוגיה האנטי-יהודית ומקשרים היסטוריים עם התנועה הלאומית הערבית. ובכל זאת, אנשי דת רבים בכנסיות המיינליין המחזיקים בהשקפות יוניות מותחים ביקורת על ההתנחלויות ולא על הציונות כשלעצמה, אך קולות אלו אינם ממלאים תפקיד פוליטי מרכזי (Rynhold, 2015). המחלוקת התיאולוגית והפוליטית בין הפעילים האוונגליסטים הפרו-ישראלים ובין הפעילים הפרו-פלסטינים מכנסיות המיינליין היא אפוא עמוקה ביותר.

לעומת זאת, ההבדלים בין שני הציבורים - האוונגליסטי וזה המשתייך למיינליין - קטנים הרבה יותר. רוב יחסי בציבור של המיינליין מעדיפים למעשה את ישראל על פני הפלסטינים, אך במידה פחותה מהציבור האוונגליסטי (Pew Research Center, 2009b; Guth and Kenan, 2011). ואולם, חילוקי הדעות בתוך המיינליין עצמו בסוגיה זו - בין הציבור ובין פעיליו הפוליטיים - הם

גדולים ומשמעותיים הרבה יותר. השיעור מקרב ציבור המיינליין אשר סבור שעל ארצות הברית לצדד בישראל עלה במידה ניכרת בעשור הראשון של המאה, למרבה האירוניה בדיוק בזמן שבו כנסיות המיינליין אימצו עמדה הפוכה לגמרי. עם זאת, בעוד רוב האוונגליסטים מאמינים שארה"ב צריכה לעמוד לצד ישראל, רוב הפרוטסטנטים במיינליין מעדיפים לנקוט גישה מאוזנת (Guth and Kenan, 2011; ראו טבלה 4).

טבלה 4: ההסכמה שביטחון ישראל צריך להיות מטרה חשובה מאוד של מדיניות חוץ אמריקנית, 2011 (באחוזים)⁷

מיינליין	34
אוונגליסטים	64

ה. היהודים האמריקנים

"הצלחתה הגדולה של איפא"ק נעוצה ביכולתה להגדיר מהי המשמעות של להיות פרו-ישראלי" (ליז שרייר, המנהלת הפוליטית של איפא"ק 1983-1994, אצל Miller, 2008: 95)

"איפא"ק אינה מייצגת את הקהילה היהודית כולה" (ג'וזף ביידן, ספטמבר 2008, אצל Mozgovaya, 2008)

חיבור רגשי לישראל

הזיקה של יהודים אמריקנים לישראל נותרה חזקה. בין שני שלישים לשלושה רבעים מהיהודים האמריקנים חשים קרבה לישראל, ולכשלושה רבעים מהם אכפת מהמדינה היהודית והם מאמינים שהיא מרכיב חשוב

⁷ הנתונים מתוך Pew Research Center, 2011b.

בזהותם היהודית (Sasson, Kadushin, and Saxe, 2008; Pew Research Center, 2013a). בכל זאת יש פער גדול בנושא זה בין תת-קבוצות שונות. האורתודוקסים, מי שמשתייכים לקהילות יהודיות, מי שנשואים ליהודים והמבוגרים יחסית - כל אלה חשים חיבור רגשי עמוק יותר לישראל מאשר מי שאינם אורתודוקסים, מי שאינם נשואים ליהודים, מי שאינם משתייכים לקהילות והצעירים יחסית. הגורם העיקרי להבדל הוא שבקבוצה הראשונה תחושת השייכות לעם היהודי חזקה יותר. במידה מסוימת, פער זה בחיבור הרגשי בקרב היהודים האמריקנים משקף את פער האהדה בקרב האמריקנים בכלל, משום שהאורתודוקסים, שהם הזרם השמרני ביותר ביהדות ומזדהים יותר עם הרפובליקנים, הם הקשורים ביותר לישראל, ואילו הזרמים הליברליים יותר קשורים לישראל פחות. היהודים החילונים, כמו האמריקנים החילונים בכלל, הם הקשורים לישראל פחות מכול (טבלה 5).

טבלה 5: חיבור רגשי לישראל⁸

מחוברים במידה מסוימת/רבה		מחוברים מאוד		
2013	2000	2013	2000	
91%	92%	61%	68%	אורתודוקסים
88%	80%	47%	39%	קונסרבטיבים
66%	64%	24%	21%	רפורמים
49%	55%	16%	24%	"פשוט יהודים"

אכן נראה שיהודים צעירים לא אורתודוקסים קשורים לישראל פחות מאבותיהם (Cohen and Kelman, 2008). לנוכח העובדה שהיהודים הלא אורתודוקסים הצעירים הם ליברלים מאוד, הדבר תואם את המצב בקרב הליברלים האמריקנים בכלל - האהדה לישראל נמוכה יחסית, והביקורת כלפי מדיניות ישראל בעלייה. עם זאת, מגמת ההתרחקות צומצמה על ידי הרחבה

⁸ הנתונים מתוך Pew Research Center, 2013a; Ament, 2005.

מסיבית של פרויקט תגלית, שבמסגרתו יהודים אמריקנים צעירים מבקרים בישראל, ובמידה פחותה על ידי הגידול הדמוגרפי בשיעור האורתודוקסים בקהילה היהודית - שני הגורמים האלה הגדילו את מספר היהודים הצעירים בעלי זיקה חזקה לעמיות היהודית וחיבור רגשי לישראל (Sasson, 2013).

למעשה, השינוי המשמעותי ביותר אינו עוצמת החיבור לישראל בקרב היהודים אלא אופיו של חיבור זה. יהודים צעירים לא אורתודוקסים מתעניינים פחות בהגנה פוליטית על ישראל ומוכנים יותר למתוח ביקורת על מדיניות ממשלתה. לכך יש השלכות פוליטיות חשובות על האופן שבו הקהילה היהודית המאורגנת מתייחסת לסכסוך הערבי-ישראלי ולתהליך השלום.

בעבר התבססה השדולה הפרו-ישראלית על הנורמה של "סולידריות קונצנזואלית", שפירושה פעולה במסגרת הקונצנזוס הציבורי של תמיכה בממשלה הנבחרת בישראל. אלא שבקהילה המאורגנת צומחת נורמה חדשה - "סולידריות פלורליסטית", ועל פיה תת-קבוצות שונות מאמצות עמדה פוליטית ציבורית משלהן בעניין תהליך השלום, על בסיס האידיאולוגיה שלהן, ואינן חשות מחויבות להסכמה כלל-קהילתית או למדיניותה של ממשלת ישראל. הביטוי הבולט ביותר לכך הוא צמיחתה של שדולת ג'יי סטריט, ה"פרו-ישראלית פרו-שלום", בתור אלטרנטיבה לאיפא"ק. גם ארגונים יהודיים ימניים חרגו מן הנורמה של סולידריות בהסכמה. תהליך זה הושפע במידת מה מן ההתפתחויות בוויכוח בתוך ישראל, שנעשה מקוטב יותר לאחר מלחמת לבנון ב-1982 ובמיוחד לאחר האינתיפאדה הראשונה, וכן מקשרים בין-לאומיים רחבים יותר ומגישה נוחה יותר לכלי תקשורת בישראל. אבל התהליך עוצב גם על ידי אותן מחלוקות אידיאולוגיות, דתיות ומפלגתיות המפלגות את דעת הקהל בעניין הסכסוך בקרב כלל הציבור האמריקני. וכך, בעוד הקהילה המאורגנת נעשתה מקוטבת יותר בעניין הסכסוך, ועוד יותר מכך בעניין ההתנחלויות, דווקא בציבור היהודי מחלוקות אלו הצטמצמו מאוד בשל האמונה הרווחת שהפלסטינים אינם מעוניינים באמת בשלום ושהם האשמים העיקריים בכישלון להשיגו (טבלה 6; Pew Research Center, 2013a: 89; Rynhold, 2015: 162). בעניין זה דעתם של יהודי ארצות הברית דומה לדעת הזרם המרכזי בציבור האמריקני, וכן לדעת הקהל בישראל מאז 2001.

טבלה 6: מאמץ כן להביא שלום, 2013 (באחוזים)⁹

ממשלת ישראל	המנהיגות הפלסטינית
כלל יהודים	38
אורתודוקסים	61
קונסרבטיבים	52
רפורמים	36
"פשוט יהודים"	27
	12
	7
	14
	11
	14

אשר להשלכות הפוליטיות של המעבר ל"סולידריות פלורליסטית" על השדולה למען ישראל, אפשר לטעון שבעוד הפלורליזם עשוי לגרום ליהודים האמריקנים להיות מעורבים יותר בכל הנוגע לישראל, הוא גם מחליש את עוצמת הלובי הפרו-ישראלי של הזרם המרכזי בכך שהוא מכרסם ביכולתו להגדיר מה פירוש להיות "פרו-ישראלי" בזירה הפוליטית האמריקנית.

ו. מסקנות

אמריקנים מכל תת-הקבוצות הדתיות והאידיאולוגיות שהוזכרו חולקים נטייה יסודית להעדיף את ישראל על פני הפלסטינים. בו בזמן, גישותיהם של האמריקנים כלפי הסכסוך הערבי-ישראלי עוברות תהליך של קיטוב לפי הקווים האידיאולוגיים והדתיים, והם מעצימים אלה את אלה. נוצרים אוונגליסטים ויהודים אורתודוקסים מחזיקים בדרך כלל בדעות פוליטיות שמרניות, נוטים לאסטרטגיה נצית ותומכים ברפובליקנים. הקבוצות האלה נוטות יותר להאמין שעל ארצות הברית לצדד בישראל, ושהפלסטינים הם האשמים העיקריים באי-ההגעה לשלום. עם זאת, הם אינם תמימי דעים בנושא הקמת מדינה פלסטינית ובניית התנחלויות. לעומתם, יהודים לא אורתודוקסים ונוצרים רבים מן המיינליין נוטים להחזיק בדעות פוליטיות ליברליות, מצדדים

⁹ הנתונים מתוך Pew Research Center, 2013a.

באסטרטגיה יונית ותומכים בדמוקרטים. הקבוצות האלה נוטות לתמוך בהקמת מדינה פלסטינית ומתנגדות להתנחלויות, וכן תומכות בתיווך אמריקני פעיל כדי להשיג מטרות אלו. השמאל מפולג יותר מהימין בעניין ישראל, אבל החלוקה הבסיסית תקפה. המחלוקת בעניין הסכסוך הערבי-ישראלי היא חלק מתהליך כללי של קיטוב בפוליטיקה האמריקנית.

מהן אפוא ההשלכות הפוליטיות של הפרדוקס הישראלי?

מחד גיסא, כמה וכמה גורמים מצביעים על כך שהנטייה הפרו-ישראלית מתחזקת. אירועי 11.9 חיזקו מאוד את התפיסה שישראל היא בעלת ברית חיונית. גם חשיבותם הדמוגרפית והפוליטית של תומכיה הנלהבים ביותר של ישראל - האוונגליסטים והיהודים האורתודוקסים - גדלה. לעומת זאת, הכנסייה המרכזית, בסיס ההתנגדות הקולני ביותר לישראל, מצטמצמת הן בגודלה והן בחשיבותה הפוליטית. במקביל, מספר החברים באיפא"ק גדל, ומספר המשתתפים בוועידה השנתית של איפא"ק עלה מ-500 בתחילת שנות השבעים ל-13,000 ב-2013, בהם כמעט מחצית מחברי הקונגרס.

עם זאת, אהדה בסיסית זו כלפי ישראל ניצבת בפני כמה אתגרים פוטנציאליים. הראשון שבהם נוגע לזהות הלאומית האמריקנית עצמה. בספרו הפרובוקטיבי *Who Are We?* טוען סמואל הנטינגטון שתפיסת העולם האמריקנית נתונה תחת איום חמור (Huntington, 2004). הנטינגטון חושש שהמהגרים ההיספנים והאסייתים הרבים לא ייטמעו בתרבות האמריקנית, ושהדבר מסמל את שקיעתה. היות שהתמיכה בישראל קשורה קשר הדוק לתפיסה זו, יהיה פירוש הדבר גם ירידה בתמיכה בישראל. לכך יש חשיבות פוליטית רבה, שכן ב-2003 עבר מספרם של ההיספנים את מספרם של האפריקנים-אמריקנים והם נעשו קבוצת המיעוט הגדולה ביותר בארצות הברית. בתחילת המאה ה-21, מבין כל הקבוצות האתנו-דתיות העיקריות האהדה לישראל הייתה הנמוכה ביותר בקרב היספנים קתולים, אבל אהדתם של אלה הייתה נמוכה גם כלפי הפלסטינים. עם זאת, בקרב ההיספנים בכלל, התמיכה בישראל עלתה (Guth and Kenan, 2011).

שינוי חברתי רלוונטי נוסף הוא הירידה בהשתייכות הדתית. ב-1990 לא הזדהו 8.2% מהאמריקנים עם שום קבוצה דתית מאורגנת. ב-2012 שיעור זה הכפיל את עצמו, ואף יותר. זאת ועוד, ב-2012 הזדהו כפרוטסטנטים, בפעם הראשונה, פחות ממחצית מן האמריקנים (Pew Research Center, 2012a). לירידה זו יש חשיבות משום שאחד היסודות העיקריים לתמיכה בישראל הוא האמונה הרווחת בתנ"ך. פער ההעדפה לטובת ישראל על פני הפלסטינים בקרב

מי שאינם משתייכים לשום קבוצה דתית נמוך יותר מבכל קבוצה אתנו-דתית בארצות הברית, אך גם אלה מעדיפים את ישראל על פני הפלסטינים ביחס גבוה מ-2:1 (Guth and Kenan, 2011). ההבדל בינם ובין האירופים החילוניים, שנוטים יותר לטובת הפלסטינים, מצביע על כך שהנטייה הפרו-ישראלית עדיין מושרשת עמוק בתרבות הפוליטית האמריקנית.

ומה בנוגע לשינויים במזרח התיכון עצמו? האהדה לישראל גברה בשל תפיסות שליליות בנוגע למוסלמים ולמדינות ערב העוינות את ישראל ואת ארצות הברית. תהליך אמיתי של דמוקרטיזציה בעולם הערבי עשוי לשנות זאת, אבל הסיכויים לכך נראים קלושים. עליית גורמים איסלאמיים קיצוניים כמו המדינה האיסלאמית מחזקת עוד יותר את תחושת הניכור שאמריקנים חשים כלפי הערבים והמוסלמים במזרח התיכון. ולבסוף, גם שינויים בתוך ישראל עלולים לגרום לה לאבד את מעמדה כצד המועדף: במקרים רבים, שיעור התמיכה בישראל בקרב הציבור הכללי ובקרב היהודים האמריקנים ירד בתגובה לפעולות ספציפיות שנתפסו ככאלה שאינן עולות בקנה אחד עם ערכים דמוקרטיים או עם מחויבות כנה לשלום. דוגמאות לכך הן ירידה בתמיכה בישראל בעקבות הטבח בסברה ושתילה בספטמבר 1982 ולאחר פרוץ האינתיפאדה הראשונה בדצמבר 1987. ואולם, דעת הקהל שבה במהירות לתמוך בישראל כבעבר, ולכן לא נראה שאירועים כאלה בעתיד יביאו לכדי תמורה ארוכת טווח בקרב הציבור. למרות הכול, בהחלט ייתכן שלאירועים כאלה תהיה השפעה משמעותית יותר על הדמוקרטים, על הליברלים ועל יהודים צעירים לא אורתודוקסים.

הדבר מעלה את הסוגיה הפוליטית הראשית שבלב הפרדוקס הישראלי, והיא האם שיעורים גבוהים של אהדה מתבטאים בהכרח ברמה גבוהה של תמיכה פוליטית. אשר לביטחונה של ישראל, התשובה חיובית. בעקבות 11.9, עליית חמאס וחיזבאללה והאיום הגרעיני הגובר מצד אירן, ישראל נתפסת כאחת מבעלות בריתה הקרובות ביותר של ארצות הברית. בראייה זו, ניצחון של ישראל על אויבים אלו הוא ניצחון לארצות הברית, ותבוסה לישראל תהיה תבוסה לארצות הברית. תפיסה זו של הציבור, הרואה את ביטחונה של שתי המדינות כמקשה אחת, פירושה שעבור הציבור האמריקני תמיכת הנשיא בביטחונה של ישראל הוא מעין מבחן לקמוס לאמינותו של הנשיא בעניין ביטחונה של ארצות הברית עצמה.

עם זאת, רובו המכריע של הגידול בתמיכה בישראל שוכן בצדה הימני של הקשת הפוליטית. פירוש הדבר שממשל רפובליקני ייטה ככל הנראה יותר לכיוונה של ישראל מממשל דמוקרטי, וייטה פחות ללחץ עליה בכל הנוגע

להסכם שלום. מצד אחר, אף שאין זה סביר כלל שדמוקרטים וליברלים ילכו בעקבות מקביליהם האירופים ויהפכו לפרו-פלסטינים, ביקורתם על מדיניותה של ישראל הולכת וגוברת, ותמיכתם המעשית בישראל מושפעת יותר ויותר מנכונותה של ישראל לקדם את תהליך השלום. מי שנותנים ביטוי קולני לדעות אלו יצברו ככל הנראה כוח רב יותר במפלגה בעתיד. לליברלים ולדמוקרטים מחויבות עזה לפתרון של שתי מדינות, והם מתנגדים נחרצות להתפשטות של ההתנחלויות הישראליות. לפיכך, ממשלה ישראלית שתיתפס כפועלת נגד עמדות אלו תתקשה יותר ויותר לזכות בתמיכתם של הדמוקרטים. היהודים האורתודוקסים הם אולי הקבוצה שגדלה בקצב המהיר ביותר, אבל רובם המכריע של יהודי ארצות הברית אינם אורתודוקסים. הם פחות קשורים רגשית לישראל, פחות נצים בנושא תהליך השלום, ובכל מקרה, תמיכתם במפלגה הדמוקרטית מוחלטת. ישראל עדיין נהנית מהספק בקרב הדמוקרטים ובמיוחד בקרב היהודים האמריקנים, לנוכח האופן השלילי שבו הם תופסים את גישתן של שכנותיה של ישראל - הן כלפי ישראל והן כלפי ארה"ב.

לכך יש השלכות פוליטיות חשובות על ישראל, משום שכאשר הדמוקרטים בשלטון סביר שממשלת ישראל תעמוד לפני ממשל הנוטה יותר להיות נטול משוא פנים, ולפני קהילה פרו-ישראלית מפולגת יותר ולפיכך בעלת יכולת מצומצמת יותר למנוע לחץ על ישראל בנושא מעורר המחלוקת של ההתנחלויות. התופעה כבר באה לידי ביטוי בתקופת ממשל אובמה, אבל היא אינה מוגבלת לנשיא אובמה וליועציו, אלא נפוצה ורווחת בקרב בסיס המפלגה הדמוקרטית. תהיה זו אשליה אפוא מצד ממשלת ישראל לחשוב שהיא תוכל לשמר לאורך זמן תמיכה אמריקנית דו-מפלגתית ובו בזמן גם לרצות את המתנחלים.

רשימת מקורות

- Ament, Jonathon, 2005. "Israel Connections and American Jews", *Report 12*, New York: United Jewish Communities.
- Cohen, Steven, and Ari Kelman, 2008. *Beyond Distancing: Young Adult American Jews and Their Alienation from Israel*, New York: Bronfman Philanthropies.
- Davis, Moshe, 1995. *America and the Holy Land*, Westport, CO: Praeger.
- Golden, Peter, 1992. *Quiet Diplomat*, New York: Herzl Press.
- Green, John, 2009. "The American Public and Sympathy for Israel: Present and Future", *Journal of Ecumenical Studies* 44(1): 107–121.
- Guth, James, and William Kenan, Jr., 2011. "Religious Factors and American Public Support for Israel: 1992–2008", paper prepared for the annual meeting of the American Political Science Association, Seattle, Washington, September.
- Huntington, Samuel, 2004. *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, New York: Simon & Schuster.
- Jones, Jeffrey M., 2014. "Americans' Reaction to Middle East Situation Similar to Past", *Gallup*, July 24, http://www.gallup.com/poll/174110/americans-reaction-middle-east-situation-similar-past.aspx?utm_source=COUNTRY_ISR&utm_medium=topic&utm_campaign=tile S.
- , 2011. "In U.S., 3 in 10 Say They Take the Bible Literally", *Gallup*, July 8, <http://www.gallup.com/poll/148427/say-bible-literally.aspx>.
- , 2007. "Americans Continue to Be Pessimistic about Middle East Peace", *Gallup*, March 13, <http://www.gallup.com/poll/26860/americans-continue-pessimistic-about-middle-east-peace.aspx>.
- , 2002. "Nearly Half of Americans Favor Independent Palestinian State", *Gallup*, June 3, <http://www.gallup.com/poll/6115/nearly-half-americans-favor-independent-palestinian-state.aspx>.
- Lipset, Seymour Martin, 1997. *American Exceptionalism*, New York: Norton.
- Miller, Aaron David, 2008. *The Much Too Promised Land*, New York: Bantam.
- Moore, David W., 2002. "Republicans, Conservatives More Supportive of Israelis than Democrats, Liberals", *Gallup*, April 17, <http://www.gallup.com/poll/5836/republicans-conservatives-more-supportive-israelis-than-democrats-liberals.aspx>.
- Mozgovaya, Natasha, 2008. "Biden: Israel's Decisions Must be Made in Jerusalem", *Ha'aretz*, September 4.
- Nelson, Erik R., and Alan F. H. Wisdom, 2004. *Human Rights Advocacy in the Mainline Protestant Churches (2000–2003): A Critical Analysis*, Washington DC: Institute on Religion & Democracy.

Newport, Frank, and Joseph Carroll, 2006. "Republicans and Religious Americans Most Sympathetic to Israel", Gallup, March 27, <http://www.gallup.com/poll/22063/republicans-religious-americans-most-sympathetic-israel.aspx>.

Pew Research Center, 2015. "Religious Landscape Study", *Pew Research Center*, May 12, <http://www.pewforum.org/religious-landscape-study/>.

---, 2014a. "Growing Concern about Rise of Islamic Extremism at Home and Abroad", *Pew Research Center*, September 10, www.people-press.org/2014/09/10/growing-concern-about-rise-of-islamic-extremism-at-home-and-abroad/.

---, 2014b. "As Mideast Violence Continues, a Wide Partisan Gap in Israel-Palestinian Sympathies", *Pew Research Center*, July 15, <http://www.people-press.org/2014/07/15/as-mideast-violence-continues-a-wide-partisan-gap-in-israel-palestinian-sympathies/>.

---, 2014c. "Millennials in Adulthood: Millennials Less Conservative than Older Generations", *Pew Research Center*, March 5, <http://www.pewsocialtrends.org/2014/03/07/millennials-in-adulthood/sdt-next-america-03-07-2014-1-06/>.

---, 2013a. "A Portrait of Jewish Americans", *Pew Research Center*, October 1, <http://www.pewforum.org/2013/10/01/jewish-american-beliefs-attitudes-culture-survey/>.

---, 2013b. "Despite Their Wide Differences, Many Israelis and Palestinians Want Bigger Role for Obama in Resolving Conflict", *Pew Research Center*, May 9, <http://www.pewglobal.org/2013/05/09/despite-their-wide-differences-many-israelis-and-palestinians-want-bigger-role-for-obama-in-resolving-conflict/>.

---, 2012a. "'Nones' on the Rise", *Pew Research Center*, October 9, <http://www.pewforum.org/unaffiliated/nones-on-the-rise.aspx>.

---, 2012b. "Partisan Polarization Surges in Bush, Obama Years; Trends in American Values: 1987–2012", *Pew Research Center*, June 4, <http://www.people-press.org/2012/06/04/partisan-polarization-surges-in-bush-obama-years/>.

---, 2012c. "Trends in Party Identification of Religious Groups by Religious Affiliation", *Pew Research Center*, February 2, www.pewforum.org/Politics-and-Elections/Trends-in-Party-Identification-of-Religious-Groups-affiliation.aspx.

---, 2011a. "Beyond Red vs. Blue: Political Typology", *Pew Research Center*, May 4, <http://people-press.org/files/legacy-pdf/Beyond-Red-vs-Blue-The-Political-Typology.pdf>.

---, 2011b. "Goal of Libyan Operation Less Clear to Public; Top Middle East Priority: Preventing Terrorism", *Pew Research Center*, April 5, <http://pewresearch.org/pubs/1950/poll-fewer-see-goal-libya-policy-goals-middle-east-terrorism-oil-democracy-israel>.

---, 2011c. "Continuing Divide in Views of Islam and Violence", *Pew Research Center*, March 9, <http://www.people-press.org/2011/03/09/continuing-divide-in-views-of-islam-and-violence/>.

---, 2010. "Public Remains Conflicted Over Islam", *Pew Research Center*, August 24, <http://www.pewforum.org/2010/08/24/public-remains-conflicted-over-islam/>.

---, 2009a. "Independents Take Center Stage in Obama Era: Section 6: Foreign Policy and Global Engagement", *Pew Research Center*, May 21, <http://www.people-press.org/2009/05/21/section-6-foreign-policy-and-global-engagement/>.

---, 2009b. "Ideological Gaps Over Israel on Both Sides of Atlantic", *Pew Research Center*, January 29, <http://www.pewglobal.org/2009/01/29/ideology-and-views-toward-the-middle-east-conflict/>.

---, 2009c. "Modest Backing for Israel in Gaza Crisis", *Pew Research Center*, January 13, <http://www.people-press.org/2009/01/13/modest-backing-for-israel-in-gaza-crisis/>.

---, 2007. "Public Expresses Mixed Views of Islam, Mormonism", September 25, *Pew Research Center*, <http://pewforum.org/Public-Expresses-Mixed-Views-of-Islam-Mormonism.aspx>.

---, 2006a. "American Attitudes Hold Steady in Face of Foreign Crises", *Pew Research Center*, August 17, <http://www.people-press.org/2006/08/17/american-attitudes-hold-steady-in-face-of-foreign-crises/>.

---, 2006b. "America's Image Slips, But Allies Share U.S. Concerns over Iran, Hamas", *Pew Research Center*, June 13, <http://www.pewglobal.org/reports/display.php?ReportID=252>.

---, 2005. "Beyond Red vs. Blue", *Pew Research Center*, May 10, <http://www.people-press.org/2005/05/10/beyond-red-vs-blue/>.

---, 2002a. "Americans and Europeans Differ Widely on Foreign Policy Issues", *Pew Research Center*, April 17, <http://www.pewglobal.org/2002/04/17/americans-and-europeans-differ-widely-on-foreign-policy-issues/>.

---, 2002b. "Americans Struggle with Religion's Role at Home and Abroad: Part 2: Views of Islam and Religion in the World", *Pew Research Center*, March 20, <http://www.people-press.org/2002/03/20/part-2-views-of-islam-and-religion-in-the-world/>.

Rynhold, Jonathan, 2015. *The Arab-Israeli Conflict in American Political Culture*, Cambridge: Cambridge University Press.

Saad, Lydia, 2015. "U.S. Liberals at Record 24%, but Still Trail Conservatives", *Gallup*, January 9, http://www.gallup.com/poll/180452/liberals-record-trail-conservatives.aspx?utm_source=liberal%20self%20identification&utm_medium=search&utm_campaign=tiles.

---, 2013a. "Americans Favor More Pressure on Palestinians Than Israelis", *Gallup*, March 18, <http://www.gallup.com/poll/161405/americans-favor-pressure-palestinians-israelis.aspx>.

---, 2013b. "Americans' Sympathies for Israel Match All-Time High", *Gallup*, March 15, <http://www.gallup.com/poll/161387/americans-sympathies-israel-match-time-high.aspx>.

---, 2011. "Americans Maintain Broad Support for Israel", *Gallup*, February 28, <http://www.gallup.com/poll/146408/americans-maintain-broad-support-israel.aspx>.

---, 2009. "Americans Remain Skeptical About Middle East Peace", *Gallup*, June 4, <http://www.gallup.com/poll/120728/americans-remain-skeptical-middle-east-peace.aspx>.

Sasson, Theodore, 2013. *The New American Zionism*, New York: New York University Press.

Sasson, Theodore, Charles Kadushin, and Leonard Saxe, 2008. *Trends in American Jewish Attachment to Israel: An Assessment of the 'Distancing' Hypothesis*, Waltham, MA: Cohen Center for Modern Jewish Studies.

Spector, Stephan, 2009. *Evangelicals and Israel*, Oxford: Oxford University Press.

The Israel Project Election Day Survey, 4 November 2008
www.theisraelproject.org/atf/cf/%7B84DC5887-741E-4056-8D91-A389164BC94E%7D/081620%20TIP%20ELECTION%20NIGHT%20FOR%20RELEASE.PPT#1.

עמדותיהם של היספנים בארה"ב כלפי ישראל

שיר מרום מלניק ואמנון כוורי

תקציר

ארצות הברית משנה את פניה. תהליכים דמוגרפיים מניעים שינוי דרמטי בריבוד הגזעי של החברה האמריקנית, והגורם העיקרי לכך הוא הגידול באוכלוסייה ההיספנית. הצמיחה המהירה של האוכלוסייה ההיספנית נושאת עמה משמעויות רבות, ביניהן השלכות ספציפיות על דעת הקהל האמריקנית כלפי ישראל. מאמר זה עוסק בחשיבות האלקטורלית של האוכלוסייה ההיספנית ובנטיות המשתנות שלה בכל הנוגע לתמיכה בישראל ולאחדה כלפיה. באמצעות שימוש בבסיס נתונים רחב, שנאסף במעבדת המחקר לחקר דעת הקהל האמריקנית כלפי ישראל (APOI), אנו בוחנים ומנתחים (1) את התמיכה בישראל בקרב הציבור ההיספני והלא-היספני בארה"ב; (2) את ההבדלים בתמיכה בישראל בין היספנים שנולדו בארה"ב לבין היספנים שהיגרו אליה; ו-(3) את התמיכה בישראל בקרב היספנים הרשומים כבוחרים לבין היספנים שאינם רשומים כבוחרים. מצאנו שתהליך ההיטמעות בחברה האמריקנית תורם להגברת התמיכה בישראל בקרב קהילת מהגרים זו. יתרה מכך, נמצא כי היספנים שנולדו בארה"ב והיספנים המעורבים פוליטית תומכים בישראל יותר מאלה שהיגרו אליה ויותר מאלה שאינם מעורבים בהליך הפוליטי.

א. מבוא

ארצות הברית משנה את פניה. תהליכים דמוגרפיים המתרחשים בה גרמו לשינוי מתמשך ודרמטי במגוון ובריבוד הגזעי בחברה האמריקנית. אם בשנת 1960 לבנים היו רוב מוחץ של כ-85% מכלל האוכלוסייה בארה"ב, הרי שעל פי התחזיות בשנת 2060 יסתכם חלקם באוכלוסייה בכ-43% בלבד. מגמה זו, הטומנת בחובה השלכות פוליטיות וכלכליות שונות, מוסברת בעיקר בצמיחתן המהירה של שלוש קבוצות מיעוט בארה"ב: היספנים, אפרו-אמריקנים ואסייתים. מביניהן, הקבוצה ההיספנית היא עיקר הכוח המניע של המגמה, עקב צמיחה מואצת שמקורה בהגירה ובלידה. האוכלוסייה ההיספנית בארה"ב היא כיום הקבוצה הגזעית השנייה בגודלה ומונה כ-55.4 מיליון נפש, כ-17% מכלל אוכלוסיית ארה"ב, לעומת 5% בלבד ב-1970. על פי התחזיות הדמוגרפיות, עד 2060 צפוי מיעוט זה להוות נתח של כ-31% מהאוכלוסייה (Krogstad and Lopez, 2014).

חرف הגידול האדיר בחלקו היחסי של המיעוט ההיספני באוכלוסיית ארה"ב לא חלה עליה מקבילה בכוחו הפוליטי. במשך שנים הוגדרו ההיספנים על ידי מומחים בתקשורת, בפוליטיקה ובאקדמיה כ"ענק רדום" (a sleeping giant), שאינו מוכן או שאינו מסוגל להתעורר משנתו ולהביא לידי ביטוי את הכוח האלקטורלי וההשפעה הפוטנציאלית המצויים בידיו. ואמנם, תמונה זו משתקפת משיעורי ההצבעה של האוכלוסייה ההיספנית. בבחירות לנשיאות ארה"ב בשנת 2012 היו כ-23.7 מיליון היספנים בעלי זכות הצבעה, ומהם רק כ-11.2 מיליון איש מימשו זכות זו (48% מכלל האוכלוסייה ההיספנית, בהשוואה לאחוזי הצבעה גבוהים בהרבה בקרב קבוצות גזעיות אחרות - 66% בקרב אפרו-אמריקנים ו-64% בקרב לבנים; U.S. Census Bureau, 2013). על פי דו"ח של מכון המחקר האמריקני פיו (Pew), העלייה במספר ההיספנים הרשאים להצביע (בעלי זכות בחירה) חדה יותר מהעלייה במספר ההיספנים המצביעים בפועל לאורך זמן (מאז 1992), ושיעורי ההצבעה בקרבם בינוניים ונעים בין 43 ל-52 אחוזים בלבד (Taylor et al., 2012).

עם זאת, תהליכים דמוגרפיים המתרחשים לאחרונה מעידים כי האוכלוסייה ההיספנית בארה"ב עוברת שינויים חשובים אשר עשויים להשפיע באופן דרמטי על רמת ההשתתפות הפוליטית שלה. ראשית, האוכלוסייה ההיספנית בארה"ב צעירה להפליא בהשוואה לכלל האוכלוסייה. הגיל החציוני בקרב היספנים אמריקנים הוא 29, גיל נמוך משמעותית מזה של כלל האוכלוסייה ונמוך אף בהשוואה לקבוצות גזעיות אחרות (לבנים - 43, אפרו-

אמריקנים - 34, אסייתים - 36; Krogstad and Lopez, 2015). נוסף לכך, בין השנים 1993 ל-2013 מספרם של היספנים צעירים מתחת לגיל 18 יותר מהכפיל את עצמו (עלייה של כ-107%), בהשוואה לעלייה של כ-11% בלבד במספר הצעירים מתחת לגיל זה בקרב כלל האוכלוסייה בארה"ב. בכל שנה למעלה מ-800,000 צעירים היספנים מגיעים לגיל 18. כפועל יוצא מכך, בעשורים הקרובים יגדל חלקם של היספנים מתוך בעלי זכות הבחירה (מחמת גיל) באופן אקספוננציאלי בשל חילופי דורות (Taylor et al., 2012). בה בעת, קצב כניסתם של מהגרים חדשים לארה"ב פוחת בהדרגה והיחס בין היספנים המהגרים לארה"ב לבין היספנים שנולדו בגבולותיה משתנה (Krogstad and Lopez, 2014). תהליכים אלה מרמזים על כך שיתכן שהענק הרדום יתעורר בקרב משנתו ויתפוס את תפקידו בהליך הפוליטי בארה"ב (Cho, 1999; Bass and Casper, 2001). תוך הכרה בהשפעתם הצפויה של היספנים בארה"ב על בחירות ועל מדיניות, אנו בוחנים את העמדות של קבוצה זו ביחס לישראל. כיצד היספנים תופסים את ישראל? האם הם נבדלים מכלל האוכלוסייה ביחסם אליה? וכיצד משפיעים השינויים הדמוגרפיים שפורטו לעיל על דעותיהם ועמדותיהם כלפי ישראל?

ב. השלכות על התמיכה האמריקנית בישראל

מראשית ימיה של מדינת ישראל הייתה דעת הקהל בארה"ב כלפיה חיובית ואוהדת. החברה האמריקנית רוחשת אהדה רבה יותר לישראל מאשר למדינות ערב או לפלסטינים, רואה בישראל בעלת ברית של ארה"ב ומוכנה לגבות את תמיכתה גם בתמיכה כלכלית, צבאית ודיפלומטית (Cavari, 2014). במשך שנים הייתה התמיכה בישראל בדעת הקהל האמריקני גורפת כמעט וחצתה גבולות מפלגתיים, דמוגרפיים, מגדריים ומעמדיים. עם זאת, מחקרים מצביעים על כך שחלים שינויים בתמיכה הציבורית בישראל. עלייתה של התנועה הימנית-דתית בקרב המפלגה הרפובליקנית בארה"ב, לדוגמה, השפיעה על שיווי המשקל הפוליטי בחברה האמריקנית, דבר שהוביל לשינוי דפוסי התמיכה המסורתיים בישראל (Cavari, 2013). בהשוואה לכך, צמיחתה של האוכלוסייה ההיספנית והעלייה בשיעורי ההצבעה בקרב אוכלוסייה זו עשויות להתברר כבעלות השפעה משמעותית על דעת הקהל האמריקנית באשר למדיניות חוץ בכלל, ולמדיניות כלפי ישראל בפרט, כפי שיהיו בוודאות בנושאי פוליטיקה ומדיניות פנים. לפיכך יש חשיבות אדירה להבנת האתגרים וההזדמנויות שאותם שינויים דמוגרפיים בארה"ב מציבים בפני התמיכה

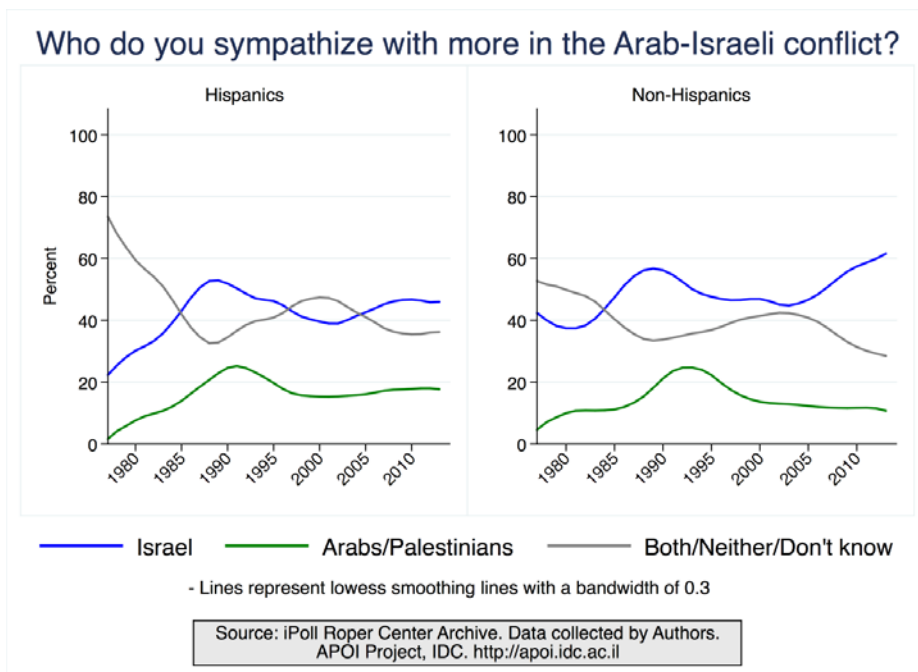
היציבה, ארוכת השנים והדו-מפלגתית של דעת הקהל האמריקני בישראל, אשר מהווה נדבך אינהרנטי ומרכזי במערכת היחסים המיוחדת שבין שתי המדינות.

על מנת להעריך את מידת התמיכה בישראל בקרב הציבור האמריקני - ההיספני והלא-היספני - אנו בוחנים את בסיס הנתונים שנאסף במעבדת המחקר לחקר דעת הקהל האמריקנית כלפי ישראל (APOI) במרכז הבינתחומי הרצליה. בסיס נתונים רחב זה מכיל את תוצאותיהם של מאות סקרים שבהם נשאלו אמריקנים למי נתונה אהדתם בקונפליקט הערבי-ישראלי. סקרים המעריכים את דעת הקהל האמריקני כלפי ישראל נערכים עוד משנת הקמתה של מדינת ישראל, אך השאלה הספציפית שאנו בוחנים - למי נתונה אהדתו של הנבדק, לישראל או לערבים - החלה להישאל בצורה עקבית רק בשנת 1964, וההתייחסות להיספנים כקבוצה אתנית נפרדת החלה רק בשנת 1977. יחדיו, 78 הסקרים הזמינים מספקים הזדמנות ייחודית להעריך שינויים בעמדות האוכלוסייה ההיספנית לאורך זמן.

ג. הפער ההיספני

תרשים 1 ממחיש כי לאורך שנים מגמת התמיכה של היספנים בישראל הקבילה לזו של יתר האוכלוסייה. עם זאת, לאחרונה ניכר פער הולך ומתרחב בין עמדות ההיספנים לעמדות אלה שאינם היספנים: בקרב ההיספנים אנו מזהים רמה נמוכה יותר של תמיכה בישראל, רמה גבוהה יותר של תמיכה בפלסטינים ושיעור גבוה יותר של אדישים (אלו שענו על שאלת האהדה "שניהם"/"אף אחד מהם"/"לא יודע"). כאוכלוסייה חדשה יחסית בארה"ב, ההיספנים עברו תהליך של למידת התרבות הפוליטית האמריקנית וגיבוש דעות ועמדות, תחילה בנושאי מדיניות פנים, הנוגעים יותר לחיי היום-יום שלהם ומשפיעים עליהם יותר מכול, ולאחר מכן בנושאי מדיניות חוץ (Cain, Kiewiet and Uhlaner, 1991). תהליך רכישת העמדה ביחס לסכסוך הערבי-ישראלי בקרב הציבור ההיספני בא לידי ביטוי בירידה בשיעור ה"אדישים" (אלו אשר אינם מחזיקים בדעה ברורה בנושא), באופן חד מאוד משנת 1977 ועד שנות השמונים המאוחרות ובאופן מתון יותר מאז שנת 2000. בעוד תהליך גיבוש הדעה בקרב האוכלוסייה האמריקנית הלא-היספנית, משנת 2005 ואילך, מראה כי העמדה שנרכשה היא ללא ספק עמדה פרו-ישראלית, התהליך בקרב האוכלוסייה ההיספנית אמביוולנטי, נוכח עלייה הן בתמיכה בישראל והן בתמיכה בפלסטינים "על חשבון" האדישים.

תרשים 1: אהדה של אמריקנים, היספנים ולא-היספנים, לצדדים בסכסוך הישראלי-ערבי

ד. ממהגרים למיעוט אתני

השינוי בתמהיל האוכלוסייה ההיספנית - מאוכלוסיית מהגרים בעיקרה לאוכלוסייה שחלק גדל והולך מבין חבריה הם ילידי המדינה - לא רק מעיד על כך שהיא צפויה להפגין רמות גבוהות יותר של מעורבות והשתתפות פוליטית, כפי שצוין לעיל, אלא גם עשוי להשפיע על תמיכת הציבור האמריקני בכללותו בישראל. על מנת להעריך את ההשפעה הפוטנציאלית על דעת הציבור בחנו סקרים בבסיס הנתונים שלנו השואלים את הנבדקים על גזעם, מקום לידתם ולמי נתונה אהדתם בסכסוך הערבי-ישראלי.

טבלה 1 משווה בין מידת האהדה לישראל בקרב היספנים שנולדו בארה"ב לבין מידת האהדה לישראל בקרב היספנים שהיגרו אליה, ועולה ממנה כי היספנים שנולדו בארה"ב תומכים יותר בישראל (הערכים מתייחסים לאלו שבחרו בישראל או בפלסטינים בלבד). יתרה מכך, עם חלוף הזמן, הפערים בתמיכה בישראל בין שתי קבוצות אלו גדלים והופכים מובהקים. ממצא זה,

נוכח השינוי בתמהיל האוכלוסייה ההיספנית כמפורט לעיל (חלקם של ההיספנים שנולדו בארה"ב עולה בעוד זה של היספנים מהגרים יורד) מעיד על מגמה בתמיכה בישראל בקרב דעת הקהל האמריקני: כאשר המאזן בקבוצת המיעוט נע מרוב של מהגרים לרוב של ילידי המדינה, התמיכה בישראל גוברת.

טבלה 1: אהדה לישראל בקרב היספנים ילידי ארה"ב ובקרב היספנים שהיגרו אליה (מבין אלו שבחרו בישראל או בפלסטינים)

שנת הסקר	N	% האהדה לישראל בקרב היספנים שנולדו בארה"ב	% האהדה לישראל בקרב היספנים שלא נולדו בארה"ב	Z
ספטמבר 1997	78	84.84	83.33	0.13
דצמבר 2001	48	79.31	68.42	0.85
מרץ 2013	49	81.81	50.00	*2.31

*הבדלים מובהקים ב- $p < 0.05$

לצורך השוואה רחבה יותר בדקנו גם את ההבדלים בין היספנים המעורבים בהליך הפוליטי לבין אלו שאינם. לשם כך בחנו את התמיכה בישראל בקרב היספנים שנרשמו כבוחרים ובקרב היספנים שלא נרשמו כבוחרים (בארה"ב בעלי זכות בחירה הם אזרחי המדינה שהגיעו לגיל המינימלי שנקבע במדינתם, אך על מנת לממש את הזכות לבחור יש לבצע הליך רישום עד למועד מסוים לפני יום הבחירות, כפי שנקבע על ידי כל מדינה ומדינה. בעל זכות בחירה שלא ביצע את הליך הרישום עד למועד הקבוע לכך בחוק לא יוכל לממש בפועל את זכותו לבחור). למותר לציין כי יכולת השפעה וחשיבות אלקטורלית מיוחסות לרוב לאוכלוסיות אשר נוטלות חלק פעיל בהליך הפוליטי (כגון הצבעה בבחירות). על מנת להבטיח מספר מספיק של תצפיות בכל קבוצה קיבצנו את הנתונים שבידינו לפי עשורים. תוצאות מבחני הפרופורציה מובאות בטבלה 2.

טבלה 2: אהדה לישראל בקרב היספנים הרשומים כבוחרים ובקרב היספנים שאינם רשומים כבוחרים (מבין אלו שבחרו בישראל או בפלסטינים)

עשור	מס' סקרים	N	% האהדה לישראל בקרב היספנים הרשומים כבוחרים	% האהדה לישראל בקרב היספנים שאינם רשומים כבוחרים	Z
1990–1981	9	306	72.85	65.88	1.20
2000–1991	7	307	71.82	67.82	0.69
2010–2001	23	1712	76.53	75.25	0.53
2014–2011	7	404	77.21	67.42	2.10*

*הבדלים מובהקים ב- $p < 0.05$

מן הממצאים עולה כי התמיכה בישראל בקרב היספנים הרשומים כבוחרים גבוהה מהתמיכה בקרב היספנים שאינם רשומים כבוחרים, אולם ההבדלים בין שתי הקבוצות היו קטנים לאורך רוב התקופה שנבדקה. רק בעשור האחרון נעשה הפער בין שתי הקבוצות משמעותי (כעשרה אחוזים) ומובהק. ממצא זה מעיד על כך שההיספנים המעורבים פוליטית מתאימים את תמיכתם בישראל לרמות המאפיינות את יתר האוכלוסייה האמריקנית, ובתוך כך מביעים תמיכה חזקה יותר בישראל מאשר אלו שאינם מעורבים פוליטית.

ה. סיכום

ההיספנים בארה"ב הם נתח חשוב באוכלוסייה בעל נוכחות גוברת וכוח פוליטי מתחזק. ככאלה, סביר שייהנו מיתרון יחסי ביכולתם להשפיע על סוגיות במדיניות החוץ האמריקנית, ביניהן יחסי ישראל-ארה"ב. מחקר שנערך לאחרונה בדק את דעותיהם של היספנים אמריקנים בנושאי מדיניות חוץ

בהשוואה לדעות של כלל האוכלוסייה האמריקנית, ומצא כי היספנים חולקים תפיסת עולם דומה מאוד לזו של יתר הציבור האמריקני ברוב סוגיות המפתח (Smeltz and Kafura, 2015). האוכלוסייה ההיספנית בארה"ב עברה תהליך של חברות שהוביל להתאמתה של תפיסת עולמה, השקפתה וערכיה לאלו של הציבור האמריקני. למרות זאת, ניתוח דעת הקהל האמריקנית כלפי ישראל בפילוח לפי גזע הוא חשוב מכמה סיבות. ראשית, הוא מקנה לנו הבנה עמוקה ו"ניואנסית" יותר של דעת הקהל האמריקנית נוכח השינויים הדמוגרפיים המשנים את הרכב החברה ואת האלקטורט האמריקניים. שנית, גזע הוא משתנה חשוב בחיזוי תוצאות פוליטיות בארה"ב, בייחוד בהתחשב בכך שהיספנים יהיו כשליש מהאוכלוסייה עד שנת 2060 ולאור ההנחה שה"ענק הרדום" יתעורר. לבסוף, הבנה של האופן שבו היספנים רוכשים את דעותיהם כלפי מדיניות חוץ וסיוע בגיבוש ובאימוץ עמדות פרו-ישראליות (בניגוד לפרו-ערביות) בקרב האוכלוסייה ההיספנית הם הכרחיים אם ברצונה של ישראל להרוויח את נאמנותה של הקבוצה הגזעית החשובה הזו.

ההכרה בכוחם הפוליטי הגובר של היספנים בארה"ב הביאה להשקעת משאבים רבים בפנייה לאוכלוסייה ההיספנית ובגיוס תמיכתה הפוליטית, הן מצד המפלגה הדמוקרטית והן מצד המפלגה הרפובליקנית. המפלגה הדמוקרטית נהנית באופן מסורתי מיתרון בולט בקרב האוכלוסייה ההיספנית בארה"ב, מתוקף היותה בעלת עמדות ליברליות יותר בנושאי הגירה ואסימילציה ומתוך חיבורן הטבעי של קבוצות מיעוט בחברה האמריקנית לערכיה הפלורליסטיים. הרוב המכריע של ההיספנים מגדיר עצמו כדמוקרטי או נוטה לתמוך במפלגה הדמוקרטית. עם זאת, בשנים האחרונות ולאור מאמצי המפלגה הרפובליקנית לפנות לקול ההיספני נרשמה עליה בקרב היספנים הרשומים כבחרים ומעידים על עצמם כרפובליקנים (מ-22% בשנת 2012 לכ-27% בשנת 2014; Lopez, Gonzalez-Barrera and Krogstad, 2014). ייתכן שגטייתם המסורתית של היספנים אמריקנים לתמוך במפלגה הדמוקרטית תשפיע בעתיד על אהדתם לישראל, שכן דמוקרטים תומכים בישראל פחות מאשר רפובליקנים (Cavari, 2014), אך בעת זו לא מצאנו הבדלים מובהקים באהדה לישראל בין היספנים דמוקרטים לבין היספנים רפובליקנים.

בחינה והבנה של השפעתם של שינויים דמוגרפיים על תמיכת הציבור האמריקני בישראל תאפשר למקבלי החלטות בישראל לבחון את האתגרים וההזדמנויות העתידיים ששינויים אלו מציבים בפני אחד מעמודי התווך המרכזיים בתפיסת הביטחון של ישראל - יחסיה עם ארצות הברית.

רשימת מקורות

- Bass, Loretta E., and Lynne M. Casper, 2001. "Differences in Registering and Voting between Native-born and Naturalized Americans", *Population Research and Policy Review* 20(6): 483–511.
- Cavari, Amnon, 2014. "American Public Support for Israel: Assessing the Cracks in a Unique Bond", *American Public Opinion toward Israel Project*, <http://portal.idc.ac.il/en/main/research/apoi/PublishedWork/Documents/cracks2014APOI.pdf>
- , 2013. "Religious Beliefs, Elite Polarization, and Public Opinion on Foreign Policy: The Partisan Gap in American Public Opinion toward Israel", *International Journal of Public Opinion Research* 25(1): 1–22.
- Cain, Bruce E., D. Roderick Kiewiet, and Carole J. Uhlaner, 1991. "The Acquisition of Partisanship by Latinos and Asian Americans", *American Journal of Political Science* 35(2): 390–422.
- Cho, Wendy K. T., 1999. "Naturalization, Socialization, Participation: Immigrants and (non-) Voting", *Journal of Politics* 61(4): 1140–1155.
- Krogstad, Jens M., and Mark H. Lopez, 2015. "Hispanic Population Reaches Record 55 Million, but Growth has Cooled", *Pew Research Center*, June 25, <http://www.pewresearch.org/2015/06/25/tank-fact-org.pewresearch.org/www/http-cools-surge>
- , 2014. "Hispanic Nativity Shift: U.S. Births Drive Population Growth as Immigration Stalls", *Pew Research Center*, April 29, <http://www.pewhispanic.org/2014/04/29/hispanic-nativity-shift/>.
- Lopez, Mark Hugo, Ana Gonzalez-Barrera, and Jens Manuel Krogstad, 2014. "Latino Support for Democrats Falls, but Democratic Advantage Remains", *Pew Research Center*, October 29, <http://www.pewhispanic.org/2014/10/29/latino-support-for-democrats-falls-but-democratic-advantage-remains/>.
- Smeltz, Dina, and Craig Kafura, 2015. "Latinos Resemble Other Americans in Preferences for US Foreign Policy", *The Chicago Council on Global Affairs*, February 24, <http://www.thechicagocouncil.org/publication/org.thechicagocouncil.www/http-0-policy-foreign-us-preferences-americans>
- Taylor, Paul, Ana Gonzales-Barrera, Jeffrey S. Passel, and Mark H. Lopez, 2012. "An Awakened Giant: The Hispanic Electorate is Likely to Double by 2030", *Pew Research Center*, November 14, http://www.pewhispanic.org/files/2012/11/hispanic_vote_likely_to_double_by_2030_11-14-12.pdf.
- U.S. Census Bureau, 2013. "The Diversifying Electorate: Voting Rates by Race and Hispanic Origin in 2012 (and Other Recent Elections)", *U.S. Census Bureau*, <http://www.census.gov/prod/2013pubs/p20-568.pdf>.

ההשפעה המפלגתית על התמיכה בישראל בבית הנבחרים האמריקני

אמנון כוורי ואילן נייער¹

תקציר

בשנים האחרונות נכנס הסכסוך הישראלי-ערבי אל תוך השיח הפוליטי-מפלגתי בארה"ב. במאמר זה אנו בוחנים מגמות בפעילות החקיקתית של חברי קונגרס בנוגע לישראל ואת ההשפעה של הזהות המפלגתית שלהם על פעילות זו. הנתונים כוללים את כל הצעות החוק וההחלטות המבטאות תמיכה בישראל שהוגשו לבית הנבחרים האמריקני בין השנים 1973 ו-2012 - מהקונגרס ה-93 ועד הקונגרס ה-112. באמצעות מודל רגרסיה ליניארית אנו מנתחים את ההשפעה של גורמים ברמה האישית וברמת המחוז על תמיכת חברי בית הנבחרים בישראל בין השנים 2001 ו-2012 (מושבים 107-112). הממצאים מראים כי לזהות המפלגתית ולנטייה האידיאולוגית של חברי הקונגרס השפעה גדולה על פעילות חקיקתית פרו-ישראלית: רפובליקנים ושמרנים פעילים באופן משמעותי יותר מאשר חבריהם הדמוקרטים והליברלים.

¹ מחקר זה מומן בסיוע הקרן הלאומית למדע (מענק מחקר מספר 432/13) ומרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים.

א. מבוא

בשנים האחרונות אנו רואים עלייה משמעותית בהשפעת הזהות הפוליטית על התמיכה בישראל (Cavari, 2012; Rynhold, 2015). ביטוי קיצוני לכך הוא ההתנגשות בין הדמוקרטים והרפובליקנים סביב זימון ראש ממשלת ישראל לנאום בקונגרס (בשנת 2011 ושוב בשנת 2015). על מנת לנתח כיצד המחויבות הפוליטית-מפלגתית של חברי הקונגרס משפיעה על תמיכתם בישראל, אנו בוחנים את פעילות הקונגרס במטרה לזהות גורמים לתמיכה ברמת חבר הקונגרס עצמו וכן ברמת המחוז שהוא מייצג. האם הזהות הדתית, האידיאולוגית או המפלגתית משפיעות על עמדת חבר הקונגרס? האם המחויבויות והאינטרסים של חברי הקונגרס עצמם הם שמניעים אותם, או שמא הם מייצגים את רצון קהל הבוחרים שלהם? איזו השפעה ייחודית יש לאותם גורמים ברמה האישית וברמת המחוז? במחקר זה אנו בוחנים מגמות בביטויי התמיכה בישראל בבית הנבחרים האמריקני בין השנים 1973 ו-2012 - מהקונגרס ה-93 ועד הקונגרס ה-112 - וכן את ההשפעה של גורמים שונים ברמה האישית וברמת המחוז על חברי בית הנבחרים בין השנים 2001 ו-2012 (מושבים 107-112).

ב. תמיכת הקונגרס האמריקני בישראל

התמיכה בישראל היא נושא ייחודי במעורבות של הקונגרס במדיניות החוץ בארצות הברית. עד למלחמת וייטנאם, ובמידה מועטה יותר עד סוף המלחמה הקרה, הקונגרס נטה להימנע מדיון בנושאי חוץ וביטחון. הקונצנזוס ששרר באותה התקופה היה שאין לקונגרס הרצון או היכולת למלא תפקיד פעיל ומשמעותי במדיניות החוץ האמריקנית (Trice, 1979). קונצנזוס זה קיבל ביטוי באמירה המפורסמת של הסנאטור ארתור ונדנברג (מישיגן, רפובליקני), מנהיג הרוב בסנאט ויושב ראש ועדת החוץ של הסנאט, כי הפוליטיקה המפלגתית עוצרת על קו החוף: "Partisan politics stops at the water's edge".

לעומת זאת, עוד לפני מלחמת וייטנאם הקדיש הקונגרס תשומת לב רבה לתמיכה דיפלומטית, צבאית וכלכלית בישראל (Feuerwerker, 1979; Trice,). בניסיון להסביר תמיכה זו נמצא כי התפיסה הרווחת של ישראל כישות דמוקרטית במזרח התיכון, היותה בעמדת נחיתות באזור (underdog), ערכים דתיים משותפים והצורך בבית עבור העם היהודי הם שמסבירים את התמיכה

האמריקנית בישראל - תמיכה אשר חוצה גבולות מפלגתיים, אידיאולוגיים ודמוגרפיים (Feuerwerger, 1979; Trice, 1979). הקונגרס הגביר מאז את מעורבותו במדיניות חוץ, אך רמת התמיכה שישראל זוכה לה בקרב חבריו נותרה ייחודית בעוצמתה (Cavari and Nyer, 2014).

לצד העקביות במעורבות הקונגרס בנושא, מחקרים מראים כי התמיכה של הקונגרס בישראל השתנתה מתמיכה קונצנזואלית לתמיכה בעלת מאפיינים פוליטיים-מפלגתיים ברורים. במחקר שהתחקה אחר התמיכה בישראל בבית הנבחרים בשנים 1997-2002 ושניתח הצבעות והצעות חוק נמצא כי ככל שהאלימות בין ישראל לפלסטינים החריפה, כך הרבה הקונגרס לעסוק בהצעות חוק שנגעו באופן ישיר לסכסוך ושכפו על חברי הקונגרס לבחור צד (Oldmixon, Rosenson, and Wald, 2005). לטענת החוקרים, מגמה זו שינתה את הפוליטיקה שמאחורי התמיכה בישראל ויצקה לתוכה שסעים חדשים על רקע מפלגתי, אידיאולוגי, דתי וגזעי (racial). הם מראים שהתמיכה בישראל בקרב חברי הקונגרס ה-107 (בין 2001 ל-2002) הייתה חזקה במיוחד בקרב רפובליקנים, שמרנים ומשויכים לכנסיות פונדמנטליסטיות. מכאן שהנושא נעשה מאופיין בקיטוב פוליטי אשר חופף להבדלים מפלגתיים ואידיאולוגיים קיימים. אולם עורכי המחקר מציינים כי השינוי הוא קטן ומוקדם לטעון שלמפלגתיות יש השפעה מובהקת על פעילות חברי הקונגרס בנוגע לישראל. ייתכן שגם ההקשר ההיסטורי - אירועי 11 בספטמבר - השפיע על הממצאים.

מאמר אחר של אותם חוקרים, המתמקד בפעילות הסנאט בשנים 1993-2002, מחזק את מסקנות המחקר הקודם לגבי המקום המרכזי של הזהות הדתית והאידיאולוגית כגורמים לתמיכה של חברי הקונגרס בישראל (Rosenson, Oldmixon and Wald, 2009). עם זאת, מחקר זה אינו מצביע על השפעה ייחודית של הזהות המפלגתית בסנאט במהלך הקונגרס ה-106 וה-107. אם כן, עמדות כלפי ישראל קשורות בזהות דתית ואידיאולוגית, אך לא ברורה מידת החפיפה שלהן עם הבדלים מפלגתיים קיימים.

מחקר נוסף, של כותבי מאמר זה, בחן את השינויים במידת ההשתתפות של חברי בית הנבחרים בחקיקה פרו-ישראלית (Cavari and Nyer, 2014). במחקר זה זוהתה עלייה במידת המעורבות של הקונגרס בנושא הישראלי, אשר חוצה הבדלים מפלגתיים. אולם המחקר מצביע גם על מגמה הולכת וגוברת של חקיקה נפרדת: דמוקרטים ורפובליקנים, אשר בעבר שיתפו פעולה בהצעות חקיקה פרו-ישראליות, דנים עתה בנושאים שונים ומגישים הצעות חוק נפרדות.

ג. הצעות חוק והחלטות בבית הנבחרים: מושבים 112-93 (1973-2012)

על מנת לבחון את ההשפעה המפלגתית על התמיכה בישראל בקרב בית הנבחרים זיהינו את כל הצעות החוק וההחלטות הנוגעות לישראל שהוגשו לבית הנבחרים האמריקני בשנים 1973-2012. בחנו את הנושא של כל הצעה ואת זהות חברי הקונגרס שהגישו אותה (sponsor and co-sponsor). בהכללת החלטות לצד הצעות חוק אנו מרחיבים את מגוון מסמכי החקיקה הנקשרים בישראל ובכך מגדילים את השונויות בין מושבי הבית ובין חברי הקונגרס (במידת התמיכה שלהם בהצעות השונות). אמנם לרוב ההחלטות אין משמעות מבחינת מדיניות (policy), אולם ייתכן שדווקא משום כך הן מבטאות את עמדות חברי הקונגרס טוב יותר מהצעות חוק. כמו כן, חלק ניכר מהצעות החוק אינן מגיעות לכדי הצבעה (רק כ-4% הופכות לחוק). לכן, הצעות חוק רבות אינן שונות מהצעות להחלטה של הקונגרס - תפקידן הוא לשמש כלי לביטוי עמדה מצד חברי הקונגרס (Hall 1996; Burden 2007). מאחר שלהחלטות אין משמעות מבחינת מדיניות, חברי הקונגרס חשים חופשיים יותר להביע את עמדתם כלפי ההחלטה מבלי שיופעל עליהם לחץ מצד חברי מפלגתם. לשם הפשטות אנו מתייחסים לכל המסמכים שנכללים במחקר כהצעות חוק.

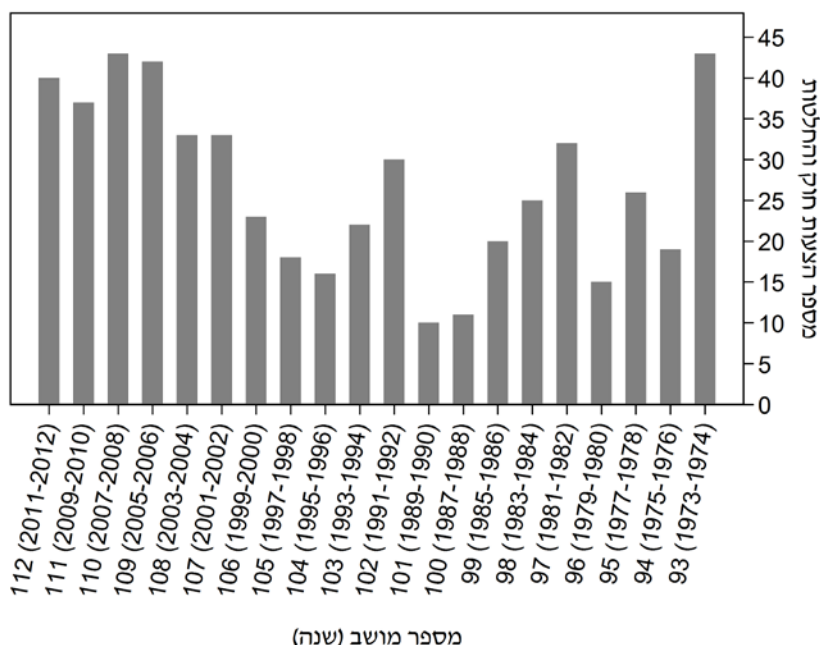
לצורך זיהוי הצעות החוק וההחלטות ערכנו חיפוש באתר המקוון של ספריית הקונגרס, THOMAS (<http://thomas.loc.gov/home/thomas.php>). ראשית איגדנו רשימה של כל הצעות החוק שבהן הוזכרה המילה "ישראל" בין המושבים 93 ו-112. לאחר מכן בחנו שני מקודדים שונים את הרשימה וזיהו הצעות חוק אשר ענו לשלושה קריטריונים: (1) הצעות המתייחסות באופן ספציפי למדינת ישראל; (2) הצעות המביעות תמיכה - הצהרתית, כספית או צבאית - בישראל, או שמגנות את אויביה; (3) הצעות שבהן ישראל היא נושא מרכזי.

הצעות חוק שלא ענו לקריטריונים אלה לא נכללו במחקר; כך, למשל, H.R.5522 מהמושב ה-109, שכותרתה "הגדרת תקציב לפעילות חוץ, מימון של ייצוא ותכניות קשורות עבור השנה הפיסקלית המסתיימת ב-30 בספטמבר 2007, וכן למטרות נוספות". הצעה זו כוללת מדינות רבות ונושאים רבים, ועל כן אף שישראל מוזכרת בה 27 פעמים ואף שאזכורים אלה עוסקים בסיוע כלכלי וצבאי נרחב מאוד, ישראל היא מדינה אחת מני רבות בהצעה זו ולא ברור אם מי שתמך בהצעה עשה זאת בגלל תמיכתו בישראל או ממניעים אחרים.

במחקר נכללו הצעות חוק שגינן מדינות או גורמים לא-מדינתיים כאשר הגינוי תאם לאינטרסים של ישראל באזור, או שכללו הבעת תמיכה מפורשת בישראל. דוגמה לכך היא H.R.1143 במושב ה-109, שכותרתה "לאסור על סיוע אמריקני לרשות הפלסטינית ולתכניות, פרויקטים ופעילויות בגדה המערבית ובעזה, אלא אם ימולאו תנאים מסוימים". תנאים אלה הם: (1) ההנהגה של הרשות הפלסטינית לא תהא קשורה עוד לאלימות, תגנה באופן פומבי אלימות וטרור פלסטיני, תחדל מהסתה לשנאה ותנקוט את כל הצעדים שביכולתה כדי לפרק את תשתית הטרור; וכן (2) שרמת האלימות בגדה המערבית ובעזה תשכך.

בסך הכול זיהינו 550 הצעות חוק שענו על הקריטריונים שהוצגו לעיל. תרשים 1 מציג את ההצעות שנכללו בבסיס הנתונים לפי המושב שבו הן הוגשו. באופן כללי נראית עלייה במספר הצעות החוק הנוגעות לישראל מהמושב ה-93 (1973-1974) ועד המושב ה-112 (2011-2012).

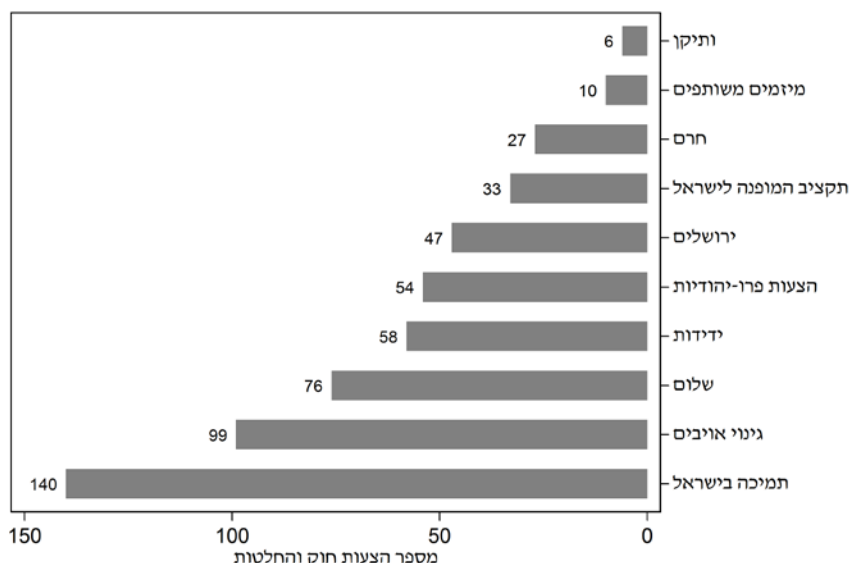
תרשים 1: מספר הצעות החוק וההחלטות הפרו-ישראליות שהוגשו לבית הנבחרים, 1973-2012 (לפי מושב)

במושב ה-102 (1991-1992) יש עלייה נקודתית במספר הצעות החוק הנובעת מהחרם הכלכלי על מוצרים ישראליים. ואולם, העלייה המשמעותית ניכרת החל מהקונגרס ה-107 (2001-2002), והיא מתחזקת במושבים מאוחרים יותר. חלק מהעלייה נובע מההסלמה באזור ומהתמיכה האמריקנית בישראל. כאשר ישראל סופגת ביקורת ממדינות אחרות או מבתי דין בין-לאומיים הקונגרס מביע תמיכה עזה בישראל כתגובה לקהילה הבין-לאומית. ככל שהביקורת על ישראל גוברת, מספר הצעות החוק הנוגעות לישראל גדל. כך, למשל, H.CON.RES.392 במושב ה-107: "הבעת סולידריות עם ישראל במאבקה נגד הטרור"; H.RES.499 במושב ה-107: "גינני הניסיונות להחרים מוסדות מדעיים ואקדמיים ישראליים"; וכן H.CON.RES.390 במושב ה-108 (2003-2004), שכותרתה "גינני ההחלטה של העצרת הכללית של האו"ם ES-10/14 (8 בדצמבר 2003) אשר מבקשת מבית הדין הבין-לאומי לצדק (ICJ) למסור חוות דעת מייעצת על אודות ההשלכות החוקיות הבין-לאומיות של בניית גדר ההפרדה על ידי ישראל בגדה המערבית לצורכי ביטחון ולטובת צרכים אחרים". במהלך מושבים 109-112 של הקונגרס (2005-2012), תקופה המאופיינת במתחים רבים באזור ובביקורת גוברת של הקהילה הבין-לאומית על מעשיה של ישראל, הוגשו למעלה מארבעים הצעות חוק הנוגעות לישראל בכל מושב (למעט המושב ה-111 בשנים 2009-2010), כך שישראל הפכה לנושא בולט בקונגרס.

בתרשים 2 מוצג פילוח של הצעות החוק לפי נושא ההצעה. בעוד מרבית הצעות החוק משקפות אירועים אקטואליים באותה התקופה (הבעת תמיכה או גינני אויבים), הצעות בנושאים אחרים חוזרות במרבית המושבים. דוגמאות לכך הן הצעות חוק העוסקות בירושלים - הגדרה של ירושלים כבירת ישראל, העתקה של שגרירות ארה"ב לירושלים או הכרה במי שנוולד בירושלים כישראלי. נושאים תדירים אחרים כוללים הצעות חוק המברכות את ישראל ביום עצמאותה או ביום המציין את איחוד ירושלים.

תרשים 2: מספר הצעות החוק וההחלטות הפרו-ישראליות שהוגשו בבית הנבחרים, 1973-2012 (לפי נושא)

לעתים קורה שהצעות חוק מוגשות מחדש בכמה מושבים עוקבים עד אשר הנושא מגיע לכדי פתרון או שאינו עוד רלוונטי. כך, למשל, H.CON.RES.108 במושב ה-101, שכותרתה "הבעת התחושה של הקונגרס שלפיה על הוותיקן להכיר במדינת ישראל ולייסד יחסים דיפלומטיים אתה". הצעות חוק כמעט זהות לזו התקבלו במושב ה-102 (H.COM.RES.298) וכן במושב ה-103 (H.CON.RES.32). אף שההצעה לא נכנסה לתוקף באף אחד מן המושבים, לא היה צורך לחזור עליה במושב ה-104 שכן בשנת 1993, במהלך המושב ה-103, כוננו יחסים דיפלומטיים בין ישראל לוותיקן.

הצעות חוק אחרות מוגשות לתקופה מסוימת ואז יורדות מסדר היום, אפילו אם הנושא עודנו רלוונטי. דוגמה לכך היא ההצעה במושב ה-101, H.COM.RES.397, שכותרתה "הבעת התחושה של הקונגרס שלפיה התקיפה המקדימה של ישראל בשנת 1981 נגד הכור הגרעיני העיראקי באוסיראק הייתה פעילות של הגנה עצמית לגיטימית ומוצדקת, ושעל ארה"ב לחתור לביטול החלטה 487 של מועצת הביטחון של האו"ם אשר גינתה את התקיפה

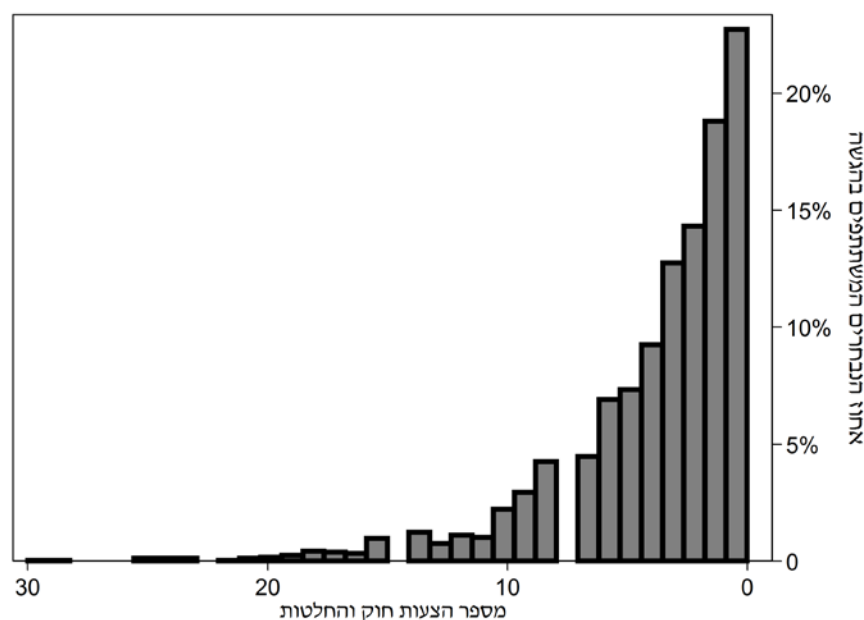
הישראלית המקדימה ב-1981". הצעה זו הוגשה לראשונה במושב ה-101, הופיעה מחדש במושבים ה-102 וה-103 אך אינה מופיעה שוב. זהו מצב חריג, שכן החלטה 487 של מועצת הביטחון של האו"ם עודנה בתוקף, אך נראה כי הקונגרס זנח נושא זה.

ד. בחינת הגורמים לתמיכת חברי הקונגרס בישראל

על מנת להבין אילו גורמים מסבירים את התמיכה של חברי הקונגרס בישראל בחנו את פעילות חברי הקונגרס במושבים מאז 2001 (מושבים 107-112). בחנו מי משתתף בהצעות החוק, כלומר מי מגיש את ההצעה (sponsor) או מצטרף להגשתה (co-sponsor). אנו רואים בהגשה של הצעת חוק התומכת בישראל ביטוי של תמיכה בישראל.² בתקופת שבה מתמקד המחקר הוגשו בסך הכול 222 הצעות חוק העונות לשלושת הקריטריונים לעיל, בממוצע 37 בכל מושב. כל הצעה הוגשה בממוצע על ידי 44 חברי קונגרס. התפלגות השותפים בהצעות החוק אינה סימטרית - מספר קטן של חברי קונגרס שותפים במספר גדול של הצעות חוק, בעוד רוב חברי הקונגרס שותפים במעט הצעות, כפי שמראה תרשים 3.

² אולדמיקסון, רוזנסון וואלד (Oldmixon, Rosenson, and Wald, 2005; Rosenson, Oldmixon, and Wald, 2009) עושים דבר דומה.

תרשים 3: אחוז המשתתפים בהגשת הצעות החוק והחלטות הפרו-ישראליות שהועלו בבית הנבחרים, 2001-2012

הציר האופקי מציג את מספר הצעות החוק שחבר קונגרס היה שותף בהן (בכל קונגרס בנפרד), והציר האנכי מציג את אחוז חברי הקונגרס. כך, לדוגמה, כ-25% מחברי הקונגרס לא לקחו חלק באף הצעת חוק, כ-17% מחברי הקונגרס לקחו חלק בהצעת חוק אחת, וכ-2% לקחו חלק ב-10 הצעות חוק.

המשתנה התלוי במודל הרגרסיה שלנו הוא מידת ההשתתפות של כל חבר קונגרס בהגשת הצעות חוק פרו-ישראליות. בשל השונות בין מספר הצעות החוק הפרו-ישראליות שהוגשו במושב השונים - על פי רוב בהשפעת אירועים בישראל או אירועים שקשורים לישראל - ומאחר שחלק מחברי הקונגרס לא כיהנו במשך מושב שלם, מספר ההצעות כשלעצמו אינו משקף נאמנה את מידת ההשתתפות. משום כך יצרנו משתנה אשר הופך את מספר הצעות החוק לאחוז ההשתתפות בהצעות החוק הפרו-ישראליות אשר הוגשו באותו מושב בקונגרס ($\text{mean}=8.6$; $\text{SD}=10.3$). אמנם גם משתנה זה אינו בעל התפלגות נורמלית, אך הוא מאוזן הרבה יותר ממדד ספירה פשוט.

לצורך זיהוי הגורמים לתמיכה (המשתנים הבלתי תלויים), אספנו מידע על כל חבר בית הנבחרים מהמושב ה-107 ועד המושב ה-112, וכן מידע על המחוז שהוא מייצג. בהתאם לעניין המרכזי שלנו במאמר זה, אנחנו מתמקדים בזהות המפלגתית של חברי הקונגרס ובחלוקה המפלגתית במחוז הבחירה שלהם, וכן בוחנים את ההשפעה של זהות דתית ותפיסה אידיאולוגית על התמיכה בישראל.

מפלגתיות. יש עדויות לכך שבעשור האחרון עברה החברה האמריקנית תהליך של קיטוב על בסיס קווים מפלגתיים בנוגע לעמדותיה כלפי ישראל. בחינה של פעילות חברי בית הנבחרים בשנים 1997-2002 וכן של פעילות הסנאטורים בשנים 1993-2002 (Oldmixon, Rosenson, and Wald 2005;) Rosenson, Oldmixon, and Wald 2009) מעלה ממצאים סותרים באשר לשינוי זה. בבחינה של דעת הקהל האמריקנית נראה פער הולך וגובר בין רפובליקנים (תומכים בישראל) לבין דמוקרטים (תומכים פחות), אשר מגיע לכדי שלוש אחוזים בסוף העשור הראשון של המאה ה-21 (Cavari, 2012). פער זה צפוי להשפיע על האופן שבו חברי קונגרס מצביעים - נציגים רפובליקנים או נציגים המייצגים מחוזות רפובליקנים יביעו תמיכה רבה יותר בישראל מאשר נציגים דמוקרטים או נציגים אשר מייצגים מחוזות דמוקרטיים.

הזהות המפלגתית של חברי הקונגרס הוכנסה למודל באמצעות משתנה דמה: 1 אם רפובליקני, 0 אם לא.³ חלוקה מפלגתית ברמת המחוז נמדדה כאחוז מהקולות בכל מחוז שניתנו למועמד הרפובליקני לנשיאות בבחירות האחרונות (2000, 2004, 2008).⁴

דת. נושא הדת עולה לא פעם כגורם מרכזי לתמיכה בישראל, הן בקרב ההנהגה והן בקרב דעת הקהל. כשמדובר בתמיכה בישראל, לשתי קבוצות דתיות יש חשיבות מרכזית: יהודים ונוצרים אוונגליסטים. התמיכה בישראל בקרב יהודים היא חזקה. אף שהיא אט אט נשחקת בשנים האחרונות, יהדות ארה"ב הפגינה לאורך השנים תמיכה כוללת בישראל, אשר לרוב מלווה בהפעלת לחץ על נבחרים ועל מועמדים במהלך בחירות (Sasson, Kadushin, and Saxe, 2010). לכן אנו צופים כי נבחרים יהודים וחברי קונגרס המייצגים מחוזות בעלי אוכלוסייה יהודית גדולה יביעו תמיכה חזקה בישראל.

³ על פי הרישום באתר הקונגרס. מספר הנציגים העצמאים הוא זניח ולכן אין התייחסות אליהם כקבוצה.

⁴ הנתונים באדיבות גארי גייקובסון מאוניברסיטת קליפורניה, סן דייגו.

תמיכת הנוצרים האוונגליסטים בישראל נובעת מהאמונה האוונגליסטית שלפיה הארמגדון (חזון אחרית הימים) יתממש רק לאחר חזרתו של ישו. לפי פרשנים אוונגליסטים מודרניים (אמריקנים), אלוהים העניק ליהודים את אדמת ישראל והופעתה המודרנית של מדינת ישראל מאששת את הנבואה התנ"כית ואת שובו הקרב של ישו. מלחמת ששת הימים ב-1967, שבה ישראל הביסה את צבאות מצרים, סוריה וירדן, שילשה את שטחה ואף השתלטה על העיר העתיקה בירושלים ועל אתרים קדושים בגדה המערבית, נחשבה לשלב נוסף בתכניתו של האל (Lienesch, 1993; Fine, 2015). מנהיגים אוונגליסטים מצאו משמעות פוליטית עכשווית במתנתו של האל, והם מעודדים את ההנהגה הישראלית שלא לוותר על אף שטח לטובת הפלסטינים או מדינות ערב ופועלים להבטיח את המשך התמיכה של ארה"ב בישראל (Boyer, 2005). מאחר שפרשנות זו טמונה בקריאה נוקבת של התנ"ך (Ariel, 2002) ומשום שלאוונגליסטים יש נטייה לקבל את המדיניות שמציעים מנהיגיה הדתיים של התנועה (Putnam and Campbell, 2010), מרבית הציבור האוונגליסטי מחזיק בדעות פרו-ישראליות. קהל בוחרים זה הפך לתומך ביותר בישראל כיום, ותמיכתו באה לידי ביטוי בקרב הציבור ובקרב ההנהגה (Fine, 2015; Mayer, 2004). בדומה להשפעה של זהות יהודית, אנו צופים שנוצרים אוונגליסטים בקונגרס יביעו תמיכה חזקה בישראל.

ברמת חבר הקונגרס קידדנו את הדת באמצעות שלושה משתני דמה: יהודי (1 אם יהודי, 0 אם לא), קתולי (1 אם קתולי, 0 אם לא) ואוונגליסט (1 אם אוונגליסט, 0 אם לא).⁵ הסיווג של אוונגליסט מבוסס על הטיפולוגיה של אדם קריידל (Kradel, 2008). ברמת המחוז השתמשנו באחוז היהודים מתוך האוכלוסייה.⁶ אין בנמצא נתונים ברמת המחוז עבור זהות דתית אחרת.

אידיאולוגיה. מחקרים משנות השבעים מראים שהתמיכה בישראל חזקה יותר בקרב ליברלים מאשר בקרב שמרנים (Garnham, 1977; Trice, 1979). אולם, בזמנו היה לכך קשר לוויכוח האידאולוגי על תפקידה של ארה"ב במזרח התיכון והתערבותה בנעשה באזור. ויכוח זה השתנה מאז, עם נפילתה של ברית המועצות ועלייתו של הטרור האסלאמי. ישראל נקשרה מאז למלחמה בטרור, ותמיכתם של השמרנים בה התגברה (Rosenson, Oldmixon, and Wald, 2009). לכן אנו מצפים שנבחרים שמרנים יביעו תמיכה רבה יותר בישראל מאשר נבחרים ליברלים.

⁵ המידע על הזהות הדתית של חברי הקונגרס לקוח מתוך מאגר הנתונים של ה-Congressional Almanac.

⁶ הנתונים באדיבות דייוויד פול.

פרמטר האידיאולוגיה נקבע על פי מדד ההצבעה DW-Nominate של פול ורוזנטל (Poole and Rosenthal, 2011). כל חבר קונגרס מקודד לפי הצבעותיו בנושאים שונים (במאמר זה אנו עושים שימוש בממד כלכלי-חברתי). הממד נע בין 1- ל-1, ו-1 הוא הרמה הגבוהה ביותר של שמרנות. לאור המתאם הגבוה בין זהות מפלגתית לאידיאולוגיה, ערכנו רגרסיה בין אידיאולוגיה לזהות מפלגתית ($b=.98$; $p<.00$) ואנו כוללים במודל את השאריים כמדד נקי יותר של אידיאולוגיה.

לובי ישראלי. לאור הטענה בדבר ההשפעה של הלובי הישראלי על פעולות חברי הקונגרס בנוגע לישראל (Mearsheimer and Walt, 2006), הוספנו מדד המבטא את הקשר של חבר הקונגרס ללובי היהודי - היקף התרומות שחבר הקונגרס קיבל מגופים המוגדרים כפרו-ישראליים.⁷ אנו מניחים שככל שהיקף התרומות גדול יותר, כך מידת המחויבות של חבר הקונגרס לישראל תהיה גבוהה יותר.

לבסוף, כללנו גם משתנה בקרה עבור הבדלים בין שחורים ולבנים באמצעות משתנה דמה לנבחרים אפרו-אמריקנים (1 אם כן, 0 אם לא) ומדד של אחוז האוכלוסייה האפרו-אמריקנית בכל מחוז.⁸ מחקרי דעת קהל ומחקרים שבדקו עמדות של חברי קונגרס מצביעים על ביקורת גבוהה יותר על ישראל בקרב האוכלוסייה האפרו-אמריקנית בארצות הברית, בעיקר לאחר 1967 ולאור התפיסה שישראל מקיימת מדיניות של אי-שוויון על בסיס מוצא דתי ואתני (Gilboa, 1987; Cavari, 2012).

על מנת לזהות את ההשפעה הייחודית של כל אחד מהגורמים הללו בחנו את התמיכה האינדיבידואלית של כל חבר קונגרס בישראל (ברמה האישית) וברמת המחוז שהוא מייצג (כאשר נתונים אלו קיימים) באמצעות מודל רגרסיה ליניארית (Ordinary Least Squares).⁹ על מנת לתת ביטוי להבדלים לאורך זמן ובין מושבים הוספנו משתנה דמה לכל מושב. לבסוף, מאחר שחלק (גדול) מחברי הקונגרס מכהנים ביותר ממושב אחד, איחדנו את טעויות התקן עבור כל חבר קונגרס. תוצאות המודל מוצגות בטבלה 1.

⁷ הנתונים נלקחו מהארגון Open Secrets Center for Responsive Politics (<https://www.opensecrets.org>). הנתונים הם בעשרות אלפי דולרים.

⁸ הנתונים באדיבות סקוט אדלר.

⁹ מאחר שהמשתנה המקורי הוא משתנה ספירה ובשל ההתפלגות המוטה של המשתנה התלוי ערכנו גם רגרסיה מתאימה לערכי ספירה, Negative binomial, על המשתנה המקורי. התוצאות אינן שונות באופן מהותי והפרשנות קלה יותר (אם כי עשויה להיות מוטת) מאשר במודל רגרסיה פשוט.

טבלה 1: מודל רגרסיה לתמיכה של חברי הקונגרס בישראל, 2001-2012

משתנה	מקדם
מאפיינים אישיים של חבר הקונגרס	
רפובליקני	5.651*** (0.712)
שמרן (אידיאולוגיה)	9.536*** (2.144)
יהודי	10.07*** (1.917)
אוונגליסטי	0.349 (0.679)
קתולי	1.483* (0.643)
דת אחרת (לא פרוטסטנטי)	-1.083 (0.816)
שחור	-1.484 (1.340)
תרומות מגורמים פרו-ישראליים	0.561*** (0.120)
מאפיינים של מחוז הבחירה	
אחוז הרפובליקנים במחוז	-0.0463 (0.0364)
אחוז השחורים במחוז	0.0287 (0.0225)
אחוז היהודים במחוז	0.748*** (0.0870)

מושב הקונגרס	
מושב 108	-2.139*** (0.317)
מושב 109	-0.751 (0.401)
מושב 110	5.617*** (0.441)
מושב 111	1.741** (0.563)
מושב 112	2.444*** (0.560)
קבוע	4.421* (1.863)
מספר התצפיות	2643
טיב הניבוי (R^2)	0.367

טעות תקן בסוגריים; מחושבת לפי 766 חברי קונגרס ייחודיים

$$* p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001$$

התוצאות תואמות לחלק מהציפיות שלנו. לגורמים ברמת חבר הקונגרס יש השפעה חשובה. לשני הגורמים הפוליטיים ברמת הפרט השפעה מובהקת בכיוון המצופה: חברי קונגרס רפובליקנים משתתפים במספר גדול יותר של הצעות חוק מאשר חבריהם הדמוקרטים (קבוצת הייחוס). ההשפעה השיורית היא כמעט 6%. גם כאשר השפעה זו מובאת בחשבון, לאידיאולוגיה יש השפעה חזקה ומובהקת. ככל שהיסטוריית ההצבעות של חבר הקונגרס היא בעלת אופי שמרני יותר, כך גוברת מידת המעורבות שלו בחקיקה פרו-ישראלית.

לדת יש השפעה משמעותית. נבחרים יהודים וקתולים נוטים להגיש מספר גדול יותר של הצעות חוק התומכות בישראל מאשר פרוטסטנטים אשר אינם אוונגליסטים (קבוצת הייחוס). ההשפעה השיורית של זהות דתית יהודית היא 10%, ושל זהות קתולית - 1.5%. להפתעתנו לא מצאנו קשר בין אוונגליסטים לתמיכה בישראל באמצעות חקיקה.

בהתאם לספרות ולדעת הקהל הרווחת, ככל שהיקף התרומות שחברי קונגרס מקבלים מגופים פרו-ישראליים גדול יותר, כך הם שותפים במספר גדול יותר של מהלכי חקיקה פרו-ישראליים. תרומה של \$10,000 מעלה את שיעור ההצטרפות לחקיקה פרו-ישראלית בחצי אחוז. זוהי השפעה גדולה מאוד על פעילותם של חלק מחברי הקונגרס. רוב חברי הקונגרס (54%) אינם מקבלים תרומות מגופים פרו-ישראליים. מבין אלו שמקבלים תרומות כמחצית אינם מקבלים סכומים משמעותיים, אולם המחצית השנייה מקבלת תרומות גדולות מאוד המסתכמות בסכומים הנעים בין \$10,000 ל-\$640,000. למרות השיעור הגדול של חברי קונגרס שאינם מקבלים סכומים משמעותיים מארגונים פרו-ישראליים (או שאינם מקבלים תרומות כלל) יש למקדם התרומות השפעה מובהקת ומשמעותית, ועובדה זו מצביעה על ההשפעה הגדולה שיש לתרומות אלו על פעילות חברי הקונגרס. חבר קונגרס המקבל כ-\$50,000 מגופים פרו-ישראליים יעלה את הפעילות החקיקתית שלו לטובת ישראל בכשלושה אחוזים. למעלה מ-5% מבין חברי הקונגרס מקבלים סכומים כאלו או יותר. זאת, כמובן, השפעה שירית לאחר שכללנו במודל גם את ההשפעה של דת ומפלגתיות.

ברמת המחוז, רק לגודל האוכלוסייה היהודית יש השפעה בכיוון המצופה. נציגים ממחוזות שבהם אחוז ניכר של יהודים נוטים להביע תמיכה בישראל באמצעות הגשה של הצעות חוק. זאת, כמובן, מעבר לזהות הדתית של חבר הקונגרס. הופתענו לגלות שאין השפעה מובהקת לנטייה הפוליטית של המחוז ולאחוז השחורים בו.

ממצאים אלו מראים שכאשר מדובר בנושאים הקשורים בישראל, נבחרים מצביעים לא על פי מאפיינים של המחוז שהם מייצגים אלא על פי המחויבויות הפוליטיות שלהם. הנושא של ישראל טמוע במחויבויות פוליטיות, אידיאולוגיות ודתיות והתנתק משיקולים פוליטיים רגילים של ייצוג או של ניסיון לרצות את הבוחרים. זאת, כל עוד במחוז אין קהל בוחרים יהודי גדול.

ה. סיכום

מאמר זה בוחן לראשונה פעילות של בית הנבחרים ביחס לישראל לאורך זמן. אספנו הצעות חוק המתייחסות לישראל החל מהמושב ה-93 ועד המושב ה-112 והראנו עלייה בפעילות החקיקתית בנושא מאז תחילת המאה ה-21.

בניתוח הגורמים לתמיכה מאז 2001 אנו ממחישים כי למחויבויות מפלגתיות ואידיאולוגיות של הנבחרים יש השפעה חשובה על מידת התמיכה שלהם בישראל. הדבר תואם להתנהגות הציבורית של חברי הקונגרס בשנים האחרונות ומאשש את המגמות שהוצעו במחקרים מוקדמים יותר. בשנים האחרונות, בניגוד לתקופות קודמות, התמיכה בישראל הפכה לנושא פוליטי-מפלגתי, והתנהגות חברי הקונגרס בנושא זה חופפת כעת שסעים מפלגתיים ואידיאולוגיים. ההשפעה של החלוקה הדתית והפוליטית במחוז הבחירה קטנה מזו של המאפיינים האישיים של חבר הקונגרס.

הממצאים בנוגע להשפעה של התרומות מגופים פרו-ישראליים - השפעה גדולה של התרומות על נטיית חברי הקונגרס להיות אקטיביים בפעילות החקיקתית למען ישראל - תומכים בטענה של מירשהיימר וואלט (Mearsheimer and Walt, 2006) בעניין השפעת הלובי הישראלי. הלובי משפיע - לפחות בפעילות החקיקתית ההצהרתית אשר נבדקה כאן.

בכוונתנו לפתח מחקר זה ולבחון את התמיכה של כל חברי הקונגרס החל מהמושב ה-93 ועד ה-113. מוקד העניין שלנו הוא לזהות מתי וכיצד הפכו השסעים המפלגתיים לגורם מרכזי המסביר את העמדות כלפי ישראל: האם השינוי הוא פועל יוצא של אירועי 11 בספטמבר או שמא הם תוצר של אירועים או של תהליכים אחרים, כגון סיום המלחמה הקרה ותחילת תהליך השלום, או של התפתחויות פנימיות כגון החפיפה בין המפלגה הרפובליקנית לימין הדתי הפונדמנטליסטי.

רשימת מקורות

- Ariel, Yaakov S., 2002. *Philosemites or Antisemites? Evangelical Christian Attitudes Towards the Jews*, Jerusalem: Vidal Sasson Center, Hebrew University of Jerusalem.
- Boyer, Paul S., 2005. "Biblical Prophecy and Foreign Policy", in Claire H. Badaracco (ed.), *Quoting God*, Waco, TX: Baylor University Press, pp. 107–122.
- Burden, Barry C., 2007. *Personal Roots of Representation*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cavari, Amnon, 2012. "Religious Beliefs, Elite Polarization, and Public Opinion on Foreign Policy: The Partisan Gap in American Public Opinion Towards Israel", *International Journal of Public Opinion Research* 25(1): 1–22.
- Cavari, Amnon, and Elan Nyer, 2014. "From Bipartisanship to Dysergia: Trends in Congressional Actions toward Israel", *Israel Studies* 19(3): 1–28.
- Feuerwerger, Marvin C., 1979. *Congress and Israel: Foreign Aid Decision-Making in the House of Representatives*, Westport, CT: Greenwood Press.
- Fine, Jonathan, 2015. *Political Violence in Judaism, Christianity, and Islam*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Garnham, David, 1977. "Factors Influencing Congressional Support for Israel During the 93rd Congress", *The Jerusalem Journal of International Relations* 2(3): 23–45.
- Gilboa, Eytan, 1987. *American Public Opinion toward Israel and the Arab-Israeli Conflict*, Lexington, MS: D.C. Heath and Company.
- Hall, Richard, 1996. *Participation in Congress*, New Haven: Yale University Press.
- Kradel, Adam, 2008. *Using The Lord's Name: The Use and Impact of Presidential Religious Rhetoric*. Dissertation Submitted to the University of Wisconsin-Madison.
- Lienesch, Michael, 1993. *Redeeming America: Piety and Politics in the New Christian Right*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Lipson, Charles, 1997. "American Support for Israel: History, Sources, Limits", in Gabriel Scheffer (ed.), *U.S. - Israeli Relations at the Crossroads*, Portland: Frank Cass, pp. 128–146.
- Mayer, Jeremy, 2004. "Christian Fundamentalists and Public Opinion Toward the Middle East: Israel's New Best Friends?" *Social Science Quarterly* 85(3): 695–712.
- Mearsheimer, John J., and Stephen M. Walt, 2006. "The Israel Lobby and US Foreign Policy", *Middle East Policy* 13(3): 29–87.
- Oldmixon, Elizabeth, Beth Rosenson, and Kenneth Wald, 2005. "Conflict over Israel: The Role of Religion, Race, Party and Ideology in the U.S. House of Representatives, 1997–2002", *Terrorism and Political Violence* 17: 407–426.
- Poole, Keith T., and Howard L. Rosenthal, 2011. *Ideology and Congress*, New Brunswick: Transaction Publishers.

Putnam, Robert, and David Campbell, 2010. *American Grace: How Religion Divides and Unites Us*, New York: Simon & Schuster.

Rosenson, Beth, Elizabeth Oldmixon, and Kenneth Wald, 2009. "U.S. Senators' Support for Israel Examined Through Sponsorship/Cosponsorship Decisions, 1993–2002: The Influence of Elite and Constituent Factors", *Foreign Policy Analysis* 5: 73–91.

Rynhold, Jonathan, 2015. *The Arab-Israeli Conflict in American Political Culture*, New York: Cambridge University Press.

Sasson, Theodore, Charles Kadushin, and Leonard Saxe, 2010. "Trends in American Jewish Attachment to Israel", *Contemporary Jewry* 30(2): 297–319.

Trice, Robert H., 1977. "Congress and the Arab-Israeli Conflict: Support for Israel in the U.S. Senate, 1970–1973", *Political Science Quarterly* 93: 443–463.

התייחסות הקונגרס האמריקני לישראל: השימוש של חברי הקונגרס ה-113 בטוויטר במהלך מבצע צוק איתן

גיא פרידמן

תקציר

רשתות חברתיות כגון טוויטר הפכו לכלי יום-יומי. שחקנים פוליטיים גילו גם הם את התועלת שברשת החברתית ולא פעם עושים בה שימוש לצורכי קמפיין, תקשורת עם קהל הבוחרים שלהם, גיוס תמיכה והפצת מסרים פוליטיים. מבין 535 הנציגים והסנאטורים בקונגרס ה-113 (2013-2014), ל-521 היו חשבונות טוויטר שבהם עשו שימוש לצרכים פוליטיים. כיצד ניתן להסביר את השימוש שלהם בכלי זה להפצת מסרים פוליטיים? אילו גורמים משפיעים על הנטייה של חברי הקונגרס להדגיש את עמדותיהם? במאמר זה אענה על שאלות אלה באמצעות בחינת השימוש של חברי הקונגרס בטוויטר להעברת מסרים בתחום של מדיניות חוץ - בנושא הסכסוך הישראלי-ערבי בזמן מבצע צוק איתן בקיץ 2014. בחינה זו כוללת זיהוי הגורמים ברמת הפרט וכן ברמת המחוז או המדינה אשר מסבירים מדוע חבר קונגרס בוחר להתייחס למבצע. לשם כך נערך ניתוח תוכן של ה"ציוצים" בטוויטר, ונבחנה השכיחות של ה"ציוצים" אשר נגעו למבצע ולסכסוך הערבי-ישראלי. ניתוח סטטיסטי מעיד כי הנכונות "לציין" בנושא הסכסוך והמבצע הצבאי מושפעת במידה רבה מהמפלגה שחבר הקונגרס משתייך אליה.

א. מבוא

בחנית הפעילות החקיקתית של הקונגרס האמריקני מלמדת על ההשפעה שלו על עיצוב מדיניות בארה"ב. אולם הצבעות על הצעות חוק מייצגות רק כלי אחד - אם כי מרכזי - שעומד לרשותו של הקונגרס, ולבדו הוא אינו מספיק להבנת ההשפעה המלאה של הקונגרס על מדיניות החוץ האמריקנית. עד שנושא מסוים מגיע לכדי הצבעה הוא עובר תהליך ארוך שלעיתים קרובות נתון להשפעה של המפלגות ושל שיקולים פוליטיים (Van Doren, 1990; Burden, 2007; Carter and Scott, 2009). מעבר לחקיקה, לקונגרס השפעה רבה בשל יכולתו לקבוע את סדר היום הציבורי ולהדגיש את חשיבותם של נושאים מסוימים (Powlick and Katz, 1998; Howell and). הדבר נכון במיוחד בנושאי חוץ, שפעמים רבות סובבים סביב אירועים ספציפיים, כך שלקונגרס כגוף מחוקק אין יכולת להשפיע עליהם באופן מדי וחברי הקונגרס מחפשים נתיבי השפעה אחרים.

במאמר זה אתמקד בחשיבות שייחסו חברי הקונגרס לסכסוך הערבי-ישראלי ולמבצע "צוק איתן" וכן לניסיונות להעלות את הנושא לסדר היום הציבורי באמצעות מדיה חדש: הרשתות החברתיות, והרשת טוויטר בפרט. מדיניות חוץ נסובה לא פעם סביב אירועים נקודתיים, ולכן האופן שבו חברי הקונגרס התייחסו למבצע עשוי להעיד על יחסם לסכסוך כולו. ב-8 ביולי 2014 פתח ישראל במבצע הצבאי "צוק איתן", שכלל כניסה קרקעית לרצועת עזה, השמדה של מנהרות רבות שהובילו אל תוך שטח ישראל וכן ירי טילים ממושך מצדו של החמאס אל עבר ישראל. המבצע נמשך 50 יום והסתיים ב-26 באוגוסט 2014 עם הסכם הפסקת אש בין הצדדים, זאת לאחר שישראל נסוגה מרצועת עזה ב-5 באוגוסט 2014. חלק ניכר מחברי הקונגרס האמריקני פרסם "ציוצים" ברשת הטוויטר שנגעו למבצע. כך, למשל, ב-9.7.2014 ציין רוברט לאטה, הנציג של המחוז החמישי במדינת אוהיו, את הטקסט שלהלן: "#Israel is our greatest ally in Middle East & I stand w all Israelis as they take the necessary actions to defend themselves against #Hamas. באופן דומה ציין סטיני המילטון הוויאר, נציג המחוז החמישי במדינת מרילנד, ב-17.7.2014: "Today I spoke on the House Floor to express my strong support of #Israel as it defends itself from attacks by Hamas." http://t.co/ahPtJwrU1k הסנטור טד קרוז מטקסס, אחד המועמדים של המפלגה הרפובליקנית לנשיאות ארה"ב ב-2016, ציין גם הוא ב-29.7.2014 כי "Republicans & Democrats ought to be able to stand together united"

הגיבו יתר חברי הקונגרס האמריקני למבצע? כמה תשומת הקדישו שתי המפלגות לנושא?
in supporting Israel <https://t.co/hTSpuNai6M> #StandWithIsrael

מחקר זה שונה ממחקרי עבר על אודות יחסו של הקונגרס לישראל, אשר התמקדו בעיקר בהצעות חוק (Garnham, 1977; Trice, 1977; Feuerwerger, 1979; Oldmixon, Rosenson, and Wald, 2005; Cavari and Nyer, 2014). שכן הוא בוחן פעילות שעד כה הייתה "בלתי נראית לעין" (Glassman, Straus, and Shogan, 2010; Golbeck, Grimes, and Rogers, 2010; Lawless, 2012; Hemphill, Culotta, and Heston, 2013; Williams, Gulati, and DeLeo, 2013). חלק ניכר מפעילות זו קשה למדידה אך היא ממלאת תפקיד חשוב בהשפעה על עיצוב מדיניות (Johnson, 2006; Stevenson, 2012: 86), וכוללת הדגשה של נושאים מסוימים, העלאתם לסדר היום הציבורי והממשלתי, מסגור של סוגיות והדיונים סביבן וכן שכנוע קולגות וגורמים בממשל (Mayhew, 2005; Carter and Scott, 2009; Cutrone and Fordham, 2010; Koger, 2003; Stevenson, 2012).

ב. הקונגרס והשימוש בטוויטר

חוקרים רבים ראו בכניסה של רשתות חברתיות לחיים הציבוריים עידן חדש של פעילות ישירה והדדית בין פוליטיקאים ומנהיגים לקהל הבוחרים שלהם. גורמים פוליטיים בכל רחבי העולם אימצו את הרשתות החברתיות והם עושים בהן שימוש ככלי להעברת מסרים. מחקרים רבים עוסקים בשאלה אם הרשתות החברתיות אכן מימשו את הפוטנציאל שלהן ויצרו פלטפורמה פלורליסטית שבה מוחלפים רעיונות ועמדות בין אזרחים. כך או כך, יש להן שימוש בקמפיינים פוליטיים והן משמשות ככלי בידיהם של מנהיגים פוליטיים בכל רחבי העולם (ראו למשל Grant, Moon, and Grant Busby, 2010; Vergeer, Hermans, and Sams, 2011; Sousa and Ivanova, 2012; Katz, Barris, and Jain, 2013; Adi, Erickson, and Lilleker, 2014; Dumitrica, 2014; Jeffares, 2014).

בתחילת דרכה של טוויטר נראה שהמפלגה הרפובליקנית מיהרה לאמץ את הרשת החברתית ככלי לתקשורת עם קהל הבוחרים שלה ועם תומכיה, בעוד המפלגה הדמוקרטית נמנעה מלעשות בה שימוש (Chi and Yang, 2010; Glassman, Straus, and Shogan, 2010; Lassen and Brown, 2011;

ומתוך 535 חברי הקונגרס ה-113 (ינואר 2013 - ינואר 2015) רק ל-14 חברים לא היה חשבון טוויטר (פעיל פוליטית), ו-12 מהם לא כיהנו קדנציה שלמה. כמו כן, רמת השימוש היום-יומי בטוויטר של חברי שתי המפלגות דומה מאוד; בטבלה 1 מוצגת השוואה של השימוש הכולל של חברי הקונגרס בטוויטר במהלך מבצע צוק איתן, המעידה על שימוש בסדר גודל דומה עבור שתי המפלגות. מבחן פרופורציה בין שיעור הרפובליקנים בקונגרס בעלי חשבון טוויטר לבין שיעור הדמוקרטים מעיד כי אין הבדל בין השניים [$z=-1.35$, ns]. בחינה של הכמות הממוצעת של ציוצים לחבר קונגרס בכל אחת מהמפלגות מעידה גם היא כי אין הבדל בין השתיים בתקופה זו [$t(519)=-1.32$, ns]. לבסוף, אין הבדל מובהק בין שתי המפלגות גם בכמות הציוצים היומית הממוצעת [$t(519)=-0.03$, ns]. תוצאות אלה מעידות יחד כי השימוש בטוויטר ככלי פוליטי אינו ייחודי לאף אחת מהמפלגות והשימוש בו זהה בשתייהן.

טבלה 1: שימוש בטוויטר של חברי קונגרס מטעם שתי המפלגות

מפלגה	כמות ממוצעת של ציוצים לחבר קונגרס (8.7.2014 - 26.8.2014)		שיעור בעלי חשבון טוויטר (8.7.2014 – 26.8.2014)
	סך הכל	יומית	
רפובליקנית	95.46 (5.88)	3.17 (0.13)	0.99 (0.01)
דמוקרטית	108.15 (7.68)	3.18 (0.15)	1 (0.00)
	$t=-1.32$	$t=-0.03$	$z=-1.35$
N	521	521	531 ⁺

טעות התקן בסוגריים

⁺ בקונגרס ה-113 היה סנאטור אחד שלא שויך לאף מפלגה (עצמאי) ונציג אחד שלא שויך לאף מפלגה. בנוסף, בתקופת מבצע צוק איתן היו שני מחוזות שלא מונו להם נציגים: ניו-ג'רזי (מחוז 1) וקרוליינה הצפונית (מחוז 12).

כיצד משתמשים חברי הקונגרס בטוויטר כדי להעלות נושאים לדיון וכיצד אפשר להסביר את הנושאים השונים שהם בוחרים להדגיש? על מנת לענות על שאלות אלה בחנתי את הפעילות של חברי הקונגרס בטוויטר סביב מבצע צוק איתן ביולי-אוגוסט 2014. בחינה של סוגיות במדיניות חוץ חשובה מכיוון שהן עולות לא פעם סביב אירועים ספציפיים ולקונגרס לא תמיד יש אפשרות להגיב באופן מיידי לאירועים פתאומיים או קצרי חיים באמצעות הצעות חוק. מכאן שהעלאתם של נושאים לסדר היום הציבורי, והמסגור שחברי הקונגרס בוחרים לעשות לנושאים הללו, הם כלים חשובים שנעשה בהם שימוש כאשר כלים אחרים אינם זמינים. לכן, בחינה של סוגיות מסוג זה במדיום כמו רשתות חברתיות, שבו לחברי הקונגרס יש אפשרות להדגיש כל נושא שעולה על רוחם באופן מיידי, מספקת הצצה לנסיגות שלהם להשפיע על מדיניות חוץ במקרים שבהם הצעות חוק אינן אפשריות. נוסף לכך, לרשת החברתית טוויטר יש יתרון משמעותי לצורך בחינה כזאת, שכן כמעט כל חברי הקונגרס עושים בה שימוש וכולם נתונים לאותה מגבלה (140 תווים לכל היותר). כך, מדובר הן בנתונים ברי השוואה והן בכלי שמחייב ניסוח של מסרים קצרים וממוקדים.

ג. נתונים

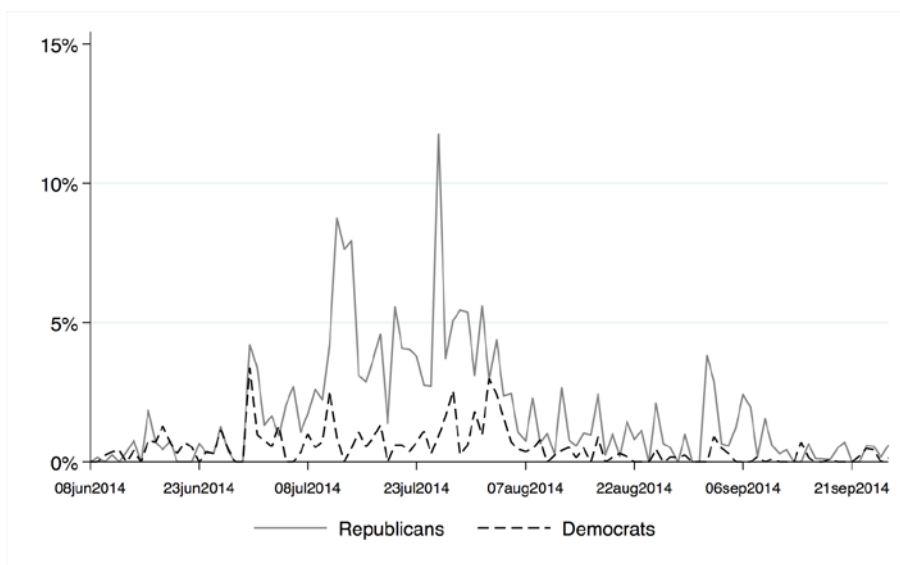
במחקר המוצג במאמר זה עשיתי שימוש בקובץ נתונים המכיל את כל הציוצים (tweets) של כל חברי הקונגרס במהלך המבצע (8 ביולי 2014 - 26 באוגוסט 2014); $N=53,303$. על מנת לבנות את קובץ הנתונים ניגשתי לעמוד האינטרנט של כל נציג וסנאטור באתרים <http://www.house.gov/representatives/> ו- <http://www.senate.gov/senators/contact/> בהתאמה, ושם זיהיתי את חשבון הטוויטר של כל חבר קונגרס. במקרים הספורים שבהם לא הופיע שם החשבון חיפשתי אותו ברשת. לאחר מכן הורדתי את כל הציוצים שפורסמו בכל אחד מהחשבונות הללו באמצעות האתר www.nextanalytics.com/.

מכיוון שביקשתי לבחון את הגורמים המסבירים אילו חברי קונגרס בוחרים להתייחס למבצע צוק איתן, היה עליי לזהות ולקודד את כל הציוצים הרלוונטיים לנושא. באמצעות תוכנות לניתוח תוכן (QDA Miner ו- Wordstat) חילצתי את כל המילים הייחודיות שהופיעו בקובץ הנתונים. כל מילה קודדה 1 אם היא עשויה להיות קשורה לישראל, לפלסטינים או לסכסוך/מלחמה באופן כללי ($N=81,886$). לאחר מכן חילצתי את כל הציוצים אשר כללו לפחות מילה אחת מבין המילים שצוינו לעיל ($N=3,172$), וקידדתי

1 אם הציוץ אכן היה רלוונטי ו-0 אם לא. תהליך זה הניב בסך הכול 990 ציוצים רלוונטיים שפורסמו על ידי 193 חברי קונגרס. על מנת לוודא שהקידוד שלי אינו מוטה, 15% מציוצים אלה נבדקו מול מקודד שני והניבו 97% הסכמה ($Krippendorff's\ alpha = 0.94, p < 0.001$).

תרשים 1 מציג את שיעור הציוצים אשר נגעו למבצע צוק איתן ולסכסוך מתוך כלל הציוצים באותו יום של חברי הקונגרס בשתי המפלגות. בחודש שקדם למבצע, רפובליקנים ודמוקרטים הראו מגמות דומות: בין 0 ל-2% מהציוצים של חברי הקונגרס נגעו למתיחות שקדמה למבצע. בימים שקדמו למבצע נרשמה עלייה קלה בקרב שתי המפלגות, ייתכן עקב אירוע החטיפה של נער פלסטיני בידי יהודים ב-2.7.2014. עם תחילת המבצע ב-8.7.2014 חלה עלייה בשיעור הציוצים היומי המוקדש לנושא בקרב חברי קונגרס משתי המפלגות, אך בקרב רפובליקנים העלייה משמעותית יותר: בעוד אצל דמוקרטים עלה השיעור ל-1-3.5%, בקרב הרפובליקנים השיעור עלה לבין 12%-12%. השיא הוא ב-26.7.2014: 12% מהציוצים של חברי המפלגה הרפובליקנית הוקדשו לנושא. עם נסיגת הכוחות הרגליים של ישראל מרצועת עזה ב-5.8.2014 חלה ירידה חדה בקרב החברים בשתי המפלגות.

תרשים 1: אחוז יומי של ציוצים רלוונטיים מטעם נבחרים משתי המפלגות

על מנת להסביר אילו גורמים משפיעים על החשיבות שחברי הקונגרס מייחסים לנושא הסכסוך ומה גורם להם לפרסם ציוצים בנושא, ערכתי רגרסיה ליניארית מסוג הקמן (Heckman OLS regression). המשתנה התלוי הוא אחוז הציוצים הרלוונטיים שפרסם כל חבר קונגרס. בחרתי במודל הקמן מכיוון שלא כל חברי הקונגרס בחרו לפרסם ציוצים בנושא, כלומר המודל מסביר מי בוחר להעלות את הנושא. המשתנה הבלתי תלוי הראשון הוא המפלגה של חבר הקונגרס. מדיניות חוץ נחשבת לנושא המזוהה יותר עם המפלגה הרפובליקנית, אם כי בשנים האחרונות המפלגה הדמוקרטית מנסה לערער מוסכמה זו (Petrocik, 1996; Damore, 2004; Egan, 2013; Trumbore and Dulio, 2013). לכן, וכן בהתחשב בפער ההולך וגדל בין תמיכתם של רפובליקנים בישראל (כ-70% בשנים האחרונות) לבין תמיכתם של הדמוקרטים בישראל (כ-40%; Rynhold, 2015; Cavari, 2013; 2014), אני משער כי רפובליקנים יעלו את נושא הסכסוך יותר מאשר דמוקרטים. במודל נכלל גם מדד של אידיאולוגיה מכיוון שייתכן שמעבר לשיקולים מפלגתיים, חברי הקונגרס מעלים נושאים שבעיניהם נכון להעלות (Oldmixon, Rosenson, and Wald, 2005). השתמשתי במדד DW הממקם באופן השוואתי את העמדות של כל חברי הקונגרס בתחום הכלכלי (Royce et al., 2009). ואולם, מכיוון שעשויה להיות חפיפה רבה בין המפלגה של הנציג לבין האידיאולוגיה שלו יש צורך לזהות את ההשפעה הייחודית של אידיאולוגיה מעבר למפלגתיות. לשם כך ערכתי רגרסיה בין משתנה המפלגה לבין ציון ה-DW¹, שמרתי את השאריות והכנסתי אותן למודל הרגרסיה הסופי.

מבצע צוק איתן נערך כמה חודשים לפני הבחירות לקונגרס בנובמבר 2014. על מנת להביא בחשבון את ההשפעה של הבחירות על מועמדים מסוימים הוספתי משתנה נוסף: ציוצים של חברי קונגרס שהיו מועמדים בבחירות קודדו 1, ואחרים קודדו 0 (DeLaet, Rowling, and Scott, 2005). כמו כן כללתי במודל אינדיקטור למועמדים שסיכויי הבחירה שלהם במחוז או במדינה הרלוונטיים נחשבו גבוהים (The Rothenberg & Gonzales Political Report, 2014a; 2014b), שכן הסבירות שמועמדים אלה יעלו נושאי חוץ גבוהה יותר. זאת משום שאם ממילא סיכויי הבחירה שלהם גבוהים, אין מחיר לכך שידגישו סוגיה שלרוב חשובה פחות לקהל הבוחרים - דהיינו מדיניות חוץ (Trumbore and Dulio, 2013). במשתנה זה, כל מועמד בעל סיכויי הבחירות גבוה או שלא השתתף כלל בבחירות קודד 1, והיתר קודד 0.

¹ מודל הרגרסיה מובהק $[F(1,516)=4504.71, p < 0.001]$. המקדם של הזהות המפלגתית הוא 0.90 ואחוז השונות המוסברת הוא 90% ($R^2=0.90$).

מכיוון שנושא הסכסוך הוא נושא של מדיניות חוץ, נצפה שנציגים הפעילים באחת מוועדות החוץ של הקונגרס ידגישו את חשיבותו של נושא זה יותר מאשר אחרים, עקב חשיפה מוגברת למידע רלוונטי או משום שנושא החוץ חשוב להם (DeLaet and Scott, 2006). לכן הוספתי למודל משתנה דמה עבור כל חברי הקונגרס שכיהנו באחת מהוועדות הרלוונטיות (CQ Roll 2015a; 2015b; Call, 2015a; 2015b): ועדת הכוחות המזוינים (Armed Services), נציגים (סנאטורים); הוועדה לענייני חוץ (Foreign Affairs, נציגים); הוועדה ליחסי חוץ (Foreign Relations, סנאטורים); וועדת ביטחון המולדת (Homeland Security, נציגים וסנאטורים). כמו כן, ניסיון צבאי עשוי לגרום לנבחרים להדגיש את החשיבות של נושאי חוץ, ובמיוחד את חשיבותם של סכסוכים צבאיים. לכן הוספתי למודל משתנה דמה שמעיד על ניסיון צבאי כלשהו של כל חבר קונגרס (DeLaet, Rowling, and Scott, 2005).

לגרגסיה הכנסתי אינדיקטור של מידת הפעילות בטוויטר בתור משתנה מבקר: הכמות הממוצעת של ציוצים מדי חודש בשנים 2013-2014. משתנים מבקרים נוספים במודל כוללים משתנה דמה עבור אפרו-אמריקנים (1 אם כן; אחרת - 0), שכן הם נוטים פחות להביע תמיכה בישראל (Oldmixon, 2005; Rosenson, and Wald, 2005); משתנה בקרה עבור נציגות ממין נקבה (1 עבור נבחרות, 0 עבור נבחרים); משתנה דמה להבחנה בין הסנאט (1 לבין בית הנבחרים (0)), לאור הסמכויות שמקנה החוקה לסנאט בנושאי חוץ (Trumbore and Dulio, 2013); וכן שני משתני דמה לשתי קבוצות דת: יהודים ונוצרים אוונגליסטים, שכן אלה שתי הקבוצות הדתיות בעלות שיעור התמיכה הגבוה ביותר בישראל בקרב אמריקנים (Cavari, 2013). חברי קונגרס יהודים בפרט נוטים להביע תמיכה רבה יותר בישראל (Cavari and Nyer, 2014).

לבסוף, ייתכן שחברי הקונגרס מצייצים בהתאם לאיזון המפלגתי במחוז או במדינה שהם מייצגים. לכן הוספתי מדד המייצג את אחוז הבוחרים במדינה או במחוז של כל חבר קונגרס שהצביעו לטובת מיט רומני, המועמד הרפובליקני, בבחירות 2012 (Nir, 2012; Trumbore and Dulio, 2013).

ד. תוצאות

תוצאות הרגרסיות מופיעות בטבלה 2. המודל לניבוי אחוז הציוצים הרלוונטיים מטעם חברי הקונגרס התברר כמובהק [$X^2(15)=35.75$, $p<0.01$]. יש שלושה משתנים בלתי תלויים בעלי השפעה מובהקת. כאשר כל יתר המשתנים שווים, שיעור הציוצים של הרפובליקני הממוצע המוקדשים לנושא צוק איתן גבוה בכמעט 3% (2.90) משיעור הציוצים של הדמוקרט הממוצע. ממצא זה תואם את תרשים 1, שממנו ניכר כי הנושא היה חשוב הרבה יותר לחברי הקונגרס הרפובליקנים שכן שיעור הציוצים שלהם שהוקדשו לנושא היה גדול משמעותית מהשיעור בקרב הדמוקרטים.

כמצופה, לאור הזיקה הפוטנציאלית של חברי קונגרס יהודים לישראל, שיעור הציוצים הממוצע שהם מקדישים לנושא גדול בכ-5% (5.09) מהשיעור בקרב קבוצות דתיות אחרות, כאשר כל יתר המשתנים שווים. אגב, למרות תמיכה גבוהה במיוחד בקרב הציבור האוונגליסטי (Cavari, 2013), חברי קונגרס אוונגליסטים אינם שונים מקבוצות דתיות אחרות בכמות הציוצים הרלוונטיים שלהם. הדבר תואם מגמות שהתקבלו בניתוח ההצבעות של חברי הקונגרס (Cavari and Nyer, 2014). המשמעות היא שבמונחים של דת, רק שייכות דתית ליהדות גורמת לחברי הקונגרס להדגיש את חשיבות הנושא ולהקדיש לו שיעור גדול יותר מהציוצים שלהם.

לבסוף, כפי שעלה בספרות, מעורבות באחת מוועדות החוץ מביאה לכמות מוגברת של ציוצים על אודות הנושא: מספר הציוצים של חבר קונגרס הפעיל באחת מהוועדות גבוה בממוצע באחוז וחצי (1.60) ממספר הציוצים של אלה שאינם פעילים בתחום זה כאשר כל יתר המשתנים שווים. ייתכן שחבר קונגרס הפעיל בוועדה מסוג זה מפרסם כמות גדולה יותר של ציוצים רלוונטיים מכיוון שהוא חשוף למידע רב יותר על אודות הנושא מתוקף תפקידו, ולחלופין ייתכן שמא עצם חברותו בוועדה נובעת מהחשיבות שהוא מקדיש לנושא מלכתחילה. כך או כך, ברור כי מדובר במשתנה שמנבא היטב את אחוז הציוצים שחברי הקונגרס מקדישים לנושא.

טבלה 2: ניבוי שיעור הציוצים הרלוונטיים בטוויטר (מתוך כלל הציוצים של חבר הקונגרס) במהלך מבצע צוק איתן (גרסיה ליניארית Heckman)

אחוז ציוצים רלוונטיים	
2.90 (1.17) *	רפובליקני
1.98 (2.38)	אידיאולוגיה (ציון DW)
0.73 (0.83)	ניסיון צבאי
1.60 (0.66)*	תפקיד בוועדת חוץ
-3.13 (2.68)	סנאטור
0.00 (0.00)	חודשים בתפקיד
-1.59 (1.87)	משתתף בבחירות
-0.27 (1.37)	מושב בטוח
0.00 (0.00)	פעילות בטוויטר
0.03 (0.04)	גיל
-1.44 (0.99)	מין: נקבה
0.20 (1.74)	גזע: אפרו-אמריקני
	דת:
2.33 (1.34)	אוונגליסטים
5.09 (1.42)***	יהודים
-0.02 (0.04)	אחוז הצבעה לרומני (2012)
2.10 (3.28)	קבוע
521	N
$\chi^2(15)=35.75^{**}$	Wald

טעות התקן בסוגריים

* השפעה מובהקת ברמת מובהקות $p > 0.05$ ** $p > 0.01$ *** $p > 0.001$

העובדה שיתר המשתנים אינם מובהקים מפתיעה מעט, אך מלמדת כי החשיבות של מבצע צוק איתן והסכסוך הישראלי-ערבי מושפעת מקווים פוליטיים ספציפיים וברורים: מפלגה, דת ופעילות בוועדות חוץ. מכיוון שמדובר במבצע צבאי היה אפשר לצפות שגם ניסיון צבאי ישפיע על הנכונות לציין על אודות הנושא, אך בפועל אין זה מבצע שמערב את צבא ארה"ב או שנוגע אליו, ועל כן תוצאה זו אינה מפתיעה.

ה. סיכום

במאמר זה התמקדתי בכלי המצוי בשימוש יום-יומי בקרב חברי הקונגרס האמריקני לשם השפעה על מדיניות חוץ: הרשת החברתית טוויטר. בחינת הפעילות של חברי הקונגרס ברשת החברתית סביב מבצע צוק איתן מלמדת רבות על הגורמים המשפיעים על הניסיונות של חברי הקונגרס להשפיע על סדר היום הציבורי בארה"ב. המשתנה הבולט ביותר בהשפעתו הוא הזהות המפלגתית: הסכסוך הערבי-ישראלי, בגלגולו בעשורים האחרונים כסכסוך בין ישראל לפלסטינים, חשוב הרבה יותר לרפובליקנים מאשר לדמוקרטים, כפי שבא לידי ביטוי בשיעור הגדול משמעותית של ציוצים רלוונטיים מטעם חברי קונגרס רפובליקנים. הפער הנצפה בדעת הקהל האמריקנית ביחס לישראל, בין רפובליקנים לדמוקרטים, בא לידי ביטוי גם בהצעות חוק, וכעת גם במסרים המועברים לציבור באמצעות טוויטר. המשמעות היא שאם בעבר נהנתה ישראל מקונצנזוס אמריקני ביחס למעמדה ולשאלת התמיכה בה, כיום היא נושא פוליטי אשר המפלגות חצויות לגביו. לכך עשויה להיות משמעות עבור יחסי ישראל-ארה"ב בהתאם לזהות המפלגתית של הממשל האמריקני ושל הקונגרס: תחת שלטון רפובליקני ישראל עשויה ליהנות מתמיכה רבה יותר בזירה הבין-לאומית מאשר תחת שלטון דמוקרטי.

מלבד זאת, חברי קונגרס שמכהנים בוועדה העוסקת בנושאי חוץ הקדישו שיעור גדול יותר של ציוצים לנושא בהשוואה לחברי קונגרס שאינם חברי ועדה כזאת, ככל הנראה בשל חשיפה לידע רלוונטי ו/או משום שממילא נושאי חוץ קרובים ללבם. ניכרת גם השפעה של השתייכות דתית - חברי קונגרס יהודים מקדישים גם הם תשומת לב רבה יותר לנושא - המלמדת כי יש השפעה גם לגורמים אינדיבידואליים מעבר למפלגתיות ולאידאולוגיה; במקרה זה מדובר בזיקה היהודית לישראל שמביאה להשפעה מובהקת על המשתנה התלוי.

נשאלת השאלה אם השפעות אלה ייחודיות לנושא הישראלי או שמא הן חלק ממגמה רחבה יותר של פוליטיזציה של מדיניות החוץ האמריקנית. בנושאי חוץ אחרים, כגון התחזקותו של דאע"ש או המשבר בפברואר 2014 בחצי האי קרים, נצפה לראות השפעות של מאפיינים אחרים אשר רלוונטיים לנושאים אלה, כגון שיעור גדול של יוצאי צבא במחוז או במדינה שהנציג מייצג, במקרה של דאע"ש; וכן השתייכות למדינות בעלות משקל רב בתחום של ייצוא גז ונפט, כגון טקסס, במקרה של חצי האי קרים. מעניין להשוות את תשומת הלב שהקדישו חברי הקונגרס השונים למבצע צוק איתן להתייחסות שלהם לנושאי חוץ נוספים כגון דאע"ש וחצי האי קרים. האם רפובליקנים מקדישים

תשומת לב רבה יותר גם לנושאי חוץ נוספים או שנטייה זו ייחודית לישראל?
נוסף על כך, מעניין לבחון את תוכן הציוצים של חברי הקונגרס כלפי ישראל:
אנו יודעים כי הנושא זוכה לתשומת לב של חברי קונגרס מסוימים בהתאם
למפלגה, לדת ולתפקיד שלהם בוועדות הקונגרס, אך האם כולם מציגים את
אותה העמדה סביב המבצע? האם מרבית הנבחרים שבוחרים לציין על אודות
הנושא מביעים תמיכה בישראל? האם יש הבדלים בהיבטים השונים של
הסכסוך שהנבחרים בוחרים להדגיש על בסיס מאפיינים דומים, כגון מפלגה?
שאלות אלה ואחרות צריכות להיבחן במחקרים עתידיים.

רשימת מקורות

- Adi, Ana, Kristofer Erickson, and Darren G. Lilleker, 2014. "Elite Tweets: Analyzing the Twitter Communication Patterns of Labour Party Peers in the House of Lords", *Policy & Internet* 6(1): 1–27.
- Burden, Barry C., 2007. *Personal Roots of Representation*, Princeton: Princeton University Press.
- Carter, Ralph G., and James M. Scott, 2009. *Choosing to Lead: Understanding Congressional Foreign Policy Entrepreneurs*, Durham: Duke University Press.
- Cavari, Amnon, 2014. "American Public Support for Israel: Assessing the Cracks in a Unique Bond", *American Public Opinion toward Israel*, December 25, <http://portal.idc.ac.il/en/main/research/apoi/publishedwork/documents/cracks2014a.poi.pdf>.
- , 2013. "Religious Beliefs, Elite Polarization, and Public Opinion on Foreign Policy: The Partisan Gap in American Public Opinion toward Israel", *International Journal of Public Opinion Research* 25(1): 1–22.
- Cavari, Amnon, and Elan Nyer, 2014. "From Bipartisanship to Dysergia: Trends in Congressional Actions toward Israel", *Israel Studies* 19(3): 1–28.
- Chi, Feng, and Nathan Yang, 2010. "Twitter in Congress: Outreach vs. Transparency", *MPRA Paper* 23597.
- CQ Roll Call, 2015a. "House Committee Rosters for the 113th Congress", *CQ Roll Call*, <http://media.cq.com/pub/committees/index.php>.
- , 2015b. "Senate Committee Rosters for the 113th Congress", *CQ Roll Call*, <http://media.cq.com/pub/committees/index.php?chamber=senate>.
- Cutrone, Ellen A., and Benjamin O. Fordham, 2010. "Commerce and Imagination: The Sources of Concern about International Human Rights in the US Congress", *International Studies Quarterly* 54: 633–655.
- Damore, David F., 2004. "The Dynamics of Issue Ownership in Presidential Campaigns", *Political Research Quarterly* 57(3): 391–397.
- DeLaet, James C., and James M. Scott, 2006. "Treaty-Making and Partisan Politics: Arms Control and the US Congress, 1960–2001", *Foreign Policy Analysis* 2: 177–200.
- DeLaet, James C., Charles M. Rowling, and James M. Scott, 2005. "Politics Past the Edge: Partisanship and Arms Control Treaties in the U.S. Senate", *Journal of Politics and Military Sociology* 33(2): 179–207.
- Dumitrica, Delia, 2014. "Politics as 'Customer Relations': Social Media and Political Authenticity in the 2010 Municipal Elections in Calgary, Canada", *Javnost-The Public* 21(1): 53–70.
- Egan, Patrick J., 2013. *Partisan Priorities: How Issue Ownership Drives and Distorts American Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Feuerwerger, Marvin C., 1979. *Congress and Israel: Foreign Aid Decision-Making in the House of Representatives, 1969–1976*, Westport: Greenwood Press.
- Garnham, David, 1977. "Factors Influencing Congressional Support for Israel during the 93rd Congress", *Jerusalem Journal of International Relations* 2: 23–45.
- Glassman, Matthew E., Jacob R. Straus, and Colleen J. Shogan, 2010. "Social Networking and Constituent Communications: Member Use of Twitter During a Two-Month Period in the 111th Congress", *Journal of Communications Research* 2(2–3): 219–233.
- Golbeck, Jennifer, Justin M. Grimes, and Anthony Rogers, 2010. "Twitter Use by the U.S. Congress", *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 61(8): 1612–1621.
- Grant, Will J., Brenda Moon, and Janie Grant Busby, 2010. "Digital Dialogue? Australian Politicians' Use of the Social Network Tool Twitter", *Australian Journal of Political Science* 45(4): 579–604.
- Hemphill, Libby, Aron Culotta, and Matthew Heston, 2013. "Framing in Social Media: How the US Congress Uses Twitter Hashtags to Frame Political Issues", *SSRN Working Paper Series* 2317335.
- Howell, William, and Jon Pevehouse, 2007. *While Dangers Gather: Congressional Checks on Presidential War Powers*, Princeton: Princeton University Press.
- Jeffares, Stephen, 2014. *Interpreting Hashtag Politics: Policy Ideas in an Era of Social Media*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Johnson, Robert D., 2006. *Congress and the Cold War*, New York: Cambridge University Press.
- Katz, James E., Michael Barris, and Anshul Jain, 2013. *The Social Media President: Barack Obama and the Politics of Digital Engagement*, New York: Palgrave Macmillan.
- Koger, Gregory, 2003. "Position Taking and Cosponsorship in the U.S. House", *Legislative Studies Quarterly* 28(2): 225–246.
- Lassen, David S., and Adam R. Brown, 2011. "Twitter: The Electoral Connection?" *Social Science Computer Review* 29(4): 419–436.
- Lawless, Jennifer L., 2012. "Twitter and Facebook: New Ways for Members of Congress to Send the Same Old Messages?" in Richard L. Fox and Jennifer M. Ramos (eds.), *iPolitics: Citizens, Elections, and Governing in the New Media Era*, New York: Cambridge University Press, pp. 206–232.
- Mayhew, David R., 2005. "Actions in the Public Sphere", in Paul J. Quirk and Sarah A. Binder (eds.), *The Legislative Branch*, New York: Annenberg Foundation Trust at Sunnyslands / Oxford University Press, pp. 63–105.
- Nir, David, 2012. "Daily Kos Elections' Presidential Results by Congressional District for the 2012 and 2008 Elections", *Daily Kos*, November 19, <http://www.dailykos.com/story/2012/11/19/1163009/-Daily-Kos-Elections-presidential-results-by-congressional-district-for-the-2012-2008-elections#>.

- Oldmixon, Elizabeth A., Beth Rosenson, and Kenneth D. Wald, 2005. "Conflict over Israel: The Role of Religion, Race, Party and Ideology in the US House of Representatives, 1997–2002", *Terrorism and Political Violence* 17(3): 407–426.
- Peterson, Rolfe D., 2012. "To Tweet or not to Tweet: Exploring the Determinants of Early Adoption of Twitter by House Members in the 111th Congress", *The Social Science Journal* 49: 430–438.
- Petrocik, John R., 1996. "Issue Ownership in Presidential Elections, with a 1980 Case Study", *American Journal of Political Science* 40(3): 825–850.
- Powlick, Philip J., and Andrew Z. Katz, 1998. "Defining the American Public Opinion/Foreign Policy Nexus", *Mershon International Studies Review* 42: 29–61.
- Royce, Carrol, Jeffrey B. Lewis, James Lo, Keith T. Poole, and Howard Rosenthal, 2009. "Measuring Bias and Uncertainty in DW-NOMINATE Ideal Point Estimates via the Parametric Bootstrap", *Political Analysis* 17(3): 261–275.
- Rynhold, Jonathan, 2015. *The Arab-Israeli Conflict in American Political Culture*, New York: Cambridge University Press.
- Sousa, Alcina, and Anna Ivanova, 2012. "Constructing Digital Rhetorical Spaces in Twitter: A Case-Study of @BarackObama", *Topics in Linguistics* 9: 46–55.
- Stevenson, Charles A., 2012. *America's Foreign Policy Toolkit: Key Institutions and Processes*, Washington: CQ Press.
- Straus, Jacob R., Matthew E. Glassman, Colleen J. Shogan, and Susan N. Smelcer, 2013. "Communicating in 140 Characters or Less: Congressional Adoption of Twitter in the 111th Congress", *Political Science & Politics* 46(1): 60–66.
- The Rothenberg & Gonzales Political Report, 2014a. "House Ratings", *The Rothenberg & Gonzales Political Report*, July 18, <http://www.rothenberggonzales.com/ratings/house/2014-house-ratings-july-18-2014>.
- , 2014b. "Senate Ratings", *The Rothenberg & Gonzales Political Report*, July 15, <http://www.rothenberggonzales.com/ratings/senate/2014-senate-ratings-july-15-2014>.
- Trice, Robert H., 1977. "Congress and the Arab-Israeli Conflict: Support for Israel in the U.S. Senate, 1970–1973", *Political Science Quarterly* 92: 443–463.
- Trumbore, Peter F., and David A. Dulio, 2013. "Running on Foreign Policy? Examining the Role of Foreign Policy Issues in the 2000, 2002, and 2004 Congressional Campaigns", *Foreign Policy Analysis* 9: 267–286.
- Uscinski, Joseph, Michael S. Rocca, Gabriel R. Sanchez, and Marina Brenden, 2009. "Congress and Foreign Policy: Congressional Action on the Darfur Genocide", *Political Science & Politics* 42(3): 489–496.
- Van Doren, Peter M., 1990. "Can We Learn the Causes of Congressional Decisions from Roll-Call Data?" *Legislative Studies Quarterly* 15: 311–340.

Vergeer, Maurice, Liesbeth Hermans, and Steven Sams, 2011. "Online Social Networks and Micro-Blogging in Political Campaigning: The Exploration of a New Campaign Tool and a New Campaign Style", *Party Politics* 19(3): 477–501.

Williams, Christine B., Girish J. Gulati, and Rob A. DeLeo, 2013. "The Dissemination of Social Media to Campaigns for State Legislature: The 2012 New England Case", presented at the *Annual Meeting of the American Political Science Association*, Chicago IL, August 29 – September 1.

ישראל בעיתונות האמריקנית 1981-2013

מורן ירחי, שירה פינדייק ואמנון כורי¹

תקציר

ישראל היא נושא פופולרי בשיח האמריקני וככזה היא זוכה להתייחסות נרחבת בתקשורת האמריקנית. מחקרים רבים בחנו את הסיקור התקשורתי של ישראל בעיתונות האמריקנית תוך התמקדות באירועים ספציפיים (בעיקר בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני), אך טרם נערך ניתוח שיטתי של הסיקור לאורך זמן. המחקר הנוכחי שואף למלא את החלל הזה, ולבחון את בולטות הסיקור של סיפורים הקשורים לישראל בעיתונות האמריקנית ואת הנושאים שזוכים להתייחסות במסגרת הסיקור, תוך שימוש בניתוח תוכן ממוחשב. על פי הממצאים, למרות הירידה בבולטות הסיקור בעשור האחרון ישראל עדיין תופסת מקום נכבד בסיקור החוץ האמריקני (במיוחד בתקופות של התעצמות הסכסוך). מבחינת נושאי הסיקור, לאורך שנות השמונים ושנות התשעים הנושא "שלום" זכה לבולטות הרבה ביותר בין הנושאים המסוקרים, ומתחילת שנות האלפיים (עם פרוץ האינתיפאדה השנייה) נושא ה"סכסוך" זוכה להתייחסות הנרחבת ביותר.

¹ מחקר זה מומן בסיוע הקרן הלאומית למדע (מענק מחקר מספר 432/13) ומכון ישראל Israel Institute בושינגטון.

א. מבוא

הסיקור התקשורתי ואופן המסגור של אירועים ושל שחקנים פוליטיים, ביניהם גם מדינות, הוא בעל השפעה מכרעת על עיצוב העמדות של הנחשפים למידע. הדבר בולט עוד יותר כאשר מדובר בחדשות חוץ, שבהן במרבית המקרים הידע וההתנסות האישית של הקהל בנושא מועטים. אם כן, המידע המופיע בתקשורת צפוי להשפיע על האופן שבו הציבור והממשל תופסים את ההתרחשויות (Ryan, 1991; Mannheim, 1994; Wolfsfeld, 1997). הבנת חשיבותו של הסיקור התקשורתי הובילה אותנו לבחון את האופן שבו ישראל מסוקרת בעיתונות האמריקנית.

התקשורת בארה"ב נוטה לסקר את ישראל בצורה אינטנסיבית (Larson, 1982; Liebes, 1997; Liebes and First, 2003; Wanta, Golan, and Lee, 2004), אף שחדשות חוץ זוכות בדרך כלל להתייחסות תקשורתית מעטה בהשוואה לחדשות מקומיות (Soroka, 2003; Baum and Potter, 2008;). (Ayalon, Popovich, and Yarchi, 2014; Cavari and Gabay, 2014). הסיקור של ישראל בתקשורת האמריקנית נבחן במחקרים שונים, בעיקר בהקשר של אירועים ספציפיים (למשל ירחי, 2015; Gamson, 1992; Gilboa, 1993; Zelizer, Park, and Gudelunas, 2002; Ross, 2003; Sheafer and Gabay, 2009; Yarchi et al., 2013; Cavari and Gabay, 2014). המחקר הנוכחי שואף להרחיב את ההבנה שלנו בנוגע לאופן שבו העיתונות האמריקנית מסקרת חדשות הקשורות לישראל, תוך בחינה שיטתית של אופן הסיקור לאורך זמן ובכמה עיתונים. במסגרת המחקר אנחנו בוחנים את הסיקור לאורך שלושה עשורים (1981-2013), בשלושה עיתונים מרכזיים בארה"ב (The New York Times, The Washington Post, USA Today). הניתוח מתמקד בכמות הכתבות העוסקות בישראל ובנושאים אשר זוכים לסיקור, תוך שימוש בניתוח תוכן ממוחשב באמצעות תוכנת Wordstat.

חדשות חוץ

בכל יום מתרחשים ברחבי העולם אלפי אירועים, אך בשל שיקולים חדשתיים ומגבלות של זמן ומקום רק מעטים מהם עוברים את הסינון וזוכים לחשיפה תקשורתית (Gans, 1979; Ryan, 1991; Wolfsfeld, 2011). תהליך ברירת החדשות מונע מהנורמות העיתונאיות ותלוי בחדשותיות האירועים עצמם (Galtung and Ruge, 1965; Yarchi et al., 2013), בתרבות של

החברה שבה פועלים ארגוני התקשורת ובאווירה הפוליטית בה (Wolfsfeld, 2011; 1997). כאמור, אופן הסיקור של התקשורת משפיע על דעת הקהל בנושא הנדון (Entman, 1999; Scheufele, 1994; McQuail, 1987; Iyengar, 2011; De Vreese, Boomgaarden, and Semetko, 2003). הדבר בולט עוד יותר בחדשות חוץ, שבהן המידע שבידי הציבור וההתנסות האישית שלו בתחום מוגבלים, והתקשורת הופכת להיות מקור המידע העיקרי (Manheim, 2003; Soroka, 2003; Burstein, 1994). היקף הסיקור שלו זוכה נושא מסוים מלמד את הקהל על חשיבותו, וצורת הדיווח משפיעה על האופן שבו ייתפסו הדברים כיוון שהיא מסייעת בהבניית המציאות של הקהל באותו נושא (Weimann, 2000). במסגרת המחקר נבחנו היקף הסיקור של ישראל והנושאים שזוכים לבולטות תקשורתית - למעשה אנו בוחנים את אופן המסגור של ישראל בעיתונות האמריקנית.

מסגור ומסגרות מדיה

תהליך המסגור (framing) עוסק ביסודו בבחירה ובהדגשה, אך יש בו יותר מנתינת קדימות לנושאים מסוימים. למסגר פירושו לבחור היבטים מסוימים של המציאות ולהבליטם, באופן שמקדם הגדרה מסוימת של הבעיה, פירוש סיבתי, הערכה מוסרית ו/או המלצות לטיפול בה (Entman, 1993). מסגרות מדיה (media frames)² הן אחת הדרכים להבין את הדרך שבה התקשורת מפרשת אירועים ומארגנת כתבות. מסגרת מדיה היא "חבילת פירוש" המעניקה עדיפות לפרשנות או למשמעות מסוימת של האירוע המסוקר באמצעי התקשורת. התקשורת יכולה להציג את אותה ההתרחשות בכמה דרכים שונות; המידע מוצג בפועל דרך הדגשה ובחירה מכוונת של אלמנטים מסוימים מן המציאות והדחקתם של אלמנטים אחרים, כל זאת באמצעות בחירה במסגרת מדיה מסוימת (Entman, 1995).

ישראל בעיתונות האמריקנית

ישראל בכלל, והסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט, זוכים לסיקור תקשורתי נרחב בתקשורת הזרה ובכללה בעיתונות האמריקנית. כמה גורמים עשויים להסביר את אינטנסיביות הסיקור. ראשית, הסכסוך מספק אירועים רבים בעלי אופי חדשותי (Wolfsfeld, 1997; 2011; Yarchi et al., 2013).

² לפירוט נוסף בנושא מסגרות מדיה ראו Scheufele, 1999.

נוסף לכך, בישראל יש כתבים של מערכות חדשות זרות רבות ולכן היא זוכה לסיקור נרחב יותר בהשוואה למדינות אחרות, שבהן אין נוכחות של רשתות תקשורת בין-לאומיות. חשיבותה הדתית וההיסטורית של ישראל היא גורם נוסף לסיקור הנרחב (Liebes and First, 2003). אם כן, האירועים המתרחשים בישראל, ובפרט בסכסוך הישראלי-פלסטיני, הם בעלי חשיבות חדשותית וזוכים בדרך כלל לסיקור תקשורתי נרחב (Gilboa, 1993; Wolfsfeld, 1997; Noakes and Wilkins, 2002; Norris, Kern, and Just, 2003).

אופן הסיקור של ישראל בתקשורת הזרה, ובעיקר בזו האמריקנית, זכה להתייחסות במחקרים שונים, ורובם התמקדו בסיקור הסכסוך ובאירועים ספציפיים במסגרתו, למשל האינתיפאדה הראשונה (Gamson, 1992; Liebes, 1997; Gilboa, 1993; Wolfsfeld, 1993; 1997; Ackerman, 2001; Zelizer, Park, and Gudelunas, 2002; Liebes and First, 2003; Ross, 2003; Wolfsfeld, 2003; Gilboa, 2006; De Palma et al., 2013); ההתנתקות ב-2005 והבחירות שנערכו בעזה ב-2006 (Baltodano et al., 2007; Sheaffer and Gabay, 2009); מבצע עופרת יצוקה בשנים 2008-2009 (Hoewe, Bowe, and Zeldes, 2012); והמשט התורכי לעזה ב-2010 (Fahmy and Eakin, 2014). מרבית המחקרים אשר בחנו את אופן הסיקור של ישראל בעיתונות האמריקנית מצביעים על תמיכה יחסית בעמדות הישראליות במסגרת הסיקור (Ackerman, 2001; Noakes and Wilkins, 2002; Ross, 2003; Zelizer, Park, and Gudelunas, 2002). על אף ההתייחסות האקדמית הנרחבת לנושא, קיים מחסור בניתוח שיטתי הבוחן את הסיקור לאורך זמן ולא בנקודת זמן ספציפית או באירוע מסוים. המחקר הנוכחי שואף למלא את החלל הזה, ובוחן לשם כך את הסיקור של ישראל בעיתונות האמריקנית לאורך כשלושה עשורים, מ-1980 ועד 2013, בשלושה עיתונים מרכזיים.

ב. שיטה

בהתאם למטרת המחקר, ערכנו ניתוח תוכן ממוחשב של הכתבות העוסקות בישראל אשר הופיעו בעיתונות האמריקנית בין ינואר 1981 לדצמבר 2013. המחקר בוחן את אופן הסיקור בשלושה עיתונים: *The New York Times*, *The Washington Post*, *USA Today*.³ איסוף הנתונים וניתוחם נעשו בשני

³ הסיקור ב-*USA today* נבחן בין ינואר 1989 לבין דצמבר 2013, על פי זמינות הכתבות במנועי החיפוש.

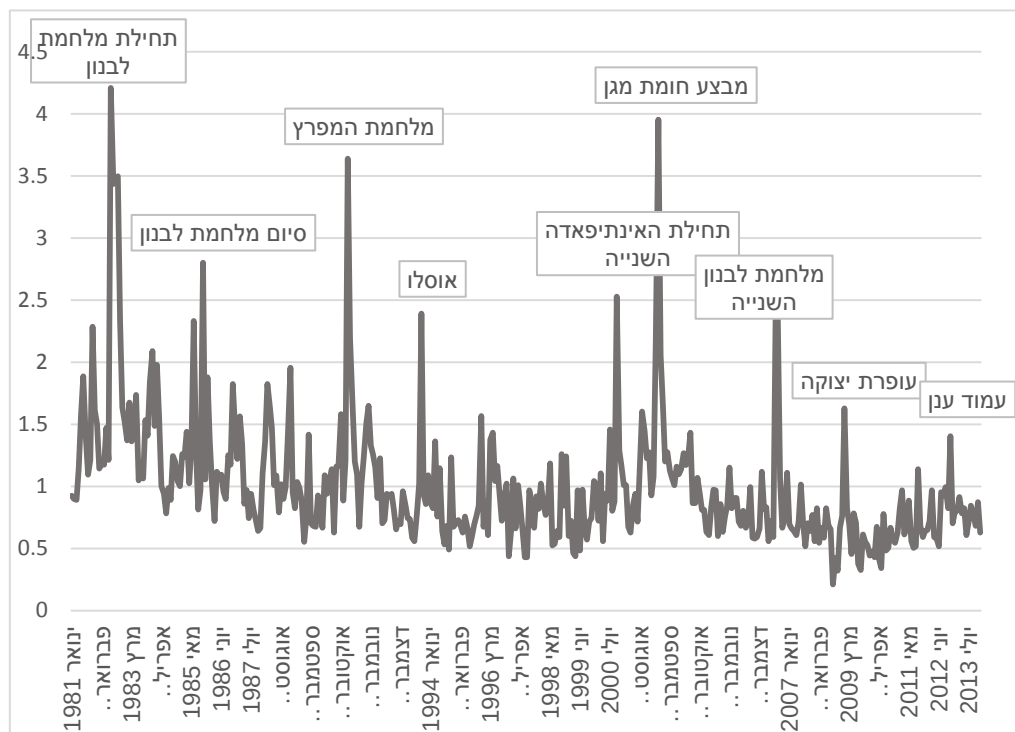
שלבים: ראשית ביצענו חיפוש במאגרים מקוונים (LexisNexis ו-ProQuest) כדי לזהות ולהוריד את המאמרים העוסקים בישראל שפורסמו בכל אחד מהעיתונים. בסך הכול נאספו כך 56,486 כתבות חדשותיות (ללא מאמרי מערכת). בשלב השני נערך ניתוח של תוכן הכתבות באמצעות Wordstat - תוכנה ממוחשבת לניתוח תוכן המאפשרת ניתוח שיטתי של טקסטים. השימוש בתוכנה, בשילוב עם מילונים המייצגים את השיח הפוליטי בארה"ב בנוגע לישראל אשר נבנו על ידי באטלר וכוורי (Butler and Cavari, 2014), מאפשר לנו לבחון את בולטות הנושאים השונים המופיעים בשיח המתקיים בתקשורת האמריקנית על ישראל. אינטנסיביות הסיקור, כפי שבאה לידי ביטוי בכמות הכתבות העוסקות בישראל, תוצג במסגרת הניתוח, לצד הנושאים אשר זוכים לבולטות התקשורתית הנרחבת ביותר.

ג. ממצאים

1. היקף הסיקור

איור 1 מציג את הנתונים לגבי היקף הסיקור של ישראל בשלושת העיתונים יחד (המדד המשולב מייצג ציון סטנדרטי של הממוצע החודשי של כמות הכתבות העוסקות בנושא בשלושת העיתונים, המעיד על היקף הסיקור).

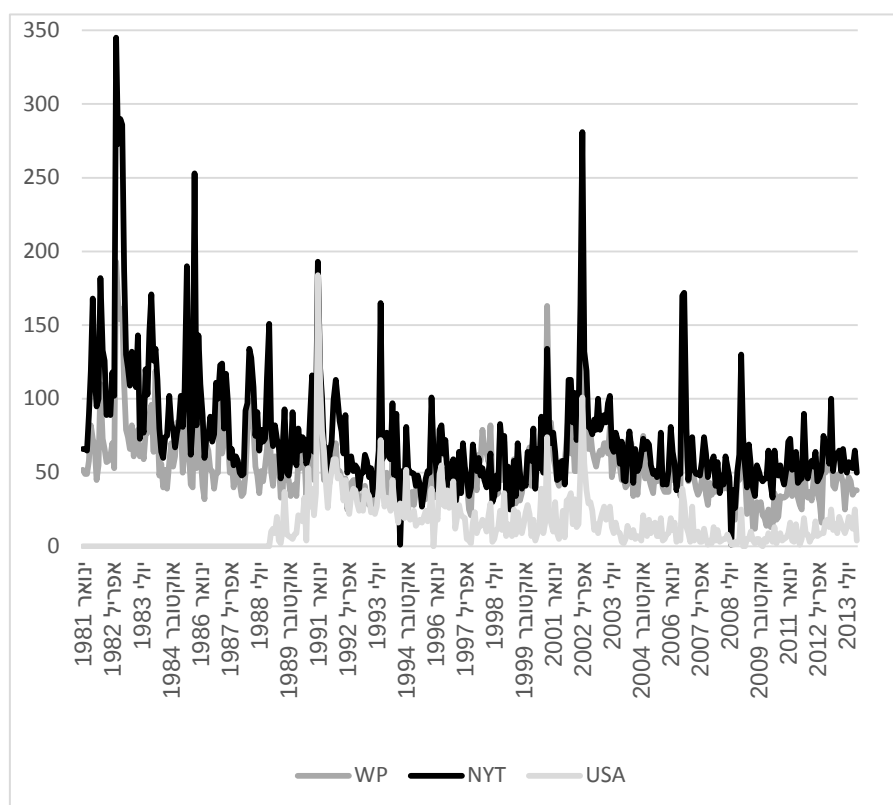
איור 1: היקף הסיקור העוסק בישראל בעיתונות האמריקנית (מדד משולב של שלושת העיתונים)

על פי הממצאים, מדינת ישראל וסיפורים הקשורים אליה זוכים להתייחסות ניכרת בעיתונות האמריקנית, אך היקף הסיקור נמצא בירידה מסוימת מאז תחילת שנות האלפיים מלבד אירועים חדשותיים ספציפיים. לצד הנתונים על היקף הסיקור הגרף מציג מידע בנוגע לאירועים אשר זכו לסיקור הנרחב ביותר. שלושת שיאי הסיקור נמדדו ביוני 1982 - תחילת מלחמת לבנון הראשונה; בינואר 1991 - מלחמת המפרץ הראשונה (שבמהלכה נורו טילים מעיראק על ישראל בזמן שכוחות אמריקנים נלחמו במשטר העיראקי. באותה התקופה בלט בשיח האמריקני נושא השתתפות ישראל במאבק הצבאי נגד עיראק, והממשל האמריקני עמד על כך שישראל לא תיקח חלק בלחימה כדי

לאפשר שילוב של מדינות ערב בכוחות הלוחמים); ובאפריל 2002 - מבצע חומת מגן בתקופת האינתיפאדה השנייה. פרט לשלוש התקופות הללו יש אירועים נוספים שזכו להתייחסות נרחבת יחסית, ביניהם סיום מלחמת לבנון הראשונה (אוקטובר 1985), הסכם אוסלו א (ספטמבר 1993), תחילת האינתיפאדה השנייה (אוקטובר 2000), מלחמת לבנון השנייה (יולי 2006) והמבצעים בעזה: "עופרת יצוקה" (דצמבר 2008-ינואר 2009) ו"עמוד ענן" (נובמבר 2012). בדומה למחקרים קודמים (Galtung and Ruge, 1965;) (Wolfstfeld, 2011; Yarchi et al., 2013), הממצאים מצביעים על כך שאירועים הם המרכיב החשוב ביותר בתהליך יצירת החדשות. איור 2 מציג את היקף הסיקור בכל אחד משלושת העיתונים שנבדקו.

איור 2: היקף הסיקור העוסק בישראל בכל אחד משלושת העיתונים

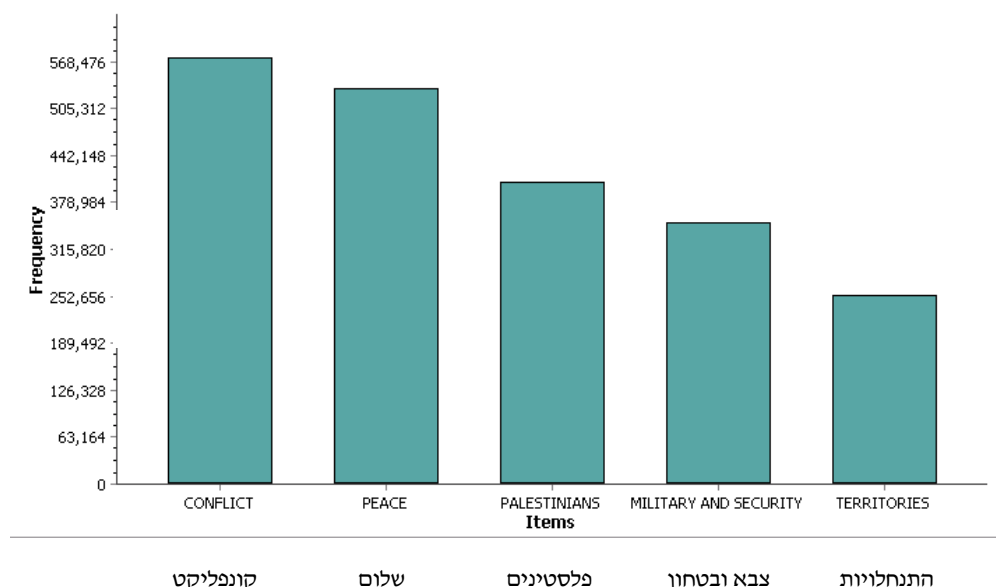

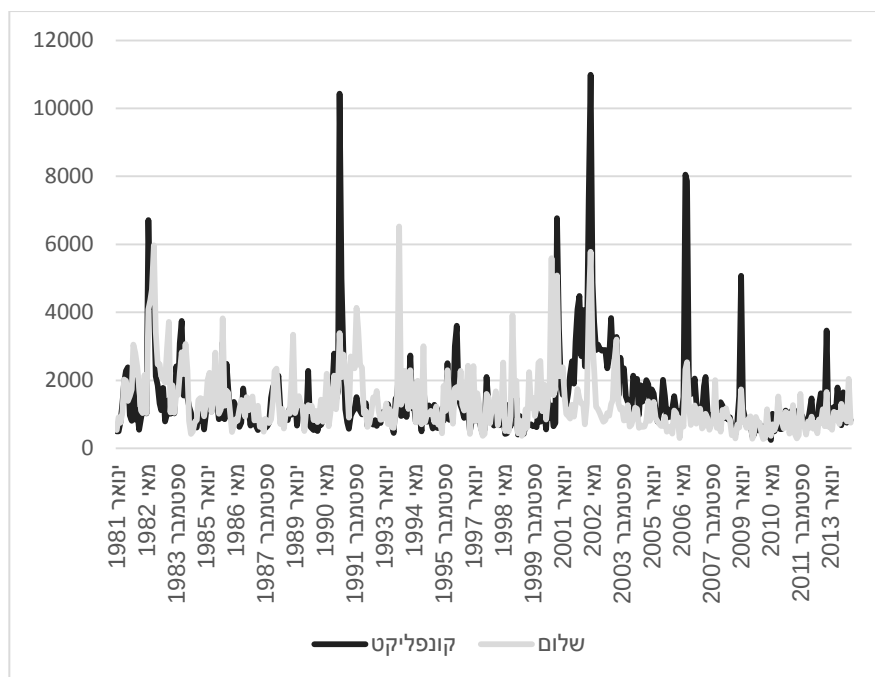
הסיקור התקשורתי הנרחב ביותר על ישראל מופיע ב-*New York Times*, מעט אחריו נמצא ה-*Washington Post*, והסיקור המועט ביותר בהפרש ניכר מופיע ב-*USA Today* (ממצא זה אינו מפתיע כיוון שזהו עיתון קצר יותר משני העיתונים הנוספים שנבחנו במסגרת המחקר, והוא ממעט לעסוק בחדשות חוץ בהשוואה אליהם). מאיור 2 עולה ממצא מעניין נוסף - במרבית המקרים היקף הסיקור עולה בכל שלושת העיתונים בנקודות השיא. ממצא זה מחזק את חשיבותם של אירועים בסיקור התקשורתי.

2. נושאי הסיקור

איור 3 מציג את הנושאים אשר זוכים להתייחסות הנרחבת ביותר בסיקור של ישראל בעיתונות בארה"ב.

איור 3: נושאים הקשורים לישראל הזוכים להתייחסות הנרחבת ביותר בתקשורת האמריקנית

עד שנת 2000 ניכרת דומיננטיות מסוימת להתייחסות לנושא "שלום", לצד התייחסות נרחבת ל"קונפליקט" בנקודות ספציפיות של התעצמות העימות הישראלי-פלסטיני. משנות האלפיים ואילך ניכרת מגמת ירידה בהיקף הסיקור של "שלום" ועלייה בהתייחסות ל"קונפליקט", במיוחד בתקופת האינתיפאדה השנייה. אפשר להסביר את השינוי באופן הסיקור בשתי דרכים: הראשונה קשורה לאירועים עצמם - תקופת האינתיפאדה השנייה (שכללה פיגועי טרור רבים ופעולות צבאיות ישראליות) העלתה משמעותית את מספר האירועים הקשורים בקונפליקט ובמקביל אליה גם נפסק תהליך השלום. ההסבר השני קשור למדיניות האמריקנית במזרח התיכון בתקופת הנשיא ג'ורג' ו. בוש - בתחילת שנות האלפיים הכריז הממשל האמריקני כי אין בכוונתו להיות מעורב בתהליך השלום בין הישראלים לפלסטינים (Rabinovich, 2012), דבר אשר ככל הנראה השפיע גם על סיקור הנושא בתקשורת האמריקנית. זאת בהתאם לתפיסה שלפיה לעמדות של המנהיג והממשל יש השפעה ניכרת על האופן שבו התקשורת מסקרת חדשות חוץ (Bennett, 1990; Wildavsky, 1998; Lawrence, 2000; Livingston and Bennett, 2003).

ד. סיכום

ישראל היא נושא שזוכה להתייחסות רבה בעיתונות האמריקנית כמו גם בשיח הציבורי בארה"ב. מחקרים שונים בחנו את הסיקור התקשורתי של ישראל בכלל ושל הסכסוך הישראלי-פלסטיני בפרט, תוך התמקדות באירוע ספציפי או בתקופה קצרה. המחקר הנוכחי בוחן באופן שיטתי את היקף הסיקור שלו זוכה ישראל בעיתונות האמריקנית ואת הנושאים אשר זוכים לסיקור, בשלושה עיתונים מרכזיים ולאורך שלושה עשורים. הניתוח מתפרס על פני תקופה ארוכה שבה כיהנו חמישה נשיאים אמריקנים (שלושה רפובליקנים ושניים דמוקרטים) ושמונה ראשי ממשלה ישראלים (ארבעה מהימין, אחד מהמרכז ושלושה מהשמאל). זו תקופה הכוללת אירועים היסטוריים רבים, כגון סוף המלחמה הקרה והתפרקות ברית המועצות, מלחמת לבנון הראשונה, האינתיפאדה הראשונה, ועידת מדריד והסכמי אוסלו, הסכם השלום עם ירדן, האינתיפאדה השנייה, אירועי הטרור של 11 בספטמבר והמלחמה בעיראק ובאפגניסטן, ההתנתקות הישראלית מעזה, מלחמת לבנון השנייה, מבצע "עופרת יצוקה" ומבצע "עמוד ענן" בעזה והאביב הערבי. הניתוח, שמתפרס על פני תקופה ארוכה ונסיבות פוליטיות שונות, מאפשר לנו הבנה עמוקה יותר של התופעה ומרחיב את הידע הקיים בנושא האופן שבו העיתונות האמריקנית מסקרת את ישראל.

מבחינת היקף הסיקור התקשורתי, ישראל זוכה לסיקור משמעותי בעיתונות האמריקנית, הגובר בתקופות של התעצמות הקונפליקט - אירועים בעלי ערך חדשותי אשר מגדילים את היקף הסיקור (למשל מלחמת לבנון הראשונה ומלחמת לבנון השנייה, תקופת האינתיפאדה השנייה ובעיקר מבצע "חומת מגן", והמבצעים בעזה, ביניהם "עופרת יצוקה" ו"עמוד ענן"). אירוע נוסף שזכה לכיסוי עיתונאי נרחב בהקשר הישראלי הוא מלחמת המפרץ הראשונה, שבמהלכה נחתו טילים מעיראק על ישראל בעוד ארה"ב נלחמה בסדאם חוסיין ומשטרו. מגמה חשובה נוספת היא הירידה בהיקף הסיקור התקשורתי של ישראל בעשור האחרון. מגמה זו של התעניינות מועטה יותר של התקשורת האמריקנית תואמת את הירידה בהתעניינות הציבור האמריקני בנושא הישראלי בתקופה האחרונה, כפי שמראים כוורי ופרידמן (Cavari and Freedman, 2015).

נושאים הקשורים לסכסוך (קונפליקט, פלסטינים, צבא וביטחון והתנחלויות) ולשלום זוכים לבולטות תקשורתית גבוהה יותר בסיקור האמריקני את ישראל, וזאת בהתאם לתפיסה שלפיה מלחמות, סכסוכים וטרור

יוצרים אירועים דרמטיים התואמים את נורמות העבודה העיתונאית וזוכים להתייחסות נרחבת בתקשורת (Yarchi *et al.*, 2013; Wolfsfeld, 2011; Ayalon, Popovich, and Yarchi, 2014). שני הנושאים המסוקרים ביותר הם "קונפליקט" ו"שלום" - הנושא "שלום" דומיננטי עד תחילת שנות האלפיים (במהלך תקופה זו הנושא "קונפליקט" בולט בעיקר בתקופות של התעצמות הסכסוך), ומשנות האלפיים ואילך, ובעיקר בתקופת האינתיפאדה השנייה, נושא ה"קונפליקט" שולט בשיח התקשורתי האמריקני על ישראל.

במציאות שבה לתדמית התקשורתית של שחקנים פוליטיים יש השפעה ניכרת על דעת קהל ועל עיצוב מדיניות כלפי אותו השחקן (Iyengar, 1987; יש משמעות ניכרת לאופן שבו העיתונות מסקרת חדשות חוץ. המחקר הנוכחי עוסק באופן שבו התקשורת בארה"ב, המעצמה המרכזית במערכת הבין-לאומית בשנים האחרונות, מסקרת את ישראל. התובנות לגבי ירידה בהתעניינות של התקשורת האמריקנית בסיפורים הקשורים לישראל עשויה להצביע על בעיה ביחסים הבין-לאומיים בין המדינות, דבר שצריך להטריד את מקבלי ההחלטות בישראל.

המאמר הנוכחי בוחן את היקף הסיקור שלו זוכה ישראל בעיתונות האמריקנית ואת הנושאים שבהם מתמקד הסיקור. בהמשך צפוי פרויקט המחקר להעמיק בנושא, ולבחון בין היתר את המנבאים של אופן סיקור כזה או אחר. המחקר העוסק בהתייחסות התקשורתית של העיתונות בארה"ב כלפי ישראל הוא חלק מפרויקט רחב הבוחן היבטים שונים של העמדות האמריקניות כלפי ישראל (ממשל, תקשורת ודעת קהל), המנוהל על ידי אמנון כוורי במרכז הבינתחומי בהרצליה.

רשימת מקורות

ירחי, מורן, 2015. "המאבק בין ישראל לארגוני הטרור הפלסטינים על סיקור הסכסוך בעיתונות הזרה", **מסגרות מדיה** 14: 87-111.

Ackerman, Seth, 2001. "Al-Aqsa Intifada and the US Media", *Journal of Palestine Studies* 30(2): 61-74.

Altheide, David L., 1997. "The News Media, the Problem Frame, and the Production of Fear", *The Sociological Quarterly* 38(4): 647-668.

Ayalon, Ami, Elad Popovich, and Moran Yarchi, 2014. "From Warfare to Imagefare: How States Should Manage Asymmetric Conflicts with Extensive Media Coverage", *Terrorism & Political Violence* (online first), July 29, <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546553.2014.897622>.

Baltodano, Bruno, Jared Bishop, Jay Hmielowski, Jezreel Kang-Graham, Andrew Morozov, Brion White, and Susan Dente Ross, 2007. "Discourses of Blame and Responsibility: US/Canadian Media Representations of Palestinian-Israeli Relations", *Conflict & Communication Online* 6 (1), <http://tinyurl.com/baltodano>.

Baum, Matthew A., and Philip B.K. Potter, 2008. "The Relationship between Mass Media, Public Opinion, and Foreign Policy: Toward a Theoretical Synthesis", *Annual Review of Political Science* 11: 39-65.

Bennett, W. Lance, 1990. "Toward a Theory of Press-State Relations in the United States", *Journal of Communication* 40(2): 103-127.

Burstein, Paul, 2003. "The Impact of Public Opinion on Public Policy: A Review and an Agenda", *Political Research Quarterly* 56(1): 29-40.

Butler, John, and Amnon Cavari, 2014. "Assessing Presidential Rhetoric on Foreign Policy: Content and Tone of Presidential Speeches about Israel", paper presented at the Midwest Political Science Association Conference, Chicago, Illinois, April 3-6.

Cavari, Amnon, and Guy Freedman, 2015. "Party-Cues and American Public Opinion about the Arab-Israeli Conflict", paper presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, Illinois, April 16-19.

Cavari, Amnon, and Itay Gabay, 2014. "Coverage of Foreign Events on US Local Television News: The 2006 Lebanon War", *Israel Studies Review* 29(1): 62-89.

De Palma, André, Federico Perali, Nathalie Picard, Roberto Ricciuti, and Alexandrina Scorbureanu, 2013. "Social Crisis Prevention: A Political Alert Index for the Israel-Palestine Conflict", *Peace Economics, Peace Science, and Public Policy* 19(2): 103-122.

De Vreese, Claes H., Hajo G. Boomgaarden, and Holli A. Semetko, 2011. "(In)Direct Framing Effects: The Effects of News Media Framing on Public", *Communication Research* 38(2): 179-205.

- Entman, Robert M., 2003. *Projections of Power: Framing News, Public Opinion, and US Foreign Policy*, Chicago: The University of Chicago Press.
- , 1995. "Television, Democratic Theory and the Visual Construction of Poverty", *Research in Political Sociology* 7: 139–160.
- , 1993. "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm", *Journal of Communication* 43(4): 51–58.
- Fahmy, Shahira, and Britain Eakin, 2014. "High Drama on the High Seas: Peace versus War Journalism Framing of an Israeli/Palestinian-Related Incident", *International Communication Gazette* 76(1): 86–105.
- Galtung, Johan, and Mari Holmboe Ruge, 1965. "The Structure of Foreign News", *Journal of Peace Research* 2: 64–90.
- Gamson, William A., 1992. *Talking Politics*, New York: Cambridge University Press.
- Gans, Herbert J., 1979. *Deciding What's News*, New York: Random House.
- Gilboa, Eytan, 2006. "Media and International Conflict", in Stella Ting-Toomey (ed.), *The Sage Handbook of Conflict Communication: Integrating Theory, Research, and Practice*, London: Sage, pp. 595–626.
- , 1993. "American Media, Public Opinion, and the Intifada", in Akiva A. Choen and Gadi Wolfsfeld (eds.), *Framing the Intifada*, Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation, pp. 93–115.
- Hoewe, Jennifer, Brian J. Bowe, and Geri Alumit Zeldes, 2012. "A Lack of Balance: An Examination of Local Detroit, Michigan, Newspaper Coverage of the 2006 War in Lebanon and the 2008–2009 War in Gaza", *Journal of Muslim Minority Affairs* 32(4): 483–491.
- Iyengar, Shanto, 1987. "Television News and Citizens Explanations of National Affairs", *American Political Science Review* 81(3): 815–832.
- Larson, James F., 1982. "International Affairs Coverage on US Evening Networks News", in William C. Adams (ed.), *Television Coverage of International Affairs*, Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation, pp. 15–39.
- Lawrence, Regina G., 2000. *The Politics of Force: Media and the Construction of Police Brutality*, Berkeley: University of California Press.
- Liebes Tamar, 1997. *Reporting the Arab-Israeli Conflict: How Hegemony Works*, London: Routledge
- Liebes, Tamar, and Anat First, 2003. "Generating Terrorism Frames: Framing the Palestinian-Israeli Conflict", in Pipa Norris, Montague Kern and Marion Just (eds.), *Framing Terrorism*, New York: Routledge, pp. 59–74.
- Livingston, Steven, and W. Lance Bennett, 2003. "Gatekeeping, Indexing, and Live-Event News: Is Technology Altering the Construction of News?" *Political Communication* 20(4): 363–380.
- Manheim, Jarol B., 1994. *Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy: The Evolution of Influence*, New York: Oxford University Press.

- McQuail, Denis, 1994. *Mass Communication Theory*, London: Sage.
- Noakes, John A., and Karin Gwinn Wilkins, 2002. "Shifting Frames of the Palestinian Movement in US News", *Media, Culture & Society* 24(5): 649–671.
- Norris, Pipa, Montague Kern, and Marion R. Just, 2003. "Framing Terrorism", in idem (eds.), *Framing Terrorism*, New York: Routledge, pp. 3–25.
- Rabinovich, Itamar, 2012. *The Lingering Conflict: Israel, The Arabs, and the Middle East 1948–2012*, Washington DC: Brookings Institution Press.
- Ross, Susan Dente, 2003. "Framing of the Palestinian-Israeli Conflict in Thirteen Months of the New York Times Editorials Surrounding the Attack of September 11, 2001", *Conflict & Communication Online* 2(2), http://www.cco.regenerononline.de/2003_2/pdf_2003_2/ross_engl.pdf.
- Ryan, Charlotte, 1991. *Prime Time Activism*, Boston: South End Press.
- Scheufele, Dietram A., 1999. "Framing as a Theory of Media Effects", *Journal of Communication* 49(1): 103–122.
- Sheafer, Tamir, and Itay Gabay, 2009. "Mediated Public Diplomacy: A Strategic Contest over International Agenda Building and Frame Building", *Political Communication* 26(4): 447–467.
- Soroka, Stuart N., 2003. "Media, Public Opinion, and Foreign Policy", *Press/Politics* 8(1): 27–48.
- Wanta, Wayne, Guy Golan, and Cheolhan Lee, 2004. "Agenda Setting and International News: Media Influence on Public Perceptions of Foreign Nations", *Journalism & Mass Communication Quarterly* 81(2): 364–377.
- Weimann, Gabriel, 2000. *Communicating Unreality*, Washington DC: Sage.
- Wildavsky, Aaron, 1998. "The Two Presidencies", *Society* 35(2): 23–31.
- Wolfsfeld, Gadi, 2011. *Making Sense of Media and Politics: Five Principles in Political Communication*, New York: Routledge.
- , 2003. "The Political Contest Model", in Simon Cottle (ed.), *News, Public Relations and Power*, Washington DC: Sage, pp. 81–95.
- , 1997. *Media and Political Conflict: News from the Middle East*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- , 1993. "Introduction", in Akiva A., Cohen and Gadi Wolfsfeld (eds.), *Framing the Intifada: People and Media*, Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation, pp. xiii–xxviii.
- Yarchi, Moran, Gadi Wolfsfeld, Tamir Sheafer, and Shaul R. Shenhav, 2013. "Promoting Stories about Terrorism to the International News Media: A Study of Public Diplomacy", *Media, War & Conflict* 6(3): 263–278..
- Zelizer, Barbie, David Park, and David Gudelunas, 2002. "How Bias Shapes the News: Challenging The New York Times' Status as a Newspaper of Record on the Middle East", *Journalism* 3(3): 283–307.

דעת קהל בעולם כלפי ישראל: ניתוח אמפירי והשוואתי

רפאל בן לוי

תקציר

הסכסוך הישראלי-פלסטיני זוכה לסיקור נרחב בתקשורת העולמית אך מלווה בנרטיבים סותרים בנוגע לעובדות ההיסטוריות והאקטואליות שלו. איך קהלים שונים ברחבי העולם תופסים את ישראל בהקשר של הסכסוך? אילו גורמים משפיעים על גיבוש דעותיהם? מאמר זה מציע ניתוח רחב היקף המבוסס על סקר דעת קהל שנערך ב-45 מדינות בעולם, הבוחן את מידת ההזדהות עם כל צד בסכסוך ואת הצד שעליו מוטלת האשמה להימשכות הסכסוך. המאמר נשען על הספרות בנושא דעת קהל ועל התיאוריות המובילות ביחסים בין-לאומיים על מנת לפתח את השערות המחקר, ובוחן שורת גורמים מדידים שעשויים להשפיע על דעות כלפי מדינות זרות בעולם. נמצא כי הדעות כלפי ישראל מגוונות מאוד - החל ממדינות שבהן ניכרת הזדהות חזקה עם ישראל, דרך מדינות עם מידה רבה של ניטרליות ועד למדינות שבהן נפוצות דעות נחרצות נגד ישראל. מבין כל המדדים שנבחנו ניכרת השפעה כבדת משקל לזהות דתית, דהיינו ככל ששיעור האוכלוסייה המזדהה עם האסלאם במדינה עולה כך הדעות כלפי ישראל נהיות שליליות יותר, ותופעה זו זוהתה גם במדינות שבהן אין רוב מוסלמי.

א. מבוא

החשיבות של דעת הקהל כלפי מדינות זרות בעולם עולה בעשורים האחרונים בשל כמה מגמות בין-לאומיות (Mor, 2006). הראשונה היא העלייה במספר המדינות הדמוקרטיות בעולם, שממשלותיהן נחשבות מושפעות יותר מדעותיהם של אזרחיהן. השנייה היא התחזקות שיקולים הקשורים לנורמות ולעוצמה רכה במדיניות החוץ. השלישית היא תפוצתן הגדלה והולכת של טכנולוגיות מידע, החושפות קהלים בעולם למידע על אודות ההתרחשויות במדינות זרות בעולם יותר מבעבר.

בשל מגמות אלו, דעת הקהל במדינות זרות הופכת למטרה להשפעה מכוונת מצד ממשלות בעלות עניין השואפות להשפיע על מדיניות החוץ של מדינות אחרות. משום כך, התפלגות הדעות כלפי מדינה אחרת וכן הגורמים והמנגנונים המשפיעים עליהן הופכים למידע חיוני עבור ממשלות רבות בעולם. הבנת תהליכים אלו חשובה אמנם לכל מדינה, אך חשובה במיוחד למדינות אשר מצויות בסכסוך מתמשך כמו ישראל. מאמר זה בוחן את התפלגות הדעות ביחס לישראל בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני ואת הגורמים המשפיעים עליהן.

על פניו נראה כי הסכסוך הישראלי-פלסטיני מעורר עניין רב בעולם, שהוא אף בלתי פרופורציונלי ביחס לממדים החומריים ולגודל האוכלוסיות המעורבות בו בהשוואה לסכסוכים אחרים. ברם, יש נרטיבים שונים ואף סותרים בנוגע לעובדות ההיסטוריות והאקטואליות של הסכסוך, ועובדה זו הופכת את המקרה הישראלי למתאים במיוחד לבחינה מסוג זה. במאמר זה נבחן את דעת הקהל בעולם כלפי ישראל תוך הישענות על שני תחומי ספרות אקדמית: התחום הראשון הוא תיאוריות של יצירת דעות פוליטיות, וספציפית דעות כלפי מדינות זרות וסוגיות של מדיניות חוץ. התחום השני הוא הגישות התיאורטיות השונות של יחסים בין-לאומיים שיש להן השלכות על דעת קהל, כולל ריאליזם, ליברליזם, גישות כלכליות וגישות זהות (קונסטרוקטיביזם).

עבודות כמותיות אחרות בחנו את נושא דעת הקהל כלפי ישראל ברמת הפרט אך התמקדו בציבור בארצות הברית (Gilboa, 1987; Holsti, 2004;) של מאמר זה היא בהרחבת המבט לעבר מדינות נוספות ובעריכת בחינה השוואתית להסברת השוני בין הממצאים במדינות השונות. הניתוח האמפירי המוצג כאן מבוסס על נתונים של מכון הסקרים פיו (Pew) שנאספו ב-45 מדינות בעולם, וכן על נתוני מאקרו על המדינות השונות ועל יחסיהן עם

ישראל שנאספו ממקורות רבים אחרים. נתונים אלו נבחנו במודל רגרסיה מסוג OLS (Ordinary Least Squares) שבו כל מדינה היא מקרה.

ראשית אסקור את תחומי הספרות הרלוונטיים תוך הצגת השערות מחקר הנגזרות מהם. לאחר מכן אציג את נתוני דעת הקהל כלפי ישראל, את נתוני המאקרו הנוספים ואת השיטות הסטטיסטיות שבהן אני משתמש. בפרק שלאחריו אציג את תוצאות מודל הרגרסיה תוך התייחסות להשערות התיאורטיות. לבסוף אדון במשמעות של תוצאות המחקר עבור מדיניות החוץ הישראלית.

ב. תיאוריה והשערות מחקר

בתחילת המחקר האקדמי של דעת קהל היא נחשבה דבר לא קוהרנטי ולא יציב, בייחוד בנוגע לסוגיות של מדיניות חוץ, בשל הטענה כי מרבית הציבור אינו בקי מספיק בפוליטיקה הבין-לאומית ובאינטרסים הלאומיים כדי לגבש דעה נבונה. אולם מחקרים עדכניים יותר מעידים כי הציבור, כקולקטיב, מחזיק בדעות קוהרנטיות אף בנושאי חוץ ומגיב באופן לא שרירותי להתפתחויות בעלות חשיבות בעולם (Page and Bouton, 2006).

בטרם אגש לניתוח ברמת המדינה, יש להזכיר כי ברמת הפרט מוסברת התגבשות הדעה כתהליך קוגניטיבי שבמסגרתו המידע שעומד לרשות האדם על אודות סוגיה או מדינה זרה עובר עיבוד על ידי הנטיות הפוליטיות הקדומות שלו, הכוללות ערכים ותפיסת עולם בשילוב עם הזהות האתנית, הדתית והמפלגתית והבנת האינטרסים האישיים שלו (Zaller, 1992).

ברמת המדינה, אפשר לערוך הקבלה בין הידע המוכר לאדם הפרטי לבין עצם היחסים בין המדינות, וכן בין הנטיות הפוליטיות האישיות לבין מרכיבי הזהות הקולקטיבית של החברה, כולל תרבות לאומית, מערכת כלכלית וסוג משטר. אולם בספרות יש מחלוקות בנוגע לחשיבות היחסית של הגורמים השונים הקובעים את דעת הקהל של מדינה. מחד גיסא, בהתייחס לדעת קהל כלפי ארה"ב, שלפנטוך, וודס ושיראיי (Shlapentokh, Woods, and Shiraey, 2005) טוענים כי מדיניות החוץ האמריקנית עצמה היא הגורם המשפיע ביותר על דעת קהל בעולם כלפי ארה"ב. מאידך גיסא, ברוקס (Brooks, 2006) טוען כי הראשונים מייחסים השפעה רבה מדי למדיניות החוץ וכי המאפיינים הפנימיים של חברות, כגון זהות דתית וסוג משטר, הם הגורמים המכריעים בגיבוש הדעות של אזרחיהן כלפי ארה"ב. על מנת לגזור השערות מחקר

קונקרטיות אבחן כעת כיצד הגישות השונות ביחב"ל מתייחסות לגורמים המשפיעים על דעת קהל כלפי מדינות זרות.

ריאליזם: על פי גישת הריאליזם, התנהגות של מדינות נקבעת בראש ובראשונה לפי אינטרסים חומריים, בדגש על עוצמה צבאית ומשאבים טבעיים. כך, בעולם אנרכי, חששות מאיומים מצד יריבים פוטנציאליים מביאים מדינות לכרות בריתות עם מדינות בעלות אינטרס משותף או עם מדינות הניצבות בפני איום משותף (Viotti and Kaupi, 2011). גישה זו מובילה להשערה כי דעת הקהל ביחס למדינות אחרות מושפעת מקיומם של איומים משותפים ושיתוף פעולה ביטחוני בין המדינות. מחקרים אמפיריים מראים כי דעת הקהל כלפי ארה"ב מושפעת מעצם היות מדינה בברית הגנה עמה (Goldsmith, Horiuchi, and Inoguchi, 2005). כמו כן נמצא כי פיגועי טרור מטעם ארגונים מוסלמיים במדינה משפיעים על היחס של הציבור כלפי מדינות מוסלמיות בכלל ועל מידת תמיכתו במדיניות ארה"ב נגד טרור בפרט (Shambaugh and Josiger, 2012; Ciftci, 2007). **מכך נגזרות שתי השערות מחקר: (1) הציבור במדינות בעלות קשרים ביטחוניים עם ישראל יחזיק בדעות חיוביות יותר כלפיה מהציבור במדינות שאין להן קשרים ביטחוניים עם ישראל; (2) הציבור במדינות שבהן אזרחים נפגעו מפיגועי טרור עשוי להזדהות עם ישראל כמי שמתמודדת עם איום משותף.**

ליברליזם: גישה זו מדגישה את השפעתם של שלושה גורמים על כינון יחסים של שיתוף פעולה בין מדינות: אופי המשטר, בייחוד כשמדובר במדינות דמוקרטיות; חברות במוסדות בין-לאומיים; ותלות כלכלית הדדית הנובעת מיחסי סחר סימטריים נרחבים (Keohane and Nye, 1977; Nau, 2011; Viotti and Kaupi, 2011). באשר לדעת קהל, גישה זו מובילה להשערה כי ציבורים במדינות בעלות אופי משטר דומה או שמקיימות יחסי סחר ענפים וסימטריים יפתחו דעות חיוביות זה כלפי זה. אחד המחקרים האמפיריים התומכים בהשערה זו הוא מחקרם של קליינברג ופורדהם (Kleinberg and Fordham, 2010), שהראו כי יחסי סחר ריכוזי דעות עוינות בין ציבורים בעולם וכן השפיעו על דעות בארה"ב כלפי סין. נגזרות מכך שתי השערות מחקר נוספות: (3) **הציבור במדינות שבהן נהוג משטר דמוקרטי חופשי יטה להזדהות עם ישראל כמדינה דמוקרטית; (4) ככל שיחסי הסחר עם ישראל יהיו נרחבים יותר, כך יחס הציבור כלפי ישראל יהיה חיובי יותר.**

גישות כלכליות: על פי גישות אלו, המרקסיסטיות בבסיסן, העולם נתון במאבק בין המדינות העשירות לבין העניות, והמדינות העשירות עושקות את המשאבים ואת כוח העבודה הזול של העניות ומקימות מוסדות כלכליים בין-

לאומיים הפועלים לשמר את שליטתן בהון העולמי ואת הפער בקדמה התעשייתית (Wallerstein, 2004; Viotti and Kaupi, 2011). בהתאם, אפשר לצפות כי הציבור במדינות עניות המשקיף על סכסוך בין מדינות זרות יטה יותר להזדהות עם הצד החלש יותר מבחינה כלכלית ולהפך - הציבור במדינות עשירות יטה להזדהות עם הצד החזק כלכלית. מחקרים אמפיריים הצביעו על קשר בין מידת הפיתוח הכלכלי והחברתי לבין דעת קהל כלפי סין במדינות באסיה, ועל קשר דומה בין פיתוח לבין דעת קהל כלפי ארה"ב במדינות רבות בעולם (Carlson and Nelson, 2008; Xie and Page, 2013). כנגזרת מכך אפשר לשער כי 5) **מידת הפיתוח הכלכלי-חברתי של מדינה ומיקומה בכלכלה העולמית ישפיעו על דעות הציבור כלפי ישראל: הציבור במדינות עניות יפגין דעות שליליות יחסית כלפי ישראל, אשר נתפסת כמדינה עשירה המצויה בסכסוך עם חברה ענייה.**

גישות זהות: על פי גישת הקונסטרוקטיביזם, לזהות, לערכים ולנורמות יש השפעה מכריעה על יחסים בין-לאומיים (Nau, 2011). בדומה לכך, הנטינגטון טוען כי בעידן שלאחר המלחמה הקרה סכסוכים בין-לאומיים ישקפו מאבק בין ציביליזציות, ומדינות שונות יתמכו בצדדים בסכסוך המשותפים לציביליזציה שלהן (Huntington, 1996). לפי הנטינגטון, המרכיב החשוב ביותר להגדרת ציביליזציה הוא דת, ולכן אפשר לצפות כי גם דעת קהל בנוגע לסכסוך בין מדינות זרות תתפלג לפי קווים של זהות דתית. יש תמיכה אמפירית לכך בעבודתם של גולדסמית, הוריוצ'י ואינוגוצ'י (Goldsmith, Horiuchi, and Inoguchi, 2005), שהראו כי התמיכה בפלישת ארה"ב לאפגניסטן עולה בקנה אחד עם שיעור המוסלמים בחברה; וכן בעבודתם של קרלסון ונלסון (Carlson and Nelson, 2008), שמצאו השפעה דומה על דעות אנטי-אמריקניות במדינות אסיה. בהתאם אפשר לשער שבמקרה הישראלי 6) **הציבור במדינות שבהן יש שיעור גבוה של מוסלמים יטה להזדהות עם בני דתם בסכסוך - הצד הפלסטיני.**¹

¹ לפי הנטינגטון, לישראל יש כל המאפיינים הדרושים כדי להיות ציביליזציה בפני עצמה, אך היא אינה גדולה מספיק כדי למנות אותה עם 9 הציביליזציות העולמיות. משכך, אין מדינות אחרות בעולם שבאופן פורמלי משתייכות לציביליזציה שישראל משתייכת אליה. אמנם על פי תיאוריה זו צפוי כי יהודים ייטו יותר לתמוך בישראל ברמת הפרט, אך מכיוון שהניתוח הנוכחי הוא ברמת מדינה אי-אפשר לבדוק השערה זו מכיוון ששיעור היהודים במדינות שונות בעולם נמוך מאוד: המדינה בעלת שיעור היהודים הגבוה ביותר מתוך כלל האוכלוסייה היא ארה"ב, שבה השיעור הוא 1.8%; בשלוש מדינות נוספות השיעור גבוה מ-1% ובשאר המדינות הוא נמוך מ-0.5%.

ג. הצגת נתונים ומתודולוגיה

על מנת להעריך דעת קהל כלפי ישראל הסתמכתי על נתוני הסקר הבין-לאומי שערך מכון פיו בשנת 2007. הסקר נערך ב-45 מדינות והשתתפו בו מאות עד אלפי משיבים בכל מדינה בהתאם לגודלה. במסגרת הסקר נשאלו שתי שאלות הנוגעות לישראל:

שאלה 1: "בנוגע לסכסוך בין ישראל לפלסטינים, עם איזה צד אתה מזדהה יותר?"

שאלה 2: "מי יותר אשם בכך שאין לפלסטינים מדינה משלהם - ישראל או הפלסטינים עצמם?"²

ניתן להפיק מידע רב מהתבוננות בתוצאות הסקר (תרשימים 1 ו-2) עוד לפני ניתוח הגורמים השונים המשפיעים עליהן. ראשית, ניכרת התפלגות רחבה של מידת התמיכה בישראל, מאחוזים נמוכים מאוד ואף אפסיים עד לעשרות אחוזי תמיכה. מספר המדינות שבהן רוב המשיבים הביעו דעה ניטרלית גדול ממספר המדינות שבהן אחד הצדדים זכה לתמיכת רוב המשיבים. אמנם, ברוב המקרים שבהם ניכרת העדפה ברורה לצד מסוים הצד הפלסטיני הוא המועדף. אף שברוב המדינות ההזדהות והטלת האשמה היו במתאם הפוך (המשיבים נוטים להזדהות עם צד מסוים ולהאשים את הצד הנגדי), זאת לא הייתה מגמה גורפת. הדבר בולט במיוחד במזרח התיכון, שבו שיעור הניטרליים בנוגע לאשמה גבוה בהרבה משיעור הניטרליים בנוגע להזדהות.

בצפון אמריקה ניכרת תמיכה נרחבת יחסית בישראל, אך בארה"ב התמיכה חזקה הרבה יותר מאשר בקנדה. באירופה כולה (כולל ברוסיה) ניכרת מידה רבה של ניטרליות בנוגע להזדהות והטלת אשמה (כ-50% במדינות רבות), עם העדפה קלה לתמיכה בפלסטינים במערב אירופה ונטייה הפוכה בחלק ממזרח אירופה. צרפת בולטת כמדינה שתושביה הדעתנים ביותר באירופה (רק 21% ניטרליים), וצ'כיה בולטת בתמיכת תושביה בישראל (38% הזדהות עם ישראל לעומת 15% עם הפלסטינים). במזרח התיכון ניכרת הזדהות חזקה עם הפלסטינים (הממוצע האזורי הוא 86%) ונטייה דומיננטית להאשים את ישראל, אולם יש שיעור משמעותי של משיבים עם דעות ניטרליות ביחס לאשמה (30%) ואף שיעור לא מבוטל של משיבים המאשימים את הפלסטינים (15%).

² Question #1: "Now thinking about the dispute between Israel and the Palestinians, which side do you sympathize with more, Israel or the Palestinians?" Question #2: "Who is mostly responsible for the fact that the Palestinians do not have a state of their own – Israelis or the Palestinians themselves?"

באסיה ניכרת שונות רחבה: אינדונזיה, מלזיה ובנגלדש הפגינו שיעורים גבוהים של תמיכה בפלסטינים; הודו, יפן ודרום קוריאה הביעו העדפה קלה לישראל; ואילו בסין, לצד הקבוצה הניטרלית (כ-50%), חלק גדול מהמשיבים מזדהה עם הפלסטינים אך הטלת האשמה התחלקה כמעט שווה בשווה בין הצדדים. גם בדרום אמריקה ניכרת מידה רבה של ניטרליות לצד נטייה קלה לתמיכה בישראל במדינות רבות. באפריקה נמצאו דעות מגוונות - תושבי מאליוסנגל הזדהו ברובם עם הפלסטינים אך לעומתן בקניה, באוגנדה ובאתיופיה נרשמו שיעורי הזדהות עם ישראל בין הגבוהים בעולם. חוף השנהב אף בולטת בתמיכתה החזקה בישראל עם 61% תמיכה.

13

אך מה מסביר את השוני הרב בין המדינות המתואר כאן? על מנת להבין זאת ערכתי רגרסיה מסוג Ordinary Least Squares (OLS) שבה כל מדינה היא מקרה. המשתנה התלוי הוא עמדת תושבי המדינה בכל אחת מהשאלות, והוא מבוטא באמצעות ממוצע מדינתי: לכל קבוצת משיבים ניתן ציון (תומכי פלסטינים - 1; ניטרליים - 2; תומכי ישראל - 3). לאחר מכן חושב הממוצע המשוקלל של התשובות לשאלה וכך נוצרה סקאלת ציונים רציפה בין 1 ל-3, שנורמלה לסקאלה שבין 0 ל-1 מטעמי נוחות. באופן זה התקבל מדד שמתחשב בגודלן היחסי של שלוש הקבוצות בכל מדינה, כך שנוכחות של קבוצה גדולה של ניטרליים מרסנת את הממוצע המדינתי.³ על מנת להתחשב בהשפעה של מדינות בודדות עם נתונים חריגים בחנתי את הנתונים במודל נוסף, שבו לא נכללו ארה"ב או מדינות עם רוב מוסלמי. המשתנים הנוספים נמדדו באמצעות מאגרי מידע שונים.⁴

ד. תוצאות המודל

ריאליזם: שווי הציוד הצבאי שנסחר עם ישראל מתוך כלל השווי של ציוד צבאי שנסחר במדינה אינו מסתמן כמשתנה בעל משמעות בנוגע להשפעה על דעת הקהל כלפי ישראל. בקרב המדינות שלא סחרו בציוד צבאי עם ישראל כלל היו כאלו עם דעות שליליות ביותר וגם כאלו עם אחוזי התמיכה הגבוהים ביותר. תורכיה בולטת כחריגה: 2.7% משווי הציוד הצבאי הנסחר במדינה מקורו במסחר עם ישראל (השיעור השמיני בגובהו מכל 45 המדינות שנבדקו) אך דעת הקהל שלילית ביותר (המקום השמיני לפני הנמוך ביותר). יש גם מדינות שבהן השיעור של סחר בציוד צבאי עם ישראל גבוה יחסית שבהן נרשמו דעות מתונות ואף חיוביות כלפי ישראל (מקסיקו, הודו, ברזיל); ובארה"ב שני המשתנים קיבלו דירוג גבוה.

³ על מנת לבחון את מידת ההתאמה בין השאלות השתמשתי במדד האלפא של קרונברך. התוצאה, אלפא=0.486, מצביעה על התאמה נמוכה יחסית ומצדיקה התייחסות נפרדת לכל שאלה במקום למזג למעין מדד של תמיכה כללית.

⁴ סחר בציוד צבאי (מכון SIPRI, www.sipri.org); נפגעי טרור מארגונים מוסלמים (מכון ICT, www.ict.org.il), מידת החופש במדינה (Freedom House, www.freedomhouse.org), מידת הפיתוח הכלכלי-חברתי (UN Human Development Index, <http://hdr.undp.org/en>), ונתוני תל"ג, www.worldbank.org), נתונים על דת (פרויקט COW).

טבלה 1: תוצאות מודלי רגרסיה					
מודל 2: ללא ארה"ב וללא מדינות עם רוב מוסלמי		מודל 1: כל המדינות בסקר			
הזדהות		הזדהות		האשמה	
האשמה		האשמה		הזדהות	
0.0812 (0.292)		-0.444 (0.604)		1.115 (0.840)	
-0.806*** (0.199)		-0.224 (0.155)		0.697 (0.790)	
-0.142 (0.170)		-0.0818 (0.357)		0.461 (0.987)	
-0.801 (1.453)		-1.798 (1.468)		-0.0674 (0.240)	
-0.714 (0.790)		-1.527*** (0.409)		-0.196 (0.328)	
-0.0199 (0.0758)		0.0797 (0.0485)		0.488 (0.701)	
-0.0873*** (0.0124)		-0.106*** (0.0135)		0.312 (0.727)	
				-0.292 (0.476)	
				-1.474*** (0.316)	
				0.102 (0.0529)	
				-0.0103 (0.0517)	
				-0.0604*** (0.0108)	
				-0.100*** (0.00976)	
0.78 25		0.7 35		0.85 45	
				R-square N	
סטיית התקן בסוגריים.					
*** p<0.001 ** p<0.01 * p<0.05					
הערכים בטבלה הם מקדמים מנורמלים (beta).					
המשתנה התלוי מקודד כך שערך גבוה מייצג עמדה פרו-ישראלית וערך נמוך מייצג עמדה פרו-פלסטינית.					

לצד זאת, בניגוד להשערת המחקר, נמצא כי למספר הנפגעים מפעולות טרור שבוצעו בידי ארגונים מוסלמים יש השפעה שלילית על דעות כלפי ישראל. תוצאה זו תלויה במדינות שנכללו במודל ונכונה רק בהשמטת ארה"ב ומדינות בעלות רוב מוסלמי. ייתכן שפיגועי טרור שמבוצעים בידי ארגונים מוסלמים אינם גורמים להזדהות עם ישראל אל מול האיום המשותף, אלא מעלים לסדר היום הציבורי את הדחיפות של סוגיות הקשורות במזרח התיכון מבלי להשפיע על הדעות כלפי ישראל. במקום זאת, ההזדהות הקיימת עוברת החרפה (מי שביקורתי כלפי ישראל לא יתרכז עקב פיגועים אלא יגביר את הנחרצות של עמדתו). תוצאות אלה מעידות על יכולת מוגבלת של גישת הריאליזם להסביר דעות כלפי ישראל. עם זאת, אילו נוצרה תלות בין ישראל

לבין מדינה שמקבלת ממנה את רוב הציוד הצבאי שלה, ייתכן שמערכת יחסים כזו הייתה משפיעה יותר.

ליברליזם: לא נמצא קשר בין מידת החופש במדינה לבין דעת הקהל כלפי ישראל. בקרב מדינות הנחשבות לא חופשיות יש כאלו שבהן דעת הקהל כלפי ישראל עוינת ביותר (מדינות רבות במזה"ת), אך יש גם מדינות באפריקה ובאסיה שבהן דעת הקהל כלפי ישראל אוהדת מאוד (חוץ השנהב, קניה) וכן מדינות שבהן הדעות מתונות (סין, רוסיה, ונצואלה). גם בקרב מדינות חופשיות ניכר מגוון רחב של דעות כלפי ישראל. כמו כן, היקף הסחר ההדדי (שנמדד כאן כאחוז הסחר עם ישראל מתוך כלל סחר החוץ של המדינה בעשר השנים האחרונות) אינו תואם לדעות כלפי ישראל. כך, ניכר מגוון רחב של דעות בקרב מדינות שאינן מקיימות יחסי סחר משמעותיים עם ישראל (מדינות במזה"ת לעומת צ'כיה, אוגנדה וברזיל) וכן מגוון רחב של דעות בקרב מדינות שבהן שיעור הסחר עם ישראל משמעותי יותר (כגון צרפת, בריטניה, איטליה, גרמניה, הודו, יפן ודרום קוריאה). רק בארה"ב היה מתאם ברור בין המשתנים. תוצאות אלו מצביעות על יכולתה המוגבלת של גישת הליברליזם להסביר את השוני בדעות כלפי ישראל, שכן במקרה זה במדינות דמוקרטיות לא נרשמו אחוזי תמיכה גבוהים יותר ויחסי סחר לא קירבו בין הלבבות כפי ששוער.

גישות כלכליות: בשאלת ההזדהות ניכרת מגמה הפוכה מהמשוער - מדינות מפותחות פחות הפגינו נטייה לתמוך בישראל. מעיון בנתונים עולה כי מגמה זו מושפעת ממדינות אפריקאיות שבהן שיעור ההזדהות עם ישראל גבוה. בנוגע לשאלת האשמה, בהשמטת אותן מדינות אפריקאיות לא ניכרת כלל השפעה של מידת הפיתוח הכלכלי-חברתי של המדינה. תוצאה זו מראה כי חלוקת העולם המרקסיסטית אינה יכולה להסביר את התפלגות הדעות ביחס לישראל.

גישות זהות: נמצאת התאמה חזקה בין שיעור המוסלמים במדינה לבין הדעות כלפי ישראל. על מנת להתחשב באפשרות כי זוהי השפעת המדינות שבהן דת האסלאם דומיננטית, המודל חושב שוב ללא מדינות שבהן למעלה מ-50% מהתושבים מוסלמים, אך גם במודל זה ניכרת התאמה חזקה בין שיעור המוסלמים לבין הזדהות עם הפלסטינים ולבין הטלת האשמה על ישראל. תוצאה זו מצביעה על המרכזיות של זהות דתית בקביעת היחס הממוצע במדינה כלפי ישראל בהסתכלות גלובלית. תוצאה זו גם תומכת בטענת הנטיגנטון בנוגע לחלוקת העולם על פי ציביליזציות. השפעה זו של זהות דתית ניכרת במיוחד בקרב מדינות מזרח אסיה המוסלמיות, אשר מחזיקות בדעות שליליות בממוצע ביחס לישראל על אף הריחוק הגיאוגרפי והיעדר קשר אתני

לסכסוך (כמו שיש למדינות ערב המוסלמיות). כמו כן, העובדה כי תוצאה זו התקבלה אף במודל המצומצם מראה כי למוסלמים יש השפעה גם בתור מיעוט. ואולם, אין זה ברור אם מיעוט זה משפיע על הדעות של קהילות דתיות אחרות או פשוט מוריד את הממוצע המדינתי בשל נטייה להעדיף צד אחד.

ה. השלכות על מדיניות

למחקר זה יש כמה השלכות אפשריות בעלות חשיבות על מדיניות החוץ הישראלית. ראשית, העובדה כי בארה"ב ניכרת תמיכה נרחבת בישראל בשאלת ההזדהות (61%) מצביעה על תשתית איתנה להמשך ה"יחסים המיוחדים" בין המדינות ולתמיכת בעלת הברית החשובה ביותר לישראל, שהיא גם המעצמה העולמית הדומיננטית. כמו כן, הקונצנזוס בארה"ב בשאלת הטלת האשמה רחב עוד יותר (70% מאשימים את הפלסטינים). שאלת האשמה היא קריטית מכיוון שהערכת ארה"ב בנוגע לצד האשם בהיעדר התקדמות בתהליך המדיני קובעת במידה רבה את הצעד הבא שלה ביחס לנושא (ראו Rynhold, 2009). כך, אילו היה הציבור האמריקני משוכנע שישראל היא הצד האשם, הממשל היה חופשי יותר ללחוץ על ישראל להסכים לויתורים במשא ומתן או להימנע מהטלת וטו על החלטות מועצת הביטחון של האו"ם שאינן מתואמות עם ישראל. מכיוון שאין זה המצב אפשר להעריך כי הסבירות להפעלת לחצים מעין אלו נמוכה.

לצד ארה"ב, ניכר כי לציבור בכל המדינות הבולטות ובעלות ההשפעה המשמעותית בעולם אין העדפה דומיננטית לאף צד בסכסוך. בקרב החברות הקבועות במועצת הביטחון, בקבוצת ה-G7 של הכלכלות המובילות ואף בקרב ה-"מדינות העולות" הידועות בקיצור BRICS - הקבוצה הגדולה ביותר בכמעט כל המדינות הללו היא זו שניטרלית בדעותיה. יש מדינות שבהן הקבוצה השנייה בגודלה היא זו התומכת בפלסטינים (בריטניה, צרפת, סין, רוסיה) ויש שבהן הקבוצה השנייה בגודלה היא זו התומכת בישראל (ברזיל, הודו, יפן ודרום אפריקה), אך בכולן שלוש הקבוצות קרובות זו לזו בגודלן הן בשאלת ההזדהות והן בשאלת הטלת האשמה.

במסגרת זו יש לציין כי פוליטיקאים בישראל טוענים כי ככל שהסכסוך מתמשך ללא פתרון מסודר ישראל הופכת מבודדת יותר ומעמדה הבין-לאומי הולך ונפגע. משום כך הם קוראים לויתורים נרחבים במסגרת משא ומתן ואף לנקיטת צעדים חד-צדדיים מתוך תחושת דחיפות. אמנם לא נבחנו כאן דעות על ציר הזמן, אולם כפי שעולה כאן יש חילוקי דעות משמעותיים ביחס

לסכסוך בקרב אזרחי המדינות המובילות בזירה הבין-לאומית לצד אדישות נרחבת, ומצב זה עשוי למנוע מהממשלות לנקוט עמדה נחרצת מדי בנוגע לסכסוך ולסוגיות המחלוקת במסגרת יוזמות מדיניות.

מסקנה חשובה אחרת היא שהימצאותן של קבוצות ניטרליות גדולות טומנת בחובה פוטנציאל לפעילות בתחום הדיפלומטיה הציבורית עבור שני הצדדים בסכסוך. מדינת ישראל יכולה לנצל הזדמנות זו להגברת מאמצים להעברת מסרים לציבורים שונים בעולם. מדינות רבות מראות כבר כיום תמיכה והעדפה ברורה לישראל, וזו הזדמנות לטפוח קשרים עם אותן מדינות ועם האוכלוסיות האוהדות בתוכן. גם מדינות שאינן כה בולטות בזירה הבין-לאומית, כמו מדינות במרכז אפריקה או במזרח אירופה, עשויות להיות שותפות חשובות וערכיות לישראל ותמיכתן יכולה להיות חשובה, שכן בפורומים בין-לאומיים רבים יש לכל מדינה קול שווה בהצבעה. צ'כיה וחוף השנהב שוות ערך לבריטניה ולצרפת מבחינה זאת, ותמיכתן עשויה להיות קריטית.

מנגד, בקרב מדינות מזרח התיכון וצפון אפריקה נמצאו דעות שליליות ונחרצות נגד ישראל בשאלת ההזדהות וכן בשאלת הטלת האשמה. מצב זה עשוי להקשות על ניסיונות להגיע להסדר אזורי רחב עם ממשלות במזרח התיכון ולכונן יחסים של שיתוף פעולה, כגון ה"יוזמה הערבית" הידועה. שאלת הטלת האשמה היא קריטית כאן מכיוון שהטלת האשמה לסכסוך באופן כל כך נחרץ על ישראל מובילה לדרישות לפיצויים חד-צדדיים מהסוג שישראל אינה צפויה להסכים לשלם, כגון קליטת כמות גדולה של פליטים. כמו כן, ההשפעה המשמעותית של שיעור המוסלמים במדינה גם במדינות שאינן מוסלמיות מצביעה על שינוי פוטנציאלי בדעת הקהל במדינות עם מיעוט מוסלמי הולך וגדל, כמו מדינות אירופיות רבות.

במודל נמצא כי למשתנים רבים שנבחנו אין השפעה על דעת הקהל. הממצא החשוב בהקשר זה הוא היעדר קשר ברור בין יחסי סחר עם ישראל לבין הדעות כלפיה. תוצאה זו מעידה כי מדינות רבות קיימו יחסי סחר עם ישראל על אף הדעות השליליות כלפיה בקרב הציבור. במקרה של תורכיה, הדעה השלילית מאוד לא מנעה מממשלותיה לקנות ציוד צבאי מישראל. ממצא זה מטיל ספק בסיכויי ההצלחה של יוזמות להוביל לחרם כלכלי על ישראל, שכן נראה כי כוחות כלכליים מוכחים כחזקים יותר מדעות קהל, ביקורתיות ככל שיהיו.

בפרק התיאוריה הוצג הפולמוס בנושא דעת הקהל העולמית כלפי ארה"ב בין הטוענים להשפעה מכרעת של מדיניות החוץ שלה לבין הטוענים להשפעת הזהות של הקהל. פולמוס דומה קיים גם בנוגע לישראל: יש הטוענים כי המדיניות הישראלית היא שגויה ומביאה להרעת היחס כלפי ישראל בעולם, ויש הטוענים כי דעת הקהל מושפעת בעיקר מזהויות ומשלל גורמים נוספים. אמנם ברור כי למדיניות יש השפעה, אולם התוצאות של ניתוח זה מראות כי כוחה של טענה זו להסביר את הדעות כלפי ישראל מוגבל. כאמור, דעות מתגבשות מתוך שילוב של עובדות ואירועים עם נטיות פוליטיות ושאלות של זהות. גם במקרה זה המדיניות הישראלית היא רק מרכיב אחד במערכת. ההוכחה הבולטת לכך היא עצם הגיוון בדעות בעולם בסקר שבוצע בנקודה אחת בזמן, כאשר כל המשיבים היו עדים לאותו מצב עובדתי ולאותו רצף התפתחויות בסכסוך ובכל זאת הגיעו למסקנות הפוכות. נראה כי המדיניות הישראלית מקבלת פרשנות שונה בהתאם לעיני המתבונן, וככל הנראה כל מדיניות שתינקט תהיה נתונה למנגנונים של פרשנות הקשורים לשלל גורמים סובייקטיביים.

1. סיכום

מנהיגים פוליטיים מבינים היום יותר מאי פעם את חשיבות דעת הקהל, מבית ומחוץ, לפעולותיהם. גם מנהיגים ישראלים זקוקים להבנה של דעת הקהל בעולם כאשר הם ניגשים לשולחן הדיונים ולקביעת מדיניות. מאמר זה מתחיל לנתח את הנושא, שעד כה נעדר התייחסות אמפירית מחוץ לארה"ב. מבין התיאוריות השונות שנבחנו ניכר כי שיקולים של זהות דתית תופסים מקום מרכזי בגיבוש דעות כלפי ישראל בעולם, ובמובן זה הגישה ביחב"ל המדגישה את השפעת הזהות הוכיחה את עצמה כרלוונטית יותר מאשר הגישות הקלאסיות האחרות.

מחקר זה מניח תשתית שיש להמשיך לבנות עליה. קונקרטי, השיטה של חישוב ממוצע מדינתי מאבדת מידע רב הנוגע לגיוון הפנים-מדינתי. נוסף לכך, היא אינה מתייחסת לשיקולים נוספים של השפעות שנמצאות רק ברמת הפרט, כגון אידיאולוגיה פוליטית, זהויות דתיות נוספות כגון נצרות והינדואיזם וכן מעמד חברתי-כלכלי; והמחקר אינו מתייחס לשינויים בדעות לאורך זמן. כמו כן, יש מקום לבחון רבדים נוספים של הסוגיה באמצעות ניתוח איכותני של השיח הבין-לאומי הנוגע לישראל.

רשימת מקורות

- Brooks, Stephen, 2006. *As Others See Us: The Causes and Consequences of Foreign Perceptions of America*, Toronto: University of Toronto Press.
- Carlson, Matthew, and Travis Nelson, 2008. "Anti-Americanism in Asia? Factors Shaping International Perceptions of American Influence", *International Relations of the Asia-Pacific* 8: 303–324.
- Cavari, Amnon, 2013. "Religious Beliefs, Elite Polarization, and Public Opinion on Foreign Policy", *International Journal of Public Opinion Research* 25(1): 1–22.
- Ciftci, Sabri, 2012. "Islamophobia and Threat Perceptions: Explaining Anti-Muslim Sentiment in the West", *Journal of Muslim Minority Affairs* 32(3): 293–309.
- Gilboa, Eytan, 1987. *American Public Opinion toward Israel and the Arab-Israeli Conflict*, Lexington, MA: Lexington Books.
- Goldsmith, Benjamin E., Yusaku Horiuchi, and Takashi Inoguchi, 2005. "American Foreign Policy and Global Opinion: Who Supported the War in Afghanistan?" *Journal of Conflict Resolution* 49: 408–429.
- Green, John C., 2009. "The American Public and Sympathy for Israel: Present and Future", *Journal of Ecumenical Studies* 44(1): 107.
- Holsti, Ole R., 2004. *Public Opinion and American Foreign Policy*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Huntington, Samuel, 1996. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster.
- Keohane, Robert, and Joseph Nye, 1977. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston: Little, Brown.
- Kleinberg, Katja B., and Benjamin O. Fordham, 2010. "Trade and Foreign Policy Attitudes", *Journal of Conflict Resolution* 54(5): 687–714.
- Koplow, Michael J., 2011. "Value Judgment: Why Do Americans Support Israel?" *Security Studies* 20: 266–302.
- Mor, Ben D., 2006. "Public Diplomacy in Grand Strategy", *Foreign Policy Analysis* 2(2): 157–176.
- Nau, Henry, 2011. *Perspectives on International Relations: Power, Institutions, and Ideas*, Washington: CQ Press.
- Nye, Joseph S., 2004. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Page, Benjamin, and Marshall Bouton, 2006. *The Foreign Policy Disconnect: What Americans Want from Our Leaders but Don't Get*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Pew Research Center, 2007. "The Pew Global Attitudes Project 2007", *Pew Research Center*, <http://www.pewglobal.org/>.
- Rynhold, Jonathan, 2015. *The Arab-Israeli Conflict in American Political Culture*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

---, 2009. "The U.S. and the Middle East Peace Process: Conflict Management vs. Conflict Resolution", in Efraim Inbar and Eytan Gilboa (eds.), *U.S.-Israeli Relations in a New Era*, New York: Routledge, pp. 140–157.

Shambaugh, George, and William Josiger, 2007. "Fear Factor: The Impact of Terrorism on Public Opinion", paper presented at the International Studies Association 48th Annual Convention, Chicago, IL, March 2.

Shlapentokh, Vladimir, Joshua Woods, and Eric Shiraev, 2005. *America: Sovereign Defender or Cowboy Nation?* Aldershot, UK: Ashgate Publishing.

Viotti, Paul R., and Mark V. Kaupi, 2011. *International Relations and World Politics*, Boston: Pearson.

Wallerstein, Immanuel, 2004. *World-Systems Analysis: An Introduction*, Durham, NC: Duke University Press.

Xie, Tao, and Benjamin Page, 2013. "What Affects China's National Image? A Cross-National Study of Public Opinion", *Journal of Contemporary China* 22(83): 850–867.

Zaller, John, 1992. *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

חקר דעת הקהל בנושאי ישראל והסכסוך בארה"ב ובמדינות אחרות:

תגובה למרום מלניק וכוורי, ריינהולד, בן לוי, פרידמן,
כוורי ונייער, וירחי, פינדייק וכוורי

שלמה אגוז

המאמרים המוגשים לקורא במסגרת סימפוזיון זה מבטאים את ההתקדמות בשטח מחקר שהוא מעניין הן מבחינה תיאורטית והן מבחינת הרלוונטיות שלו לשאלות של מדיניות: דעת הקהל כלפי ישראל בארצות הברית ובעולם. בעבר היה העיסוק האקדמי בתחום משמעותי זה מצומצם למדי (Gilboa, 1987), ואילו בשנים האחרונות ניכרת התפתחות של ממש בחקר הנושא. המאמרים המופיעים כאן משקפים בעיקר את הפעילות המרוכזת סביב עבודתו של אמנון כוורי במרכז הבינתחומי, שבה מעורבים גם כמה וכמה מעמיתיו ומתלמידי המחקר שלו, ואליהם מצטרף קולו הייחודי של ג'ונתן ריינהולד מאוניברסיטת בר-אילן. יחד משקפים מאמרים אלה את התרחבות העניין האקדמי בנושא, באופן המתכתב עם הדיון הציבורי והתקשורתי בו.

דיונים של הכותבים השונים על דעת הקהל כלפי ישראל מתנקז במאמרים שלפנינו לבחינת עמדות הנוגעות לסכסוך הישראלי-ערבי. למרות הזיקה בין הדברים, יש לזכור שהיחס לישראל מושפע גם מסוגיות נוספות, דוגמת היחס ליהודים במדינות שונות, ואינו מורכב אך ורק מהשאלות הקשורות בסכסוך. במצבים מסוימים, שבהם אגע בהמשך, תיתכן גישה שלילית כלפי ישראל וכלפי העולם האיסלאמי כאחד; לכל אחת מהשתיים סיבות שונות ולא נכון להבין כתוצאת הסכסוך הישראלי-ערבי. במאמר זה אני מבקש, בין היתר, לקרוא להרחבת המושג "עמדות כלפי ישראל" אל מעבר לסוגיית הסכסוך בלבד. בדרך זו יהיה אפשר גם לבחון באיזו מידה מצטמצמת תפיסת ישראל להיותה צד סכסוך בלבד בעיני קבוצות שונות מבחינה חברתית, דתית, אתנית ופוליטית.

את המבט הרחב ביותר מספק רפאל בן לוי, המציג ממצאי מחקר הבוחן את העמדות כלפי ישראל על פי סקרי דעת קהל שנערכו ב-45 מדינות בעולם, המקיפות אזורים תרבותיים שונים. מבט כזה מייצר הקשר נרחב שאל מולו אפשר לבחון את הממצאים המוצגים בשאר המאמרים, אשר ממקדים את המבט בדעת הקהל האמריקנית. ריינהולד מספק מבט רחב על יחסן של קבוצות שונות בחברה האמריקנית לישראל ועל הגורמים הקשורים בו, ומדגיש את מה שהוא רואה כפרדוקס המתבטא באהדה גוברת לישראל לצד חילוקי דעות מעמיקים בנושא בין קבוצות שונות בחברה. ירחי, כוורי ופינדייק משווים את הסיקור של ישראל בכלי תקשורת אמריקניים שונים ומגיעים למסקנה שהנושאים המסוקרים ביותר הם "קונפליקט" ו"שלום" - נושא השלום היה דומיננטי עד תחילת שנות האלפיים ומאז בולט יותר נושא הקונפליקט. גיא פרידמן מתייחס אף הוא להיבט התקשורתי ובוחן את דפוסי השימוש של חברי הקונגרס בטוויטר להבעת עמדות במהלך מבצע "צוק איתן". הוא מוצא הבדל בין המפלגות בהיקף ההתייחסות לנושא (חברי קונגרס רפובליקנים צייצו יותר בנושא בתקופת המבצע).¹ כוורי ואילן נייער מתייחסים לפעילות חברי בית הנבחרים במסגרת הפעילות השגרתית של הקונגרס ומצביעים על קשר בין השתייכות מפלגתית לייזום הצעות חוק והחלטות: רפובליקנים ושמרנים משתתפים ביוזמות כאלה יותר מאשר דמוקרטים וליברלים. שיר מרום מלינק וכוורי חוקרים את עמדות הקהילה ההיספנית האמריקנית, ומצביעים על מה שהם רואים כהתקרבות של עמדות בני הקהילה ביחס לסכסוך לעמדות הציבור האמריקני הרחב כחלק מהתערותם בחברה.

דעת הקהל על ישראל - פרספקטיבה השוואתית בין-לאומית

מאמרו של בן לוי מתבסס על חלק מהממצאים שהוצגו בעבודת התזה שלו, בהנחיית אמנון כוורי. נקודת המוצא לעבודה זו היא תיאורטית והיא מבקשת לשלב בין התובנות שיכולות להציע התיאוריות המרכזיות ביחסים בין-לאומיים - ריאליזם, ליברליזם, קונסטרוקטיביזם וגישות מרקסיסטיות - להבנת נושא דעת הקהל בשאלות של מדיניות חוץ. מן התיאוריות הגדולות נגזרות השערות ביחס לארבע קבוצות גורמים המשפיעים על דעת קהל: גורמים הקשורים לביטחון, גורמים הקשורים לנורמות פוליטיות ולאידאולוגיה, גורמים כלכליים וגורמי זהות. ישראל משמשת עבור בן לוי מקרה פרטי

¹ במקום אחר מציג פרידמן נתון זה בצד נתונים המראים כי למרות ההבדל בהיקף ההתייחסות, חברי הקונגרס מהמפלגות השונות אינם שונים זה מזה בהיקף התמיכה בישראל (Freedman, 2015).

שבעזרתו אפשר לבחון את תוקפן של הקביעות העולות מן התיאוריות. מהמאמר עולה כי רק ההשערה בדבר קשר בין שיעור המוסלמים במדינה לעמדות כלפי ישראל אומתה. מדובר בהשערה הנוגעת לגורמי זהות ומקורה בתיאוריה הקונסטרוקטיביסטית. ההשערות שמקורן בתיאוריה הריאליסטית, בתיאוריה הליברלית ובתיאוריות כלכליות שהשראתן מרקסיסטית לא אומתו. במקרים מסוימים היו סימנים לקשר הפוך מהמשוער: נמצא שריבוי נפגעי הטרור במדינה דווקא קשור לביקורתיות רבה יחסית כלפי ישראל, אך זאת רק כאשר בסיס הנתונים אינו כולל מדינות מוסלמיות וכן את ארצות הברית. בנקודה זו נראה שההסבר לממצא המפתיע יכול דווקא להתאים לגרסה מסוימת של התיאוריה הריאליסטית: במדינות שאינן חלק מהסכסוך, אזרחים רבים החשים העדפה לאחד הצדדים אינם מזהים העדפה זו כעניין של אינטרס לאומי. אם, לשיטתם, מדינתם משלמת מחיר על העדפה מסוג זה, מעדיפים אזרחי אותה מדינה לוותר עליה.

ממצא מפתיע אחר הוא שבניגוד למשוער, מדינות מפותחות פחות מבחינה כלכלית תומכות יותר בישראל. הכותב מייחס ממצא זה לתמיכה הרבה בישראל במדינות אפריקה. עם זאת, חשוב לבחון לא רק את התמיכה הגבוהה באפריקה אלא גם את העובדה שהתמיכה במערב נמוכה ממנה. נראה שהסיבה קשורה דווקא לשינוי הערכים המתחולל בחברת השפע: עלייתם של ערכי מימוש עצמי מביאה לחיזוק עמדות אמנציפטוריות המכוונות אמנם להעצמת הפרט אך גם להעצמת קבוצות חלשות (Inglehart and Welzel, 2009). מגמה זו מביאה לאימוץ עמדות של הזדהות עם מי שנתפס כחלש בסכסוך וחותר לעצמאות וכן לביקורת כלפי הגורם השולט בו. למעשה, ביקורת זו משקפת ביקורת עצמית גוברת כלפי מי שאזרחי המדינות העשירות מזהים כדומים להם.

בעוד בעבודת התזה בן לוי מנסח ובוחר השערות הן ברמת הפרט והן ברמת המדינה, המאמר שבקובץ זה ממוקד כולו בהשערות שברמת המדינה. התמקדות זו אמנם מאפשרת הצצה אל העבודה המרשימה שבוצעה בתזה, אך רק עיון בתזה עצמה יחשוף את המבנה התיאורטי השלם שפותח, שיש בו כדי להעיד על בהירות מחשבתית ומקוריות (Ben Levy, 2015). כמו כן, מאחר שההשערה היחידה שאומתה ברמת המדינה קושרת בין שיעור המוסלמים במדינה לבין היחס לישראל ולפלסטינים, נראה שרבים מהגורמים להבדלים ביחס לישראל לא זוהו. סביר שחלק מההבדלים בין מדינות לא מוסלמיות אינו נובע רק מגודל המיעוט המוסלמי בהן, אלא מהבדלים דמוגרפיים הקשורים לגודלן היחסי של קבוצות שונות הנבדלות זו מזו בהשקפתן על הסוגיות

הרלוונטיות. השונות הרבה הקיימת בתוך המדינות פנימה אינה באה לידי ביטוי במסגרת המאמר - אם כי החוקר כבר ביצע צעדים בכיוון הכללתה במודל, כפי שתעיד התזה.

לדוגמה, הממצא שלפיו ברמת המדינה אין קשר בין מידת החופש הנהוג במדינה לבין העמדות בה לגבי הסכסוך, בניגוד למשוער, אינו מעיד בהכרח על כך שהפנמת ערכים דמוקרטיים אינה קשורה ליחס כלפי ישראל. ייתכן שהקשר מורכב ואינו ליניארי. כדי להתמודד עם אפשרות זו יש צורך בבחינת עומק של הבדלי גישות פנים-מדינתיים בין קבוצות אידיאולוגיות שונות, ברוח דברי המחבר בסיכום מאמרו. בעבודת התזה בחן בן לוי נושא זה כך שיוכל להקיף את הרגישויות והניואנסים החשובים. החלוקה העיקרית שהוא מציג לגבי חברות מערביות מתייחסת להבחנה שבין ליברלים לשמרנים. הליברלים, על פי התזה, נוטים פחות לתמוך בישראל בהשוואה לשמרנים (Ben Levy, 2015: 36-37, 13). למרות החלפת המושגים "ליברלים" ו"שמרנים" במושגים "שמאל" ו"ימין" בדיון במדינות אירופה, המודל הוצג כדומה. אלא שהממצאים מאירופה המערבית לא התאימו למודל כה ליניארי, ולא בכדי. המחבר הצביע על הבדלים בין הימין המתון לשמאל המתון שיש בהם כדי לתמוך בהשערה, אך ללא ממצאים מובהקים לגבי בעלי הנטיות הפוליטיות הקיצוניות יותר. השוני בין הזירה הפוליטית האירופית לזו הצפון אמריקנית אינו מסתכם רק בטרמינולוגיה וכדי להבינו עלינו להבחין בקטגוריות משמעותיות נוספות על הרצף. כמובן, השמאל האירופי הוא בעיקרו סוציאליסטי, או סוציאל-דמוקרטי, יותר מאשר ליברלי. ההבחנות שיש לבצע באגף הימני חשובות יותר לגבי דעת הקהל ביחס לישראל: לא הרי הימין השמרני כהרי הימין הקיצוני האתנוצנטרי האירופי, ששורשיו האנטישמיים מוכרים היטב ופעמים רבות התבטאו גם בעמדה עוינת מאוד כלפי ישראל ובתמיכה בצד הערבי בסכסוך (ראו למשל Mudde, 2000: 45, 161-162, 172). הדבר מסבך את התמונה הפשוטה למדי שלפיה קיים ציר אחד - בין שמרנות לליברליזם או בין ימין לשמאל, והעמדות כלפי ישראל משתנות לאורכו באופן ליניארי למדי. בעייתיות זו הופכת מורכבת יותר לאור הבקיעים הניבעים לאחרונה בתוך הימין האירופי ביחס לישראל, עם עליית העוינות באגף זה כלפי מהגרים מוסלמים וכלפי האיסלאם בכלל. ישראל נראית לחלקים במחנה זה כבת ברית טבעית בעוד חלקים אחרים עדיין דבקים במורשתם העוינת כלפי ישראל והיהודים, ואילו גורמים נוספים מנסים לשמור על עמדה עוינת הן כלפי ישראל והן כלפי האיסלאם (למשל Camus, 2013: 114-116). לעניין זה חשובה קביעתו של ריינהולד, כי "התפיסות האנטי-ישראליות העזות ביותר נמצאות בימין הקיצוני ובשמאל הקיצוני".

בהתייחסו למדינות שאינן מערביות בחן בן לוי בעבודת התזה את הקשר בין תמיכה בערכים דמוקרטיים לבין העמדות לגבי הסכסוך (Ben Levy, 2015: 37). במדינות אלה נמצא שאנשים התומכים בערכים דמוקרטיים מזדהים יותר עם ישראל. עם זאת, נראה שהחלטתו של בן לוי לבחון הבדלים אידיאולוגיים שונים במערב ובמדינות אחרות מבוססת על ההנחה שבניגוד לחברות לא מערביות, במערב ההזדהות עם ערכים דמוקרטיים היא גורפת. לכן, במדינות מערביות מספיק להתייחס ל"ליברלים" ול"שמרנים" או ל"ימין" ול"שמאל" מבלי לבחון את מידת המחויבות של אנשים שונים לערכי הדמוקרטיה. גם בהקשר זה חשוב להתייחס להתפשטות ערכי המימוש העצמי בחברות מפותחות. דווקא במדינות העשירות ביותר, הקבוצות התובעות, לשיטתן, העמקה והרחבה של הדמוקרטיה ושל חופש הבחירה של האדם בתחומי החיים השונים נוטות לרוב לתמוך בשמאל - אלא שזה אינו השמאל המסורתי. המפלגות הירוקות, למשל, מייצגות אגף פוליטי זה (Inglehart and Welzel, 2009). לקבוצות אלה נוכחות רבה באוניברסיטאות ונראה שהן תורמות את חלקן ללחץ הגובר על ישראל. דווקא בחוגים אלה הביקורת על ישראל חריפה בגלל שהיא נתפסת ככובש. סביר אפוא שנגלה שככל שמדינה משגשגת יותר, כך הקשר בין ערכים דמוקרטיים לבין אהדה לישראל נחלש ואולי אף מתהפך, אם ערכים אלה ייכללו במחקר גם לגבי מדינות מערביות. נראה שהממצא שלפיו במדינות מזרח אירופה ניכרת נטייה רבה יותר לתמוך בישראל בהשוואה למערב משקף גם הוא את התקדמות שינוי הערכים בכל אחד מהאזורים.

מרכיב חשוב שחסר הן בתזה והן במאמר הוא השפעת עמדות ביחס לפוליטיקה הבין-לאומית בהקשר הרחב ביותר על היחס למדינה מסוימת. לענייננו, נראה שהיחס כלפי ישראל משקף במידה רבה את יחסם של אנשים בעולם להגמוניה האמריקנית בסדר העולמי. הפרטים הקשורים לסכסוך הישראלי-ערבי אינם נהירים לכול והקשר שלו לחיי היום-יום במקומות שונים לא נראה לרבים כקרוב. עם זאת, נוכחותה של ארה"ב ופעילותה באזורים שונים מעוררת אמוציות רבות, והזיקה בין ארצות הברית לישראל מביאה כנראה רבים לגבש את עמדתם כלפי ישראל בהשפעת יחסם לארצות הברית. ייתכן שנטייה זו מתבטאת בהבדלים שמצא בן לוי בין השמאל המזרח אירופי למקביליו המערב אירופיים: בעוד במערב אירופה, כאמור, נוטה השמאל המתון להתנגד יותר לישראל ואילו לגבי השמאל הקיצוני אין ממצאים מובהקים, במזרח אירופה המצב הפוך. נראה שבמזרח אירופה מזוהה השמאל הקיצוני עם המשטרים הקומוניסטיים ועם מה שהם מייצגים - כולל יחסם לישראל כשלוחה

אימפריאליסטית של ארה"ב. אלה המגדירים עצמם כ"שמאל מתון" במדינות אלה נוטים, במידה זו או אחרת, לתמוך בפנייה מערבה, ולכן אין להם העדפה ברורה בסכסוך, בניגוד למקביליהם ממערב היבשת. אם כן, חשוב למדוד את משתנה היחס לארצות הברית ולהכילו במודל.

דעת הקהל האמריקנית לגבי הסכסוך

במאמרו קובע בן לוי כי קיימת תשתית איתנה להמשך התמיכה בישראל בארצות הברית. ריינהולד אף טוען שהתמיכה בישראל במאה ה-21 הגיעה בארה"ב לשיאים חדשים. פרשנות זו אמנם נשענת על נתונים, אך בהתחשב במכלול הנתונים יש לנקוט משנה זהירות ולהביא בחשבון גם סימנים להתפתחויות אחרות. כוורי הציג בעבר נתונים הקושרים בין הקיטוב המפלגתי הגובר בפוליטיקה האמריקנית לבין הפיכת התמיכה בישראל מקונצנזוס חוצה מפלגות לנושא המתחיל להיראות כסלע מחלוקת וכמסמן של זהות מפלגתית עבור חוגים שונים (Cavari, 2013). מצב דברים זה, שריינהולד אמנם מתייחס אליו אך זוכה לתשומת לב פחותה במאמרו של בן לוי, יכול להוביל גם להבנה שונה של התהליכים.

במקרה אחר, מצאנו שהקוהורט הפרו-ישראלי ביותר בחברה האמריקנית, באופן יציב, הוא זה של ילידי שנות הארבעים, הנכנסים בהדרגה לעשור השמיני של חייהם, ואילו קוהורטים צעירים יותר נוטים פחות מהם לתמוך בישראל (Cavari and Egoz, 2011). בעיקר נראה שמידת האהדה לישראל בסכסוך מושפעת מההקשר ומהנסיבות המשתנות, שלהם יש השפעות תקופתיות משמעותיות וכן השפעה דורית ארוכת טווח. בלי שינוי משמעותי בנסיבות, שייצור קונצנזוס פרו-ישראלי בקרב הצעירים שעתידים להצטרף בקרוב לאוכלוסייה הבוגרת, צפויה ירידה בתמיכה בישראל בעקבות חילופי הדורות.

נראה שמסקנתו של ריינהולד, המבחינה בין המחויבות האמריקנית הבסיסית לביטחונה של ישראל לבין תמיכה אוטומטית בעמדות ממשלת ישראל בתהליך השלום, יש בה כדי להצביע על עיקרו של השינוי, לפחות בשלב זה. הבחנה מסוג זה מחדדת את הצורך להרחיב את האופרציונליזציה של משתנה התמיכה בישראל אל מעבר לציונה כצד המועדף בסכסוך הישראלי-ערבי.

מכמה מן המאמרים עולות תובנות משמעותיות הנוגעות לפילוח דעת הקהל האמריקנית ביחס לסכסוך. לאחת מהתובנות, המוכרת היטב כבר ממחקרים קודמים, התייחסתי לעיל: בעוד בעבר התמיכה בישראל הייתה בגדר קונצנזוס בין שתי המפלגות הגדולות, כיום הולך ומתרחב הפער במידת ההעדפה לישראל - הרפובליקנים מבטאים העדפה חד-משמעית ואילו הדמוקרטים חותרים לבטא גישה שהם רואים כמאוזנת. ריינהולד מתייחס אף הוא לתהליך זה במאמרו הנוכחי. פרידמן מצא, כאמור, שחברי קונגרס רפובליקנים מציינים יותר ביחס לסכסוך, אך לא מצא הבדל במידת התמיכה שגילו כלפי הצד הישראלי בהשוואה לחברי הקונגרס הדמוקרטים. הניגודים המפלגתיים משקפים שוני במערכות הערכים של בוחרי המפלגות השונות ולכן קושר ריינהולד בין ההעדפה לישראל בקרב הרפובליקנים להעדפתה בקרב השמרנים. כאמור, גם בן לוי הדגיש בעבודה קודמת את השפעת ההבדל בין שמרנים לליברלים על ההעדפה לישראל. כוורי ונייער מגיעים במאמרם הנוכחי למסקנה דומה, אלא שהם מקדישים תשומת לב מועטה לניתוח הממצאים ומתמקדים בעיקר בהצגת בסיס הנתונים ושיטת המחקר.

משתנה חשוב נוסף האחראי לחלק מההבדלים בהעדפת ישראל הוא הבדלים דתיים. ריינהולד מצביע על העדפה משמעותית לישראל בייחוד בקרב האוונגליסטים אל מול העדפה פחותה בקרב כנסיות המיינליין, ועל העובדה שבחוגי הפעילים של המיינליין בולטת אפילו ביקורתיות כלפי הצד הישראלי.

אף על פי שהגורם הדתי תורם לתמיכה הרבה יחסית של האמריקנים בישראל, ריינהולד מוצא שגם האמריקנים החילונים מביעים תמיכה רבה יותר בישראל בהשוואה לאירופים החילונים. חשוב לשאול אם פער נובע זה מהשפעות הסביבה: האמריקנים החילונים חיים ופועלים בסביבה תרבותית שמתאפיינת ביחס חיובי לישראל והם סופגים, ולו חלקית, עמדה זו - גם מבלי לאמץ את ההשקפות הדתיות התורמות לה. אם אמנם כך הדבר, יש מקום לתהות אם גידולה המספרי של האוכלוסייה החילונית בארה"ב לא ישנה גם את אופייה של אותה סביבה תרבותית, ואם בתנאים אלה עדיין תיספג אותה אהדה לישראל. ייתכן גם שאל מול המגמה הדמוגרפית של התרחבות הכנסייה האוונגליסטית יעמיק הקיטוב בדעת הקהל גם בסוגיית הסכסוך הישראלי-ערבי.

בגרסה המקיפה יותר של המאמר המתפרסם כאן מגלה פרידמן, באופן מפתיע, שחברי הקונגרס היהודים "אינם שונים מבני הדתות האחרות מבחינת התמיכה שלהם בישראל" על סמך ציוציהם בטוויטר (Freedman, 2015: 10). נתונים אלה מזמנים גם הם דיון וייתכן שבחינת עומק שלהם, מעבר למודל

הרגרסיה, תוסיף להבנת העניין. ייתכן שממצא זה משקף את העובדה שהאוונגליסטים נוטים יותר מהיהודים להביע תמיכה בלתי מסויגת כלפי ישראל - עובדה הממקמת את היהודים בתווך בין האוונגליסטים לבין קבוצות אחרות. אפשר לבדוק השערה כזו באמצעות השוואת היקף התמיכה בישראל בקרב יהודים, אוונגליסטים, פרוטסטנטים מכנסיות המיינליין וקתולים, בניסיון לזהות רצף של זרמים דתיים ומידת העדפתם לישראל. נוסף לכך, ייתכן שנתון זה מבטא את הנטייה הגוברת של יהודים אמריקנים, שמתאר ריינהולד, להבחין בין אהדה לישראל לתמיכה במדיניות ממשלתה. עובדה זו יכולה להתבטא בכך שחברי קונגרס יהודים - בעיקר הלא אורתודוקסים שבהם - לא יושוו לציין בתמיכה במדיניות ממשלת הליכוד כאשר עולות האשמות לגבי מידת מחויבותה לזכויות האזרחים באזורי הקרבות.

מאמרם של מרום מלניק וכוורי סולל את הדרך להבחנה בין עמדותיהם של בני קבוצות אתניות שונות כלפי הסכסוך הישראלי-ערבי. הם ממקדים את מבטם בקהילה האמריקנית ההיספנית. הממצא המעניין הוא הפער בין ההיספנים ילידי ארצות הברית לאלה שהיגרו אליה - הראשונים נוטים יותר לתמוך בישראל. המחברים רואים בכך עדות להשתלבותם בחברה האמריקנית ולא ימוץ ערכיה הייחודיים. אלא שטבלה 1 במאמר זה מלמדת שבעוד תמיכת היספנים ילידי ארצות הברית בישראל בשנת 2013 אינה עולה על שיעור תמיכתם בה ב-1997 (בניגוד למגמת התמיכה הגוברת בישראל בחברה האמריקנית הרחבה), דווקא שיעור התמיכה בישראל בקרב ההיספנים המהגרים צנח בתקופה זו (מ-83% ל-150%).² גם את יציבות תמיכתם בישראל של ילידי ארה"ב יש לבחון אל מול העלייה הכללית בתמיכת הציבור האמריקני במדינה זו. לכן עולה השאלה אם הממצאים אמנם מלמדים על השתלבות בתרבות האמריקנית או על תהליך אחר, ייחודי לקהילה זו. מצב הדברים המתואר מאתגר את מסקנת הכותבים וללא ספק עולה צורך בהמשך בחינתו המעמיקה של הנושא. בין היתר, יש מקום לבחון אם המהגרים שהשיבו לסקרים המאוחרים מייצגים את אותן קבוצות מהגרים בשלב מתקדם יותר

² התמונה הכוללת העולה מנתונים אלה היא ירידה בשיעור התמיכה בישראל בקרב היספנים בתקופה המדוברת (1997-2013). כמו כן, תרשים 1 במאמרם מציג את העמדות כלפי הסכסוך הן בקרב היספנים והן בקרב לא היספנים, ומבוסס על סקרים רבים משנות השבעים ועד התקופה הנוכחית. בתרשים אין הפרדה בין היספנים ילידי ארה"ב למהגרים, מן הסתם בגלל היעדר נתונים מתאימים. הממצאים מראים כי במצטבר, שיעור ההיספנים הניטרלים ירד ולעומתו עלו הן שיעור תומכי ישראל והן שיעור תומכי הפלסטינים/הערבים. למעשה, תהליך זה דומה באופן חלקי לתהליך שעבר על האוכלוסייה הכללית אלא שבעשור האחרון הוא נמשך בקרב ההיספנים, בעוד שבכלל האוכלוסייה חלה עלייה משמעותית בתמיכה בישראל וירידה מסוימת בתמיכה בפלסטינים/ערבים. יצוין שרינהולד, לעומתם, מתייחס בהקשר זה לנתונים הממוקדים בשנים 1992-2008, המצביעים על עלייה בתמיכה בישראל בקרב ההיספנים.

בחייהם או שמא אלה מהגרים מתקופה מאוחרת יותר ואולי אף מארצות מוצא שונות. במקרה הראשון, נראה שבמהלך שנותיהם בארה"ב המהגרים ההיספנים דווקא שינו את השקפתם לרעת ישראל. במקרה השני, ייתכן שהמהגרים החדשים הביאו איתם גישה אחרת שאימצו בארצות המוצא.

ריינהולד כורך גם הוא את היקף התמיכה בישראל בקרב ההיספנים במידת התערותם בחברה האמריקנית, אך בוחר לקשר זאת להערכותיו הפסימיות של סמואל הנטינגטון. אם אמנם נכונים חששותיו של הנטינגטון, ייתכן שדווקא הפיחות בהעדפת ישראל בקרב ההיספנים המהגרים מעיד על ניכור כלפי מערכת הערכים האמריקנית. ממש כשם שייתכן שהיחס לישראל במקומות שונים בעולם מושפע מהיחס לארצות הברית (ראו לעיל), כך ייתכן שקבוצות המנוכרות לערכי המיינסטרים האמריקני יפגינו יחס שלילי יותר כלפי ישראל. יש מקום לבחון זאת במחקרים עתידיים בתחום לגבי קבוצות שונות בארצות הברית. כאן המקום לומר שיהיה מעניין לראות בחינה מקיפה יותר של יחסן של קבוצות מהגרים ושל מיעוטים אתניים נוספים לישראל בהקשרים שונים.

את עמדות ההיספנים יש לבחון גם לאור זיקתה של אוכלוסייה זו לכנסייה הקתולית. רבים מההיספנים קרובים לדת ובהתחשב בהשפעה הניכרת של גורמים דתיים על היחס לישראל יש לשקול גם את השפעת מאפיין זה. ריינהולד טוען במאמרו כי חלק מהביקורתיות היחסית של דעת הקהל האירופית כלפי ישראל נובע מהשפעת הדת, בעיקר בקרב הציבורים הקתולים ביבשת זו. לדבריו, בקרב ציבורים אלה רווחת עוינות לישראל וליהודים בכלל. גם אם הדבר נכון לגבי הציבורים הקתוליים באירופה המרכזית והמערבית, הרי שבן לוי מוצא שבארצות אמריקה הלטינית, שמהן היגרו ההיספנים לארה"ב, דעת הקהל ב-2007 נטתה לניטרליות לגבי הסכסוך, עם העדפה מסוימת לישראל. נראה אפוא שגם בנושא השפעת הדת על הציבור ההיספני בהקשר לסכסוך, וכן בנוגע להשפעתה על קבוצות אתניות אחרות, יש מקום למחקר שיביא בחשבון ניואנסים שונים, הבדלים בין ארצות מוצא ושינויים לאורך זמן.

גורם נוסף שנמצא רלוונטי במחקרו של פרידמן, אף שאינו מוזכר במאמרו הנוכחי, הוא המגדר. בניגוד לשאר המשתנים שבמודל, החוקר אינו מציג תימוכין תיאורטיים לכלילת משתנה המגדר ואינו מוצא הסבר לממצא המעניין שהעלה לגביו: חברות קונגרס מפרסמות מספר גדול יותר של ציורים התומכים בישראל מאשר חברי קונגרס (Freedman, 2015: 9). מאחר שמספר חברות הקונגרס בתקופה הנידונה היה 104, לא סביר שהנתון הוא תוצר של

גודל אוכלוסיית המחקר (Manning and Brudnik, 2015: 83–84).³ גם בניתוח עמדות הציבור הרחב לאורך שנים רבות נמצא אפקט דומה (Cavari and Egoz, 2011: 12).⁴ יש מקום להעמיק את הדיון בסוגיה כדי לנסות לאתר הקשרים רלוונטיים העולים מהספרות המגדרית. נתונים אלה מעוררים עניין בייחוד משום שנמצא שנשים אמריקניות נוטות יותר מגברים לתמוך בעמדות יוניות (Page and Shapiro, 1992; Berinsky 2009; Huddy, Feldman, and Cassese, 2009; Eichenberg, 2014), שכן חלק נכבד מהביקורת על ישראל נוגע לשימוש שלה בכוח צבאי ובעלי עמדות יוניות נוטים לבקרה. ריינהולד אף מצביע במאמרו על קשר בין התמיכה הרווחת בארה"ב בשימוש בכוח צבאי לקידום מטרות מדיניות לבין האהדה לישראל. מציאת הסבר לתופעה זו תדרוש משאבים, זמן ושילוב חוקר/ת עם התמחות במגדר. מכל מקום, כדאי לבחון את האפשרות שעמדותיהן של אמריקניות כלפי מדינות זרות מושפעות ממעמד האישה באותן מדינות. ייתכן שדווקא ביקורת רבה על נושאים הקשורים במעמד האישה במדינות ערביות ומוסלמיות מאירה בעיניהן את ישראל באור חיובי יחסית. כדי להעמיד השערה זו במבחן יש צורך במחקר מקיף הנוגע לגישות נשים אמריקניות בכלל, וחברות קונגרס בפרט, בסוגיות שונות במדיניות חוץ (מעבר ליחס לישראל).

ממצאים בתחומים שונים מעידים על צורך לפתח גם את נושא הקשר בין עמדות האליטות לעמדות הציבורים שהן מייצגות. כך, למשל, למרות התמיכה הרבה של הציבור האוונגליסטי בישראל, כוורי ונייער מצאו כי חברי הקונגרס מזרם זה דווקא אינם מרבים בייזום פעילות פרו-ישראלית בקונגרס בהשוואה לעמיתיהם מהזרמים הדתיים האחרים (Nyer, 2015: 28–29). במחקר על מקורות ההבדל בין חברי הקונגרס לבין שולחיהם גלום פוטנציאל לממצאים מעניינים.

בשונה מנתונייהם של כוורי ונייער, פרידמן מצביע בגרסה המורחבת של מאמרו על כך שבזירת הטוויטר חברי הקונגרס האוונגליסטים דווקא נוטים יותר מאחרים להביע תמיכה בישראל (Freedman, 2015: 10). ממצא זה יכול לשמש קריאת כיוון לבחינת ההבדלים בין דפוסי הפעילות של הפוליטיקאים האוונגליסטים לבין דפוסי פעילותם של אחרים בנושאי ישראל והסכסוך. ייתכן

³ המספר 104 מבוסס על רשימת הנשים בקונגרס ה-113 כפי שהיא מופיעה בעמודים המוזכרים בדו"ח של מנינג וברודניק, לאחר בדיקת תאריכי הקדנציות של הנשים שלא כיהנו כהונה מלאה (מסומנות ב-^a).

⁴ הממצא מופיע בטבלה 3 אך אין התייחסות אליו בגוף המאמר שכן המגדר שימש כמשתנה בקרה במחקר שנושאו שונה בתכלית.

שנבחרו הציבור האונגליסטים מכוונים את פעילותם הפרו-ישראלית אל התקשורת יותר מאחרים.⁵ כאן אנו נכנסים לנושא נוסף העולה מן המאמרים: ההתייחסות התקשורתית לסכסוך, ביטוייה והשפעותיה.

פרידמן מתמקד בשימוש של חברי הקונגרס ברשתות החברתיות ופותח את המאמר בהתייחסות לכלי השפעה שונים של הקונגרס על המדיניות. בכך הוא מניח יסוד לבחינת השימוש ברשתות החברתיות כאפיק פעילות לא חקיקתי של חברי הקונגרס. בהקשר שלפנינו יועיל לתת את הדעת על ההבדל בין מסרים ברשתות החברתיות לבין יוזמות חקיקה: האחרונות מושפעות מבריתות פוליטיות, ממערכת היחסים של חבר הקונגרס עם הממשל ועוד; לכן, מתערכים כאן גורמים פוליטיים. מסרים בטוויטר מופנים בבירור כלפי הבוחר, וכאן יש לצפות שחבר הקונגרס יוכל לבטא יותר בבהירות את השקפותיו האישיות וכן את מה שרוצים בוחריו לשמוע ממנו.

ירחי, פינדייק וכוורי בוחנים דווקא את העיתונות המסורתית בהשוואתם בין שלושה עיתונים מרכזיים. שאלת המחקר, המוצגת מעט במובלע, נוגעת בשינויים באינטנסיביות הסיקור התקשורתי של ישראל בארה"ב ובבולטות הנושאים העולים בו. בניסיונם להסביר את אינטנסיביות הסיקור מונים המחברים כאחד הגורמים את ריבוי הכתבים הזרים השוהים בישראל. עם זאת, הסבר זה נראה מעגלי: דומה שריבוי הכתבים הזרים הוא ביטוי של העניין הרב בנעשה במדינה. ייתכן שהוא תורם להגברת העניין בפני עצמו, אך יש לראות בו קודם כול תוצאה של הנטייה לסקר באינטנסיביות את הסכסוך ולא הגורם לה.

המחברים גם מצביעים, ובצדק, על קשר בין דמות הממשל המכהן לבין הבולטות היחסית של סיקור נושאי השלום והקונפליקט. בהקשר זה מעניין לראות שבתקופת ממשל אובמה אמנם יש ירידה בבולטות נושא הקונפליקט אך אין עלייה מקבילה בבולטות נושאי השלום, למרות מאמצי הממשל להתניע מחדש שיחות שלום. ממצא זה מזמין ניסיון להסבר תיאורטי שייתכן שקשור להיעדר אמונה בסיכויי ההצלחה של מאמצים אלה.

הדברים מתקשרים לעניין חשוב נוסף העולה במאמר ומוצג על ידי כוורי ופרידמן במקום אחר (Cavari and Freedman, 2015: 5): הירידה היחסית בעניין של צרכני התקשורת האמריקנים בישראל. העובדה ששיעור האנשים המגדירים עצמם כניטרים בעמדותיהם לגבי הסכסוך דווקא ירד בעת שהיקף ההתעניינות הציבורית יורד גם הוא מוסברת על ידי כוורי ופרידמן באופן מאיר

⁵ ייתכן, עם זאת, שההבדל בין הממצאים נובע מכך שפרידמן התמקד במבצע צוק איתן ואילו כוורי ונייער בחנו תקופה בת 12 שנים, מהקונגרס ה-107 ועד הקונגרס ה-112 (בין 2001 ל-2012).

עיניים כתוצאה של התחזקות הרמזים המפלגתיים המקלים על אנשים לגבש עמדה בנושא ומביאים אותם לזנוח את החיפוש אחר מידע (שם, 7). הם גם שוללים באופן מנומק וחכם הסברים אלטרנטיביים הנוגעים בסוגיות מתודולוגיות ודמוגרפיות (שם, 10-12). מעניין עם זאת לבחון עד כמה נובעת ירידת העניין מהשפעת גורמים חיצוניים שלא הובאו בחשבון: עליית נושאים מטרידים אחרים בציבוריות האמריקנית, מהמשבר הכלכלי ועד העימות עם האיסלאם הגלובלי, שאינו ממוקד דווקא בסכסוך הישראלי-ערבי; וכן עד כמה מבטאת התופעה ייאוש מהסיכוי לשינוי בזירה זו והתרחקות של קבוצות בעלות עניין מיוחד בנושא מישראל (היהודים, למשל; ראו Cohen and Kelman, 2007; Waxman, 2012). לנקודת מבט אחרת ראו Sasson, (Kadushin, and Saxe, 2010).

היבטים מתודולוגיים

מהאמור עד כה ניכר שיש במאמרים המוצגים כאן כדי לתרום לידע ולהעלות כיוונים חדשים למחקר בתחום. עבודתם של החוקרים החתומים על המאמרים שלפנינו חשובה וראויה להערכה רבה. בנקודות שונות אני מבקש להצביע על כמה נושאים הנוגעים בהקשרים מתודולוגיים וכאלה הקשורים למבנה המאמר או לבהירותו.

עבודתו החלוצית של בן לוי, המציעה הסבר תיאורטי מקורי לדעת הקהל לגבי הסכסוך במדינות השונות, היא תרומה חשובה לחקר התחום. העובדה שהחלק האמפירי בעבודתו מתבסס בעיקר על נתונים מנקודת זמן אחת (2007) היא מגבלה שבמידת האפשר יש לתקנה. ניתוח נתונים מנקודות זמן שונות, בדומה לזה הנכלל במאמרים של ירחי, כוורי ופינדייק ושל מרום מלניק וכוורי, היה תורם להעמקת ההסבר שמציע המחבר. בדרך זו אפשר היה להתייחס להשפעתם של שינויים ברמת הטרור שמדינה חשופה אליה או להשפעתם של תהליכי דמוקרטיזציה על העמדות בנושא הנחקר. כך גם ניתן היה לראות אם הממצאים העיקריים שאליהם הגיע עד עתה - כמו, למשל, ההשפעה הבולטת של משתני הדת והערכים - הם בגדר מצב קבוע, או שנתונים אלה משקפים את האקלים הפוליטי בתקופה הנחקרת בלבד. מגבלה זו קיימת גם במחקרו של פרידמן, אך מסיבה אחרת: הרשתות החברתיות הן שדה חדש ומתפתח ומטבע הדברים אין בנמצא נתונים עליו מלפני השנים האחרונות.

סוגיית השינוי מעיבה גם על אחד מההיבטים במאמרו של ריינהולד: בטבלה 3 במאמרו מובאים נתונים משתי נקודות זמן במטרה להצביע על פער הולך וגדל בין תומכי המפלגות השונות בעמדותיהם לגבי הקמת מדינה פלסטינית. סביר מאוד, אמנם, שפער כזה הולך ומתהווה גם על סמך מחקרים אחרים שהוזכרו לעיל, אלא שהסתמכות על שתי נקודות זמן בלבד למדידת שינוי ידועה כבעייתית. טוב יעשה המחבר אם יאתר סקרים נוספים שהתייחסו לסוגיה ומאפשרים הפרדה בין תומכי המפלגות השונות. בהצגת נתוני הסקרים בטבלאות ובתרשימים במאמרו של ריינהולד חסרה התייחסות לשאלות המדויקות שנשאלו בסקרים והדבר עלול לעורר קושי בניתוח משמעות הממצאים.

עניין הצגת הנתונים עולה גם לגבי מאמרם של ירחי, פינדייק וכוורי. איור 2 במאמרם מציג את היקף הסיקור של ישראל בשלושת העיתונים האמריקניים הנחקרים. תיאור הנתונים מלווה בהסתייגות לגבי הסיקור המועט ב- *USA Today* בהשוואה לשני העיתונים האחרים, שלדברי הכותבים אינו משקף את העניין הפחות של העיתון בנושא אלא את העובדה שהעיתון מצומצם יותר בתכניו וממעט לעסוק בחדשות חוץ. כדי לשלוט על ההבדל בהיקף הסיקור הכולל בין העיתונים עדיף היה להראות נתון המייצג את נתח הסיקור של ישראל מתוך סך כל התוכן המופיע בעיתון ומתוך סך כל הסיקור של חדשות החוץ בו.

פרידמן משתמש במאמרו ברשת הטוויטר ככלי לאופרציונליזציה של עולם הרשתות החברתיות. לאור מגבלת 140 התווים לציון בטוויטר יש מקום לתהות אם רשת זו לבדה אמנם מייצגת את הנעשה בתחום זה. המחבר מזכיר שמגבלת התווים מקלה מבחינה מתודולוגית שכן המסרים ברשת זו ברורים ותמציתיים ולכן נוחים לקטלוג בהתאם למשתנים הנבדקים. ואולם, יש לזכור שפורמט כזה הופך את הדיונים למוגבלים מאוד. אמנם אפשר להשתמש בטוויטר לקידום מסרים שהועלו בפלטפורמות אחרות כגון פייסבוק, אך ייתכן שהבדלים בנטייה להשתמש ברשתות רבות ולדחוף באמצעות טוויטר מסרים מרשת אחרת יתערבו בממצאים. נראה שלשם בדיקת היקף השימוש ברשתות חברתיות כדי לעורר דיון כדאי לבחון לפחות גם את פייסבוק כרשת נוספת.

שאלת המיצוי מתעוררת גם בקריאת מאמרם של כוורי ונייער, המתמקדים בהגשת הצעות חוק והחלטות או בהצטרפות להגשתן. מדובר אמנם במשתנה חשוב ונימוקיהם להתייחסות אליו משכנעים, אך לא ברור מדוע אין התייחסות גם לתמיכת חברי הקונגרס בהצעות חוק אלה, כאשר הן מתקדמות עד לשלב של הצבעה.

כמשתנה המייצג את האידיאולוגיה של חברי הקונגרס בחרו הן פרידמן והן כוורי ונייער במדד DW-Nominate, המדגיש את ההיבטים הכלכליים של האידיאולוגיה. במחקרו של פרידמן נמצא שהמדד אינו מנבא את היקף הציוצים בנוגע לישראל (ועל סמך הגרסה המורחבת של המאמר המדד גם אינו מנבא עמדות; Freedman, 2015: 19), אך לא ברור אם הדבר נובע מכך שאין קשר בין אידיאולוגיה לבין דפוס הציוצים. דומה שמדד זה, למרות השימוש הרווח בו בחקר הקונגרס האמריקני, אינו המתאים ביותר לצורך ניתוח זה. יש לפחות אפשרות סבירה שחברי קונגרס יציצו מסיבות אידיאולוגיות שהמדד לא יוכל לזהות.

מפאת קוצר היריעה השמיט פרידמן מהמאמר המתפרסם כאן חלק חשוב מהמחקר שהוצג השנה בכנס האגודה למדע המדינה, ועוסק בעמדות שביטאו חברי הקונגרס בטוויטר. תחת זאת בחר המחבר להתמקד רק בכמות הציוצים של חברי הקונגרס בנושא. מדובר בבחירה לגיטימית הנובעת מאילוצים, אך נראה שבכך ויתר על הצגת המעניינים שבממצאי מחקרו. במאמר זה בחרתי להתייחס גם לממצאים שהוצגו במאמר המורחב כדי לעשות צדק עם המחקר וכן במטרה להעלות מחשבות רלוונטיות לגבי נתונים אלה. עניין אחר שהקשה על קריאת המאמר ברצף הוא הצגת הסקירה התיאורטית של אחד הנושאים (הקשר בין גורמי רקע לכמות הציוצים שנחקרו) בפרק הנתונים, במנותק מהרקע התיאורטי.

מסקנות וכיווני המשך אפשריים

רבים מהמאמרים בסימפוזיון זה התמקדו בחקר עמדות כלפי הסכסוך מתוך הנחה שיש בכך כדי למצות את משתנה היחס לישראל. אף על פי שתפיסת ישראל במקומות רבים בעולם מושפעת מהסכסוך עד שנראה שהיא הופכת לחד-ממדית, ניסיתי במאמר זה להצביע על המקומות שבהם אין די בסכסוך להבנת הגישות כלפי ישראל. נראה שפיתוח מדדים ממצים יותר לנושא היחס לישראל יאפשר, בין היתר, לבחון את מידת חד-ממדיותן של העמדות ואת צמצומה של ישראל בדעת הקהל לסכסוך בלבד. מדדים ממצים כאלה ראוי שיכללו ממדים שונים, דוגמת הכרה בזכות הקיום של ישראל ואף הזדהות רגשית אתה, מחד גיסא, וביקורת על מדיניות ממשלת ישראל ועל היחס לכיבוש ולהתנחלויות מאידך גיסא. סביר שאבחנה זו מאפשרת להבין טוב יותר את ההבדל בין יהודי ארצות הברית לבין אחרים בחברה זו: יהודים רבים הפנימו עמדה רגשית חיובית כלפי ישראל וסמליה באופן בלתי תלוי

במדיניות ספציפית זו או אחרת. אפשר בהחלט לראות יהודים רבים כמוטים בנושא זה, אך בד בבד, השקפותיהם הליברליות של יהודים אמריקנים רבים מובילות לביקורתיות גוברת כלפי מדיניות ישראל בסוגיות שונות, שרבות מהן קשורות בסכסוך. כך נוצרת בקרב רבים מיהודי ארה"ב אמביוולנטיות שאינה עולה בקנה אחד עם הנטייה הפסיכולוגית הטבעית לעקביות ולהפחתת דיסוננס (Festinger, 1985). נראה שנטייה פסיכולוגית זו מתבטאת בקלות רבה יותר בקהל המביט בישראל מרחוק ונחשף אליה בעיקר בהקשר של הדיווחים החדשותיים השוטפים על הסכסוך.

נטייה כזו יש בה כדי להסביר הן את תמיכתם הגורפת של אוונגליסטים לא מעטים בצד הישראלי, כולל אהדתם להתנחלויות ולימין הקיצוני (ראו מאמרו של ריינהולד), והן את החרפת היחס לישראל בחוגים שמאליים שונים. אצל האחרונים נראה שחל מעבר מביקורת על ישראל לעמדות המבקשות להחריג את ישראל ממשפחת העמים ולהביא לבידודה. בהתייחס לממדים שמנתי לעיל, התהליך נראה כרוך בגלישה מהתנגדות למדיניות הממשלה לשלילת הלגיטימציה של ישראל. שאלה חשובה בעניין זה היא מהי מידת ההשפעה של התמשכות המדיניות הישראלית השנויה במחלוקת על תהליך זה, שייתכן שסימניו ניכרים בקמפוסים האוניברסיטאיים.

בחינה מעמיקה יותר של מצב הדברים בקמפוסים יכולה לתרום להמשך פילוחה של דעת הקהל האמריקנית לגבי ישראל והסכסוך, וכן לספק הצצה לגבי העתיד בשכבות המשכילות בחברה זו. יש לקוות שלא ירחק היום ונראה גם עבודה המכסה היבט חשוב זה.

התמקדות בקמפוסים, כולל באינטלקטואלים האקדמיים המשפיעים רבות על האווירה בהם, תמלא צורך חשוב העולה ממצב המחקר הנוכחי. בחינה מעמיקה של ההבדלים בין האליטות לבין הציבור, כפי שהם עולים מן הממצאים שהוצגו במאמרים שונים, מתבקשת בשלב זה. נוסף לכך, יש מקום לנסות ולחקור את יחסי הגומלין שבין האליטות לציבור בסוגיה הנידונה. המאמרים העוסקים בעמדות חברי הקונגרס מעוררים את השאלה באיזו מידה מבטאים אלה את עמדות בוחריהם ומנסים לקלוע אליהן ובאיזו מידה הם מעצבים את דעת הציבור בהמשך הדרך.

כדי לבחון זאת יש צורך בשיטות ניתוח מתקדמות וייתכן שזהו יעד נוסף שכדאי להציב לפרויקט המתרחב המוצג כאן. כמו כן, יש מקום לחזק את השילוב בין שיטות כמותניות לאיכותניות שכן כל אחת מהשיטות תורמת מידע

שהאחרת מתקשה לתרום וביכולתה להזין גם מחקרים הנערכים בשיטה האחרת.

נושאים נוספים שפרויקט זה מעלה הם הצורך להמשיך ולבחון הם ירידת העניין הציבורי בסכסוך ומשמעויותיה הפוטנציאליות, כפי שפורטו לעיל, וכן ההבדלים ביחס לישראל בין קבוצות מהגרים וקבוצות גזעיות ואתניות שונות בחברה האמריקנית. ייתכן שהבדלים מסוג זה יהפכו משמעותיים עם השינויים הדמוגרפיים הצפויים. בין היתר, ממצאים המצביעים על העדפה פחותה של אפריקנים-אמריקנים כלפי ישראל בהשוואה לשאר הקבוצות ראויים גם הם לבחינה (Cavari and Egoz, 2011: 12; Freedman, 2015: 9).

רשימת מקורות

- Ben Levy, Raphael, 2015. "Global Attitudes toward Israel: An Empirical, Multi-Level Analysis", M.A. thesis, IDC, Hertzlyia, Israel.
- Camus, Jean-Yves, 2013. "The European Extreme Right and Religious Extremism", in Andrea Mammone, Emmanuel Godin and Brian Jenkins (eds.), *Varieties of Right-Wing Extremism in Europe*, New York: Routledge, pp. 107–120.
- Cavari, Amnon, 2013. "Religious Beliefs, Elite Polarization, and Public Opinion on Foreign Policy: The Partisan Gap in American Public Opinion toward Israel", *International Journal of Public Opinion Research* 25(1): 1–22.
- Cavari, Amnon, and Shlomo Egoz, 2011. "Cohort Analysis of American Attitudes toward Israel", paper presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, Illinois, March 31 – April 3.
- Cavari, Amnon, and Guy Freedman, 2015. "Party-cues and American Public Opinion about the Arab-Israeli Conflict", paper presented at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, Illinois, April 16 – April 19.
- Cohen, Steven M., and Ari Y. Kelman, 2007. "Beyond Distancing: Young Adult American Jews and Their Alienation from Israel", Jewish Identity Project of Reboot, <http://www.bjpa.org/Publications/details.cfm?PublicationID=326>.
- Eichenberg, Richard C., 2014. "Gender Difference in American Public Opinion on the Use of Military Force: Evidence from before and after the Wars in Iraq and Afghanistan, 1980–2013", June 12, Forthcoming in condensed form, *International Studies Quarterly*, 2016, Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=2480128>.
- Festinger, Leon, 1985. *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford: Stanford Press.
- Freedman, Guy, 2015. "Congressional Support for Israel: The Use of Twitter in the 113th Congress during Operation Protective Edge", paper presented at the Annual Conference of the Israeli Political Science Association, Ashkelon, Israel, May 7.
- Gilboa, Eytan, 1987. *American Public Opinion toward Israel and the Arab-Israeli Conflict*, Lexington, Massachusetts: Lexington Books.
- Huddy, Leonie, Stanley Feldman, and Erin Cassese, 2009. "Terrorism, Anxiety and War", in Werner Strizke, Stephan Lewandowsky, and David Denemark (eds.), *Terrorism and Torture: An Interdisciplinary Perspective*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 290–312.
- Inglehart, Ronald, and Christian Welzel, 2009. "How Development Leads to Democracy: What We Know About Modernization", *Foreign Affairs* 88(2): 33–48.
- Manning, Jennifer E., and Ida A. Brudnik, 2015. "Women in Congress, 1917–2015: Biographical and Committee Assignment Information, and Listings by State and Congress", *Congressional Research Service*, April 27, <http://www.fas.org/sgp/crs/misc/RL30261.pdf>.
- Mudde, Cas, 2000. *The Ideology of the Extreme Right*, Manchester: Manchester University Press.

Nyer, Elan, 2015. "Support for Israel in the US Congress: An Analysis of Pro-Israel Resolutions, 1973–2012", paper presented at the Annual Conference of the Israeli Political Science Association, Ashkelon, Israel, May 7.

Page, Benjamin I., and Robert Y. Shapiro, 1992. *The Rational Public*, Chicago: University of Chicago Press.

Sasson, Theodore, Charles Kadushin, and Leonard Saxe, 2010. "Trends in American Jewish Attachment to Israel: An Assessment of the 'Distancing' Hypothesis", *Contemporary Jewry* 30: 297–319.

Waxman, Chaim I., 2010. "Beyond Distancing: Jewish Identity, Identification, and America's Young Jews", *Contemporary Jewry* 30: 227–232.